

**ІНСТИТУТ ПРАВА ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ВЕЛИКОГО
МІЖРЕГІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЛЬВІВСЬКА ПОЛІТЕХНІКА»**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ЛЕСЬКО НАТАЛІЯ ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 342.9:351](477):343.62-053.2(043.5)

**ДИСЕРТАЦІЯ
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФОРМУВАННЯ ТА
РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ЗАХИСТУ ДІТЕЙ
ВІД НАСИЛЬСТВА ТА ІНШИХ ПРОТИПРАВНИХ ДІЙ**

12.00.07 «Адміністративне право і процес;
фінансове право; інформаційне право»

Подається на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук.

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ **Н. В. Лесько**

Науковий консультант: **Бортник Надія Петрівна**

доктор юридичних наук, професор

Львів — 2019

АНОТАЦІЯ

Лесько Н. В. Адміністративно-правове забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері захисту дітей від насильства та інших протиправних дій. — Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». — Інститут права імені князя Володимира Великого Міжрегіональної академії управління персоналом, Київ, 2019.

Дисертація присвячена аналізу адміністративно-правового забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері захисту дітей від насильства та інших протиправних дій як стратегії діяльності держави і суспільства загалом щодо захисту дітей від будь-яких насильницьких дій, що порушують гарантоване Конституцією України право людини на особисту недоторканість.

Сформульовано авторське визначення поняття «насильство щодо дітей» — це будь-яка умисна протиправна дія чи бездіяльність або погроза застосування дії чи бездіяльності психологічного, економічного, фізичного, сексуального характеру щодо дитини в сім'ї або поза нею, якщо ці дії завдають моральної чи матеріальної шкоди, шкоду фізичному, психічному здоров'ю, моральному розвитку дитини, у тому числі: систематичне насильство (фізичне, психологічне, економічне, сексуальне) одних дітей над іншими, вчинення насильства в будь-якій формі у присутності дитини.

Визначено поняття «державна політика захисту дітей від насильства та інших протиправних дій» — це напрям внутрішньої правової політики держави, що формує основні завдання, принципи правового впливу на насильство та інші протиправні дії, що вчиняються стосовно дітей, а також надання всебічної допомоги постраждалим дітям, та виражається в нормах закону, практиці їхнього застосування.

У дисертації визначено, що ефективність державної політики захисту дітей від насильства та інших протиправних дій передусім базується на ефективності

норм закону і залежить від дії всього механізму адміністративно-правового регулювання. Ефективність державної політики захисту дітей від насильства та інших протиправних дій визначається рівнем досягнення поставлених перед нею завдань, адекватністю між запланованим та досягнутим.

Наголошено, що у XXI столітті суспільство має усвідомити, що насильство щодо дітей є проблемою усього суспільства. Запропоновано запровадити обов'язок кожної людини повідомляти про вчинені правопорушення щодо дітей, які завдають моральну чи матеріальну шкоду, шкоду фізичному, психічному здоров'ю, моральному розвитку дитини. Своєчасна реакція на повідомлення про насильство та інші протиправні дії щодо дітей, безсумнівно, сприятимуть проведенню профілактичних заходів, спрямованих на усунення, блокування та нейтралізацію детермінант їхньої протиправної поведінки. Водночас самі діти мають усвідомлювати своє право на захист від будь-яких проявів насильства.

Аргументовано, що запровадження сучасних форм і методів боротьби з насильством стосовно дітей, які ґрунтуються на кращих міжнародних практиках, потребує розробки відповідної системи моніторингу не лише ефективності законодавства, але й моніторингу ефективності діяльності суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству. Критерієм ефективності роботи цих суб'єктів може бути зростання загальної кількості звернень щодо вчинення насильства стосовно дітей. Ця тенденція буде беззаперечним доказом зростання довіри до системи суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, підвищення їхньої поінформованості щодо можливості отримання допомоги та зниження загальної толерантності до насильства в суспільстві. Окрім того, критерієм ефективної превентивної роботи зазначених суб'єктів може бути зменшення частки повторних звернень з приводу вчинення насильства стосовно дітей, своєчасність та ефективність наданої допомоги, неупередженість та об'єктивність ухвалених рішень.

Виявлено, що незважаючи на глибоку доктринальну розробку основ профілактичної політики, вона не отримала в державі закріплення на рівні

концепції. Сьогодні назріла нагальна потреба розробки та затвердження на державному рівні концепції запобігання правопорушенням, прийняття Закону України «Про запобігання правопорушенням», теоретичне обґрунтування та закріплення на нормативному рівні системи та видів заходів запобігання правопорушенням, процедури їхньої реалізації.

У дисертації обґрунтовується потреба створення при Міністерстві соціальної політики України Департаменту із запобігання насильству та іншим протиправним діям щодо дітей, який би здійснював діяльність за такими напрямками: координація діяльності суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії насильству та іншим протиправним діям стосовно дітей; захист прав і законних інтересів дітей; попередження вчинення щодо дітей насильницьких та інших протиправних дій; запобігання втягнення дітей в антигромадську діяльність.

Аргументовано доречність ліквідації центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, натомість створення в службах у справах дітей сектору соціальної роботи, в обов'язки якого входила б соціальна робота з сім'ями, дітьми та молоддю, які перебувають у складних життєвих обставинах.

Обґрунтовано необхідність створення незалежної психолого-юридичної служби в притулках для постраждалих, центрах медико-соціальної реабілітації постраждалих осіб, яка б забезпечувала правовий захист жінок і дітей, була б з'єднувальною ланкою між конфліктуючими сторонами, правоохоронними органами, громадськими організаціями.

Встановлено потребу удосконалення показників у формах державної статистичної звітності стосовно запобігання насильству щодо дітей. Зокрема, для органів управління освітою, навчальних закладів запровадити такі показники: кількість звернень та повідомлень про випадки жорстокого поводження щодо дитини (насильство щодо дітей в сім'ї, насильство щодо дітей з боку працівників навчальних закладів, з боку учнів навчальних закладів); кількість звернень та повідомлень про випадки жорстокого поводження щодо дитини в інтернатних закладах системи освіти; кількість дисциплінарних стягнень, застосованих до

працівників навчальних закладів за аморальні вчинки (зокрема, жорстоке поводження щодо дитини).

Аргументовано потребу запровадження державної статистичної звітності випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі — це форма звітності, яку затверджує спеціально уповноважений орган у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, про кількісні та якісні характеристики випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі.

Доведено, що насильство стосовно дітей має латентний характер, водночас адміністративна відповідальність за вчинення домашнього насильства не є достатньо ефективним засобом. Стягнення, передбачені ст. 173-2 КУпАП, мають низький профілактичний вплив.

Доведено необхідність внесення змін і доповнень до КУпАП: про запровадження адміністративної відповідальності за умисне вчинення будь-яких дій фізичного, психологічного чи економічного характеру з боку педагогів чи інших працівників загальноосвітнього навчального або лікувального закладів, а також відповідальності посадових осіб та працівників, які здійснюють заходи з попередження насильства в сім'ї за неприйняття належних заходів щодо запобігання фактів насильства щодо дітей.

Констатовано, що Інтернет та соціальні мережі є цінними джерелами інформації і можуть бути потужним засобом виховного впливу на дітей. Проте варто зазначити, що водночас Інтернет може бути джерелом негативної інформації та виховання негативних якостей у дитині. Суспільство під впливом різних чинників постійно змінюється, а, відповідно, змінюються й ознаки насильства. У сучасному інформаційному суспільстві відбувається віртуалізація насильства, виникають нові види насильства, які пов'язані з комунікативними технологіями (кібернасильство).

Аргументовано важливість запровадження кримінальної відповідальності за розміщення та розповсюдження в мережі Інтернет матеріалів, що містять дитячу порнографію, сцени насильства, комерційну експлуатацію щодо дітей, а також

фактів грумінгу та кібербулінгу над дитиною, внаслідок чого могла бути чи була завдана шкода фізичному або психічному здоров'ю потерпілого.

Встановлено, що проблема насильства щодо дітей може бути вирішена передусім завдяки правовому вихованню громадян, підвищенню матеріального рівня життя населення, ліквідації безробіття в країні. Подоланню правової неосвіченості громадян, незнання своїх прав, механізму дії закону мають сприяти засоби масової інформації, широко висвітлюючи проблеми насильства щодо дітей і привернення уваги громадськості до них, пропагування ідей ненасильницького розв'язання конфліктів, що виникають у суспільстві.

Ключові слова: адміністративні відповідальність, державна політика, дитяча праця, діти, жорстоке поводження, насильство, неповнолітні, кібербулінг, торгівля дітьми.

SUMMARY

Lesko N. V. Administrative and legal provision of formulation and realization of the state policy in the area of children protection from violence and other wrongful acts. – Qualification Scientific Work. Manuscript.

Dissertation for obtaining the degree of Doctor of Law on the speciality 12.00.07 – «Administrative law and process, financial law, information law». — Volodymyr the Great Educational and Scientific Institute of Law of the Interregional Academy of Personnel Management, Kyiv, 2019.

Dissertation is devoted to the analysis of the administrative and legal provision of formulation and realization of the state policy in the area of children protection from violence and other wrongful acts as strategy of action of government and society in general in regard to children protection from any violent acts, violating the right of a person to the integrity of the person guaranteed by the Constitution of Ukraine.

The author's definition of the concept «violence against children» is formulated as any intended wrongful act or inactivity or threat of application of act, or inactivity of psychological, economic, physical, sexual nature against a child in the family or beyond

it, if these acts cause moral or material harm, harm to physical, psychological health, moral development of a child, including systematic violence (physical, psychological, economic, sexual) of one child against another, violent act committed in any form in presence of a child.

The concept «state policy concerning children protection from violence and other wrongful acts» is defined as the direction of the internal legal policy of the country, which defines the main tasks, principles of legal influence on violence and other wrongful acts, committed against children, as well as comprehensive assistance rendering to child victims, and is expressed in provisions of law, practice of their implementation.

In the dissertation, the efficiency of the state policy concerning children protection from violence and other wrongful acts is defined to firstly base on the efficiency of the provisions of law and depends on the action of the whole mechanism of administrative and legal regulation. The efficiency of the state policy concerning children protection from violence and other wrongful acts is determined by the level of achievement of the tasks set before it, adequacy between planned and achieved ones.

It is emphasized that in the 21st-century society has to recognize that violence against children is the problem of the whole society. It is offered to introduce obligation of every person to notify about the offenses committed against children, which cause moral or material harm, harm to physical, psychological health, moral development of a child. Timely reaction to notifications about violence and other wrongful acts against children will certainly promote the taking of different preventive measures, oriented on elimination, blocking and neutralization of the determinants of their unlawful behaviour. At the same time, children themselves should understand their right for protection from any expressions of violence.

It is substantiated that implementation of modern forms and methods of combating violence against children, which base on the best international practices, require development of the relevant system for monitoring of not only legislature efficiency, but also efficiency of the activity of subjects, who take measures in the area of prevention and counteraction to domestic violence. The criteria of the efficiency of

the work of these subjects may be the rise of the general number of calls concerning the commitment of crime against children. This tendency will serve as absolute evidence of the rise of trust to the system of subjects, which take measures in the area of prevention and counteraction to domestic violence, an increase of their awareness concerning the possibility of assistance receipt and a decrease of general tolerance concerning violence in the society. Herewith, the criteria of the efficiency of the preventive work of the mentioned subjects may be a reduction of the part of the repeated calls concerning commitment of crime against children, timeliness, and effectiveness of the assistance provided, the impartiality and objectivity of the decisions made.

It is found that the preventive policy, despite its deep doctrinal development, was not consolidated in the country at the level of conception. The pressing need for development and implementation of offenses prevention at the state level of conception, passing the Law of Ukraine «On offenses prevention», theoretical substantiation and normative consolidation of the system and types of measures for offenses prevention, the procedure of their realization has risen nowadays.

The necessity of creation of the Department for prevention of violence and other wrongful acts against children at the Ministry of Social Policy of Ukraine is substantiated in the dissertation. It will conduct activity in the following directions: coordination of activities of subjects engaged in the prevention and counteraction of violence and other wrongful acts against children; protection of the rights and lawful interests of children; prevention of the commitment of violence and other wrongful acts against children; prevention of the involvement of children in anti-social activities.

Appropriateness of liquidation of centres of social services for family, children, and youth, and creation of the sector of social work in the centres for children affairs as an alternative to them, obligations of which will include social work with families, children, and youth, who are in difficult life circumstances, is argued.

The necessity to create independent psychological and legal service in asylums for victims, centres of medical and social rehabilitation of victims is substantiated, as it would ensure legal protection of women and children and would serve as a connecting

chain between the parties to the conflict, law-enforcement agencies, public organizations.

The need for the improvement of the parameters in the forms of state statistical reporting concerning prevention violence against children is found. In particular, to implement the following parameters for education administration authorities, educational institutions: the number of calls and notifications about the events of violent treatment of a child (violence against child within a family, violence against child from the employees of educational institutions, from students of educational institutions); the number of calls and notifications on the events of violent treatment of a child in group homes in the system of education, number of disciplinary penalties, applied concerning employees of educational institutions for immoral acts (in particular, violent treatment of a child).

The need for the implementation of state statistical reporting of the events of domestic violence and gender-specific violence as reporting form, that is approved by the specially authorized body in the sphere of prevention and response to domestic violence on quantitative and qualitative characteristics of the events of domestic and gender-specific violence is substantiated.

The violence against children is proved to have latent nature, at the same time administrative responsibility for domestic violence commitment is not enough sufficient means. Penalties, foreseen by the articles 173-2 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses, have low prophylactic influence.

The necessity of making changes and amendments to the Code of Ukraine on Administrative Offenses is proved: on implementation of administrative responsibility for intended commitment of any acts of physical, psychological or economic character from teachers or other employees of general educational or medical institutions, as well as liability of officials and employees, who take measures for prevention of violence within family for not taking appropriate measures concerning prevention of violence against children.

The Internet and social networks are stated to be a valuable information sources which may be a strong means of the educational influence on children. Nevertheless, it

is necessary to indicate that at the same time the Internet may be a source of negative information and education of negative qualities in a child. The society constantly changes under the influence of different factors, thus, the features of violence change accordingly. In modern informational society virtualization of violence takes place, new types of violence, related to communicative technologies (cyber violence) occur.

The importance of introduction of criminal responsibility for placing and spreading in the Internet of the information containing child pornography, scenes of violence, commercial exploitation of children as well as facts of grooming, cyberbullying of a child, as a result of which harm to the physical or psychological health of a child could have taken or took place is substantiated.

The problem of violence against children is found to may be solved firstly because of the legal education of citizens, an increase of the material level of life of the population, unemployment liquidation in the country. Mass media, widely highlighting the problems of violence against children, drawing the attention of society to them, promotion of ideas of non-violent resolution of conflicts, rising in the society will assist overcoming of the legal ignorance of citizens, ignorance of the law, mechanism of law action.

Keywords: administrative responsibility, state policy, child labour, violent treatment, violence, minors, cyberbullying, child trafficking.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ*Монографія:*

1. Лесько Н. В. Державна політика України у сфері захисту дітей від насильства та інших протиправних дій: адміністративно-правові проблеми формування та реалізації: монографія. Київ: Видавництво «Людмила», 2017. 472 с.

*Статті в наукових фахових виданнях України**та наукових періодичних виданнях інших держав:*

2. Лесько Н. В. Загальна характеристика правового статусу Уповноваженого Президента України з прав дитини. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Сер. юридична. 2015. № 827. С. 74–78.

3. Лесько Н. В. Правове регулювання захисту дітей від негативного впливу Інтернету. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Сер. юридична. 2016. № 850. С. 49–53.

4. Лесько Н. В. Загальна характеристика статусу суб'єктів попередження насильства в сім'ї. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Сер. юридична. 2016. № 837. С. 87–91.

5. Лесько Н. В. До питання вдосконалення адміністративної відповідальності за вчинення насильства у сім'ї. *Журнал східноєвропейського права*. 2016. № 26. С. 65–70. URL: http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2016/04/lesko_26.pdf.

6. Lesko N. V. State policy on domestic violence prevention: the notion and current situation. *Журнал східноєвропейського права*. 2016. № 34. С. 32–36. URL: http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2016/12/lesko_34.pdf.

7. Лесько Н. В. Правові засади діяльності спеціалізованих установ для осіб, які вчинили насильство в сім'ї. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Сер. «Юридичні науки». 2016. Вип. 6-2. Т. 1. С. 53–55.

8. Лесько Н. В. Детермінанти, що обумовлюють насильство над дітьми. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Сер. юридична. 2017.

№ 861. С. 278–283.

9. Лесько Н. В. Спеціальні заходи з попередження насильства над дітьми. *Право і суспільство*. 2017. № 4. Ч. 1. С. 182–186.

10. Лесько Н. В. Досвід зарубіжних країн у сфері захисту дітей від насильства. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. «Юридичні науки»*. 2017. № 4. Т. 2. С. 20–23.

11. Лесько Н. В. Служба у справах дітей як суб'єкт захисту дітей від насильства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Сер. «Право»*. 2017. № 45. Т. 2. С. 26–29.

12. Лесько Н. В. Функції уповноважених підрозділів органів Національної поліції у сфері захисту дітей від насильства. *Право.іа*. 2017. № 2. С. 75–79.

13. Лесько Н. В. Насильство щодо дітей в глобальній мережі Інтернет. *Науково-практичне юридичне видання «Прикарпатський юридичний вісник»*. 2017. № 3 (18). С. 73–76.

14. Лесько Н. В. Критерії відмежування поняття «насильство» від інших суміжних з ним понять. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 5. С. 85–87. URL: http://lsej.org.ua/5_2017/25.pdf.

15. Лесько Н. В. Дитяча праця в Україні: проблеми правового регулювання. *Право і суспільство*. 2017. № 5. Ч. 2. С. 123–126.

16. Лесько Н. В. Правові засади протидії торгівлі дітьми в Україні. *Приватне та публічне право*. 2017. № 3. С. 121–124.

17. Лесько Н. В. Проблеми захисту дітей від насильства під час воєнних дій та збройних конфліктів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Сер. «Право»*. 2017. № 46. Т. 1. С. 161–164.

18. Лесько Н. В. Проблеми правового регулювання захисту дітей від насильства в сім'ї. *Держава та регіони. Сер. «Право»*. 2017. № 4 (58). С. 43–47.

19. Лесько Н. В. Захист дітей від насильства в освітньому середовищі України. *Jurnalul Juridic National: teorie si practica*. 2017. № 5 (27). С. 65–68 (Republica Moldova).

20. Лесько Н. В. Правове виховання — важливий напрям державної політики

захисту дітей від насильства. *Evropský politický a právní diskurz*. 2018. № 5. Вип. 1. С. 187–191 (Česká Republika).

21. Лесько Н. В. Феномен насильства над дітьми в освітньому середовищі України. *Trajektoriâ Nauki = Path of Science*. 2018. Vol. 4. No 5. P. 1001–1007 (Slovak Republic).

22. Лесько Н. В. Напрями удосконалення державної політики захисту дітей від насильства. *Порівняльно-аналітичне право* : електронне наукове видання. 2018. № 2. С. 232–234.

23. Лесько Н. В. Історичні аспекти становлення проблеми насильства щодо дітей. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. № 1 (22). С. 117–120.

Статті у наукових виданнях, які не внесені до

Переліку фахових видань України

24. Лесько Н. В. Проблеми правового регулювання профілактики правопорушень в Україні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. *Юридичні науки*. 2014. № 807. С. 231–235.

25. Лесько Н. В. Правове виховання дітей — важливий напрям профілактики правопорушень. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. *Юридичні науки*. 2014. № 810. С. 33–37.

Матеріали наукових та науково-практичних конференцій:

26. Лесько Н. В. Правовий статус Уповноваженого Президента України з прав дитини. *Актуальні питання кримінального права, кримінального процесу та криміналістики (на вшанування пам'яті Ганса Гросса)* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 29 січ. 2016 р.). Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2016. С. 76–77.

27. Лесько Н. В. Захист дітей від шкідливої інформації в мережі Інтернет. *Правові, соціально-психологічні та інформаційні процеси державотворення в контексті євроінтеграції* : матер. наук.-практ. конф. (м. Львів, 8–9 лют. 2016 р.). Львів, 2016. С. 34–35.

28. Лесько Н. В. Адміністративна відповідальність за вчинення насильства у сім'ї. *Адміністративне право і процес: проблеми та перспективи розвитку* : матер. наук.-практ. круглого столу (м. Львів, 29 лют. 2016 р.) : [у 2 ч.]. Київ, 2016. Ч. 1. С. 31–34.

29. Лесько Н. В. Захист прав дітей, які перебувають у зоні воєнних дій і збройних конфліктів. *Міграція: сучасний стан, причини і наслідки* : матер. круглого столу (м. Львів, 27 трав. 2016 р.). Київ, 2016. Ч. 1. С. 32–34.

30. Лесько Н. В. Правове регулювання протидії насильству у сім'ї в Польщі. *Захист прав і свобод людини та громадянина в умовах формування правової держави* : матер. V Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Львів, 30 трав. 2016 р.). Львів, 2016. С. 36–37.

31. Лесько Н. В. Проблеми забезпечення інформаційної безпеки дітей в мережі Інтернет. *IT-право: проблеми і перспективи розвитку в Україні* : матер. наук.-практ. конф. (м. Львів, 18 листоп. 2016 р.). Львів : НУ «Львівська політехніка», 2016. С. 223–229.

32. Lesko N. Determination of offenses among children. *«Litteris et Artibus»* : матер. VI Міжнар. конф. молодих вчених (м. Львів, 24–26 листоп. 2016 р.). Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2016. С. 460–461.

33. Лесько Н. В. Трудова міграція як чинник правопорушень серед дітей. *Міграція між Україною та ЄС: виклик безвізового режиму* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 15 груд. 2016 р.). Львів, 2017. С. 166–167.

34. Лесько Н. В. Державна політика зайнятості молоді. *Вдосконалення правового механізму захисту прав і свобод людини і громадянина в умовах євроінтеграції* : матер. Міжнар. конф. (м. Львів, 28 лют. 2017 р.). Львів : Ліга-Прес, 2017. С. 370–372.

35. Лесько Н. В. Наукові підходи до визначення терміна «насильство». *Теорія і практика розвитку наукових знань (частина VI)* : матер. II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 28–29 груд. 2017 р.). Київ : МЦНД, 2017. С. 20–21.

36. Лесько Н. В. Проблеми психологічного насильства в сім'ї. *Психологія національної безпеки* : матер. наук.-практ. конф. з міжнар. участю (м. Львів,

25 квіт. 2017 р.). Львів, 2017. С. 90–91.

37. Лесько Н. В. Підходи, які пояснюють причини насильства в сім'ї. *Тенденції розвитку адміністративного права в Україні* : матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Львів, 27 квіт. 2017 р.) : [у 2 ч.]. Київ, 2017. Ч. 1. С. 101–102.

38. Лесько Н. В. Застосування альтернативних заходів впливу за вчинення насильства в сім'ї. *Медіація як альтернативний спосіб вирішення спорів* : матер. круглого столу (м. Львів, 15 трав. 2017 р.). Київ, 2017. С. 21–22.

39. Лесько Н. В. Класифікація суб'єктів попередження насильства в сім'ї. *Захист прав і свобод людини та громадянина в умовах формування правової держави* : матер. VI Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Львів, 30 трав. 2017 р.). Львів, 2017. С. 50–51.

40. Лесько Н. В. Колізії застосування спеціальних заходів з попередження насильства в сім'ї. *Сучасний конституціоналізм: проблеми теорії та практики* : матер. наук. семінару (м. Львів, 23 черв. 2017 р.). Львів, 2017. С. 146–150.

41. Лесько Н. В. Боротьба з дитячою порнографією в мережі Інтернет. *IT-право: проблеми та перспективи розвитку в Україні* : зб. матер. II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 17 листоп. 2017 р.). Львів : НУ «Львівська політехніка», 2017. С. 116–123.

42. Лесько Н. В. Щодо проблеми захисту дітей-комбатантів. *Наука у контексті сучасних глобалізаційних процесів* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Полтава, 19 листоп. 2017 р.). Одеса, 2017. Т. 5. С. 44–46.

43. Lesko Nataly State policy to protect children from violence. *«Litteris et Artibus»* : матер. VII Міжнар. молодіж. наук. форуму (м. Львів, 23–25 листоп. 2017 р.). Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2017. С. 452–453.

44. Лесько Н. В. Основні напрями удосконалення захисту дітей від насильства в сім'ї. *Сучасні погляди на актуальні питання правових наук* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 24–25 листоп. 2017 р.). Запоріжжя : Запорізька міська громадська організація «Істина», 2017. Ч. 2. С. 78–81.

45. Лесько Н. В. Юридичний механізм забезпечення захисту дітей від насильства в освітньому середовищі. *Новітні тенденції сучасної юридичної*

науки : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 1–2 груд. 2017 р.). Дніпро : ГО «Правовий світ», 2017. Ч. 2. С. 20–22.

46. Лесько Н. В. Кібербулінг — новітній вид насильства щодо дітей. *Актуальні питання правових та гуманітарних наук в сучасних умовах* : матер. VII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Черкаси, 9 груд. 2017 р.). Черкаси : ГО «Центр правової думки», 2017. С. 58–60.

47. Лесько Н. В. Проблеми захисту прав неповнолітніх внутрішньо переміщених осіб. *Моделі допомоги на шляху інтеграції внутрішньо переміщених осіб* : матер. Міжнар. наук.-практ. круглого столу (м. Львів, 12 груд. 2017 р.). Львів : ПАІС, 2017. С. 80–83.

48. Лесько Н. В. Правове виховання як форма державної політики держави. *Актуальні питання юриспруденції: теоретичний та практичний виміри* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Суми, 25–26 квіт. 2018 р.). Суми, 2018. Ч. 1. С. 130–132.

49. Лесько Н. В. Правовий статус спеціалізованих установ для жертв насильства в сім'ї. *Вдосконалення правового механізму захисту прав і свобод людини і громадянина в умовах євроінтеграції* : матер. Всеукр. конф. (м. Львів, 27 берез. 2018 р.). Львів : Сполом, 2018. С. 337–340.

50. Лесько Н. В. Правові засади захисту дітей-жертв торгівлі людьми. *Судова влада в Україні та інших державах: історія та сучасність (аспекти права)* : матер. Сьомої всеукр. наук.-теорет. інтернет-конф. (м. Львів, 25 трав. 2018 р.). Львів : Ліга-Прес, 2018. Вип. 7. С. 212–215.

51. Лесько Н. В. Сучасна державна політика захисту дітей від насильства та інших протиправних дій. *Сучасна соціально-економічна система : парадигма, завдання і тенденції* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. з нагоди 120-річчя Національного університету біоресурсів і природокористування України (м. Ніжин, 27 квіт. 2018 р.). Ніжин, 2018. Ч. 1. С. 173–175.

52. Лесько Н. В. Безпека дітей в медіапросторі: правові проблеми. *Психологія національної безпеки і благополуччя особистості* : матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Львів, 26–27 квіт. 2018 р.). Львів : Сполом, 2018. С. 120–124.

53. Лесько Н. В. Щодо проблем ратифікації Стамбульської конвенції. *Сучасний стан та перспективи розвитку правової науки України в умовах сьогодення: матер. Всеукр. наук.-практ. конф. для студентів та аспірантів (м. Київ, 24 жовт. 2018 р.)*. Київ: ДУІТ, 2018. С. 402–404.

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ	2
ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	21
ВСТУП	22
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНЕ ПІДРУНТЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ЗАХИСТУ ДІТЕЙ ВІД НАСИЛЬСТВА ТА ІНШИХ ПРОТИПРАВНИХ ДІЙ ...	35
1.1 Історіографія проблеми та напрями наукового дослідження ...	35
1.2 Теоретико-методологічні засади наукового дослідження захисту дітей від насильства та інших протиправних дій	66
Висновки до розділу 1	77
РОЗДІЛ 2 ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА У СФЕРІ ЗАХИСТУ ДІТЕЙ ВІД НАСИЛЬСТВА ТА ІНШИХ ПРОТИПРАВНИХ ДІЙ ЯК СКЛАДОВА ДЕРЖАВНОЇ МОЛОДІЖНОЇ ПОЛІТИКИ	80
2.1 Правові основи формування сучасної державної політики захисту дітей від насильства та інших протиправних дій	80
2.2 Насильство в Україні: стан та тенденція	101
2.3 Детермінанти, що зумовлюють насильство над дітьми	114
Висновки до розділу 2	125
РОЗДІЛ 3 НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ЗАХИСТУ ДІТЕЙ ВІД НАСИЛЬСТВА ТА ІНШИХ ПРОТИПРАВНИХ ДІЙ	127
3.1 Правове регулювання захисту дітей від насильства в сім'ї ...	127
3.2 Правові засади захисту дітей від торгівлі людьми	137
3.3 Найгірші форми використання дитячої праці	160
3.4 Правові основи захисту дітей від насильства в освітньому середовищі	169
3.5 Захист дітей від насильства під час воєнних дій та збройних конфліктів	191

Висновки до розділу 3	202
РОЗДІЛ 4 СУБ'ЄКТИ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ЗАХИСТУ ДІТЕЙ ВІД НАСИЛЬСТВА ТА ІНШИХ ПРОТИПРАВНИХ ДІЙ	204
4.1 Законодавче регулювання діяльності суб'єктів у сфері захисту дітей від насильства та інших протиправних дій	204
4.1.1 Загальна характеристика статусу суб'єктів у сфері захисту дітей від насильства та інших протиправних дій	204
4.1.2 Завдання та функції інших органів та установ у сфері захисту дітей від насильства та інших протиправних дій	214
4.1.3 Організація та діяльність загальних та спеціалізованих служб підтримки постраждалих осіб	233
4.2 Досвід зарубіжних країн у сфері захисту дітей від насильства	244
Висновки до розділу 4	257
РОЗДІЛ 5 АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПОПЕРЕДЖЕННЯ НАСИЛЬСТВА ТА ІНШИХ ПРОТИПРАВНИХ ДІЙ ЩОДО ДІТЕЙ, ВИКЛИКАНИХ ПРОЦЕСАМИ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА СТАНОВЛЕННЯМ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА.....	259
5.1 Адміністративна відповідальність за вчинення насильства щодо дітей в сім'ї	259
5.2 Правове регулювання захисту дітей від негативного впливу Інтернету	269
5.3 Кібербулінг як новітній вид насильства щодо дітей	294
5.4 Віктимологічне запобігання насильства щодо дітей	311
Висновки до розділу 5	321
РОЗДІЛ 6 НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ЗАХИСТУ ДІТЕЙ ВІД НАСИЛЬСТВА ТА ІНШИХ ПРОТИПРАВНИХ ДІЙ	323

6.1 Філософія ненасильницької боротьби з насильством	323
6.2 Правові аспекти удосконалення законодавства у сфері захисту дітей від насильства та інших протиправних дій	332
6.3 Правове виховання дітей як форма реалізації державної політики захисту дітей від насильства та інших протиправних дій	354
Висновки до розділу 6	365
ВИСНОВКИ	367
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	378
ДОДАТКИ	441

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ЄРДР	Єдиний реєстр досудових розслідувань
ЗМІ	засоби масової інформації
КВК України	Кримінально-виконавчий кодекс України
ККУ	Кримінальний кодекс України
КМУ	Кабінет Міністрів України
КПК України	Кримінальний процесуальний кодекс України
КУпАП	Кодекс України про адміністративні правопорушення
МВС України	Міністерство внутрішніх справ України
Мінсоцполітики України	Міністерство соціальної політики України
МОН України	Міністерство освіти і науки України
МОП	Міжнародна організація праці
МТОТ	Міністерство з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України
СІЗО	слідчий ізолятор
США	Сполучені Штати Америки
ФРН	Федеративна Республіка Німеччина
ЦСССДМ	Центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді
ЮНІСЕФ	Дитячий фонд ООН
ООН	Організація Об'єднаних Націй
СНД	Співдружність Незалежних Держав
ВП ГУНП	Відділ поліції Головного управління Національної поліції

ВСТУП

Актуальність теми. У ХХІ столітті світове товариство, ґрунтуючись передусім на загальногуманістичних принципах та керуючись відповідальністю держав перед своїми громадянами, дедалі більше звертає увагу на проблему звільнення міжнародної спільноти від будь-яких проявів насильства. Слід зазначити, що весь історичний шлях, який пройшло людство, подано двома формами буття соціуму – війною і миром. Епоха насильства приходить на зміну епосі ненасильства, і навпаки, але найчастіше суспільство перебуває у цих двох іпостасях свого буття одночасно.

Поняття «насильство» утвердилося в свідомості людини ХХІ століття. Насильство щодо дітей, насильство в засобах масової інформації, незаконне насильство в поліції, насильство на вулицях, насильство влади стосовно громадян, інформаційне насильство – все це реалії сьогоденного життя. За таких умов правова проблема захисту дітей від насильства та інших протиправних дій сьогодні пов'язана із найважливішим завданням української держави – захистом прав людини і прав дитини зокрема, оскільки від цього залежить майбутнє нашої держави.

Насильство щодо найменш захищених членів суспільства – дітей, є об'єктивним «індикатором» всіх негативних тенденцій в суспільстві. Насильство над дітьми залишається загальносвітовим «прокляттям», і боротися з ним необхідно без зволікання. На жаль, світова спільнота все ще не повною мірою розуміє масштаби насильства і його наслідки для життя і нормального розвитку дітей, тоді як мільйони дітей продовжують страждати від його постійного прояву. Своєчасна реакція на повідомлення про насильство та інші протиправні дії щодо дітей, безсумнівно, сприятимуть проведенню профілактичних заходів, спрямованих на усунення, блокування та нейтралізацію детермінант їхньої протиправної поведінки.

Україна є учасницею більшості міжнародних договорів, прийнятих на рівні ООН, а також конвенцій Ради Європи, які відіграють провідну роль у

міжнародному захисті прав дитини. Визнані міжнародні стандарти захисту дітей від насильства загалом втілені у національному законодавстві України. Положення національного законодавства свідчать, що державна політика захисту дітей від насильства та інших протиправних дій є одним із пріоритетів державно-правової політики України.

Питання насильницької поведінки мають особливе місце у науковому пошуку таких вітчизняних і зарубіжних вчених, як: О. Бандурка, В. Голіна, О. Гумін, А. Долгова, О. Джужа, А. Закалюк, А. Зелінський, В. Кудрявцев, П. Михайленко, Г. Міньковський та багато інших.

Вагомий внесок у розробку проблеми насильства в сім'ї та його запобіганню здійснили А. Блага, В. Брижик, А. Волощук, В. Галуцько, Б. Головкін, Т. Журавель, О. Кочемировська, Л. Крижна, К. Левченко, Ю. Лисюк, О. Мартиненко, Ю. Приколотіна, Г. Христова, Х. Ярмакі, М. Ясеновська та інші.

Питання, присвячені проблемам адміністративно-правового регулювання захисту дітей від насильства, стали предметом дослідження низки дисертаційних робіт, з-поміж яких слід назвати праці: Г. Горбової, О. Ткаленко, О. Коломоєць, О. Ковальової, Н. Шамрук та ін. Окремі положення дослідження сформульовано під впливом наукових праць учених-адміністративістів: В. Авер'янова, О. Бандурки, А. Берлача, Н. Бортник, Р. Ігоніна, В. Колпакова, І. Личенко, Д. Лук'янця, О. Остапенка, С. Петкова, А. Суббота, О. Тильчик та ін.

Окремі аспекти проблеми захисту дітей від насильства та інших протиправних дій під час ведення бойових дій були предметом досліджень таких науковців і юристів-міжнародників, як: М. Антонович, М. Гнатовський, А. Мацко, А. Пшенична, В. Репецький, О. Шевченко-Бітенська та ін.

Проблему насильства у школах вивчали такі психологи, соціологи та педагоги, як: І. Гайдамашко, А. Губко, О. Корабльова, О. Ожйова, С. Стельмах. Проблеми насильства серед учнів загальноосвітніх навчальних закладів та запобігання йому в українській кримінології досліджувала І. Лубенець.

Правові засади захисту дітей від торгівлі людьми та сексуальної експлуатації досліджували: І. Доляновська, Н. Зелінська, В. Іващенко, Н. Плахотнюк, С. Косенко та інші.

Незважаючи на активне дослідження в Україні проблеми захисту дітей від насильства, питання державної політики у сфері захисту дітей від насильства та інших протиправних дій окремо не було досліджено. В наявних наукових працях ці аспекти висвітлювались або фрагментарно, або у межах значно ширшої проблематики.

Натомість дослідження сучасного стану державної політики у сфері захисту дітей від насильства та інших протиправних дій, а також вироблення на цій основі пропозицій для вдосконалення законодавства у вказаній сфері є вкрай важливим і необхідним. Адже, дбаючи про дітей, нація дбає про своє майбутнє, тому вироблення напрямів протидії насильству та іншим протиправним проявам щодо дітей потребує окремого дослідження, з урахуванням усіх особливостей сьогодення, що й зумовило актуальність цієї теми.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до Пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2016–2020 роки, затверджених постановою Загальних зборів Національної академії правових наук України від 3 березня 2016 року; спрямована на реалізацію Стратегії сталого розвитку «Україна–2020», схваленої Указом Президента України від 12 січня 2015 року №5/2015 та відповідає вимогам Закону України «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки» від 11 липня 2001 року (ст. 3).

Тема дисертаційної роботи відповідає науковому напрямку Навчально-наукового інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка»: «Правові, психологічні та інформаційні проблеми розвитку державності в Україні», затвердженому Вченою радою Національного університету «Львівська політехніка» від 24.06.2014 р., протокол № 5. Дисертація виконана в межах науково-дослідної роботи кафедри адміністративного та інформаційного права Навчально-наукового Інституту права та психології

Національного університету «Львівська політехніка»: «Адміністративно-правове забезпечення прав і свобод людини і громадянина в умовах розбудови правової держави» (державний реєстраційний номер 0116U004099).

Мета і завдання дослідження. *Мета* дисертаційної роботи полягає в тому, щоб на основі аналізу правової доктрини, положень вітчизняного й зарубіжного законодавства та практики його застосування розглянути адміністративно-правове забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері захисту дітей від насильства та інших протиправних дій та виробити дієві рекомендації щодо її удосконалення.

Реалізація окресленої мети зумовила необхідність вирішення таких *завдань*:

- вивчити історіографію проблеми та сформувати напрями наукового дослідження;
- проаналізувати теоретико-методологічні засади наукового дослідження захисту дітей від насильства та інших протиправних дій;
- здійснити аналіз правових основ формування сучасної державної політики захисту дітей від насильства та інших протиправних дій;
- проаналізувати стан та тенденцію насильства в Україні;
- узагальнити детермінанти, що обумовлюють насильство над дітьми;
- розглянути правове регулювання захисту дітей від насильства в сім'ї;
- розкрити правові засади захисту дітей від торгівлі людьми та сексуальної експлуатації;
- проаналізувати найгірші форми використання дитячої праці;
- узагальнити правові основи захисту дітей від насильства в освітньому середовищі;
- охарактеризувати захист дітей від насильства під час воєнних дій та збройних конфліктів;
- проаналізувати законодавче регулювання діяльності суб'єктів у сфері захисту дітей від насильства та інших протиправних дій;
- узагальнити досвід зарубіжних країн у сфері захисту дітей від насильства;

– розглянути адміністративну відповідальність за вчинення насильства щодо дітей в сім'ї;

– здійснити аналіз правового регулювання захисту дітей від негативного впливу Інтернету;

– з'ясувати зміст кібербулінгу як новітнього виду насильства над дітьми;

– розглянути віктимологічне запобігання насильства щодо дітей;

– виділити правові аспекти удосконалення законодавства у сфері захисту дітей від насильства та інших протиправних дій;

– розкрити зміст правового виховання дітей як форми реалізації державної політики захисту дітей від насильства та інших протиправних дій.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у сфері адміністративно-правового забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері захисту дітей від насильства та інших протиправних дій.

Предмет дослідження – адміністративно-правовий захист дітей від насильства та інших протиправних дій.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети і завдань, забезпечення достовірності отриманих результатів та висновків використано систему методів наукового пізнання. Діалектичний метод сприяв розгляду і дослідженню проблеми в єдності її соціального змісту та юридичної форми і здійсненню системного аналізу державної політики України у сфері захисту дітей від насильства та інших протиправних дій (підрозділи 1.1, 1.2, 2.1). Системно-структурний метод дозволив дослідити державну політику у сфері захисту дітей від насильства та інших протиправних дій як цілісну сукупність елементів, що взаємодіють між собою (підрозділи 4.1, 5.1, 5.4). Використання соціологічного та статистичного методів сприяло узагальненню юридичної практики, аналізу емпіричної інформації, пов'язаної з темою дисертаційного дослідження (підрозділи 2.2, 5.1, 5.2, 5.3). Історико-правовий метод застосовувався для вивчення етапів розвитку законодавства стосовно державної політики України у сфері захисту дітей від насильства та інших протиправних дій (підрозділи 1.1, 2.1, 6.1).

Порівняльно-правовий метод використано під час огляду й вивчення юридичної літератури, основних наукових підходів щодо вирішення поставлених завдань дослідження й аналізу вітчизняного законодавства у процесі з'ясування його співвідношення з аналогічними нормами зарубіжного законодавства (підрозділи 1.1, 4.2). Формально-юридичний метод застосовано під час дослідження нормативних джерел наукової роботи, що дало змогу виявити недоліки чинного законодавства України, яке регулює діяльність суб'єктів у сфері захисту дітей від насильства та інших протиправних дій та сформулювати пропозиції щодо вдосконалення їхньої діяльності (підрозділи 3.1–3.5, 6.2, 6.3).

Вищевказані методи у взаємозв'язку із загальними логічними методами і прийомами (аналіз, синтез, індукція, дедукція, аналогія) дозволили всебічно й ефективно дослідити адміністративно-правове забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері захисту дітей від насильства та інших протиправних дій.

Науково-теоретичне підґрунтя дисертації становлять наукові праці вітчизняних і зарубіжних фахівців у галузі філософії, теорії управління, адміністративного права, інформаційного права, кримінального права, кримінології, соціології, інших галузевих правових наук.

Нормативну основу дослідження становлять Конституція України, Кримінальний процесуальний кодекс України, чинні законодавчі та підзаконні нормативно-правові акти, міжнародні нормативно-правові акти ООН і Ради Європи, що регулюють правові засади захисту дітей від насильства та інших протиправних дій.

Емпіричну основу дослідження становлять результати узагальнення практики застосування чинного законодавства, щорічні доповіді Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та правозахисних організацій, матеріали Державної служби статистики України, довідкові видання, аналітичні видання, результати опитування працівників органів Національної поліції України та дітей.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є комплексним монографічним дослідженням проблем, пов'язаних з адміністративно-правовим

забезпеченням формування та реалізації державної політики у сфері захисту дітей від насильства та інших протиправних дій в Україні.

Основні результати роботи, що становлять наукову новизну і практичну значущість, полягають у такому:

вперше:

— запропоновано авторське визначення поняття «насильство щодо дітей» — це будь-яка умисна, протиправна дія чи бездіяльність або погроза застосування дії чи бездіяльності психологічного, економічного, фізичного, сексуального характеру щодо дитини в сім'ї або поза нею, якщо ці дії або бездіяльність завдають моральну чи матеріальну шкоду, шкоду фізичному, психічному здоров'ю, моральному розвитку дитини, у тому числі: систематичне насильство (фізичне, психологічне, економічне, сексуальне) одних дітей над іншими, вчинення насильства в будь-якій формі у присутності дитини;

— окреслено поняття «державна політика захисту дітей від насильства та інших протиправних дій» — це напрям внутрішньої правової політики держави, що формує основні завдання, принципи правового впливу на насильство та інші протиправні дії, що вчиняються стосовно дітей, а також надання всебічної допомоги постраждалим дітям, та виражається в нормах закону, практиці їх застосування;

— аргументовано, що ефективність державної політики захисту дітей від насильства та інших протиправних дій, передусім, базується на ефективності норм закону і залежить від дії всього механізму адміністративно-правового регулювання. Ефективність державної політики захисту дітей від насильства та інших протиправних дій визначається рівнем досягнення поставлених перед нею завдань, адекватністю між запланованим та досягнутим;

— виявлено, що незважаючи на глибоку доктринальну розробку основ профілактичної політики, вона не отримала в державі закріплення на рівні концепції. Сьогодні назріла нагальна потреба розробки та затвердження на державному рівні концепції запобігання правопорушенням, прийняття Закону України «Про запобігання правопорушенням», теоретичне обґрунтування та

закріплення на нормативному рівні системи та видів заходів щодо запобігання правопорушенням, процедури їхньої реалізації;

— обґрунтовано необхідність створення при Міністерстві соціальної політики України Департаменту з попередження насильства та інших протиправних дій щодо дітей, який би здійснював свою діяльність за такими напрямками: координація діяльності суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання і протидії насильству та іншим протиправним діям стосовно дітей; захист прав і законних інтересів дітей; попередження вчинення щодо дітей насильницьких та інших протиправних дій; запобігання втягнення дітей в антигромадську діяльність;

— наведено аргументи на користь доречності ліквідації центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, натомість доведено доцільність створення в службах у справах дітей сектору соціальної роботи, в обов'язки якого входила б соціальна робота із сім'ями, дітьми та молоддю, які перебувають у складних життєвих умовах;

— запропоновано створення незалежної психолого-юридичної служби в притулках для постраждалих, центрах медико-соціальної реабілітації постраждалих осіб, яка б забезпечувала правовий захист жінок і дітей, була б з'єднувальною ланкою між сторонами конфлікту, правоохоронними органами, громадськими організаціями;

— визначено поняття «державна статистична звітність випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі» — це форма звітності, що затверджується спеціально уповноваженим органом у сфері запобігання та протидії домашньому насильству про кількісні та якісні характеристики випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі;

— доведено потребу удосконалення показників у формах державної статистичної звітності стосовно запобігання насильству щодо дітей. Зокрема, для органів управління освітою, навчальних закладів запровадити такі показники: кількість звернень та повідомлень про випадки жорстокого поводження щодо дитини (насильство щодо дітей в сім'ї, насильство щодо дітей з боку працівників

навчальних закладів, з боку учнів навчальних закладів); кількість звернень та повідомлень про випадки жорстокого поводження щодо дитини в інтернатних закладах системи освіти; кількість дисциплінарних стягнень, застосованих до працівників навчальних закладів за вчинення аморальних дій (зокрема, жорстокого поводження щодо дитини);

удосконалено:

— основні напрями формування та реалізації державної політики захисту дітей від насильства та інших протиправних дій;

— підходи щодо здійснення наукового аналізу детермінант, які обумовлюють насильство над дітьми;

— підходи до вирішення проблем адміністративно-правового попередження насильства та інших протиправних дій щодо дітей в епоху глобалізації та становлення інформаційного суспільства;

— напрями підвищення ефективності державної політики захисту дітей від насильства та інших протиправних дій;

набули подальшого розвитку:

— положення про необхідність запровадження кримінальної відповідальності за розміщення та розповсюдження в мережі Інтернет матеріалів, що містять дитячу порнографію, сцени насильства, комерційну експлуатацію щодо дітей, а також фактів грумінгу та кібербулінгу над дитиною, внаслідок чого могла бути чи була завдана шкода фізичному або психічному здоров'ю потерпілого;

— рекомендації про доцільність стимулювати дослідження проблем державної політики захисту дітей від насильства та інших протиправних дій в академічних закладах;

— пропозиції щодо змін і доповнень до Закону України «Про охорону дитинства», Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», Закону України «Про освіту», Кодексу України про адміністративні правопорушення, а також Кримінального кодексу України;

— положення про необхідність посилити інтенсивність профілактичної роботи із запобігання насильству щодо дітей в громадах, зокрема серед батьків та у шкільному середовищі.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони становлять і науково-теоретичний, і практичний інтерес, а саме — можуть бути використані:

— у науково-дослідній сфері — положення та висновки дисертації можуть бути основою для подальшого напрацювання питань, пов'язаних з адміністративно-правовим забезпеченням формування та реалізації державної політики у сфері захисту дітей від насильства та інших протиправних дій;

— у сфері правотворчості — у підсумку дослідження сформульовано низку пропозицій щодо внесення змін і доповнень до чинного законодавства, що стосуються державної політики у сфері захисту дітей від насильства та інших протиправних дій (*акт впровадження Комітету Верховної Ради України з питань правової політики та правосуддя від 27 лютого 2018 р. № 04-29/15-362; акт впровадження Комітету Верховної Ради України з питань європейської інтеграції від 15 лютого 2018 р. № 04-17/16-171(32422)*);

— у правозастосовній діяльності — для підвищення ефективності державної політики у сфері захисту дітей від насильства та інших протиправних дій (*акт впровадження Залізничного ВП ГУНП у Львівській області від 28 грудня 2017 р. № 14405/38/01-17; акт про впровадження Департаменту освіти і науки Львівської обласної державної адміністрації від 24 квітня 2018 р. № 01-10/1620*);

— у навчальному процесі — під час організації освітньої діяльності та викладання навчальних дисциплін адміністративно-правового циклу, а також для підготовки методичних розробок, підручників, навчальних посібників з дисциплін «Адміністративне право», «Інформаційне право» (*довідка Національного університету «Львівська політехніка» від 23 жовтня 2017 р. № 67-01-1703; акт Львівського державного університету внутрішніх справ від 18 грудня 2018 р. № 73*).

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації висвітлено в доповідях і повідомленнях на таких науково-практичних заходах: Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання кримінального права, кримінального процесу та криміналістики (на вшанування пам'яті Ганса Гросса)» (м. Львів, 29 січня 2016 р.); науково-практичній конференції «Правові, соціально-психологічні та інформаційні процеси державотворення в контексті євроінтеграції»(м. Львів, 8–9 лютого 2016 р.); науково-практичному круглому столі «Адміністративне право і процес: проблеми та перспективи розвитку» (м. Львів, 29 лютого 2016 р.); круглому столі «Міграція: сучасний стан, причини і наслідки» (м. Львів, 27 травня 2016 р.); V Всеукраїнській науково-практичній конференції «Захист прав і свобод людини та громадянина в умовах формування правової держави» (м. Львів, 30 травня 2016 р.); науково-практичній конференції «ІТ-право: проблеми і перспективи розвитку в Україні» (м. Львів, 18 листопада 2016 р.); VI Міжнародному молодіжному фестивалі «Litteris et Artibus» (м. Львів, 24–26 листопада, 2016 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Міграція між Україною та ЄС: виклик безвізового режиму» (м. Львів, 15 грудня 2016 р.); Міжнародній конференції «Вдосконалення правового механізму захисту прав і свобод людини і громадянина в умовах євроінтеграції» (м. Львів, 28 лютого 2017 р.); науково-практичній конференції з міжнародною участю «Психологія національної безпеки» (м. Львів, 25 квітня 2017 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Тенденції розвитку адміністративного права в Україні» (м. Львів, 27 квітня 2017 р.); круглому столі «Медіація як альтернативний спосіб вирішення спорів» (м. Львів, 15 травня 2017 р.); VI Всеукраїнській науково-практичній конференції «Захист прав і свобод людини та громадянина в умовах формування правової держави» (м. Львів, 30 травня 2017 р.); науковому семінарі «Сучасний конституціоналізм: проблеми теорії та практики» (м. Львів, 23 червня 2017 р.); II Міжнародній науково-практичній конференції «ІТ-право: проблеми та перспективи розвитку в Україні» (м. Львів, 17 листопада 2017 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Наука у контексті сучасних глобалізаційних процесів (м. Полтава 19 листопада 2017 р.); VII Міжнародному молодіжному

науковому форумі «Litteris et Artibus» (м. Львів, 23–25 листопада 2017 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні погляди на актуальні питання правових наук» (м. Запоріжжя, 24–25 листопада 2017 р.); науково-практичній конференції «Новітні тенденції сучасної юридичної науки» (м. Дніпро, 1–2 грудня 2017 р.); VII Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання правових та гуманітарних наук в сучасних умовах» (м. Черкаси, 9 грудня 2017 р.); II Міжнародній науково-практичній конференції «Теорія і практика розвитку наукових знань (частина VI)» (м. Київ, 28–29 грудня 2017 року); Міжнародному науково-практичному круглому столі «Моделі допомоги на шляху інтеграції внутрішньо переміщених осіб» (м. Львів, 12 грудня 2017 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання юриспруденції: теоретичний та практичний виміри» (м. Суми, 25–26 квітня 2018 р.); Всеукраїнській конференції «Вдосконалення правового механізму захисту прав і свобод людини і громадянина в умовах євроінтеграції» (м. Львів, 27 березня 2018 р.); Сьомій Всеукраїнській науково-теоретичній Інтернет-конференції «Судова влада в Україні та інших державах: історія та сучасність (аспекти права)» (м. Львів, 25 травня 2018 р.); Міжнародній науково-практичній конференції з нагоди 120-річчя Національного університету біоресурсів і природокористування України «Сучасна соціально-економічна система: парадигма, завдання і тенденції» (м. Ніжин, 27 квітня 2018 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Психологія національної безпеки і благополуччя особистості» (м. Львів, 26–27 квітня 2018 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції для студентів та аспірантів «Сучасний стан та перспективи розвитку правової науки України в умовах сьогодення» (м. Київ, 24 жовт. 2018 р.).

Публікації. Основні положення та результати дисертації опубліковано в 53-х наукових працях, а саме: одноосібній монографії, 24-х наукових статтях, з них — 19 у журналах і збірниках, що входять до переліку фахових наукових видань України (18 — включених до наукометричних баз даних — Index Copernicus); 3 — у періодичних іноземних виданнях, 2 — у наукових виданнях, які не внесені

до переліку фахових видань України, а також 28 тез виступів на науково-практичних заходах.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, шести розділів, що містять дев'ятнадцять підрозділів, висновків, списку використаних джерел, розміщених на 63 сторінках (618 найменувань) та додатків, що розміщені на 49 сторінках. Повний обсяг дисертації становить 490 сторінок, з них 357 сторінка основного тексту.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНЕ ПІДГРУНТЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ЗАХИСТУ ДІТЕЙ ВІД НАСИЛЬСТВА ТА ІНШИХ ПРОТИПРАВНИХ ДІЙ

1.1 Історіографія проблеми та напрями наукового дослідження

Насилля — це феномен конкретно-історичний: в кожен історичну епоху воно відігравало певну роль і характеризувалося особливостями. Науковець А. Дмитрієв зазначає: «Світ пронизаний насильством, яке є формою і наслідком конфліктів, і водночас сам породжує все нові і нові конфлікти» [1, с. 190].

Як не прикро, але треба погодитись із зауваженням Ю. Антоняна: «Насильство і жорстокість існують стільки ж, скільки існує людство, і їхнє застосування давно стало традицією, звичним способом вирішення життєвих проблем» [2, с. 269].

В межах досліджуваної теми доцільно розглянути деякі наукові підходи до розуміння таких понять, як «насильство», «агресія», «примушення», «жорстоке поводження з дітьми», «катування», «фізичний примус». Адже, як відомо, допоки відсутнє законодавче визначення того чи іншого поняття, немає і точного знання його істотності та критерію для відмежування від інших понять [3, с. 15].

Слово «насильство» утворилося внаслідок злиття двох морфем: префікса «на» та кореня «сил(а)», тобто дослівно воно означає «на силу», застосування сили [4, с. 24]. Своєю чергою, термін «сила» визначається як «здатність живих істот напруженням м'язів робити фізичні рухи, виконувати різні дії; фізична здатність або можливість робити, здійснювати що-небудь; фізичний вплив; насильство» [5, с. 1313]. Існує спеціальна наука, яка займається вивченням поняття насильства — віолентологія (від лат. *violentia* — «насильство»).

Короткий енциклопедичний словник соціальної роботи визначає насильство як «примус (дія), що здійснюється індивідом або групою для досягнення

поставленої мети, і який пов'язаний з прямим нанесенням фізичної, психологічної або моральної шкоди іншій особі або з загрозою такого нанесення» [6, с. 286]. З погляду політології насильство (у політиці) трактується як «навмисна дія, спрямована на знищення людини (людей) або завдання їм шкоди і яка здійснюється поза їх волею» [7, с. 382]. Великий тлумачний словник сучасної української мови визначає насильство як «застосування фізичної сили до когось-небудь; застосування сили для досягнення чого-небудь; примусовий вплив на когось, щось» [5, с. 735].

За своїм походженням слово «насильство» є загальнослов'янським, тобто належить до найдавнішого фонду слов'янської лексики. Академік І. Срезневський зазначав, що це слово є книжним (див. в «Ізборнику Святослава» 1073 р.), але воно рано укорінилося в державній, діловій мові (див. у Другому договорі князя Олега з греками 911 р., в Іпатіївському літописі, «Слові о полку Ігоревім», у «Руській Правді») [8, с. 330]. В. Виноградов дійшов висновку, що основне значення насильства — утиск, примушення, застосування сили. У зв'язку зі зміною правових норм воно нашарувалося новими змістовими відтінками (такими, наприклад, як беззаконне застосування сили, зловживання владою тощо) [9, с. 10].

А. Блага зазначає, що причини насильницької поведінки є предметом багатьох психологічних досліджень. Вчені висловлювали різноманітні погляди щодо причин виникнення насильства. Основними з-поміж них стали такі теоретичні напрями: інстинктивна поведінка (вроджене прагнення до смерті і руйнування — З. Фройд, К. З. Лоренц, Е. Фромм); теорії спонукання (мотивація спричинення збитків або шкоди іншим — Д. Доллард, Н. Міллер, А. Бандура); когнітивні моделі (емоційні і пізнавальні процеси як основні детермінанти насильства — Л. Берковіц, Д. Зільманн); соціальне навчання (засвоєння і підтримка шляхом безпосередньої участі в ситуаціях прояву насильства, а також унаслідок пасивного спостереження за такими проявами — А. Бандура, Е. Борден, А. Басс, С. Паттерсон, Р. Ричардсон) [10, с. 56].

Соціологія розглядає насильство як вид соціальної девіації і визначає його як явище дискримінації особи, утиск або обмеження її прав і свобод. Необхідно зазначити, що більшість соціологічних теорій девіантної поведінки підкреслюють значну роль інтрапсихічних процесів, а також визнають вплив біогенетичних чинників на формування схильності до насильницької поведінки. Однак слід зазначити, що багато хто з вчених-соціологів об'єктом вивчення обирає, насамперед, різноманітні форми колективного, соціального насильства, в яких основними детермінантами є соціальні умови та об'єктивні обставини. Економічна і соціальна нерівність породжує диференціацію суспільства на групи, суспільні класи і, як наслідок, протиріччя і боротьбу між ними. Такий підхід до насильства характерний для багатьох соціологічних парадигм і наукових течій [11, с. 18].

З економічного погляду насильство розглядається як незаконна дія, яка приносить значно більший прибуток, ніж узаконені види діяльності в тій чи іншій сфері [12, с. 10].

У філософії насильство традиційно визначається як застосування сили або загроза її застосування, як зведення сили в закон людських відносин. Зокрема, у працях античних філософів викладені уявлення про «золоту добу» в історії людства. В їхній основі лежить народне прагнення до вільного й безпечного життя, в якому немає насильства. Східній філософії також притаманні аналогічні уявлення. Наприклад, міркування про загальну гармонію містяться в «Авесті» (від IX ст. до н. е. — до III ст. н. е.) — священній книзі давніх персів. У давньокитайському трактаті «Даодецзін» (кінець VI — початок V ст. до н. е.) від правителя, серед іншого, вимагається відмова від насильства над людьми, втручання в їхнє життя. Принцип «анхіси», тобто незаподіяння зла в діях, розмові й навіть у думках, набув великого значення в буддистській філософії [13].

Д. Кобринський, зазначає, що насильство є одним з понять, визначення яких має передбачати щонайменше чотири рівні розуміння: конкретно-правовий, юридичний, загальнокультурний та філософський. І тому логічно послідовно

проаналізувати представленість цього поняття у конкретних законах, в юридичній літературі, культурі та філософських традиціях [14, с. 212].

Ф. Меликов наголошує: якщо розглядати насильство з погляду кримінального права, то воно має володіти такими ознаками: а) насильство — суспільно небезпечне явище, що створює загрозу нормальному функціонуванню та розвитку і суспільства в цілому, і окремих його членів; б) є протиправним актом, що порушує норми закону; в) насильство є винне діяння, тобто особа або усвідомлює настання суспільно небезпечних наслідків, або передбачає їх, або має передбачати; г) насильство виражається у впливі на іншу людину, тобто є діянням; д) цей вплив носить характер примусу, тобто порушує принцип добровільності; е) примус проявляється у формі фізичного, психічного, сексуального впливу; є) результатом насильства є заподіяння шкоди: моральної (психологічні переживання, стрес), матеріальної (витрати на лікування); ж) насильство є злочином, що заборонене під загрозою покарання [15, с. 161].

Вчений В. Ролінський наводить таку структуру акту насильства:

— суб'єкт, який здійснює насильство (його важливі характеристики: стан і причини, що включають насильницьку поведінку суб'єкта, актуальні потреби);

— об'єкт, на який спрямоване насильство (у тому числі: стан і причини, що включають віктимну поведінку, актуальні потреби);

— конфліктне джерело як предмет, що належить об'єкту насильства, на який спрямовані «потреби» об'єкта насильства;

— ситуація, яка відображає об'єктивні та суб'єктивні умови насильства;

— безпосередній акт насильства;

— наслідки насильства [16, с. 24–25].

Насильство над дитиною — це умисна поведінка відносно людини, яка не досягла 18-річного віку, що полягає у вчиненні фізичного впливу та/або порушенні психічної цілісності шляхом примушування або погроз, образи чи зловживань, відсутності піклування чи недбалого і брутального поводження та експлуатації або наруги. Насильство над дитиною має дві форми (фізичне і психологічне), які, окремо чи разом, можуть проявлятися у різних видах

насильства (залежно від критеріїв): за суб'єктом, який здійснює насильство: домашнє насильство, педагогічне насильство, а також насильство, яке здійснюють працівники правоохоронних органів, правосуддя та відбування покарання тощо; за категорією порушених прав та свобод дитини: сексуальне насильство, економічне насильство, катування, жорстоке поводження; залежно від середовища та умов, в яких перебуває дитина: інформаційне насильство, насильство в громаді, насильство щодо дітей у школах та інших навчальних закладах, насильство щодо дітей-мігрантів, насильство щодо дітей в установах догляду за дітьми та в системі правоохоронних органів, насильство щодо дітей під час воєнних дій та збройних конфліктів, насильство на робочому місці тощо [17, с. 175–176].

О. Ткаленко під насильством в сім'ї щодо дитини розуміє будь-які діяння або загрозу вчинення будь-якого діяння фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування щодо дитини з боку будь-якого члена сім'ї, якщо воно порушує конституційні права і свободи дитини, суперечить принципу найкращих інтересів дитини, завдає їй або може завдати моральну чи матеріальну шкоду, шкоду її фізичному або психічному здоров'ю, а також вчинення у присутності дитини одним членом сім'ї відносно іншого будь-якого виду насильства. Науковець класифікує насильство за такими ознаками: залежно від спрямованості: психологічне, фізичне, сексуальне, економічне; залежно від стратегії кривдника: очевидне та приховане; за часом: те, що відбувається зараз, і те, що трапилося в минулому; за тривалістю: одноразове або багаторазове; за активністю діяння: у формі дії та у формі бездіяльності; за статусом особи кривдника: батьки, сестри (брати), бабусі (дідусі), інші родичі тощо; за безпосередністю застосування насильства: безпосереднє та опосередковане [18, с. 206].

Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07.12.2017 р. № 2229-VIII дає таке визначення домашнього насильства: «діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання

або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь» [19].

Зауважимо, що чинний закон замінив термін «насильство в сім'ї», який використовувався у скасованому Законі України «Про попередження насильства в сім'ї» від 15 листопада 2001 року [20] на термін «домашнє насильство». Окрім того, будь-які форми насильства над дитиною, зокрема домашнього насильства, а також будь-які незаконні угоди стосовно дитини, зокрема вербування, переміщення, переховування, передача або одержання дитини, вчинені з метою експлуатації, з використанням обману, шантажу чи уразливого стану дитини об'єднано одним терміном — жорстоке поводження з дитиною.

Аналізуючи чинне національне законодавство, можемо помітити суттєвий недолік, що полягає в неоднотайності щодо використання термінології. В низці національних нормативно-правових актів використовується термін «насильство» (у Конституції України (ст. 52) [22], Законі України «Про освіту» (ст. 6) [23], Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» (ст. 1) [19], Указі Президента «Про Національну доктрину розвитку освіти» (абз. 2 п. 11 розд. VI) та ін.) [24]. Натомість в інших одночасно з поняттям «насильство» використовується словосполучення «жорстоке поводження», «жорстокість» (в Законі України «Про охорону дитинства» (ст. 10, ст. 20) [25], Законі України «Про захист суспільної моралі» (ст. 5) [26], Наказі Мінсоцполітики України, МВС України, МОН України, МОЗ України «Про затвердження Порядку розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або загрози його вчинення» (п. 4 розділу I) [21], Наказі МОН України «Про вжиття додаткових заходів щодо профілактики та запобігання жорстокому поводженню з дітьми» [27]. Однак необхідно зазначити, що в одних випадках ці терміни використовуються як синоніми, в інших — як різні за змістом.

Ще один термін, на якому необхідно зупинити увагу — «жорстоке поводження з дитиною». «Жорстоке поводження з дитиною — будь-які форми фізичного, психологічного, сексуального або економічного насильства над дитиною в сім'ї або поза нею...» [21].

Для нашого дослідження необхідно також встановити співвідношення терміна «насильство» з іншими, суміжними з ним термінами «агресія» та «примушення».

Сьогодні більшість фахівців у сфері соціальних наук приймає таке визначення: «агресія — це будь-яка форма поведінки, націлена на образу чи заподіяння шкоди іншій живій істоті, яка не бажає подібного поводження. Це визначення припускає, що агресію варто розглядати як модель поведінки, а не як емоцію, мотив чи установку. Насильство ж — найбільш гостра і небезпечна агресивна поведінка, до того ж не всяке насильство, а лише ненормативне» [28, с. 6–7].

Водночас, примушення складає такий вплив, метою якого є змусити іншу особу діяти певним чином всупереч її власній волі внаслідок силового впливу або під загрозою настання несприятливих для неї наслідків. На думку Г. Ланової, та обставина, що примус завжди є дією сили, а насильство можна вважати примусом лише тоді, коли воно є інструментальним, дозволяє зробити висновок про те, що «примушення» і «насильство» співвідносяться як родові і видові. Примушення завжди є засобом досягнення конкретної мети, насильство — не завжди; примушення має місце лише там, де існує конфлікт інтересів, а насильство може здійснюватися в безконфліктній ситуації; примушення завжди відбувається всупереч волі індивіда (або групи індивідів) [29].

Перейдемо до розгляду видів насильства. Так, в девіантній поведінці окремих осіб чи маргінальних соціальних груп здебільшого виявляються такі види насильства:

— моральне — вияви зневажання людей, приниження їхньої гідності, неетична поведінка;

— психологічне насильство — тривалий або постійний психічний вплив агресивного суб'єкта на жертву, що призводить до психологічних зривів, формування у жертви патологічних станів;

— матеріальне — вандалізм, умисне пошкодження або руйнування цінностей матеріальної і духовної культури, у тому числі знуцання над історичними і релігійними цінностями або традиціями;

— емоційне — тісно пов'язане з психічним насильством, яке примушує до невмотивованих щиросердних переживань;

— естетичне — пропаганда через кіномистецтво, театр, телебачення і пресу насильницьких зразків та стереотипів дій;

— фізичне — умисне заподіяння фізичних ушкоджень жертві (виявляється погрозами та спричиненням прямої фізичної шкоди);

— сексуальне — примушення жертви до сексуальних дій (без її згоди) з метою одержання фізіологічного задоволення чи вигоди з боку гвалтівника [30, с. 120].

Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 р. № 2229-VIII, як і попередній Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» від 15 листопада 2001 р. передбачає фізичне, сексуальне, психологічне, економічне насильство.

Фізичне насильство — форма домашнього насильства, що включає ляпаси, стусани, штовхання, щипання, шмагання, кусання, а також незаконне позбавлення волі, нанесення побоїв, мордування, заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, залишення в небезпеці, ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, заподіяння смерті, вчинення інших правопорушень насильницького характеру [19].

Прикладом психологічного та фізичного насильства в історії педагогіки можна назвати відому історію про насильство батька-педагога російської піаністки П. Осетинської. Батько застосовував до дочки так звану систему «дубль — стрес», де основним компонентом є стрес (швидка зміна фізичних та інтелектуальних вправ), покликаний мобілізувати всі здібності організму.

О. Осетинський вважав: «У світі є речі, які ви нічим, крім насильства, не зробите. Якщо б не було насильства, ми б не знали пана Моцарта. Насильство — це все. Насильство — це основа культури» [31].

Сексуальне насильство — форма домашнього насильства, що включає будь-які діяння сексуального характеру, вчинені стосовно повнолітньої особи без її згоди або стосовно дитини незалежно від її згоди, або в присутності дитини, примушування до акту сексуального характеру з третьою особою, а також інші правопорушення проти статевої свободи чи статевої недоторканості особи, у тому числі вчинені стосовно дитини або в її присутності [19]. За вчинення сексуального насильства передбачена кримінальна відповідальність в розділі IV «Злочини проти статевої свободи і недоторканності» КК України [32].

Прикладом притягнення до відповідальності за вчинення сексуального насильства щодо дитини може стати постанова судді Шевченківського районного суду м. Львова від 27 квітня 2012 року. Основний зміст справи такий. 31 березня 2012 року близько 22:00 год. ОСОБА_1, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння у себе вдома, за адресою вул. Стеценка, 9, кв. 39 у м. Львові, вчинив фізичне та моральне насильство відносно своєї неповнолітньої доньки ОСОБИ_2, 1995 р. н. З матеріалів адміністративної справи вбачається, що неповнолітня ОСОБА_2 2 квітня 2012 року звернулась із заявою до Шевченківського РВ ЛМУ ГУ МВСУ у Львівській області з приводу нанесення їй 31 березня 2012 року тілесних ушкоджень та спроби згвалтування з боку батька, ОСОБИ_1, який перебував у стані алкогольного сп'яніння (вимагав зняти ліфчик, оголив свій статевий орган і намагався задовольнити статеву пристрасть неприродним способом із застосуванням насильства щодо неї). Після цього ОСОБА_2 була скерована на експертизу і згідно з актом судово-медичного обстеження № 651 від 2 квітня 2012 року в неповнолітньої ОСОБИ_2 виявлено синці на шиї, на правій руці, які утворились від дії тупих предметів, могли виникнути 31 березня 2012 року та належать до легкого тілесного ушкодження. Крім того, у неї виявлено ділянку поріділого волосся на голові, яка утворилась внаслідок механічної дії, могла виникнути при його вириванні.

Суд визнав, що в діях ОСОБИ_1 вбачаються ознаки злочину, передбаченого ст. 152–153 КК України, тому скерував матеріали про адміністративне правопорушення, які надійшли з Шевченківського РВ ЛМУ ГУМВС України у Львівській області про притягнення до адміністративної відповідальності ОСОБИ_1 за ст. 173-2 ч.1 КУпАП до прокуратури Львівської області для перевірки цих матеріалів в порядку ст. 97 КПК України [33].

Психологічне насильство в сім'ї — форма домашнього насильства, що включає словесні образи, погрози, у тому числі щодо третіх осіб, приниження, переслідування, залякування, інші діяння, спрямовані на обмеження волевиявлення особи, контроль у репродуктивній сфері, якщо такі дії або бездіяльність викликали у постраждалої особи побоювання за свою безпеку чи безпеку третіх осіб, спричинили емоційну невпевненість, нездатність захистити себе або завдали шкоди психічному здоров'ю особи [19].

Л. Кедова наводить оригінальне порівняння тактики психологічного контролю осіб, які вчиняють насильство в сім'ї, з методами «промивання мозку», які застосовуються щодо заручників. Вона зазначає, що «чим ефективніше такій особі вдалося ізолювати жертву, тим сильніше вона контролює її погляди і дії» [34, с. 13].

Психологічне насильство — це протизаконний, умисний, інформаційний та неінформаційний вплив на функціонування психіки особи з боку інших осіб, якщо вплив здійснюється проти або поза волею цієї особи і здатний заподіяти їй психічну або фізичну травму, обмежити свободу волевиявлення. Психіка не може існувати окремо від мозку, тому під обсягом психічного насильства слід розуміти нормальне функціонування психічних процесів, пов'язаних із діяльністю мозку. До інформаційних способів впливу на психіку людини насильницького характеру належать будь-які види загроз, образа, наклеп, повідомлення неправдивої інформації з метою заподіяння особі психічної травми. Неінформаційні способи впливу на психіку людини — електронна стимуляція мозку, вплив на мозок людини гіпнозом [35, с. 409–410].

У 1995 році APSAC (Американське професійне товариство з питань зловживань щодо дітей) визначило такі основні прояви психологічного насильства батьків (піклувальників) щодо дитини: відторгнення (тобто за допомогою ворожих вербальних та невербальних актів демонструється байдуже ставлення до дитини); тероризування (загроза чи можливість заподіяння фізичної шкоди дитині або іншим членам сім'ї на очах у дитини, покидання дитини напризволяще, вбивство домашніх тварин, знищення особистих речей дитини); ізоляція (відмова в можливості задоволення потреб дитини щодо взаємодії або спілкуванні з однолітками чи дорослими вдома або поза домом); експлуатація (навчання, втягнення, дозвіл або заохочення дитини до антисоціальної поведінки); емоційна депривація (ігнорування спроб і потреб дитини у взаємодії, відсутність будь-яких емоцій у взаємодії з дитиною); недбале ставлення до здоров'я й освіти (ігнорування необхідності, надавати дозвіл або відмовляти у здійсненні лікування небезпечних проблем з емоційним/поведінковим, фізичним здоров'ям, чи то у вирішенні освітніх проблем і потреб дитини). APSAC також дало визначення психологічного насильства стосовно дитини як неодноразову поведінку одного з батьків або екстремальний випадок, яким дитині дається зрозуміти, що вона нічого не вартує, вона погана, її не люблять, вона не бажана або що її єдина цінність полягає в задоволенні бажань інших [36].

Прикладом психологічного насильства може бути постанова судді Прилуцького міськрайонного суду Чернігівської області від 28 липня 2017 року. 24 липня 2017 року близько 20:30 год. в м. Прилуках гр. ОСОБА_1 вчинив психологічне насильство в сім'ї щодо свого неповнолітнього сина, чим завдав шкоду психічному здоров'ю потерпілого.

У судовому засіданні гр. ОСОБА_1 пояснив, що проживає удвох із сином. 24 липня 2017 року його син образив сусідську дівчинку, насипавши їй в рот піску. Дізнавшись про це, батько накричав на свого сина. На суді запевнив, що більше так робити не буде, просив суворо його не карати.

Оцінюючи докази у справі, суд зробив висновок про винуватість ОСОБИ_1 у вчиненні адміністративного правопорушення, передбаченого ч.1 ст.173-2

КУпАП, але зважаючи, що дії ОСОБИ_1 не нанесли значної шкоди, та враховуючи її щире каяття, вважав можливим визнати вищевказане адміністративне правопорушення малозначним і звільнити ОСОБУ_1 від адміністративної відповідальності за ч. 1 ст. 173-2 КУпАП, обмежившись щодо неї усним зауваженням [37].

Прикладом вчинення щодо дитини психологічного та фізичного тиску може бути постанова судді Сокальського районного суду Львівської області від 8 грудня 2015 року. Так, 29 листопада 2015 року ввечері ОСОБА_1 за місцем проживання вчинила словесну суперечку з неповнолітньою дочкою – ОСОБОЮ_2, під час якої спричинила їй фізичний біль, чинила на неї психологічний та фізичний тиск, чим вчинила насильство в сім'ї. Сама ОСОБА_1 в суді своєї вини не визнала. Пояснила, що дочка не хотіла навчатися та виконувати домашнє завдання. З цього приводу в неї з дочкою виникла суперечка, під час якої мати намагалася пояснити доньці, що необхідно навчатися. Дитини не була.

Неповнолітня ОСОБА_2 в суді пояснила, що 29 листопада 2015 року вона справді не хотіла виконувати домашнє завдання. Порушниця ОСОБА_1 її за це сварила та вдарила рукою по сідницях. Наступного дня вона подзвонила батькові та обманула його, сказавши, що мати вдарила її іще й по голові. Тому батько завіз її в лікарню.

Суд встановив, що в діях ОСОБИ_1 наявні ознаки насильства в сім'ї. Проте суд прийняв до уваги також і те, що дії матері були спрямовані на виховання та навчання неповнолітньої дочки. Враховуючи особу порушника, характер та малозначність вчиненого адміністративного правопорушення, суд звільнив її від адміністративної відповідальності [38].

Економічне насильство — форма домашнього насильства, що включає умисне позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна, коштів чи документів або можливості користуватися ними, залишення без догляду чи піклування, перешкоджання в отриманні необхідних послуг з лікування чи реабілітації,

заборону працювати, примушування до праці, заборону навчатися та інші правопорушення економічного характеру [19].

Для прикладу розглянемо постанову Болградського районного суду Одеської області від 17 червня 2016 року. Суть справи така. 6 травня 2016 року працівниками Болградського ВП Ізмаїльського ВП ГУНП в Одеській області було складено протокол про адміністративне правопорушення, згідно з яким ОСОБА_1 витратила кошти, а саме державну соціальну допомогу на утримання неповнолітнього сина не за призначенням, а на власні потреби, чим вчинила економічне насильство в сім'ї [39].

ОСОБА_1 в суді пояснила, що допомогу, яку вона отримує як одинока мати, вона витрачає на свого неповнолітнього сина. Купує йому продукти харчування, одяг, взуття, але деякі кошти витрачає і на власні потреби. ОСОБУ_1 визнали винуватою у вчиненні правопорушення, передбаченого ст. 173-2 ч. 1 КУпАП, та відповідно до ст. 22 КУпАП звільнили її від адміністративної відповідальності, оголосивши їй усне зауваження.

Прикладом вчинення щодо дитини психологічного та економічного насильства може стати також постанова судді Самбірського міськрайонного суду Львівської області від 10 серпня 2017 року. Суть справи зводилась до того, що ОСОБА_1 5 липня 2017 року о 19:30 год. у приміщенні квартири на вул. Героїв Крут, 7/14 у м. Самборі Львівської області вчинила конфлікт зі своєю неповнолітньою дочкою – ОСОБОЮ_2, під час якої висловлювалася в її адресу образливими словами, виганяла її з квартири, не давала користуватися власним мобільним телефоном, тобто вчинила відносно неї дії психологічного та економічного характеру, що могло завдати шкоди її психічному здоров'ю, чим вчинила адміністративне правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 173-2 КУпАП. Суд постановив накласти на ОСОБУ_1 адміністративне стягнення у виді громадських робіт на строк 40 (сорок) годин [40].

Ще одним прикладом економічного насильства є також постанова судді Апостолівського районного суду Дніпропетровської області від 17 липня 2017 року. Суть справи така. ОСОБА_1 5 червня 2017 року о 7:00 год.,

перебуваючи за місцем проживання, вигнала з будинку свою неповнолітню доньку ОСОБУ_2 та залишила її без засобів існування, тобто вчинила насильство в сім'ї, за що передбачена відповідальність за ч. 1 ст. 173-2 КУпАП. ОСОБА_1 в судовому засіданні пояснила, що справді 5 червня 2017 року посварилась зі своєю донькою та запропонувала жити окремо, коштів не надала. У вчиненому щиро каялась. ОСОБУ_1 визнано винною у вчиненні правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 173-2 КУпАП. На підставі ст. 22 КУпАП ОСОБУ_1 від адміністративної відповідальності звільнено та оголошено їй усне зауваження [41].

Позасімейне економічне насильство проявляється в невиконанні заробітної плати, інших виплат та в отриманні заробітної плати, меншої за прожитковий мінімум, що в період фінансової кризи відчуває значна кількість українців. У результаті виникає нерівність серед громадян у доступі до матеріальних і фінансових ресурсів, неможливість своєю працею забезпечити основні потреби людини: житло, медичне обслуговування, сучасний рівень освіти для дітей, здорове харчування тощо. Як наслідок, відбувається неприродне, глибоке розшарування суспільства [42, с. 50–51].

Отже, якщо батьки або особи, які їх замінюють, свідомо не задовольняють потреби дитини, така дитина перебуває в умовах жорстокого поводження, зокрема економічного насильства над нею або ігнорування її основних потреб. Крім цього, дитина може стати жертвою економічного насильства, коли сім'я, в якій вона проживає, не має фінансових ресурсів чи доступу до необхідних соціальних послуг і не здатна забезпечити її нормальний розвиток. Тоді джерелом економічного насильства над дитиною є не члени її сім'ї, а інші особи [42, с. 48].

У контексті нашого дослідження зазначимо, що поширення бідності в сім'ях із дітьми і економічне насильство над дітьми — це взаємопов'язані процеси [43]. Проблема подолання бідності в нашій країні залишається надзвичайно актуальною. Повністю подолати її неможливо в жодному суспільстві, а тим більше — у країні з перехідною економікою. Міжнародні експерти помітили, що бідність в Україні, як і в інших пострадянських країнах, відрізняється від бідності в інших країнах світу. На пострадянському просторі вбогість співіснує з

високорозвиненою промисловістю, кваліфікованою робочою силою та порівняно низьким безробіттям. Для сучасної України бідність стала також чинником поляризації суспільства, його поділу на дуже заможних і дуже бідних при катастрофічному зменшенні середнього прошарку суспільства. Співвідношення доходів багатих українців з найбіднішими складає 30:1 (в країнах ЄС — 5,7:1) [42, с. 50–51].

Підсумовуючи викладене, зауважимо, що сучасна наука напрацювала значну кількість тлумачень поняття насильства. Різні галузі науки демонструють різні підходи до цього явища. Їхнє вивчення, структуризація, систематизація допоможуть значно глибше вивчити проблему насильства з метою його профілактики і подолання.

На нашу думку, насильство щодо дітей — це будь-яка умисна, протиправна дія чи бездіяльність або погроза застосування дії чи бездіяльності психологічного, економічного, фізичного, сексуального характеру щодо дитини в сім'ї та поза нею, якщо ці дії завдають моральну чи матеріальну шкоду, шкоду фізичному, психічному здоров'ю, моральному розвитку дитини, у тому числі – систематичне насильство (фізичне, психологічне, економічне, сексуальне) одних дітей над іншими, вчинення насильства в будь-якій формі у присутності дитини [44, с. 88].

Ще один термін, на якому необхідно зосередити увагу — це «катування». Вітчизняне законодавство містить визначення поняття «катування» в ст. 127 КК України. Згідно з вказаною статтею «катування — це умисне заподіяння сильного фізичного болю або фізичного чи морального страждання шляхом нанесення побоїв, мучення або інших насильницьких дій з метою примусити потерпілого чи іншу особу вчинити дії, що суперечать їх волі, у тому числі отримати від нього або іншої особи відомості чи визнання, або з метою покарати його чи іншу особу за дії, скоєні ним або іншою особою чи у скоєнні яких він або інша особа підозрюється, а також з метою залякування чи дискримінації його або інших осіб» [32].

Підтримуємо думку низки науковців про те, що доцільно було б ввести додаткову кваліфікуючу ознаку положення про настання відповідальності за

вчинення катування під час відбування особою покарання у вигляді позбавлення волі, обмеження волі або арешту. Таке уточнення не буде зайвим, зважаючи на загальний стан та тенденції розвитку кримінально-виконавчої системи [45, с. 462].

Отже, порівнюючи гносеологічне визначення терміна «жорстоке поводження» з визначенням «катування», можемо акцентувати принципову особливість — катування здійснюються для досягнення певної мети. Жорстоке поводження не несе в собі такого значення. СENS жорстокого поводження — у самому жорстокому поводженні або в тих, хто його здійснює.

Аналізуючи практику відмежування ст. 127 «Катування» КК України від суміжних складів злочину, науковець К. Катеринчук наголошує на тому, що розгляд питання щодо суб'єкта злочину за ст. 127 КК України має бути конкретизованим (перша група — співробітники правоохоронних органів; друга — співробітники пенітенціарних органів; третя — військовослужбовці (солдати); четверта група — медичні працівники; п'ята — працівники приватних охоронних структур) [46, с. 175–178].

Певний науковий інтерес у контексті нашого дослідження становить розгляд співвідношення понять «фізичний примус» і «фізичне насильство». Науковець Ю. Приколотіна наголошує на тому, що висновок про необхідність застосування фізичного впливу з метою виховання цілком логічно породжує потребу відмежування фізичного примусу (дії, що відповідає сутності сімейного життя та сутності виховання) від фізичного насильства (дії, що перебуває у протиріччі із сутністю сімейного життя та сутністю сімейного виховання). Науковець наводить основні критерії розмежування фізичного примусу як засобу сімейного виховання та фізичного насильства [47, с. 12]. Наведемо ці критерії.

«Критерій необхідності. Ненасильницьким (примусовим) є такий фізичний вплив на тіло дитини, що чиниться проти її волі, та відповідає об'єктивним потребам виховання дитини й/або забезпечення безпеки суспільства. Насильницьким є такий фізичний вплив на тіло дитини, що чиниться проти її волі, та не відповідає об'єктивним потребам виховання дитини й/або забезпечення безпеки суспільства.

Критерій пропорційності (достатності). Ненасильницьким є такий фізичний вплив на тіло дитини, що чиниться проти її волі, та є необхідним і достатнім у конкретному випадку, тобто адекватним діянню або стану дитини, які припиняються. Насильницьким є такий фізичний вплив на тіло дитини, що чиниться проти її волі, та не є необхідним і достатнім у конкретному випадку.

Критерій автономності. Фізичний вплив на тіло дитини, що чиниться проти волі, є ненасильницьким, якщо стимулює властиву дитині здатність до позитивної автономності. Таким, що порушує цей принцип, відповідно — насильницьким, є такий фізичний вплив на тіло дитини, що чиниться проти її волі та ігнорує її здатність до позитивної автономності.

Критерій своєчасності. Фізичний вплив на тіло дитини, що чиниться проти її волі, є ненасильницьким, якщо здійснюється в оптимальний для цього час, коли застосуванням сили можливо досягти виховного ефекту. Насильницьким треба визнати такий фізичний змушувальний вплив, що чиниться поза оптимальним часом і, відповідно, не дозволяє застосуванням сили досягти виховного впливу.

Критерій наслідків. Ненасильницьким є такий змушувальний фізичний вплив, при якому фізична та/або психічна шкода є побічним наслідком (не самоціллю), тобто супроводжує вплив, не спричиняє та не може спричинити тілесних ушкоджень. Насильницьким є такий змушувальний вплив, що має на меті лише завдання фізичної шкоди поза метою виховання та спричиняє або може спричинити тілесні ушкодження.

Критерій нормативності є інтегральним, тобто базується на вказаних вище критеріях. Фізичне змушування не може бути визнано насильницьким винятково за ознакою його заборони у нормах права» [47, с. 12–13].

Заборону фізичного покарання дитини слід вважати засобом гарантування права дитини на особисту недоторканність. Однак ця заборона, як зауважує Р. Стефанчук, не може вважатися абсолютною. Так, Європейський Суд з прав людини у справі «Костело-Робертс (Costello-Roberts) проти Об'єднаного Королівства» від 25 вересня 1993 року зазначив, що фізичне покарання в школах може застосовуватись як частина дисциплінарного режиму [48, с. 380–381].

Законодавство деяких інших країн знає приклади встановлення права батьків на помірне покарання дитини через визначення умов та меж його застосування. Так, § 35.10 Кримінального кодексу штату Нью-Йорк закріплює обставини, за наявності яких застосування фізичної сили до дитини є виправданим, а не кримінально караним, встановлюючи, що «хтось з батьків, опікун або інша особа, на яку покладено піклування та нагляд щодо іншої особи у віці до 21 року або недієздатної особи, а також педагог чи інша особа, на яку покладено піклування та нагляд за особою у віці до 21 року зі спеціальною метою, може застосовувати до такої особи фізичну силу тоді й у такій мірі, коли й наскільки, як вона розумно передбачає, це є необхідним для підтримки дисципліни та сприяння благополуччю такої особи» [49, с. 41].

Прийнятий у 1970-х роках у Канаді закон «Про зловживання дитиною» також дозволяє застосування до дітей, зокрема в сім'ї, фізичного покарання, що в законі визначається як «прийнятний» рівень дисциплінарного впливу [49, с. 41–42].

Кримінальний кодекс Канади містить ст. 43 «Correction of Child by Force», що передбачає право застосовувати особам, які доглядають за дитиною, необхідної та достатньої сили з метою забезпечення дисципліни [50].

З огляду на викладене вище доцільно звернутись до з'ясування сутності та змісту поняття «дитина» та «неповнолітній». Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо органів і служб у справах неповнолітніх та спеціальних установ для неповнолітніх» від 7 лютого 2007 року вніс зміни до Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» і замінив слово «неповнолітні» на слово «діти» [51].

В довідкових джерелах тлумачення поняття «дитина» подається з незначними відмінностями: маленька дівчинка або маленький хлопчик [5, с. 308]; людина, яка не досягла дорослого віку [52].

Розглядаючи законодавчо визначену дефініцію «дитина», варто зазначити, що у національному і міжнародному законодавстві вона також трактується неоднозначно. Так, у статті 1 Конвенції ООН про права дитини зазначено, що під

цим терміном розуміється «людська істота, що не досягла віку вісімнадцяти років» [53].

Про значно нижчий віковий ценз йдеться при визначенні цього ж поняття в одному з ратифікованих Верховною Радою України міжнародних актів (набрав чинності 01.11.2008 р.) — Європейській конвенції про визнання та виконання рішень стосовно опіки над дітьми та про поновлення опіки над дітьми: «Дитина — особа будь-якого громадянства, що не має 16 років і не має права самостійно вирішувати питання щодо місця свого постійного проживання за законодавством про місце її постійного проживання, про її громадянство чи за внутрішнім законодавством запитуваної держави» [54].

Стаття 2 Європейської конвенції про громадянство від 6 листопада 1997 року визначає «дитину» як будь-яку особу, що не досягла 18 років, якщо за законодавством, яке застосовується до дітей, повноліття не настає раніше [55]. Конвенція про контакт з дітьми (ETS № 192) від 15 травня 2003 р. зазначає, що під поняттям «дитина» слід розуміти особу віком до 18 років, стосовно якої розпорядження про контакт може бути видане або виконане в Договірній Державі [56].

Аналіз нормативно-правових актів України також вказує на деякі різночитання у формулюванні терміна «дитина». Зокрема, ст. 1 Закону України «Про громадянство України» визначає, що «дитина — це особа віком до 18 років» [57].

Натомість, ст. 6 Сімейного кодексу України не акцентує увагу на основному віковому цензі, а вводить поняття «правовий статус дитини», а саме поняття «дитина» розмежовує на «малолітня» та «неповнолітня» [58]. Водночас, згідно зі ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства» дитина — це особа віком до 18 років (повноліття), якщо, згідно із законом, що застосовується до неї, вона не набуває прав повнолітньої раніше [25]. Підстави набуття таких прав перераховані у статтях 34–35 Цивільного кодексу України під терміном «набуття повної цивільної дієздатності» — реєстрація шлюбу, праця за трудовою угодою, реєстрація матір'ю або батьком дитини, реєстрація суб'єктом підприємницької

діяльності [59]. Отже, терміни «діти» та «неповнолітні» не є тотожними за своїм змістом. Категорія «неповнолітні» ґрунтується виключно на віковому критерії, включає в себе і осіб віком до 18 років, які не мають повної цивільної дієздатності, і тих, які набули її на підставі визначених законодавством умов [60, с. 26].

У науковій літературі існує також думка про тотожність понять «дитина» та «неповнолітній», яку, наприклад, підтримує О. Капітонова [61, с. 12].

Однак термін «дитина» володіє властивістю універсальності, оскільки він застосовується для характеристики й особи, що не досягла віку 18 років, і такої, що його перетнула. По-перше, зміст цього терміна не лише визначає вікові межі в житті людини, але і позначає юридично визнані та значущі зв'язки з батьками або особами, що їх замінюють, оскільки для них дитина залишається такою незалежно від її віку. По-друге, в певних випадках законодавство прирівнює до статусу дитини осіб, які досягли повноліття, тим самим забезпечуючи їх підвищену захищеність [62, с. 81].

На противагу думці, яку висловила О. Капітонова до визначення понять «дитина» та «неповнолітній», можна назвати підхід М. Геллера. Порівнюючи термінологічне значення цих понять, дослідник доходить висновку про їхню неідентичність. Слово «дитина» означає не тільки певну вікову періодизацію та певний період життя людини, а й перший ступінь споріднення з ким-небудь, тож дитина може бути не тільки неповнолітнім, а і дорослим сином або дочкою [63, с. 10].

Науковець Н. Ортинська слушно зауважує, що існування одного явища, яке має різну лінгвістичну назву та дуалістичне тлумачення (як-от діти та неповнолітні), щонайменше позбавлене логіки. Розв'язати цю проблему дослідниця пропонує в один із таких способів:

— до осіб від народження до досягнення 18 років застосовувати загальний термін «діти». У такому разі варто чітко дотримуватися формули «діти = малолітні (від 0 до 14 років) + неповнолітні (від 14 до 18 років)». Недоліком такої позиції є те, що поняттям «діти» часто відображають не вікові, а сімейні

особливості статусу індивіда, адже дитина залишається такою для своїх батьків незалежно від віку;

— до згадуваної вікової категорії застосовувати термін «неповнолітні». Недолік цієї позиції полягає в невизначеності поняття, тому що відбувається підміна двох понять одним терміном, де не зовсім чітко зрозуміло, які вікові межі взято до уваги: «0–18» чи «14–18» відповідно.

Проте вчена переконливішою вважає першу позицію. Адже, по-перше, міжнародне законодавство, яке створює основні стандарти правового статусу, визначає загальноприйнятою саме категорію «діти». По-друге, така категорія відображає юридичний зміст правового статусу цих осіб із вказівкою на дитинство як вік, який потребує особливої уваги й охорони з боку держави і суспільства. По-третє, універсальне поняття «дитина» може стати основою для формулювання понять дітей особливого статусу — «неповнолітні», «малолітні», «дитина-біженець», «дитина-іноземець», «дитина-інвалід», «дитина-сирота» [64, с. 71].

Із цього приводу О. Бутько зазначає, що категорії «малолітній», «новонароджений», «дитина до року», «до 5 років», «підліток», «неповнолітній» та інші охоплюються загальним поняттям «дитина», водночас вони можуть бути підставою для формування самостійних видів правового статусу дітей [65, с. 37–38].

На думку С. Майорової-Щеглової, на сучасному етапі розвитку суспільства доцільною є така вікова періодизація життя дитини:

- від 0 до 1 року — немовлята;
- від 1 до 3 років — малолітні;
- від 3 до 6 років — дошкільнята;
- від 6 до 10 років — молодші школярі;
- від 10 до 15 років — підлітки;
- від 15 до 18 років — неповнолітні [66, с. 2379–2380].

Варто зауважити, що в деяких нормативно-правових актах, зокрема у наказах Міністерства охорони здоров'я України, вживається також поняття

«підліток». Вітчизняне законодавство не містить юридичного визначення цього поняття. У правозастосовній практиці до «підлітків» відносять дітей у віці від 10 до 18 років.

Не менше поглядів існує стосовно поняття «молодь». У західній науковій думці термін «молодь» був уведений до наукового обігу в середині 70-х років ХХ ст. Термін «юність» з віковим інтервалом 11–18 років ввів американський дослідник Дж. Л. Голл у 1904 році. У радянській соціології вважалося, що межі молодіжного віку визначались періодом від 16 до 30 років [67, с. 221]. Звернемо увагу, що в підрадянській Україні такі вікові межі були визначені від 14 до 29 років.

У ст. 1 Закону України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» від 05.02.1993 р. № 2998-ХІІ зазначено, що молодь — це громадяни України віком від 14 до 35 років [68]. Проте, відповідно до Стратегії державної молодіжної політики до 2020 року від 27.09.2013 р. № 532/2013, віковий критерій громадян, які офіційно вважаються молоддю в Україні, планують знизити від 35 до 28 років [69].

Цікаву думку висловлює науковець Л. Кривачук про те, що необхідно ввести у науковий обіг, а також визначити на законодавчому рівні, зокрема у Законі України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні», термін «неповнолітня молодь» — це «демографічна група населення віком від 14 до 18 років» [70, с. 91].

Отже, на основі наведених нормативних положень можна констатувати, що для осіб вікової групи до 18 років узагальнюючим терміном є термін «діти».

Питання насильницької поведінки мають особливе місце у науковому пошуку таких вітчизняних та зарубіжних вчених, як: О. Бандурка [71], В. Голіна [72], О. Гумін [73], А. Долгова [74], О. Джужа [75], А. Закалюк [76], А. Зелінський [77], В. Кудрявцев [78], П. Михайленко [79], Г. Міньковський [80] та багато інших.

Вагомий внесок у розробку проблеми насильства в сім'ї та його запобіганню здійснили А. Блага [10], В. Брижик [81], А. Волощук [82],

В. Галуцько [83], Б. Головкін [84], Т. Журавель [81], О. Кочемировська [85], Л. Крижна [86], К. Левченко [87], Ю. Лисюк [88], О. Мартиненко [89], Ю. Приколотіна [90], Г. Христова [91], Х. Ярмачі [82], М. Ясеновська [92] та інші.

Необхідно зауважити, що питання, присвячені проблемам адміністративно-правового регулювання захисту дітей від насильства, стали предметом дослідження низки дисертаційних робіт, з-поміж яких слід назвати праці О. Коломоєць «Адміністративно-правове регулювання відповідальності за вчинення насильства у сім'ї, невиконання захисного припису або непроходження корекційної програми» [93]; О. Ковальнової «Діяльність служби дільничних офіцерів поліції щодо попередження насильства в сім'ї» [94]; О. Ткаленко «Адміністративно-правове забезпечення діяльності органів публічної адміністрації щодо попередження насильства в сім'ї відносно дітей» [18]; Г. Горбової «Адміністративно-правове регулювання протидії насильству в сім'ї» [95] та інші.

Педагогічні аспекти вирішення згаданої проблеми здійснювали Ю. Антонян [2], Л. Волинець [96], Ф. Думко [97, с.62–68], В. Оржеховська [98], Т. Федорченко [99], В. Фуркало [100], Н. Щербак [101].

Окремі аспекти проблеми захисту дітей від насильства та інших протиправних дій під час ведення бойових дій були предметом досліджень таких науковців: М. Антонович [102, с. 93–97], М. Гнатівський [103, с. 139–146], А. Мацько [104], А. Пшенична [105], В. Репецький [106], О. Шевченко-Бітенська [17] та ін.

Проблему насильства у школах вивчали такі психологи, соціологи та педагоги, як: І. Гайдамашко [107], А. Губко [108, с. 46–50], О. Корабльова [109, с. 130–132], О. Ожійова [110], С. Стельмах [111, с. 431–440]. Проблеми насильства серед учнів загальноосвітніх навчальних закладів та запобігання йому в українській кримінології досліджувала І. Лубенець [112].

Правові засади захисту дітей від торгівлі людьми та сексуальної експлуатації досліджували: І. Доляновська [113], Н. Зелінська [114, с.138–146], В. Іващенко [115], Н. Плахотнюк [116], С. Косенко [117] та інші.

Дослідження міжнародного досвіду попередження насильства в сім'ї здійснювали А. Галай [118], В. Галай [118], Л. Головка [119], М. Євсюкова [120, с. 119–128], С. Павлиш [121] та інші.

Натомість варто звернути увагу на те, що не зважаючи на активне дослідження в Україні проблеми захисту дітей від насильства, питання державної політики у сфері захисту дітей від насильства та інших протиправних дій спеціально не вивчались. В наявних наукових працях ці аспекти висвітлювались або фрагментарно, або в межах значно ширшої проблематики.

Дослідження сучасного стану державної політики у сфері захисту дітей від насильства та інших протиправних дій, а також розробка пропозицій щодо вдосконалення законодавства у цій сфері є вкрай важливими та необхідними. Адже, дбаючи про дітей, нація дбає про своє майбутнє, тому вироблення напрямів протидії насильству щодо дітей потребує окремого дослідження з урахуванням усіх особливостей сьогодення.

Важливими в цьому аспекті є історичні засади дослідження захисту дітей від насильства та інших протиправних дій. За твердженням В. А. Ситарова, в сучасному житті насильство трапляється всюди. По-перше, довгий час у свідомість людей впроваджувалася ідея, що мир і війна — діалектична пара понять, що впливають одне з одного. Тисячі війн, що відбулися на планеті, переконували людей у їхній неминучості, більше того, стали сприйматися як щось природне, що дозволяє стверджуватися одним за рахунок інших. По-друге, у сучасному світі усе ще існує расова і національна ворожнеча, у результаті яких одні люди, а іноді і цілі народи привласнюють собі право розпоряджатися іншими, вирішувати їхні політичні, економічні, ідеологічні й моральні питання. По-третє, сьогодні існує насильство і у своєму неприкритому вигляді, не «облагороджене» політичними, ідейними й іншими мотивами, тобто злочинне насильство. По-четверте, примус у тій або іншій формі присутній в найрізноманітніших сферах нашого життя й діяльності: насильство над природою, невміння й небажання берегти її багатства, насильство над самим собою, своїм здоров'ям, жорстоке поводження із тваринами, не кажучи вже про факти

придушення, приниження особистості, які мають місце в місцях відбування покарання, в армії тощо. По-п'яте, насильство може проявлятися не в прямій, а в прихованій формі (міжособистісні конфлікти, прагнення до ствердження особистих амбіцій, бажання самоствердитися будь-яким шляхом тощо) [122, с. 136].

Питання про насильство, починаючи від найдавніших часів, виникали як результат роздумів про відносини між людьми. Обговорення ідей стосовно насильства, пов'язано з іменами багатьох видатних мислителів: Шарля-Луї де Монтеск'є, Чезаре Беккарія, Зигмунда Фройда та інших. Наприклад, Монтеск'є писав про шкідливість застосування сили до людини з метою пригноблення чи отримання влади над нею. Він же вказував, що сила ця може бути «фізичною і словесною» [123, с. 230–233]. Ч. Беккарія, послідовник Ш.-Л. де Монтеск'є, прямо вказував, що при насильстві людські стосунки розриваються, але гірше від самого насильства — його наслідки [124, с. 143–144].

Щодо релігійних норм, то слід зазначити, що відносини між батьками і дітьми містяться в Старому Завіті (в притчах Соломонових), зокрема в притчі [29:15] «Різка й викриття дають мудрість; але підліток, залишений без уваги, соромить матір» [125, с. 764].

Сьогодні представники церкви покликаються на те, що норми Старого Завіту є історією, а сучасні правила поведінки закріплено в Новому Завіті, в якому, однак, відносинам батьків і дітей не приділено такої уваги, як в Старому. З огляду на те, що більшість українців є віруючими, релігійні норми досить часто для них мають пріоритет над нормами права, отже, необхідно залучати представників церкви до тлумачення норм Біблії, приведення релігійних норм і норм права у відповідність, і вироблення єдиної офіційної позиції церкви про можливість застосування фізичного покарання дітей з боку батьків. Сьогодні ця сфера є малодослідженою і потребує більшої уваги вчених [18, с. 24].

Доба Античності характеризується відсутністю особливого становища дітей. Дітовбивство в тодішній історії було повсякденним і загальноприйнятим актом. У Стародавньому Римі *pater familias* (буквально «батько сім'ї») мав право

розпоряджатися життям дітей, вбити, якщо не міг прогодувати, або продати. З часом такий підхід пом'якшився, хоча все-таки влада була абсолютною, зводилася до права батька застосовувати стосовно дітей домашні заходи покарання та виховання обов'язку дітей поважати батьків, тому діти не могли висувати до них жодних претензій щодо визнання їхніх прав. За Законами XII таблиць, вбивство неповнолітнього не вважалося злочином. Для прикладу, Арістотель вважав цілком справедливим закон, який забороняв годувати дітей-калік. Неповнолітніх, які не могли заробляти на себе, розглядали як нижчих істот, які прирівнювалися до власності батьків. Давньоримське суспільство було основане на сім'ї, яка будувалася за принципом підпорядкування владі глави родини.

Навіть такий гуманний за своєю суттю інститут, як усиновлення, відомий ще від часів Стародавнього Вавилону, слугував для того, щоб поповнити склад, особливо матеріально незабезпечених сімей, додатковими робочими руками. Дітей усиновляли передусім бездітні сім'ї [126, с. 49].

В аналізованій період категорія «діти» була поруч з такими категоріями, як «раби», «челядь» [127]. У тогочасних державах дозволялося використовувати працю неповнолітніх рабів, зокрема в період патріархального рабства, коли раби ще мали незначні права. У середземноморських країнах у давнину дітей брали у військові походи як помічників, що несли військово спорядження [127]. Батьківська влада була настільки великою, що батько міг вирішувати питання про свободу, життя і смерть членів родини. Право продажу дітей діяло приблизно до XIV століття. Батьки розпоряджалися шлюбною долею своїх неповнолітніх дітей: одружували синів і видавали заміж доньок за своїм вибором, не питаючи їхньої згоди.

Найбільш відомі правові джерела Римської імперії, такі як Закони XII таблиць та Дигести Юстиніана, встановлювали, що не можна вважати дітьми таких, які при народженні мають вигляд, протилежний людському родові або спотворений. Тому якщо немовля було надзвичайно потворним, батьки мали право позбавити його життя [128, с. 5].

У древніх Афінах (V–IV ст. до н. е.) дитину розглядали як іншу власність. Так, батько мав право розпоряджатися життям своєї дитини та продавати її у рабство. До того ж батько мав право застосовувати до сина вигнання з батьківського дому за недостатню повагу до нього або за погане з ним поводження [129, с. 117].

Як стверджує Є. Друзь у своєму дослідженні, до нашого часу дійшла записка історично відомого вавилонського «дому Мурашу» — будинку розпусти або закладу з продажу або надання на деякий час жінок та дівчат у користування. У ті далекі часи батьки торгували дітьми, тобто за певну грошову суму віддавали дитину так званій «прийомній матері», яка виховувала її для проституції. Однак у документах, які дійшли до наших часів, стосовно такого виду торгівлі йдеться не про «купівлю-продаж» дітей, а про їхнє «удочеріння» [130, с. 128].

Визначальну роль у правовому захисті дітей від насильства відіграло прийняття християнства [64, с. 75]. Турботу про дітей почали розглядати як милостиню для спасіння душі і як покаяння. Проте раннє християнство дозволяло тілесні покарання під час виховання для плекання поваги до батьків і старших.

Середньовічна педагогіка була побудована на тілесних покараннях. Право покарання було майже безконтрольним, оскільки діти позбавлялися права звертатися до суду зі скаргою на батьків і підлягали за це публічному тілесному покаранню з подальшим поверненням їх батькам: «так їх за таке бити батоґом» [131, с. 248].

На історичній території нашої держави перші кроки задля захисту прав дітей зробив Ярослав Мудрий, упорядник «Руської правди» — першого давньоруського джерела світського права, яке, зокрема, регулювало становище неповнолітніх. У Київській Русі часів Ярослава Мудрого та Володимира Мономаха існувало гуманне ставлення до дітей, особливо тих, які залишилися без батьків, а також покинутих. Найбільшим обов'язком для себе великі князі вважали опіку над бідними, тими, хто потребує допомоги, дітьми. Зокрема, Ярослав Мудрий створив училище для сиріт, у якому на його утриманні були

300 юнаків, а Володимир Мономах повчав, що не варто бідних забувати, потрібно їх годувати, а сиріт забезпечувати [132, с. 81].

Науковець О. Квас так описує становище дітей в історичній ретроспективі на теренах українських земель: «Становище дитини в українській родині минулого було неоднозначним. Поводження з дитиною часто було суворим, застосовувалися репресивні методи виховання. Саме дитинство було швидкоплинним. Уже від трирічного віку діти були позбавлені опіки з боку старших, а від чотирирічного — активно включалися у трудове життя. Власне, це можна простежити за термінологією на позначення дитини різного віку. Складним було життя незаконнонароджених дітей, які часто не мали жодних прав. Дещо кращим було становище сиріт» [133, с. 48].

У період Великого князівства Литовського, Королівства Польського та Речі Посполитої правове становище дитини визначалося Судебником Казимира IV та трьома Литовськими статутами. Відповідно до III Литовського статуту комплекс прав дитини залежав, насамперед, від того, чи були вони законнонародженими. З норм правової пам'ятки випливає, що для незаконних дітей не передбачалася загальна правова охорона. Винний у їхньому вбивстві не зазнавав особистого покарання, а лише сплачував штраф матері, розмір якого був порівняно невеликий.

В одному з найбільш відомих кодексів українського права — «Правах, за якими судиться малоросійський народ» від 1743 р., при визначенні влади батьків над дітьми закріплювалося, що «під час нужди найпаче великого голоду, в крайній від якого випадку і нещастя злиденності, можуть батьки віддати сина свого чи дочку на службу, але християнину, а не невірному» (гл. 12, артикул 13).

Пізніше у Зведенні Законів Російської імперії закріплювалося чимало норм, що зобов'язували дітей до шанобливого ставлення до батьків. Зокрема, оскільки діти мали приймати батьківські повчання без нарікань, то суди не приймали до розгляду позови дітей про особисті кривди й образи з боку батьків.

Не можна забувати і про той факт, що самі діти поділялися на дві категорії, від чого залежав і їхній правовий статус: діти, народжені в шлюбі

(закононароджені), і позашлюбні діти. Законодавство практично усіх без винятку держав того періоду суворо розмежовувало ці категорії осіб. Поступово становище позашлюбних дітей перетворювалося практично на цілковите безправ'я. Якщо навіть закононароджені діти залежали від волі і розсуду своїх батьків, то правове становище позашлюбних дітей було справді жалюгідним [134, с. 73–74].

За результатами дослідження змісту статей у «Харківських губернських відомостях» вимальовується така картина: найбільше від утисків та прямого фізичного насильства потерпали так звані «незаконно народжені» діти. Так, майже всі насильницькі прояви матері вчиняють стосовно своїх незаконно народжених дітей. До таких дій належать: вбивство через удушення або закопування живцем новонародженого, залишення без допомоги у небезпечному стані (покинуті на вулиці у холодну пору року).

До основних причин вчинення насильства до незаконнонароджених дітей можна віднести: моральні (страх перед ганьбою внаслідок розголошення таких відомостей, страх бути притягнутою до відповідальності за народження позашлюбної дитини), економічні (відсутність власного житла, коштів на утримання дитини, страх втратити роботу через необхідність піклуватися про дитину) та психологічні чи релігійні (народження дитини-каліки) [10, с. 41].

Відповідно до Зведення законів Московської Русі — Соборного уложення 1649 р., діти не мали права скаржитися на батьків, вбивство сина або доньки каралося лише річним тюремним ув'язненням, тоді як дітей, що посягали на життя батьків, закон наказував карати «безо всякие пощады». Ця нерівність була скасована лише 1716 року, причому Петро I власноруч додав до слова «дитя» допис «во младенчестве», захищаючи тим самим життя немовлят [135, с. 451].

Слід зазначити, що аристократичні матері досить байдуже ставилися до дітей. Це підтверджує звичай віддавати немовлят на вигодовування в інші сім'ї та виховувати дітей в закритих пансіонах, монастирях, школах.

Навчання в будь-якому з вищеназваних закладів було суворим, а головним інструментом виховання була різка. У гімназіях Київського округу наприкінці

50-х років XIX століття били щорічно від чверті до половини всіх учнів. У духовних навчальних закладах було ще гірше. Били «на воздусе», під дзвоном, солоними різками, давали по 300 і більше ударів, покараних на рогожі несли до лікарні; часто карали десятого, півкласу, увесь клас. Таке жорстоке виховання дітей раніше було звичним явищем і в найвищих шаблях суспільства. Так, Ламздорф, вихователь імператора Миколи I, дозволяв собі бити його лінійками, шомполами, хапав хлопчика за комір чи за груди й ударяв його об стіну так, що він майже непритомнів. І це робилося не таємно, а записувалось у щоденники [136].

Наприкінці XVII — початку XVIII століть ставлення до дитини (дитинства) поступово пом'якшується. Під впливом кількох поколінь гуманістичної пропаганди (Т. Еліот, Я. Коменський та ін.) тілесні покарання застосовуються рідше, в деяких країнах зовсім від них відмовляються. З'являється поняття про людську гідність дитини, а пізніше про її право на власний вибір життєвого шляху [137, с. 60].

Дитинство стало об'єктом наукового дослідження у XIX сторіччі. Зміна суспільної думки дає змогу створити перші інституційні механізми захисту прав дітей. Тогочасний період ознаменувався створенням громадських організацій, нормативних актів та судових установ для захисту прав дітей. Саме у XVIII ст. була зафіксована перша молодіжна організація — Парубоцька громада. Вона захищала інтереси юнаків та дівчат, пропагувала мирний спосіб вирішення проблем та організувала дозвілля. Цей стало досить серйозним кроком до розширення прав і свобод неповнолітніх, оскільки до їхньої думки дослухалися [64, с.86].

Втім, варто погодитись з думкою М. Самченко, яка зауважила, що попри зміни, які відбувалися в законодавстві у XVIII–XIX століттях, і закріплення в кримінальному законодавстві низки норм, що передбачали відповідальність за застосування насильства стосовно неповнолітніх, потрібно вказати на їхню поодинокість і розрізненість [138, с. 30–31].

Науковець Л. де Моз, проаналізувавши історичні етапи розвитку людства, визначив певну залежність форм сприйняття світом дорослих дитини та механізмів залучення її до суспільного життя від рівня розвитку суспільства [139, с. 42], що дозволило простежити зміни у ставленні до наступних поколінь у різні епохи. На основі порівняльно-історичного аналізу дослідник виокремив шість основних «стилів» ставлення до дитини.

1. «Стиль дітовбивства» — період Античності — характеризується високим рівнем сімейного насилля та масовими дітовбивствами, викликаними виключно економічним чинником — можливістю чи неможливістю сім'ї забезпечити життя дитини.

2. «Стиль зупинки» — період Середньовіччя — характеризується визнанням світом дорослих наявності душі в дитини. Оскільки вона, як вважалося в суспільстві того часу, перебуває на стадії формування, через що сповнена зла, тому в суспільстві практикувалося виховання дітей у монастирях, чужих родин, де атмосфера стримана, сурова та жорстка, що не дозволяло індивідові розвинути негативні риси свого єства.

3. «Амбівалентний стиль» — період Відродження — характеризується дозволом дитині стати частиною життя батьків, однак її самостійне духовне існування залишається під суворою заборонаю. Насилля стосовно дитини можливе виключно у формі фізичного покарання за непокору батькам.

4. «Нав'язливий стиль» — період так званого «нового часу» історії людства — характеризується близькими психологічними стосунками між дітьми та батьками, повним контролем не тільки поведінки нащадків, а й їхнього внутрішнього світу та думок.

5. «Соціалізуючий стиль» — період новітнього часу — характеризується тим, що суспільство зобов'язує батьків «готувати» дитину до вступу в доросле життя через навчання соціальних практик, передавання соціального капіталу, набуття соціальних статусів та ролей (дитинство розглядається виключно як період тренування для набуття досвіду із впровадження соціальних практик).

6. «Стиль соціальної допомоги» — виник на початку ХХІ століття — характеризується тим, що світ дорослих визнав право дитини на особисту думку, власні почуття та індивідуальні бажання, у зв'язку із чим для батьків виникла серйозна проблема — зрозуміти потреби своїх дітей та допомогти соціалізуватися під час індивідуального розвитку [139, с. 83–86].

Насильство є глобальною суспільною проблемою, яка заповонила усі сфери людського існування: політичну, економічну, духовну. Його прояви — це революція, війна, масові убивства.

У світі йде активний пошук шляхів розвитку цивілізації. Пошук здійснюється в різних сферах: філософії, мистецтві, науці. Тому стратегія ненасильства — важливий показник рівня морального розвитку суспільства. Проблема насильства над дітьми не є новою для нашої держави. Уся історія людства наводить переконливі приклади поширеності насильства стосовно дітей в усі історичні епохи. Проте поруч із насильством над дітьми в усі часи існували приклади запобігання цьому явищу.

Насильство щодо дітей — це будь-яка умисна, протиправна дія чи бездіяльність або погроза застосування дії або бездіяльності психологічного, економічного, фізичного, сексуального характеру щодо дитини в сім'ї або поза нею, якщо ці дії завдають моральну чи матеріальну шкоду, шкоду фізичному, психічному здоров'ю, моральному розвитку дитини, у тому числі: систематичне насильство (фізичне, психологічне, економічне, сексуальне) одних дітей над іншими, вчинення насильства в будь-якій формі у присутності дитини.

1.2 Теоретико-методологічні засади наукового дослідження захисту дітей від насильства та інших протиправних дій

Державна політика у сфері захисту дітей від насильства та інших протиправних дій належить до складних системних об'єктів дослідження. Їхня складність, багатоаспектність і соціальний характер передбачають необхідність комплексного, всебічного вивчення.

Питання методології досить складне, оскільки часто саме в наукових джерелах тлумачиться по-різному. Найчастіше методологію тлумачать як теорію методів дослідження, створення концепцій, як систему знань про теорію науки або систему методів дослідження. Методику розуміють як сукупність прийомів дослідження, включаючи техніку і різноманітні операції з фактичним матеріалом [140, с. 27–35; 141, с.7–10].

Відомий український теоретик і філософ права П. Рабінович у статті до юридичної енциклопедії пише, що методологія юридичної науки — це система підходів, методів і способів наукового дослідження, теоретичні засади їхнього використання при вивченні державно-правових явищ [142, с. 618].

Ще один знаний філософ права Д. Керімов формулює таку дефініцію: методологія права є нічим іншим, як загальнонауковим феноменом, який поєднує всю сукупність принципів, засобів і методів пізнання (світогляд, філософські методи пізнання і вчення про них, загально- і приватнонаукові поняття і методи, що вироблені в усіх суспільних науках, у тому числі й комплексі юридичних наук, і застосовуються у процесі пізнання специфіки правової дійсності, її практичного перетворення [143, с. 46, 52].

Методологія юридичної науки — це система підходів, методів і засобів науково-юридичного дослідження, а також вчення про їхнє використання в пізнанні державно-правових закономірностей. До складу цієї методології належать:

— філософсько-світоглядні підходи (наприклад, матеріалістичний чи ідеалістичний, діалектичний чи метафізичний, визнання чи заперечення об'єктивних соціальних, зокрема державно-правових, закономірностей і можливостей їхнього пізнання, здобуття об'єктивно істинних знань про них);

— загальнонаукові методи, тобто такі, які використовуються в усіх або у більшості наук (наприклад, структурний, функціональний, сходження від абстрактного до конкретного, формально-логічні процедури: аналіз, синтез тощо);

— групові методи, тобто такі, що застосовуються лише у певній групі наук, скажімо, тільки у суспільствознавстві (наприклад, метод конкретно-соціологічного дослідження);

— спеціальні методи, тобто такі, що є прийнятними лише для дослідження предмета саме юридичної науки (способи тлумачення юридичних норм, специфічні методи узагальнення юридичної практики);

— засоби дослідження, тобто способи виявлення, фіксування, збирання, систематизації інформації про державно-правові факти, явища — емпіричні засоби і способи пояснення фактів, виявлення зв'язків між ними, побудови понять, концепцій, прогнозів — теоретичні засоби.

Усі названі групи методів і засобів пізнання є безумовно необхідними для здійснення повноцінного, всебічного, завершеного державно-правового дослідження; кожний з них може знадобитись на певному його етапі [144, с. 213–214].

Методологія виконує такі функції:

— визначає способи отримання наукових знань, які відображають динамічні процеси та явища;

— спрямовує, передбачає особливий шлях, на якому досягається певна науково-дослідницька мета;

— забезпечує всебічність отримання інформації стосовно процесу чи явища, що вивчається;

— допомагає введенню нової інформації до фонду теорії науки;

— забезпечує уточнення, збагачення, систематизацію термінів і понять у науці;

— створює систему наукової інформації, що ґрунтується на об'єктивних фактах, і логіко-аналітичний інструментарій наукового пізнання [145, с. 56].

Методологічною основою певного наукового дослідження є основне, вихідне положення, на якому ґрунтується наукове дослідження. Методологічні основи цієї науки завжди існують поза нею, за її межами, і не виводяться із самого дослідження [145, с. 57].

Методологія — вчення про систему наукових принципів, форм і способів дослідницької діяльності — має чотирирівневу структуру. Нині розрізняють фундаментальні, загальнонаукові принципи, що становлять власне методологію, конкретнонаукові принципи, що лежать в основі теорії тієї чи іншої дисципліни або наукової галузі, і систему конкретних методів і технік, що застосовуються для вирішення спеціальних дослідницьких завдань.

Філософська, або фундаментальна, методологія є вищим рівнем методології науки, що визначає загальну стратегію принципів пізнання особливостей явищ, процесів, сфер діяльності [145, с. 57].

У кожному науковому дослідженні можна виокремити два рівні: 1) емпіричний (на якому відбувається процес накопичення фактів); 2) теоретичний (досягнення синтезу знань у формі наукової теорії).

Згідно з названими рівнями загальні методи пізнання можна поділити на три групи:

- методи емпіричного дослідження;
- методи, що використовуються на емпіричному та теоретичному рівнях;
- методи теоретичного дослідження [146, с. 54].

О. Селезньова пропонує наукові методи розділити на такі групи: 1) загальнофілософські методи пізнання явищ світу (діалектичний метод пізнання соціальних явищ, дедуктивний метод тощо); загальнонаукові методи (метод класифікації та групування, історичний метод, системний метод, статистичний метод тощо); 2) науково-правові методи (догматичний метод, спеціально-юридичний метод, порівняльно-правовий метод, структурний метод тощо); 3) спеціально-наукові методи (метод аналізу практики застосування норм права, метод тлумачення норм права тощо) [147, с. 102].

Відомий український вчений-теоретик права М. С. Кельман підкреслює, що методологія — це особлива сфера пізнання критики творення і рефлексії; це вчення про принципи, способи і засоби конструювання, організації, здійснення теоретичної і практичної діяльності; це система раціональних знань про методи, способи, форми і засоби мислення, діяльності.

Методологічна техніка є мистецтвом правильного використання методів. Це мистецтво виражається не лише в правильному виборі методу або деякій їх органічній комбінації, а й в умілому застосуванні вибраного методу, уникненні його негативних сторін, які тією чи іншою мірою властиві кожному методу за наявності його позитивних сторін [148, с. 203].

Науковець А. Блага розглядає методологію у двох площинах: як теоретичну (вона формується розділом філософського знання – гносеологією або епістемологією) та як практичну (орієнтовану на вирішення практичних проблем і цілеспрямоване перетворення світу). У межах теорії пізнання (гносеології) вивчаються взаємовідношення суб'єкта й об'єкта в процесі пізнавальної діяльності, відношення знання до дійсності, можливості пізнання світу людиною, критерії істинності та достовірності знання. Теорія пізнання досліджує сутність пізнавального ставлення людини до світу, його вихідні та загальні підстави. Практична методологія — це програма (алгоритм), набір прийомів і способів того, як досягти бажаної практичної мети і не погрішити проти істини чи того, що ми вважаємо істинним знанням. Ефективність методу перевіряється практикою, рішенням науково-практичних завдань — тобто пошуком принципів досягнення мети, що реалізуються в комплексі реальних справ і обставин [10, с. 44–46].

Уже згаданий М. С. Кельман серед логічних методів дослідження виокремлює термінологічний метод. Термінологічний метод, враховуючи етимологію слова, ставить термін у зв'язок з історією інституту й у цій історичній перспективі дає змогу виявити істинне поняття. Загальні умови правильного вживання термінологічного методу такі: встановлення (попереднє) характеру терміна в його утворенні як випадкового та зовнішнього, тобто просто знаку, або як внутрішнього, істинного терміна, тобто по суті поняття; зведення терміна в загальне поняття як найкоротше визначення поняття в його змісті; встановлення обсягу цього поняття, тобто його видів тощо; розвиток якогось із цих видів у самостійне родове поняття [148, с. 38].

Водночас до важливих методів, за допомогою яких здобувається нове знання, вчений відносить індукцію, дедукцію і редукцію. Індуктивний метод — це

прийом побудови загальних (родових) думок з одиничних емпіричних. У методології правознавства індукція набуває значення в побудові юридичних понять як узагальнення окремих норм права. Отже, технічно індуктивний метод у своїй сутності — це сходження наукової думки від одиничного до загального. В цьому випадку має місце своєрідний експеримент (досвід юридичного синтезу в його утворенні). Розгляд окремої норми передбачає також її застосування на практиці (судова практика).

Під дедукцією розуміють виведення часткового (одиничного) із загального. Але поняття дедукції загалом значно складніше. Проте для юридичної методології цього поняття цілком достатньо: це процес виведення із загального положення (підстави) окремих положень через аналіз тих, що тотожні з підставою з того чи іншого боку.

Зазначимо, що можливий такий процес мислення, коли слово, що розуміється як своєрідний термін у вузькому його сенсі (детермінації поняття), розширюється у значенні цього слова (слово в широкому сенсі), що, на противагу детермінації, називається у вказаному сенсі «редукцією». Тому нерідко потрібно розрізняти те саме слово у вузькому і широкому (зредукованому) сенсі [148, с. 42–43].

Кожний метод безумовно важливий і необхідний. Однак не слід вдаватись до крайнощів: а) «методологічний негативізм» — недооцінювати методи і методологічні проблеми, вважаючи їх незначною справою, яка «відволікає» від справжньої роботи, справжньої науки тощо; б) «методологічну ейфорію» — перебільшувати значення методу, вважаючи його більш важливим, ніж той предмет, до якого його застосовують, перетворювати метод у щось на зразок «універсальної відмички» до всього і вся, у простий і доступний «інструмент» наукового відкриття [149, с. 38].

Дослідження державної політики у сфері захисту дітей від насильства та інших протиправних дій проводитиметься з використанням загальнофілософських, загальнонаукових та спеціально-юридичних методів. Поєднання різних типів та рівнів методів у науковому дослідженні дасть змогу

об'єктивно та всебічно висвітлити окремі аспекти проблематики формування та реалізації державної політики у сфері захисту дітей від насильства та інших протиправних дій.

Вивчення державної політики у сфері захисту дітей від насильства та інших протиправних дій доцільно проводити на тих дослідженнях, що проводяться з використанням традиційних методів одержання інформації. Насамперед, це ознайомлення з науковою літературою, результатами досліджень, що проводилися раніше. Методика дослідження розробляється так, щоб зібрана інформація містила відомості і об'єктивного, і суб'єктивного характеру. Тільки сполучення об'єктивних і суб'єктивних показників є важливою умовою одержання достовірних результатів.

Серед філософських методів насамперед використовуємо діалектичний метод. Діалектичний метод належить до найдавніших, він відомий ще від часів античності. Діалектика як метод пізнання і дії має в своїй основі розуміння світу як єдиного цілого, де все взаємопов'язане і взаємодіє між собою. Категорії діалектики — такі форми мислення, які відображають найбільш загальні і суттєві властивості, сторони, зв'язки реальної дійсності і пізнання. Основні з них: розвиток, суперечність, причина і наслідок, необхідне і випадкове, загальне і одиничне, якість і кількість, зміст і форма тощо.

Використання діалектичного методу при проведенні дослідження дозволить з'ясувати походження, сутність, соціальну обумовленість державної політики захисту дітей від насильства та інших протиправних дій, спрогнозувати історичні перспективи існування певного явища. Цей метод дозволяє розглянути насильство в динаміці соціально-культурного розвитку, адже воно є притаманним не тільки для нашого суспільства, а й іншим історичним епохам, насамперед, його поширення спостерігається в період соціально-економічних трансформацій.

Дослідження державної політики захисту дітей від насильства та інших протиправних дій потребує застосування системного методу. Системний аналіз передбачає дослідження об'єкта як складного, багатогранного, різноякісного явища.

Абстрагування — процес відокремлення певних властивостей, рис, ознак від конкретного об'єкта. Застосування методу абстрагування дає змогу дослідити співвідношення таких понять, як «наси́льство», «агресія», «примушення», «жорстоке поводження з дітьми», «катування», «фізичний примус».

Окрім того, дослідження державної політики захисту дітей від насильства та інших протиправних дій неможливе без застосування таких наукових методів як аналіз та синтез.

Аналіз — об'єкт уявно чи практично розчленовується на складові елементи (ознаки, властивості, структурні частини), кожна з яких досліджується окремо. Є різні види аналізу, залежно від специфіки об'єкта. Найбільш розповсюджений в сучасній науці системний аналіз, коли об'єкт розглядається як структурно організована система, де всі елементи взаємопов'язані й впливають один на одного.

Синтез — уявне поєднання частин об'єктів, розчленованих у процесі аналізу, встановлення зв'язків, пізнання об'єкта як цілого. Способи поєднання наявного знання: еkleктика — механічне поєднання елементів (ідей, поглядів, визначень, теорій) не дає нового знання; емпіричний синтез — творче поєднання даних досвіду, експерименту, дає нове знання на рівні явища, а не сутності; теоретичний синтез — органічне поєднання елементів наукового знання в цілісну систему [148, с. 44–45].

Дослідження державної політики захисту дітей від насильства та інших протиправних дій з використанням методу аналізу уможливило виокремлення основних ознак насильства та інших протиправних дій, з позиції її внутрішніх чинників проаналізувати кількісні та якісні характеристики насильства, особливості особи кривдника та жертви правопорушення.

В науковій літературі зазначається, що методика соціологічного дослідження — це сукупність способів, засобів отримання і обробки первинної соціологічної інформації, це система прийомів, які дозволяють застосовувати той або інший метод у цій специфічній предметній галузі з метою накопичення та

систематизації емпіричного матеріалу. Йдеться і про методи одержання необхідних даних, і про методи обробки матеріалу [150, с. 216].

Одним із дієвих методів збору інформації про правопорушення, які пов'язані з насильством щодо дітей, є метод аналізу документів, адже аналіз документів відіграє суттєву роль у соціальному пізнанні.

Документи з різним ступенем повноти відображають духовне і матеріальне життя суспільства, в них містяться відомості про процеси та результати діяльності окремих індивідів (у нашому випадку це діти), колективів (навчальні заклади), великих груп населення і суспільства загалом.

Окрім того, для комплексного дослідження вказаних питань необхідно проводити аналіз нормативних актів, що регулюють сферу захисту дітей від насильства та інших протиправних дій. У цьому випадку нормативний матеріал є основою фактів про економічні, політичні та соціальні процеси, що відбуваються в суспільстві.

При дослідженні правопорушень, які пов'язані з насильством та іншими протиправними діями щодо дітей, важливе значення відіграють статистичні документи, зокрема, статистичні матеріали Міністерства соціальної політики України, МВС України, які містять дані у кількісній (чисельній) формі, адже статистика надає надійний фактологічний матеріал для подальшої наукової діяльності.

Як зазначає М. Кельман, застосування юридично-статистичного методу допустиме при дотриманні певних умов, а саме:

– досліджуваний статистичний матеріал повинен піддаватися перевірці не тільки щодо достовірності та істинності, але й щодо самого джерела отримання матеріалу;

– у розробці досліджуваного статистичного матеріалу необхідно чітко виокремити дію норм права як соціального чинника від дії інших чинників;

– перевірка дії правового чинника повинна встановлюватися також і судовою практикою, що, безперечно, слугує матеріалом для юридично-статистичного методу;

– оскільки право є органічним, взаємно обумовленим у своїх інститутах фактором, то юридично-статистичний метод не може не враховувати певної комбінації правових чинників і не повинен обмежуватися констатацією одного з правових чинників [151, с. 398–399].

Важливим джерелом документальної інформації при дослідженні діяльності державних органів є преса. Такі дані досліджень свідчать про те, що преса є одним з основних джерел правової інформації для населення, а тому аналіз її матеріалів використовується при вивченні громадської думки щодо права, правового виховання дітей. Досліджуючи проблему правопорушень, які пов'язані з насильством щодо дітей, доцільно також використовувати метод контент-аналізу, який є якісно-кількісним методом вивчення документів, що характеризується об'єктивністю висновків та полягає в обробці тексту з подальшою інтерпретацією результатів. Метод контент-аналізу використовується вже близько 100 років і є плідним методом при дослідженні великих обсягів тексту (підшивок газет за кілька років) [152, с. 79].

Слово «контент» (зміст) має відношення до слів, малюнків, символів, понять, тем або інших повідомлень, які можуть бути об'єктом комунікації. Слово «текст» означає дещо, що є простором комунікації у вигляді написаного, видимого або вимовленого. Цей простір може включати в себе книги, газетні або журнальні статті, оголошення, виступи, офіційні документи, кіно- та відеозаписи, пісні, фотографії, мистецькі твори. Сутність контент-аналізу полягає у виокремленні в тексті певних елементів змісту, класифікації виокремлених елементів.

Найбільш поширеним, універсальним методом збору інформації щодо проблеми захисту дітей від насильства є опитування – метод, за допомогою якого можливе одержання первинної інформації, що ґрунтується на усному або письмовому зверненні до сукупності людей з питаннями, зміст яких є проблемою дослідження на емпіричному рівні [150, с. 254].

За характером взаємодії виділяють два основних різновиди опитування: анкетування та інтерв'ювання, кожен з яких зустрічається у багатьох різновидах.

Об'єктом інформації можуть бути різні сторони життя людей, їх суб'єктивний стан, спостереження за подіями, які відбуваються [153, с. 8–14].

З огляду на це, у контексті нашого дослідження буде доцільним проведення опитування практичних працівників органів Національної поліції, а також дітей.

Важливе значення для результатів нашого дослідження має історичний метод. Зміст історичного методу полягає у з'ясуванні сутності досліджуваного об'єкта за допомогою аналізу його історичного розвитку та розвитку наукових поглядів на цей об'єкт. Як зазначає М. Хавронюк, цей метод використовується для ретроспективного вивчення проблем права, закономірностей і тенденцій розвитку законодавства, факторів, що впливали на його розвиток [154, с. 26].

Застосування історичного методу в науковому дослідженні має базуватися на цілій низці методологічних засад. Так, О. Гетьман до них відносить: 1) зв'язок історій правових явищ з іншими соціально-економічними, політичними явищами та процесами, який полягає в тому, що неможливо проводити дослідження відірвано від відповідних теорій, понять і методів історичних, правових, політичних, економічних та соціальних наук; 2) хоча історичні частини окремих галузевих юридичних дисциплін частково включають історико-правові знання, спеціальне історичне вивчення права не становить основного предмета таких наук; 3) історія права є розділом загальної історії, тому вивчення історії права немислиме без знайомства з історією того чи іншого народу; 4) історія права є не тільки розділом загальної історії, вона виділяється з неї за відособленим об'єктом вивчення і за специфічним обробленням вивченого матеріалу; 5) історія права є необхідною складовою частиною історії культури, бо право — найважливіше явище суспільного життя людей [155, с. 16].

За допомогою історичного методу нами буде досліджено поняття «наси́льство» не тільки як правової категорії, а й як категорії соціології, філософії, психології, політології тощо. Слід зазначити, що сьогодні виникають нові прояви насильства щодо дітей, які спричинені науково-технічним прогресом. Поширюються нові види насильства, вплив якого здійснюється через засоби масової інформації, Інтернет тощо.

Порівняльно-правовий метод використовуватиметься під час огляду й вивчення юридичної літератури, основних наукових підходів щодо вирішення поставлених завдань дослідження й аналізу вітчизняного законодавства у процесі з'ясування його співвідношення з аналогічними нормами зарубіжного законодавства.

Методологія наукового дослідження — це не каталог готових методів, що дають змогу описувати і пояснювати правові явища. Дослідження державної політики у сфері захисту дітей від насильства та інших протиправних дій здійснюватиметься з використанням усього комплексу методів, кожен з яких має свою сферу і рівень застосування та у різний спосіб впливатиме на отримані результати. Саме тому не існує універсального методу: слід проводити комплексні дослідження, що дають змогу порівнювати, корегувати висновки, одержані при використанні різних методів.

Висновки до розділу 1

Проведений аналіз теоретико-методологічного підґрунтя дослідження державної політики у сфері захисту дітей від насильства та інших протиправних дій можемо підсумувати таким:

1. Проблема захисту дітей від насильства завжди перебувала в центрі уваги науковців, адже вона досить специфічна з огляду на те, що зачіпає долі підростаючого покоління. І саме від того, як вона вирішуватиметься, багато в чому залежить розвиток людства. Надзвичайно важливе значення у цьому процесі відіграє ефективна державна політика захисту дітей від насильства та інших протиправних дій.

Насильницькі дії порушують гарантоване Конституцією України право людини на особисту недоторканість. Особливо небезпечним є насильство щодо дітей, які нездатні самостійно себе захистити.

2. Проаналізувавши історичні етапи розвитку суспільства, відзначимо, що певні зміни у ставленні до дітей залежали від рівня розвитку людства. До

двадцятого століття людство не розглядало насильство щодо дітей як серйозну проблему або привід для занепокоєння. Протягом багатьох століть діти вважалися виключно власністю батьків, і вся відповідальність за їх виховання лежала на них. При цьому батьківська любов зовсім не виключала, а передбачала насильство стосовно дітей. На початку XXI століття світ визнав право дитини на особисту думку, власні почуття та індивідуальні бажання.

3. Закріплення на рівні свідомості кожної людини уявлення про неприпустимість насильницьких дій щодо дитини є процесом повільної еволюції. Сучасному суспільству відомо лише невелика частка фактів насильства щодо дітей.

В нашій державі необхідно змінити стереотипи, що пов'язані з проблемами захисту дітей від насильства, а також проводити постійний моніторинг якості послуг, що надаються дітям, які стали жертвами насильства, та ефективності реалізації Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству».

4. Насильство щодо дітей — це будь-яка умисна, протиправна дія чи бездіяльність або погроза застосування дії чи бездіяльності психологічного, економічного, фізичного, сексуального характеру щодо дитини в сім'ї або поза нею, якщо ці дії завдають моральну чи матеріальну шкоду, шкоду фізичному, психічному здоров'ю, моральному розвитку дитини, у тому числі: систематичне насильство (фізичне, психологічне, економічне, сексуальне) одних дітей над іншими, вчинення насильства в будь-якій формі у присутності дитини.

5. Питання про методи конкретних досліджень є одними із найважливіших, оскільки від наукової обґрунтованості відповідних методів, їхньої адекватності цілям, предмету і об'єкту дослідження, від уміння користуватися ними залежить надійність і вірогідність одержуваних даних.

Дослідження державної політики у сфері захисту дітей від насильства та інших протиправних дій проводилось з використанням загальнофілософських, загальнонаукових та спеціально-юридичних методів. Поєднання різних типів та рівнів методів у науковому дослідженні дозволило об'єктивно та всебічно

висвітлити окремі аспекти проблематики формування та реалізації державної політики у сфері захисту дітей від насильства та інших протиправних дій.

РОЗДІЛ 2

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА У СФЕРІ ЗАХИСТУ ДІТЕЙ ВІД НАСИЛЬСТВА ТА ІНШИХ ПРОТИПРАВНИХ ДІЙ ЯК СКЛАДОВА ДЕРЖАВНОЇ МОЛОДІЖНОЇ ПОЛІТИКИ

2.1 Правові основи формування сучасної державної політики захисту дітей від насильства та інших протиправних дій

Однією з важливих проблем, що упродовж останніх років почала привертати прискіпливу увагу науковців та практиків, стала проблема насильства. У сучасному світі розширилися межі об'єкта насильства, що охоплює найрізноманітніші групи населення, зокрема й сім'ї з дітьми.

У контексті задекларованого питання передусім необхідно розглянути наукові погляди на тлумачення терміна «державна політика». У вітчизняній науковій літературі проблема державної політики ще не висвітлена належним чином, проте окремі питання цієї проблематики викладено у працях низки українських вчених. Так, державна політика — це політична діяльність держави та її інститутів, спрямована на забезпечення порядку у суспільстві, узгодження та підпорядкування різноманітних соціальних інтересів, досягнення суспільної злагоди та організацію управління розвитком суспільства [156, с. 116].

Досліджуючи питання державної політики, В. Тертичка зазначає, що це відносно стабільна, організована й цілеспрямована діяльність (бездіяльність) державних інститутів, яку вони здійснюють безпосередньо чи опосередковано щодо певної проблеми або сукупності проблем, які впливають на життя суспільства [157, с. 649]. Науковці В. Романов, О. Рудік, Т. Брус також констатують, що «державна політика — це відносно стабільна, організована та цілеспрямована діяльність уряду стосовно певної проблеми або предмету розгляду, яка здійснюється ним безпосередньо або опосередковано через уповноважених агентів і впливає на життя суспільства» [158, с. 32].

Чи означає наявність прикметника «державна» в понятті «державна політика» те, що цю політику розробляють, реалізують та вдосконалюють лише органи державного управління? Безсумнівно, ні. Власне таке ототожнення звужувало б сутність і поняття, і процесу розробки та впровадження державної політики, не охоплюючи всього розмаїття його реальних проявів. Суб'єктами державної політики щодо дітей є не тільки органи влади усіх рівнів, підприємства, організації та установи усіх форм власності, але й політичні партії, професійні спілки, релігійні конфесії, громадські організації, міжнародні представництва, які визнані та діють в Україні. Наявність визначення «державна» є свідченням визнання важливості відповідного напрямку політики як державної справи [87, с. 21–22].

Узагальненим вважається трактування: державна політика — це свідомо діяльність владних структур та інститутів державного управління різних рівнів, спрямована на регулювання суспільних відносин, забезпечення їхньої стабільності і розвитку відповідно до визначених цілей, це спосіб суспільного врядування, що передбачає розробку і здійснення політичних програм економічного, соціального, культурного і політичного розвитку [159, с. 503].

Процес вироблення державної політики складається з таких етапів: ідентифікація проблеми (визначення необхідності урядових дій щодо тих чи інших суспільних проблем); з'ясування питань, на яких потрібно зосередити увагу уряду та визначити тих, хто має їх розв'язати; формулювання пропозицій; ухвалення політики (відбір однієї із запропонованих пропозицій та її втілення через закон або інший нормативно-правовий акт); впровадження політики (організація адміністративних служб, послуг); оцінювання політики (систематичне вивчення наслідків державної політики та внесення пропозицій щодо змін, виправлень або скасування політики) [160, с. 21–22].

У контексті нашого дослідження варто розглянути співвідношення державної та публічної політики. Закономірностями формування і здійснення публічної політики займається досить розвинена на Заході наука аналізу публічної політики. Публічну політику можна подати як програму дій,

спрямовану на розв'язання певної проблеми чи комплексу проблем, досягнення поставленої мети. Леслі А. Пал визначає публічну політику як напрям дії або утримання від неї, що обрали органи управління для розв'язання якоїсь проблеми або комплексу проблем [161, с. 22]. Інші відомі автори — Карл Паттон і Девід Савіцкі — розглядають публічну політику в сукупності з плануванням і створенням комплексних програм розв'язання суспільно значущих проблем [162, с. 5]. Отже, публічна політика є ширшим поняттям, ніж державна політика, оскільки вона включає політику, яку реалізують недержавні організації, об'єднання державних і громадських органів.

В межах нашого дослідження варто розглянути поняття «соціальна політика». Соціальна політика — сукупність принципів, рішень, дій державних органів та інших установ, спрямованих на забезпечення оптимального функціонування та розвитку соціальних спільнот та окремих індивідів, їх соціальну захищеність у кризові періоди життєдіяльності суспільства. У формуванні соціальної політики виокремлюють п'ять стадій: формулювання проблеми (визначення приймати чи не приймати певну соціальну програму); фаза намірів (з'ясування різних ідей щодо цієї соціальної програми); фаза рішення (схвалення запропонованих рішень повноважним органом); фаза планування (визначення механізму виконання); фаза попередніх оцінок (контроль за фактичним перебігом соціальної програми, експертиза та оцінка) [163, с. 272]. Отже, соціальна політика включає в себе державну політику захисту дітей від насильства та інших протиправних дій.

Перейдемо до розгляду поняття молодіжної політики. Заслуговує на увагу тлумачення В. Криворученка: «Молодіжна політика охоплює всі сфери життєдіяльності молоді, включає в себе всі питання, пов'язані з формуванням і вихованням молоді, охоплює всі процеси соціалізації, всю сукупність ідей щодо місця і ролі молоді в суспільстві та їхню реалізацію» [164, с. 60].

А. Данилов визначає молодіжну політику як напрям діяльності держави, мета якої — створення необхідних соціально-економічних умов розвитку молоді,

реалізації творчого потенціалу молодого покоління в інтересах розвитку суспільства [165, с. 209].

Водночас Д. Андрєєва державну молодіжну політику розглядає більш об'ємно і диференційовано, згідно з нормами сучасного законодавства України. Відповідно до цього досліджувану категорію вчена подає як:

— пріоритетний і специфічний напрям у діяльності держави, її органів з метою створення певних умов і соціальних гарантій для соціального становлення і розвитку молоді, її самореалізації в особистих та суспільних інтересах;

— механізм взаємовідносин держави з молоддю стосовно реалізації її інтересів, запитів, потреб [166, с. 30].

Законодавчо закріпленим для використання в практичній роботі є визначення державної молодіжної політики, подане у Декларації «Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні»: «Державна молодіжна політика — це системна діяльність держави у відносинах з особистістю, молоддю, молодіжним рухом, що здійснюється в законодавчій, виконавчій, судовій сферах і ставить за мету створення соціально-економічних, політичних, організаційних, правових умов та гарантій для життєвого самовизначення, інтелектуального, морального, фізичного розвитку молоді, реалізації її творчого потенціалу як у власних інтересах, так і в інтересах України» [167].

Л. Кривачук окремо виділяє державну молодіжну політику з питань неповнолітніх. При цьому вчена зауважує, що державна молодіжна політика з питань неповнолітніх як складова державної молодіжної політики в Україні — це специфічна діяльність владних структур, органів державного управління та місцевого самоврядування, спрямована на забезпечення успішної соціалізації неповнолітніх та реалізацію їх творчого потенціалу [70, с. 194].

Пріоритетність захисту дитинства та сприяння соціальному становленню молоді в політичній площині приводить до формування нового напрямку державної політики, а саме — ювенальної політики. Термін «ювенальна політика» є порівняно новим для України на відміну від терміна «молодіжна політика» (хоча й останній термін був уведений лише наприкінці 80-х років ХХ ст.) [168, с. 25].

Ювенальна політика має два взаємопов'язані напрямки — дитячий та молодіжний, — що мають і подібні, і відмінні риси. Необхідність поєднання дитячої та молодіжної політики в межах ювенальної політики обумовлена і реаліями суспільного життя, і законодавчими нормами. Цілісність ювенальної соціальної верстви зумовлена перетином демографічних груп дітей та молоді. За визначенням національного законодавства діти — це особи віком до 18 років, а молодь — особи віком від 14 до 35 років [25, 68].

Відмінності ж у двох напрямках ювенальної політики пов'язані з біосоціальними характеристиками вікових груп дітей та молоді. Діти вразливі і залежні від світу дорослих. Через це вони мають перебувати під особливим захистом з боку сім'ї, держави, суспільства та світової спільноти загалом, що закріплене основним міжнародним ювенальним стандартом — Конвенцією ООН про права дитини [53]. Молодь же потребує не стільки захисту, скільки сприяння у своєму соціальному та громадянському становленні, залучення до вирішення загальнодержавних і глобальних проблем. Магістральна ж мета ювенальної політики є єдиною і полягає у забезпеченні гідного життя та соціалізації дитини/молодої людини в межах громадянського суспільства. Ювенальна політика держави визначається як пріоритетна складова її соціально-економічної політики. Ювенальна політика постає як стратегія діяльності суспільства та держави щодо забезпечення відтворення та соціалізації нових людських поколінь [169, с. 192–193].

За визначенням російського вченого Є. Слущького, який, власне, й увів термін «ювенальна політика» в науковий обіг, вона в широкому сенсі є системою законодавчих та нормативних актів, організаційних заходів щодо встановлення та підтримання певного соціального статусу молоді. У вузькому сенсі це специфічна діяльність федеральних, регіональних та муніципальних органів влади, спрямована на підтримання нормативного життєзабезпечення дітей, підлітків та молоді у сучасному суспільстві [170, с. 100].

Водночас Ж. Бикситова зауважує, що юридичні норми, які регламентують правовий статус дітей, фактично входять до складу різних відокремлених галузей

права. Така ситуація неминуче породжує колізії і виявляє прогалини у правовому регулюванні суспільних відносин за участю дітей. Тому необхідний комплексний правовий підхід до проблем захисту прав і законних інтересів неповнолітніх та створення системи органів для регулювання суспільних відносин за участю дітей. У зв'язку з цим для визначення правового статусу неповнолітніх нині виникла необхідність формування нової галузі — ювенальної, яка буде регламентувати діяльність спеціальних органів. Ювенальну політику можна визначити як частину внутрішньої політики держави, особливий вид соціальної діяльності, врегульований нормами міжнародного та національного права, спрямований на ефективне забезпечення прав і законних інтересів неповнолітніх [171, с. 38].

Натомість І. Цибуліна пропонує визначати державну політику забезпечення прав дитини як систему діяльності суб'єктів державної влади, органів місцевого самоврядування та суспільних формувань щодо визначення основних засад та створення соціально-економічних і правових інститутів для забезпечення належних умов всебічного розвитку дитини [172, с. 7].

Своєю чергою О. Бабенко визначає державну політику в сфері запобігання насильству в сім'ї як планомірно розроблену й оформлену, розмежовану за рівнями та завданнями суб'єктів її реалізації сукупність заходів, спрямованих на підвищення рівня соціального захисту сімей, передусім тих, які мають дітей; створення оптимальних соціально-економічних умов для становлення, розвитку, повноцінного і самодостатнього функціонування сім'ї та виховання в ній дітей. Вона охоплює заходи не лише правового, але й соціального, медичного, культурного, економічного та іншого характерів, внаслідок чого передбачає участь у її практичній реалізації широкого кола суб'єктів — центральних і галузевих органів виконавчої влади, закладів освіти, охорони здоров'я, правоохоронних органів та органів місцевого самоврядування [173, с. 110].

Основні напрями державної політики у сфері захисту дітей від насильства та інших протиправних дій були закріплені у Законі України «Про попередження насильства в сім'ї», ухваленому в 2001 році [20]. Цей закон став першим в країнах Центральної і Східної Європи та СНД спеціальним законодавчим актом у сфері

протидії насильству в сім'ї. Він визначав правові та організаційні основи запобігання насильству в сім'ї, а також органи й установи, на які покладається здійснення таких заходів.

У грудні 2017 р. Верховна Рада України прийняла Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07.12.2017 р. № 2229-VIII, що спрямований на реформування вітчизняної системи запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі. Прийнятий закон має створити підґрунтя для ратифікації Україною міжнародних стандартів запобігання та протидії домашньому насильству, поліпшити рівень захищеності жертв домашнього насильства, посилити відповідальність кривдників.

Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» передбачено створення Єдиного державного реєстру випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі — автоматизована інформаційно-телекомунікаційна система, призначена для збирання, реєстрації, накопичення, знеособлення і знищення визначених даних про випадки домашнього насильства та насильства за ознакою статі. До реєстру потрапляють дані про особу, яка повідомила про випадок домашнього насильства, кривдника, постраждалу від насильства особу та про обставини випадку такого насильства. Проте проблемою Реєстру є дуже широке коло суб'єктів, які мають до нього доступ.

Прогресивним положенням Закону «Про запобігання та протидію домашньому насильству» є те, що дитиною, яка постраждала від домашнього насильства (постраждалою дитиною) є не тільки особа, яка не досягла 18 років та зазнала домашнього насильства у будь-якій формі, а й яка стала свідком (очевидцем) такого домашнього насильства. Крім того, вищезазначеним законом окремо визначаються права постраждалої дитини, робиться наголос на тому, що реалізація таких прав має відповідати найкращим інтересам дитини, її віку, статі, стану здоров'я, інтелектуального та фізичного розвитку. Вищевказане положення закону узгоджується з нормами Стамбульської конвенції, у преамбулі якої визнається, що діти є жертвами домашнього насильства, у тому числі як свідки насильства в сім'ї. Стаття 26 Стамбульської конвенції передбачає для держав-

учасниць зобов'язання щодо надання допомоги дітям-свідкам насильства в сім'ї [174].

Варто наголосити, що Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07.12.2017 р. визначив два терміни: запобігання та протидія домашньому насильству.

Запобігання домашньому насильству — це система заходів, які здійснюють органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації, а також громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, що спрямовані на підвищення рівня обізнаності суспільства щодо форм, причин і наслідків домашнього насильства, формування нетерпимого ставлення до насильницької моделі поведінки у приватних стосунках, небайдужого ставлення до постраждалих осіб, насамперед до постраждалих дітей, викорінення дискримінаційних уявлень про соціальні ролі та обов'язки жінок і чоловіків, а також будь-яких звичаїв і традицій, що на них ґрунтуються.

Протидія домашньому насильству — система заходів, що здійснюють органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації, а також громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, з метою припинення домашнього насильства, надання допомоги та захисту постраждалій особі, відшкодування їй завданої шкоди, а також на належне розслідування випадків домашнього насильства, притягнення до відповідальності кривдників та зміну їхньої поведінки [19].

У науковій літературі вже давно точиться гостра дискусія про співвідношення категорій «запобігання» та «профілактика». Одні автори розглядають їх як тотожні та такі, що замінюють один одного. Інші — як різні і несумісні. Проте слід зазначити, що переважна більшість наукових праць, нормативних актів та методичних рекомендацій терміни «профілактика» та «запобігання» використовуються як синоніми [175, с. 139; 176, с. 20–22; 177, с. 5].

Проблемам профілактики правопорушень присвячено праці багатьох

вітчизняних вчених: О. Остапенка, В. Негодченка, С. Сафронова, К. Бугайчука, С. Омельянчика, Я. Квітки, С. Поволоцької [178, 179, 180, 181, 182, 183, 184].

На нашу думку, розрізнення понять «попередження», «профілактика», «запобігання», «протидія» є надуманим і таким, що суперечить буквальному змісту зазначених термінів, оскільки кожне з цих слів означає одне й те ж: щось попередити, не допустити, тобто це є «терміни-синоніми».

Окремі напрями державної політики захисту дітей від насильства та інших протиправних дій викладені у законах України: «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» від 21.06.2001 р. № 2558-ІІ; «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» від 24.01.1995 р. № 20/95-ВР; «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 р. № 2402-ІІІ.

Державна політика у сфері захисту дітей від насильства відповідає міжнародним стандартам та спрямована на подолання усталених стереотипів в цій сфері. Однак національне законодавство України щодо цих питань охоплює чимало нормативно-правових актів, які нерідко суперечать один одному. Передусім це стосується повноважень органів та установ, які входять до системи запобігання насильству щодо дітей, процедури їхньої звітності, послідовності вжиття заходів запобігання насильству в сім'ї та насильству щодо дитини, а також заходів юридичної відповідальності тощо [185, с. 35].

Державна політика у сфері захисту дітей, як і більшість державно-правових явищ, потребує оновлення. Зважаючи на те, що більшість міжнародних стандартів, які регулюють права, свободи, відповідальність неповнолітніх, прийняті принаймні 20–30 років тому, існує потреба модернізувати еталони у цій сфері. Цього вимагає і суспільна реальність. Так, дослідниця теоретичного аспекту правового статусу неповнолітніх Н. Ортинська наводить кілька підстав для цього [64, с. 401]:

1. Виникнення глобальних проблем, які не можуть єдиноначально вирішуватися в межах держави. Проблему вивчення глобальних криз потрібно розглядати, застосовуючи весь наявний у сучасній науці методологічний арсенал, а також розробки з анатомії криз, теорії катастроф, дослідження криз у глобальній

еволюції. Проблеми, що особливо торкаються неповнолітніх — військові конфлікти, терористичні акти та проблеми дітей-біженців. Тому лише охорони неповнолітніх в межах країни громадянства є недостатньо. Потрібно розширювати міжнародні інституційні елементи захисту та охорони всіх категорій дітей.

2. Індустріальна революція, стрімкий технічний прогрес та суспільний розвиток зумовили зміну людських відносин. «Багаторічне відчуження людини від справжньої духовної культури, національного коріння, від віри призвело до кризи суспільної свідомості, що виявляється у вкрай несприятливій суспільній атмосфері: посиленні криміногенної ситуації у соціумі, зростанні злочинності (у тому числі дитячої), насильства, відкритій пропаганді розбещеності і хибних зразків культури» [186, с. 41].

3. Зміна класичного розуміння інституту сім'ї. Сім'я є основою соціального середовища, де відбувається становлення та розвиток особи. Вплив сімейних відносин є одним із прерогативних на індивідуальність неповнолітнього [187, с. 7]. До змінних характеристик шлюбу відносять і поширення одностатевих шлюбів та значну кількість розлучень, що дисфункціонує сімейні відносини. Отже, трансформаційний стан сімейних відносин у суспільстві в бік відходу від традиційної сім'ї безпосередньо негативно впливає на дитину.

4. Зміни в освітній сфері. Глобалізація та інформатизація суспільного життя безпосередньо впливають на освітню сферу дітей. Глобалізація, на думку дослідників світової освітньої політики, — це складний комплекс важливих для розвитку суспільства напрямів і рухів, що охоплює: людей, які мігрують у межах країни (робітники, біженці, туристи тощо); інформацію в наукових доповідях, у випусках новин, статистичних даних і документальних фільмах; нові технології комунікації, виробництва й розподілу, які радикально змінюють організацію, стандарт життя й розподіл багатства; рух капіталу, якому сприяють нові технології; обмін думками й ідеями [64, с. 402–403].

Сутність державної політики щодо формування системи соціального захисту дітей полягає у виконанні соціальних функцій:

— економічної — основою якої є відповідальність держави перед суспільством за забезпечення соціальних виплат, зокрема матеріальної допомоги для утримання дітей, субсидій та пільг багатодітним родинам, сім'ям, які мають дітей з особливими потребами або обмеженими можливостями;

— політичної — забезпечення гарантованого рівня соціальної стабільності в суспільстві, яке переживає кризову ситуацію та має серйозні соціальні проблеми;

— суспільної — підтримка й гарантований захист нужденних категорій сімей, що мають на вихованні дітей, а також соціальне влаштування неповнолітніх, які опинилися в складній життєвій ситуації;

— демографічної — спрямованої на забезпечення повноцінного розвитку та якісного життя наступних поколінь, запобігання кількісним втратам народонаселення країни через збільшення ризиків, що виникають унаслідок виникнення кризових ситуацій;

— культурної — яка зумовлена підвищенням ролі людського капіталу — рушійної сили економічного зростання європейської держави, оскільки система соціального захисту гарантовано забезпечує дотримання мінімальних життєвих стандартів, а отже і збереження наступних поколінь [188, с. 199–200].

Розвиток та формування державної політики України щодо захисту прав дітей Л. Кривачук поділяє на декілька етапів [189, с. 302]:

Перший етап (1991–1995 рр.) — початок формування державної політики у сфері захисту прав дітей та створення організаційно-функціональної структури. Цей період розпочався з приєднання України до Конвенції ООН про права дитини та її ратифікації у 1991 р. На цьому етапі було ухвалено низку важливих законів України: «Про освіту» [23], «Основи законодавства України про охорону здоров'я» [190], «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» [191], «Про фізичну культуру і спорт» [192] тощо. У цей період також було ухвалено Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» від 24.01.1995 р. № 20/95-ВР [193].

Другий етап (1996–2000 рр.) — розвиток державної політики у сфері захисту прав дітей та ухвалення перших державних цільових соціальних програм. На

цьому етапі було створено Міністерство України у справах сім'ї та молоді (1996 р.) та Міжвідомчу комісію з питань охорони дитинства (2000 р.) й ухвалено низку законів України, зокрема «Про молодіжні та дитячі громадські організації» [194], «Про професійно-технічну освіту» [195], «Про загальну середню освіту» [196], «Про позашкільну освіту» [197], «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» [198], «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» [199], «Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам» [200] тощо.

Третій етап (2001–2005 рр.) — створення основних нормативно-правових засад у сфері захисту прав дітей та визначення стратегічних пріоритетів. Зокрема, було ухвалено Закон України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 р. № 2402-III [25], який визначив охорону дитинства в Україні як стратегічний загальнонаціональний пріоритет і встановив основні засади державної політики у цій сфері. Однак цей Закон не визначає механізму формування та реалізації державної політики у сфері охорони дитинства. Тоді ж було ухвалено Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» від 21.06.2001 р. № 2558-III [201], який встановив організаційні та правові засади соціальної роботи з дітьми. Було також ухвалено Закон України «Про соціальний захист дітей війни» від 18.11.2004 № 2195-IV [202] та низку важливих законів України: «Про дошкільну освіту» [203], «Про попередження насильства в сім'ї» [20], «Про соціальні послуги» [204], «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» [205], «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей» [206].

Четвертий етап (2006–2010 рр.) — реформування державної системи захисту прав дітей і вдосконалення механізмів соціально-правового захисту дітей. Саме в цей період було створено Державний департамент з усиновлення та захисту прав дитини як урядовий орган (2006 р.) та розпочалася реформа державної системи опіки над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування. На цьому етапі відбулася радикальна зміна монетарної політики держави з питань

соціально-правового захисту дітей, запроваджується принципово нова модель надання державної соціальної підтримки дітям-сиротам і дітям, позбавленим батьківського піклування. Також у цьому періоді було ухвалено документ стратегічного значення у сфері охорони дитинства — Закон України «Про загальнодержавну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року» від 05.03.2009 р. № 1065-VI [207].

П'ятий етап (2011–2016 рр.) — оптимізація організаційно-функціональної структури та модернізація державного управління захисту прав дітей. На цьому етапі здійснювалася реалізація Загальнодержавної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року від 05.03.2009 р. № 1065-VI. Цей документ має на меті забезпечення оптимального функціонування цілісної системи захисту прав дітей в Україні відповідно до вимог Конвенції ООН про права дитини [53] та з урахуванням цілей розвитку, проголошених Декларацією тисячоліття ООН [208], і підсумкового документа Спеціальної сесії в інтересах дітей Генеральної Асамблеї ООН «Світ, сприятливий для дітей». Протягом цього періоду здійснюється низка реорганізацій та відбуваються зміни повноважень в організаційно-функціональній структурі державного управління охороною дитинства (утворено Міністерство освіти і науки України, ліквідовано Державний департамент з усиновлення та захисту прав дитини і Державну соціальну службу для сім'ї, дітей та молоді), створено інституцію Уповноваженого Президента України з прав дитини [189, с. 303–304].

На початку XXI століття характерні такі моделі сімейної політики: пронаталістська, егалітарна, традиціоналістська моделі та модель, орієнтована на самозабезпечення сімей або «приватизацію» сімейних функцій [209, с.189].

1. Пронаталістська модель. Акцент у цій моделі ставиться на стимулюванні дітородної активності та створенні можливостей поєднання економічної діяльності з народженням та вихованням дітей. Підтримка сім'ї розглядається як сфера відповідальності держави, що виявляється у високому рівні і розвитку

сфери соціальних послуг з догляду за дітьми, і матеріального забезпечення матері під час декретної відпустки. Створюються всі умови для того, щоб зайнятість матері не була перешкодою для народження дитини. Яскравим прикладом впровадження цієї моделі є Франція.

2. Традиціоналістська модель. Основним завданням політики у цьому випадку є збереження й підтримка сім'ї та сімейних цінностей у традиційному розумінні цих понять. Держава бере на себе деяку відповідальність за матеріальну підтримку сімей, але все-таки вважається, що сім'я має сама себе забезпечувати. Вагому роль у матеріальній та нематеріальній підтримці сімей відіграють також різноманітні некомерційні організації. Загалом для вказаної моделі характерний порівняно низький середній рівень фінансової підтримки сімей з дітьми. Деякою мірою заохочується традиційна модель сім'ї з «чоловіком-годувальником» і все ще існують перешкоди для жіночої зайнятості, наприклад, через систему оподаткування. Низький рівень розвитку сфери соціальних послуг з догляду за дитиною не дозволяє матерям достатньою мірою поєднувати зайнятість з сімейним життям. Ця модель сімейної політики характерна для Німеччини.

3. Егалітарна модель. Основною ціллю політики в реалізації цієї моделі є забезпечення гендерної рівності. Держава повною мірою бере на себе створення середовища, яке б дало змогу поєднувати оплачувану роботу жінки й сімейне життя, для цього заохочується розширення ролі батька у вихованні дітей і догляді за ними.

4. Модель, орієнтована на самозабезпечення сімей або «приватизацію» сімейних функцій. Вважається, що сім'я є самодостатньою, регулювання її матеріального добробуту здійснюється ринком, і виходячи з цього, фінансова підтримка сімей, а також функціонування сфери соціальних послуг здійснюється загалом на невисокому рівні. Участь жінки на ринку праці не обмежується, але підтримка при народженні дитини доволі незначна, тобто також певною мірою сповідується традиційна модель з «чоловіком-годувальником». Загалом підтримка працюючих батьків розглядається радше як сфера відповідальності недержавних

організацій, а у сфері відповідальності уряду опиняються тільки малозабезпечені родини. Прикладом моделі є Велика Британія [209, с. 189–190].

Закон України «Про охорону дитинства» передбачає, що «держава здійснює захист дитини від:

— усіх форм фізичного і психічного насильства, образи, недбалого і жорстокого поводження з нею, експлуатації, включаючи сексуальні зловживання, у тому числі з боку батьків або осіб, які їх замінюють;

— втягнення у злочинну діяльність, залучення до вживання алкоголю, наркотичних засобів і психотропних речовин;

— залучення до екстремістських релігійних психокультових угруповань та течій, використання її для створення та розповсюдження порнографічних матеріалів, примушування до проституції, жебрацтва, бродяжництва, втягнення до азартних ігор тощо» [25].

Держава через органи опіки і піклування, служби у справах дітей, центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді у порядку, встановленому законодавством, надає дитині та особам, які піклуються про неї, необхідну допомогу у запобіганні та виявленні випадків жорстокого поводження з дитиною, передачі інформації про ці випадки для розгляду до відповідних уповноважених законом органів для проведення розслідування і вжиття заходів щодо припинення насильства.

Дитина має право особисто звернутися до органу опіки та піклування, служби у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, інших уповноважених органів за захистом своїх прав, свобод і законних інтересів [25].

Розглянемо детальніше нормативно-правові основи державної політики захисту дітей від насильства та інших протиправних дій. Про необхідність особливого захисту дітей уперше було проголошено у Женевській декларації прав дитини 1924 р. [210], потім підтверджено в Загальній декларації прав людини 1948 р. [211], а також у Декларації прав дитини 1959 р. [212] і закріплено у

Міжнародному пакті про громадянські і політичні права [213] та у Конвенції про права дитини 1989 р. [53].

Наслідком приєднання України до зазначених вище міжнародних актів стала активна законотворча та нормотворча робота, яку розпочав Президент України, Верховна Рада України та Кабінет Міністрів України. Так, 1996 року Указом Президента України була затверджена Національна програма «Діти України» [214], в якій зазначалося, що виконання передбачених міжнародними актами зобов'язань з питань захисту і розвитку дітей є важливим завданням соціальноорієнтованої держави.

Поряд з цим був прийнятий також і Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» від 15.11.2001 р. № 2789-III [20], яким визначалися правові та організаційні основи попередження насильства в сім'ї.

Закон України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 р. визначає охорону дитинства в Україні як стратегічний загальнонаціональний пріоритет та встановлює основні засади державної політики у цій сфері з метою забезпечення реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист та всебічний розвиток. У Законі вказано, що дитина має право на захист від усіх форм насильства (ст. 10). Кожній дитині гарантується право на свободу, особисту недоторканість та захист гідності. Дисципліна і порядок у сім'ї, навчальних та інших дитячих закладах мають забезпечуватися на принципах, що ґрунтуються на взаємоповазі, справедливості і виключають приниження честі та гідності дитини [25].

Ще одним законодавчим актом, який містить норми, спрямовані на захист прав дитини, є Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р., де встановлено: «Особистими немайновими благами, які охороняються цивільним законодавством, є: здоров'я, життя; честь, гідність» (ст. 201) [59]. В кодексі передбачено право на «поновлення порушеного права, а також відшкодування моральної шкоди, завданої його порушенням» (ст. 276), «спростування недостовірної інформації» щодо фізичної особи (ст. 277).

У ст. 288 ЦКУ зазначається, що «забороняються будь-які форми фізичного чи психічного тиску на фізичну особу, втягування її до вживання спиртних напоїв, наркотичних та психотропних засобів, вчинення інших дій, що порушують право на свободу» [59].

У пп. 1, 2 ст. 289 ЦКУ зафіксовано, що фізична особа має право на особисту недоторканність, що вона не може бути піддана катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує її гідність, поводженню чи покаранню. У п. 3 цієї статті зазначається про недопустимість фізичного покарання з боку батьків (усиновлювачів), опікунів, піклувальників, вихователів малолітніх, неповнолітніх дітей та підопічних. У ст. 293 ЦКУ зазначається, що фізична особа має право на належні, безпечні і здорові умови навчання тощо [59].

Отже, нормами Цивільного кодексу України забезпечується ідея недопустимості будь-якого насильства над людиною, а значить і над дитиною, оскільки правоздатність набувається з моменту народження, а також право на безпечні умови навчання.

Необхідно підкреслити, що у Цивільному кодексі України насильство ототожнюється з тиском. Так, стаття 231 «Правові наслідки правочину, який вчинено під впливом насильства» закріплює, що «правочин, вчинений особою проти її справжньої волі внаслідок застосування до неї фізичного чи психічного тиску з боку другої сторони або з боку іншої особи, визнається судом недійсним [59].

В Кодексі України про адміністративні правопорушення (КУпАП) термін «насильство» використовується лише з приводу встановлення відповідальності за вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі (стаття 173-2 КУпАП) [215].

Кримінальний процесуальний кодекс України хоча і не надає визначення терміна «насильство», попри те, декілька разів його вживає: по-перше, при поясненні порядку встановлення добровільності укладення сторонами угоди (стаття 474 КПК України), та, по-друге, для конкретизації кола певних злочинів /

кримінальних правопорушень, щодо яких передбачена певна специфіка здійснення кримінального провадження (статті 224 та 477 КПК) [216].

У Кримінальному кодексі України також відсутня дефініція поняття насильства, хоча сам термін та похідні від нього використовуються і в Загальній, і в Особливій частинах [32]. При цьому у Загальній частині вони вживаються при конструюванні норм про обставини, що виключають злочинність діяння (статті 36 «Необхідна оборона» і 43 «Виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації»). Такі види насильства не є негативними і не мають антисоціального характеру.

В Особливій частині термін «насильство» вживається понад 100 разів. Переважно насильство є ширшим поняттям щодо конкретних протиправних дій (побоїв, нанесення тілесних ушкоджень та ін.), але іноді співвідношення між цими поняттями втрачають однозначність підпорядкування.

Залежно від ролі (місця) в конкретних складах злочинів, насильство може виявлятися в різних ознаках: як інформаційна ознака предмета злочину; іманентна ознака суспільно небезпечного діяння (фізичне насильство, психічне (інформаційне) насильство); спосіб вчинення злочину, конструктивна ознака основного складу злочину; кваліфікуюча обставина; обстановка вчинення злочину; ознака мети злочину.

Окрім переліченого, у Кримінальному кодексі передбачена ціла низка суспільно небезпечних діянь, які за своєю суттю є насильницькими, але при їх конструюванні були використані інші засоби опису складу злочину без застосування терміна «насильство» [10, с. 66].

Особлива увага кримінального законодавства акцентується на порушеннях прав дітей та вчиненні відносно них насильницьких дій з боку батьків. Кримінальну відповідальність передбачено за втягнення батьками неповнолітніх у злочинну діяльність, у пияцтво, у заняття жебрацтвом, азартними іграми (ст. 304 КК України). За вчинення легких тілесних ушкоджень при прояві насильства в сім'ї настає кримінальна відповідальність згідно зі ст. 125 КК України. Частина 2 статті 155 КК України передбачає відповідальність за статеві

зносини з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку, вчинені батьком, матір'ю або особою, що їх замінює. Також санкція ст. 156 Кримінального Кодексу України визначає відповідальність за вчинення щодо малолітньої особи розпусних дій батьком, матір'ю або особою, що їх замінює. Кримінальною відповідальністю переслідуються й інші злочини, вчинені при прояві насильства в сім'ї [32].

Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» від 06.12.2017 р. № 2227-VIII [217] вніс зміни до Кримінального кодексу України щодо визначення відповідальності за домашнє насильство (ст. 126-1 КК України).

Упродовж 2009–2015 рр. Уряд щорічно приймав План заходів на виконання Загальнодержавної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року, але на завдання щодо підвищення ефективності профілактичної та роз'яснювальної роботи серед батьків з метою запобігання жорстокому поводженню з дітьми фінансування було заплановано лише на 2010 р.; на 2011 р. — не було заплановано; на 2012 р. заплановано виключно організацію у II кварталі року профілактичного відвідування сімей з дітьми, які опинилися в складних життєвих обставинах. Таке нівелювання проблеми є наслідком адміністративної реформи у 2010 р., коли була ліквідована Державна соціальна служба для сім'ї, дітей та молоді, а функції щодо захисту дітей, у тому числі від насильства та жорстокого поводження, були передані новоствореному в той час Міністерству освіти, науки, молоді та спорту України [218].

У 2010 р. розпочалась робота з підготовки до ратифікації Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства [219]. Конвенцію було ратифіковано у 2012 р. [220]. Від 2013 р. ситуація щодо профілактики та попередження насильства щодо дітей стала дещо поліпшуватися. До Плану заходів на виконання Загальнодержавної програми «Національний план

дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року» було включено пункт про удосконалення процедур щодо виявлення дітей, які потерпіли від сексуальної експлуатації та інших форм жорстокого поводження. У результаті спільним наказом чотирьох міністерств було затверджено «Порядок розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або загрози його вчинення» від 19.08.2014 р. № 564/836/945/577 [21].

У контексті нашого дослідження зазначимо, що одним з основних напрямів у запобіганні насильству щодо дітей є профілактична робота з дітьми, батьками, особами, які їх замінюють, у громадах, дитячих колективах, закладах тощо. Відповідно до Плану заходів щодо проведення Національної кампанії «Стоп насильству!» на період до 2015 року» [221] від 25 листопада до 10 грудня щорічно від 2010 р. в Україні проходила акція «16 днів проти насильства», метою якої є привернення уваги громадськості до проблем насильства в сім'ї, а також активізації діяльності державних структур і громадських організацій щодо формування ненасильницької ідеології в суспільстві. У рамках Акції проводилися: навчальні семінари, спільні наради, конференції, засідання за круглим столом для працівників органів державної влади, установ та організацій, ЗМІ, діяльність яких спрямована на запобігання насильству в сім'ї, з метою вдосконалення механізму їхньої взаємодії; тренінги, бесіди, конкурси, лекторії, виставки у приміщеннях, на вулицях міст і населених пунктів; вуличні акції: автопробіги, опитування громадян; розповсюдження соціальної реклами щодо запобігання насильства в сім'ї.

Важливим нормативно-правовим актом у сфері захисту дітей від насильства та інших протиправних дій є Концепція Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року від 5 квітня 2017 р. № 230-р.

Державна соціальна програма «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року є логічним продовженням Загальнодержавної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року, що має

сприяти формуванню оновленої моделі роботи органів державної влади та органів місцевого самоврядування на всіх рівнях у напрямі забезпечення найкращих інтересів дітей [207].

Відзначено, що розуміння актуальності питань захисту дітей від насильства та інших протиправних дій знайшло своє відображення у Стратегії Ради Європи з прав дитини (2016–2021), що прийнята 2 березня 2016 року Комітетом Міністрів Ради Європи. До пріоритетних напрямів гарантування прав дитини Стратегія віднесла життя, вільне від насильства, для всіх дітей.

У Стратегії Ради Європи з прав дитини (2016–2021) зазначено, що боротьба з насильством щодо дітей вимагає комплексного і стратегічного підходу. Рада Європи сприятиме викоріненню насильства стосовно дітей у всіх сферах і, зокрема, в галузі освіти, засобів масової інформації, правосуддя, рівності, сім'ї, міграції, альтернативного догляду, а також насильства стосовно дітей з обмеженими можливостями. Рада Європи буде виконувати роль координаційного центру забезпечення доступу до національних стратегій в цій сфері на національному, регіональному та місцевому рівнях [222].

Проблема захисту дітей від насильства та інших протиправних дій є надзвичайно серйозна, а її вирішення вимагає об'єднання зусиль не лише державних органів, громадських та міжнародних організацій, а й науковців та практиків. У цьому процесі найвагоміша роль відводиться державі, яка має сформувати відповідну державну політику щодо захисту дітей від насильства та інших протиправних дій, і цілеспрямовано її реалізовувати.

Державна політика захисту дітей від насильства та інших протиправних дій — це напрям внутрішньої правової політики держави, що формує основні завдання, принципи правового впливу на насильство та інші протиправні дії, що вчиняються стосовно дітей, а також надання всебічної допомоги постраждалим дітям та виражається в нормах закону, практиці їх застосування.

2.2 Насильство в Україні: стан та тенденція

Сучасним глобальним викликом стає проблема насильства, насамперед щодо дітей. У суспільстві насильство щодо дітей часто розглядається або як заборонена тема, або як загальноприйнята норма, або як необхідна форма дисципліни. Про випадки насильства щодо дітей рідко стає відомо. В результаті інформація про випадки насильства щодо дітей залишається мізерною, складає лише верхівку великого айсберга.

Представляючи свою доповідь на Генеральній Асамблеї ООН 2007 року, Пауло Серджіо Пинеїро, незалежний експерт, якому доручено здійснити Дослідження ООН з питань насильства щодо дітей, зауважив: «Дітям набридло чути, що вони — “наше майбутнє”. Вони хочуть насолоджуватися своїм дитинством без насильства і вже зараз». Головний висновок Дослідження ООН з питання насильства щодо дітей досі є надзвичайно актуальним: «Ніяке насильство щодо дітей не може бути виправдане, але всім проявам насильства щодо дітей можна запобігти» [223].

Головною проблемою боротьби з насильством щодо дітей є те, що воно (насильство), як і раніше є соціально прийнятним. У багатьох країнах дитина не вважається повноцінним членом суспільства. У суспільстві зберігається впевненість в тому, що насильство над дитиною — це незначна і нормальна частина виховання. Прийняття суспільством насильства над дітьми відображається в трьох аспектах: закони, що дозволяють виправдати насильство, відсутність адекватних механізмів захисту дитини; безліч випадків безкарності осіб, які вчиняють насильство.

Енн Венеман, виконавчий директор Дитячого фонду ООН, у представлений у жовтні 2009 р. у м. Токіо доповіді ЮНІСЕФ «Прогрес в інтересах дітей: успіхи, досягнуті у справі захисту дітей» зазначила, що, попри прогрес, «досягнутий у справі зменшення кількості випадків порушення прав дітей, поки що не маємо повної інформації про справжні масштаби жорстокого поводження з дітьми.

Насильство й експлуатація, як і раніше, є страшною реальністю в житті багатьох дітей у різних країнах світу» [224].

Зауважимо, що в Інтернеті можна виявити велику кількість веб-сайтів, де є різного роду інформація про насильство над дітьми у сім'ї. Всі вони тією чи іншою мірою відображають стан цієї проблеми в українському соціумі. Однак, треба сказати, що загалом жоден сайт не містить комплексної інформації про феномен насильства. Бачимо, що на електронних сторінках наявний лише опис та аналіз явища або часткова інформація у ракурсі певної сторони проблеми, зазвичай ця інформація є подібною або однотипною. Часто інформація, яка власне і пояснює феномен насильства, стосується проблеми насильства в сім'ї, переважно над жінками, і значно рідше презентується інформація про жорстоке ставлення до дітей у родині.

Уся ця інформація свідчить про те, що презентація феномена насильства над дітьми через Інтернет є недостатньою та обмеженою, відображає суспільний погляд на актуальність проблеми і задає рамки інформаційного забезпечення у полі соціологічних досліджень явища.

Саме тому основне питання для майбутніх наукових пошуків полягає у тому, щоб виявити та запропонувати нові шляхи превенції явища насильства за допомогою інформаційних технологій на національному рівні [225, с. 87].

Науково обґрунтоване пізнання тенденцій і закономірностей розвитку суспільно-правових явищ (одним з яких і є насильство в сім'ї) потребує обов'язкового застосування прийомів та засобів статистичного аналізу. Адже без аналізу статистичних даних будь-яка наука оперує лише схоластичними висновками на потребу якій-завгодно абстрактній концепції або політичній орієнтації. За влучним висловом О. Кальмана та І. Христич, статистика — це міст, який з'єднує теорію і практику соціального пізнання. Тому чим повніше у наукових розробках використовуються результати статистичних досліджень, тим достовірнішими будуть знання дійсності [226, с. 7].

Насильство щодо дітей, як і будь-яке інше масове соціальне явище, оцінюється за допомогою кількісних та якісних критеріїв. В кримінології кількісні

показники злочинності характеризують її загальні обсяги та мають кількісне виявлення. До них відносять рівень злочинності, рівень судимості, ціну злочинності, коефіцієнти. Якісні показники характеризують внутрішні особливості злочинності, закономірності її розвитку і визначаються в розрахунку на одиницю сукупності. До якісних показників відносять структуру, характер, географію злочинності [227, с. 37–43].

Варто зауважити, що, на жаль, дотепер офіційних даних щодо реагування на випадки насильства щодо дітей за 2014–2018 роки на сайті МВС України не висвітлено. Крім того, не містяться такі дані і на сайті Міністерства соціальної політики України, яке є координуючим суб'єктом з питань протидії домашньому насильству. Це свідчить про закритість державних органів, недостатню увагу з боку їхніх представників до підвищення рівня обізнаності населення з питань протидії насильству.

Результати соціологічного опитування працівників Національної поліції України стосовно вивчення сучасного стану державної політики у сфері захисту дітей від насильства та інших протиправних дій виявили, що 99% опитаних вважають, що відсутність в Україні реальної статистики насильницької поведінки щодо дітей не дає можливості об'єктивно оцінити поширення такого явища та рівень загрози (дод. А, табл. 1.1).

Відповідно до Статистичного бюлетеня «Адміністративні правопорушення в Україні» протягом 2007–2016 рр. за ст. 173-2 КУпАП «Вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі, невиконання термінового заборонного припису або неповідомлення про місце свого тимчасового перебування» накладено адміністративних стягнень: у 2007 р. — 80 766; 2008 р. — 81 760; 2009 р. — 93 196; 2010 р. — 96 726; 2011 р. — 97 602; 2012 р. — 89 324; 2013 р. — 92 904; 2014 р. — 69 670; 2015 р. — 51 927; 2016 р. — 43 787 [228–237]. Однак треба зазначити, що насильство стосовно дітей в сім'ї є латентним правопорушенням, а тому оприлюднені статистичні дані не відображають його реальних масштабів.

Окрім того, про гостроту проблеми насильства в сім'ї в Україні свідчить передусім статистика Міністерства соціальної політики України. Так, за відомчою статистикою кількість звернень щодо насильства в сім'ї: 2013 рік — 144 848; 2014 р. — 120 027; 2015 р. — 102 561; 2016 р. — 96 143; I півріччя 2017 р. — 48 229 звернень. З них надійшли від дітей: 2013 р. — 1026; 2014 р. — 702; 2015 р. — 706; 2016 р. — 821; I півріччя 2017 р. — 411 звернень (дод. Б, табл. 2.1).

Служби у справах дітей ведуть облік дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, до яких належать зокрема й діти, які зазнали фізичного, психологічного, сексуального, економічного насильства, жорстокого поводження, або існує загроза його вчинення. Кількість дітей, які перебувають на обліку з приводу насильства чи жорстокого поводження з ними: 2013 р. — 1862; 2014 р. — 1587; 2015 р. — 17 094, 2016 р. — 10 322, I півріччя 2017 р. — 1024 дитини.

На центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді покладено ведення обліку сімей/осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, в тому числі з приводу вчинення насильства або жорстокого поводження з дітьми. Кількість сімей, занесених до Банку даних сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах (з приводу вчинення насильства в сім'ї): 2013 р. — 8573; 2014 р. — 8174; 2015 р. — 7376; 2016 р. — 6517; I півріччя 2017 р. — 3443 сім'ї [238].

Слід зазначити, що проблеми в сім'ї, відсутність порозуміння та уваги з боку батьків призводить і до таких наслідків, як самогубство. За даними Держкомстату, чисельність померлих дітей від самокалічення (зокрема самогубства) у 2005 р. становила 196, у 2009 р. — 168, 2010 р. — 182, 2011 р. — 209, 2012 р. — 167, 2013 р. — 159 осіб (у віці від 0 до 17 років) [239].

Самогубство (суїцид) — умисне позбавлення себе життя. Безумовно, це одна з найбільш трагічних форм девіантної поведінки; таке відхилення є поведінкою здебільш ірраціонального типу, крайнім способом відвернення від нерозв'язаних життєвих проблем, відмови від самого життя. Не визнається самогубством позбавлення себе життя особою, що не усвідомлює змісту і наслідку своїх дій (до них відносять несамовитих осіб і дітей до п'яти років) — це фіксується як смерть від нещасного випадку.

Аналізуючи це явище в соціолого-правовій парадигмі, його особливості та причини, що полягають в дезорганізації соціальних інститутів, Е. Дюркгейм виокремив декілька видів самогубств [240, с. 395–397]. Серед них:

— егоїстичні самогубства — як результат соціальної дезінтеграції, іноді маргіналізації, послаблення зв'язків між індивідом і суспільством;

— альтруїстичні — вчинені заради дійсного блага (чи на користь) інших людей, дітей тощо;

— аномічні — відбуваються в кризовому суспільстві, яке перебуває у стані аномії, коли старі норми не діють, а нові відсутні або не засвоєні в соціумі.

Самогубства неповнолітніх — феномен молодості і незрілості. Існує така статистика: у неповнолітніх відбувається один суїцид на сто спроб. Однак навіть і цей єдиний випадок не може бути залишений поза увагою. У більшості випадків самогубства вчиняють діти із заниженою самооцінкою, які страждають через низьку популярність в середовищі однолітків. За даними кримінологів діти здійснюють самогубство в результаті насильства. Іноді суїцид пов'язаний у них з важкими захворюваннями (венеричні захворювання, імпотенція, СНІД, туберкульоз), нерідко з алкоголізмом і наркоманією, проституцією. Натомість загальний висновок такий: самогубство — це останній крок до аутодеструктивної (саморуйнівної) поведінки [241, с. 60–61].

Варто зазначити, що в Україні комплексних, широкомасштабних досліджень суїциду ще не проводилося, а тому проаналізувати цю ситуацію загалом у державі досить важко. Але проблема самогубства серед дітей залишається доволі гострою, а її вирішення потребує об'єднання зусиль фахівців різних галузей знань.

Зосередимо увагу на загрозливій ситуації, яка почала поширюватися в Україні в дитячому середовищі від середини 2016 року. Йдеться про так звані «смертельні квести», які ширилися соціальною мережею «ВКонтакте». Варто розуміти, що поширення цих небезпечних квестів відображає проблеми, що поширені не лише в дитячому середовищі, а й загалом у суспільстві, і, насамперед, у ставленні дорослих до дітей. Нерозуміння, неувага до дитячого

життя, брак часу, байдужість до проблем, які хвилюють дітей, зверхність або, навпаки, надмірний контроль та гіперопіка, накопичуючись, призводять до формування закритості дитини [242].

Досить слушною, на нашу думку, видається пропозиція М. Мишляєва стосовно запровадження статистичної звітності щодо запобігання адміністративних правопорушень. Автор вважає, що ця звітність дасть змогу мати інформацію про весь масив вчинених у країні адміністративних правопорушень, тенденцію їхнього розвитку, ефективність боротьби з ними. Водночас слід також докорінно змінити думку про другорядність адміністративної практики із цією метою необхідно:

— у планах роботи МВС постійно передбачати комплекс заходів щодо вдосконалення діяльності органів внутрішніх справ стосовно застосування законодавства про адміністративні правопорушення;

— підняття на принципово нову основу вивчення працівниками органів внутрішніх справ адміністративного законодавства, форм і методів боротьби з адміністративними правопорушеннями, основ організації адміністративної практики;

— ввести у загальноосвітніх установах МВС курс «Адміністративно-деліктне право» [243, с. 266–267].

Боротьба з адміністративними деліктами ускладнюється тим, що тримає правозастосовувача заручником адміністративної статистики, часто зводить його роботу до «боротьби» з показниками. Ось чому в органах внутрішніх справ поширена практика приховування правопорушень від реєстрації та обліку, маніпулювання даними адміністративної статистики для створення уявного благополуччя [244, с. 183].

Проблема латентності правопорушень, що вчиняються стосовно дітей у сфері сімейних стосунків, є однією з найскладніших в перспективі виявлення дійсного рівня правопорушень. Загальновизнаним є те, що фактична кількість вчинених правопорушень завжди більша від зареєстрованої.

Існування латентних правопорушень визначається низкою чинників. Залежно від причин нереєстрації правопорушень, традиційно виділяють такі види латентності: природна, штучна та суміжна (погранична) [227, с. 46–47; 245, с. 26–27]. Групу природної (прихованої) латентності складають правопорушення, інформація про які не надходила до правоохоронних органів у жодному вигляді. До чинників, які породжують природну латентність правопорушень, пов'язаних з насильством щодо дітей в сім'ї, належать такі:

— жертва не повідомляє про насильство, оскільки соромиться того, що з нею трапилось (частіше за все це стосується випадків, коли насильство зачіпає інтимну або сексуальну сферу). Так, вивчення латентності статевих злочинів підтверджує його досить високий рівень: А. Лукаш зробила висновок про те, що обсяг латентності зґвалтування перевищує 90% [246, с. 75];

— жертва насильства не може про це повідомити (наприклад, іммігранти або діти, які недостатньо знають мову чи погано розмовляють, не можуть пояснити, що з ними сталося);

— особа приховує факт вчинення щодо неї насильства або приховує, хто його вчинив, внаслідок залякування, погроз на її адресу чи через побоювання, що винний з помсти завдасть їй ще більшої шкоди;

— жертва не хоче нашкодити кривдникові та сподівається, що він виправиться й змінить свою поведінку;

— жертва, не сподіваючись на допомогу правоохоронців, «бере правосуддя у свої руки» і з'ясовує ситуацію із кривдником самостійно або залучаючи до цього інших осіб [247, с. 133–134].

Групу штучної (або приховуваної) латентності утворюють випадки насильства щодо дітей в сім'ї, інформація про які надходила до правоохоронних органів, однак вона не була належно оформленою внаслідок свідомих неправомірних дій з боку службових осіб:

— не дивлячись на те, що згідно з нормами законодавства відмова у прийнятті та розгляді заяви не допускається, попри те трапляються випадки, коли працівники поліції необґрунтовано відмовляють у прийнятті заяви щодо вчинення

насильства в сім'ї. Наприклад, мешканка Полтавської області гр. М. протягом року систематично зверталась щодо насильства в сім'ї з боку її співмешканця. Під час останнього дебошу, коли гр. М. викликала поліцію, він залишив домівку, однак працівники поліції не встановили його місце знаходження. З їхніх слів, під час телефонної розмови останній сказав, що перебуває за межами району і прибуде до райвідділу наступного дня. Проте вранці до РВ надійшло повідомлення про те, що він вчинив вбивство гр. М., її малолітніх дітей та сестри [247, с. 176–177];

— навіть якщо до правоохоронного органу надійшла заява про насильство в сім'ї, це не обов'язково означає, що буде порушена кримінальна справа — так, працівник органу Національної поліції може дійти висновку про те, що немає достатніх доказів, щоб вірити цьому повідомленню;

— крім того, у підрозділах органів Національної поліції невключення таких заяв до обліку зумовлене прагненням штучно поліпшити показники своєї роботи: не дивлячись на неодноразові наміри керівництва МВС, все ж залишилася практика оцінювання роботи органів та підрозділів внутрішніх справ за динамікою окремих показників порівняно з аналогічним періодом минулого року;

— у вітчизняній практиці трапляються й факти несумлінного ставлення до захисту потерпілих від насильства, коли оперативно-слідчі дії проводяться неякісно і з порушенням термінів [248, с. 45–46].

Що стосується так званої суміжної (або пограничної) латентності, то її створює категорія випадків вчинення насильства щодо дітей в сім'ї, які можуть не усвідомлюватися як протиправні через непевність особи (потерпілого, свідків або інших осіб, яким відомо про вчинення злочину, чи навіть працівникам правоохоронних органів, до яких надійшла така інформація) у самому факті посягання:

— через правову неграмотність, внаслідок низького освітнього рівня, під впливом специфічних традицій певної місцевості тощо. Наприклад, для одних людей побиття (ляпаси) від чоловіка чи батька або врегулювання суперечки за

допомогою бійки вважається природнім, а для інших — це буде розглядатися як насильство;

— людина може не знати, що стала жертвою насильства або через характер злочину (наприклад, шахрайство), або через її стан (коли внаслідок психічної хвороби, малолітства, стану сп'яніння або інших обставин вона не здатна зрозуміти, що сталося).

Взагалі, рівень латентності насильства щодо дітей в сім'ї залежить від багатьох соціально-економічних, організаційно-управлінських, психологічних чинників: характеру і розповсюдженості обставин, через які випадки насильства стають прихованими; стану правосвідомості та соціальної активності населення, спрямованої на протидію таким проявам; активності правоохоронних органів і критеріїв оцінки їх діяльності; стабільності законодавства та судової практики; дотримання режиму законності в державних органах і серед службових осіб тощо.

Деякі обставини, навпаки, сприяють зниженню латентності цього виду насильства:

— доступність для населення придбання та повсякденного користування засобами зв'язку, встановлення веб-камер тощо полегшують можливість фіксування випадків насильства в сім'ї та повідомлення про них до правоохоронних органів;

— зміни сформованих у суспільстві норм і цінностей, внаслідок чого формується «нульова терпимість» до насильства щодо дітей в сім'ї;

— кампанії у ЗМІ або активність громади з приводу резонансних подій можуть привернути значну увагу громадськості та сприяти справедливій реакції на вчинене. Так, майже тиждень мешканці Червоного Луча Луганської області мітингували під стінами міськвиконкому, вимагаючи справедливого покарання для экс-капітана поліції Д. Давидова, який по-звірячому вбив свою дружину, а однорічного сина викинув на дорозі за містом, оскільки і прокуратура, і суд визнали його винним лише у залишенні в небезпеці та призначили покарання 1 рік 3 місяці позбавлення волі [249].

Відомий український вчений у галузі кримінального права О. Гумін визначає латентну насильницьку злочинність як сукупність злочинів з насильницькою направленістю, які фактично мали місце, але не були офіційно зареєстровані у встановленому чинним законодавством порядку чи були зареєстровані за помилковою юридичною кваліфікацією і не мали своїм наслідком вжиття належних заходів реагування з боку уповноважених на це органів державної влади [73, с. 94].

Ознакою сучасної криміногенної ситуації є підвищення агресивних проявів в сімейно-побутовій сфері, що призводить до втрати її захисної ролі для дитини. І через свою залежність від батьків, які з нею жорстоко поводяться, дитина стає однією з найбільш незахищених категорій. Негативні емоції і почуття жертв насильства в сім'ї приводять до розладів діяльності нервової системи, зниження опору організму різним захворюванням і погіршення стану здоров'я загалом, вчинення протиправних проявів [245, с. 94].

Грунтовне дослідження насильства щодо дітей у сім'ї провів Український інститут дослідження екстремізму у 2014–2015 рр. Згідно з цим дослідженням, кризові умови, пов'язані з воєнними діями на Донбасі, призвели до зниження насильства у базовому осередку суспільства — сім'ї. Більшість українців прагне зберегти сім'ю як зону психологічної безпеки в умовах загострення зовнішніх проблем. Для верифікації висновків (врахування зменшення кількості населення на контрольованій території) використовувалися дані регіональних прокуратур, які демонструють різке падіння насилля у 2014 році та (в більшості випадків) незначне зростання подібних випадків у 2015 році [250].

Водночас окремі дослідники пояснюють зростання насилля у 2015 році іншими чинниками. Зокрема, правозахисна організація «Ла Страда» теж вказує, що кількість телефонних дзвінків, які надійшли у їхню службу довіри, у 2015 р. збільшилась на 8,5% у порівнянні з 2014 роком. Причому, за даними експертів цієї організації, збільшення кількості сімейного насилля вони пов'язують з демобілізацією бійців з АТО. Тобто насилля, пережите бійцями на фронті, стреси та психологічні травми екстраполюються у спалахи агресії на сімейному ґрунті.

Проте це лише одна з причин зростання насилля. Кількість осіб, які брали участь в АТО, становить 8–9% від усього населення. Більше того — значна кількість з тих, хто демобілізувався, змогли адаптуватись до мирного життя. Тому питання «повернення з війни» як чинник зростання насилля у сім'ї варто розглядати ширше. Не лише у контексті психічних стресів воїнів, які брали безпосередню участь у цій війні, а в розрізі усього суспільства, яке так само психічно «повертається з війни». Тобто переважна більшість людей протягом цих років проживала в інформаційному потоці, пов'язаному з воєнними діями, насиллям і агресією, і з часом почала звикати до цього середовища. Інакше кажучи, повертаються до побутових проблем, але вже з усвідомленням того, що насилля — дієвий засіб відстоювання власних інтересів.

Натомість привертає увагу і той факт, що кількість злочинів на сімейному ґрунті у 2015 році виявилася нижчою за показники 2013 року на 55%. Тобто при існуючих загрозах для стосунків у сім'ї, родина продовжує зберігати своє значення «зони безпеки».

Отже, ситуація з насиллям у сім'ї під час військово-кризової ситуації 2014–2015 рр. показує таке:

— екстраполяція (перенесення) насильницької поведінки за межі сім'ї. В умовах загального посилення агресивності у суспільстві частина осіб, схильних до насилля, знайшла самовираження своєї деструктивної поведінки в інших сферах — політичній, економічній, військовій;

— збереження базових моральних цінностей (сім'ї та ставлення до дітей) у переважної більшості українців, не зважаючи на загальну популяризацію насильницької поведінки;

— агресивізація девіантної поведінки. Незважаючи на зменшення сімей, які страждають від насилля, та загальної кількості кримінальних злочинів щодо дітей, в осіб, які були схильні до насильства, відбулась агресивізація поведінки.

Саме тому сім'я всупереч падінню рівня моралі, загальну агресивізацію суспільства, продовжує залишатись охоронним осередком, зоною безпеки і комфорту для більшості українців. Це говорить про те, що негативні впливи

деморалізації суспільства не призвели до посилення насилля і розлучень у родинях. Звідси — реформування українського суспільства має орієнтуватись на функцію збереження родини. Саме сім'я та її інтереси мають бути основоположним орієнтиром реформування суспільства, а вже потім такими одиницями мають бути особа, громада, суспільство загалом. Практично сім'я стала інструментом самозбереження людини та, в разі застосування відповідних інформаційних важелів держави, може стати засобом самозбереження всього українського суспільства [250].

У контексті нашого дослідження зазначимо, що на сході України має місце практика незаконного вивезення дітей до Російської Федерації. Крім того, згідно з розпорядженням так званої «Ради Міністрів ДНР» від 25.06.2014 року № 17 органам державної влади та керівникам дитячих установ Донецької області заборонено вивозити дітей за межі області, водночас цим розпорядженням дозволяється вивезення дітей виключно на територію Російської Федерації.

Незаконне переміщення дітей є порушенням норм не тільки національного права (ст. 332 КК України), але і міжнародного права. Саме тому ще 22 серпня 2014 р. Уряд України подав заяву до Європейського суду з прав людини проти Російської Федерації за фактами викрадення 12 червня, 26 липня, 8 серпня 2014 на території Донецької та Луганської областей дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, а також дорослих, які їх супроводжували, і спроб їхнього незаконного переміщення або фактичного переміщення на територію Росії. В заяві обґрунтовувалося порушення Російською Федерацією прав дітей і дорослих, гарантованих статтями 2 («Право на життя»), 3 («Заборона катування»), 5 («Право на свободу та особисту недоторканність»), 6 («Право на справедливий суд»), 8 («Право на повагу до приватного і сімейного життя») Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод та статтею 2 Четвертого Протоколу до Конвенції, яка гарантує право на свободу пересування по території держави. Європейський суд з прав людини прийняв попереднє рішення і примусив Росію повернути сиріт в Україну [251, с. 283–284].

Необхідно зауважити, що насильство щодо дітей проявляється на кількох рівнях, а саме:

— «батьки — діти» (у ставленні до дітей чоловіки і жінки акти насильства чинять порівню; щодо дитини також часто здійснюється домашнє насильство, оскільки, вона не може себе захистити, оборонити);

— «дорослі діти — батьки» (у рамках взаємовідносин «дорослі діти — батьки» — ці стосунки насильства часто, хоча і не завжди, мають корені з минулого; це діти, які вже вирости і повертають батькам те насильство, яке вони чинили проти них. При такій патологічній залежності між батьками і дітьми може допомогти тільки психотерапія);

— «діти — діти» (у рамках взаємовідносин «старші діти — молодші діти» — це віддзеркалення ситуації батько — мати. Старші діти відчули смак влади. Вони вважають, що свою владу, свої переваги над слабшими потрібно використовувати);

— «діти — чужі, незнайомі» (випадки насильства над дитиною в мікросередовищі) [252, с. 269].

Насильство — величезна глуха стіна з безліччю перешкод. Узагальнити ці перешкоди можна однією фразою: «Насильство процвітає, бо його ... немає». Саме так виглядає ситуація, якщо порівняти інформацію від правоохоронних органів з реаліями життя [253, с.4].

Для сприяння дослідженням, аналізу та поширенню інформації про насильство щодо дітей Генеральна Асамблея ООН в «Типовій стратегії і практичних заходах Організації Об'єднаних Націй з ліквідації насильства щодо дітей в рамках попередження злочинності та кримінального правосуддя Організація Об'єднаних Націй» від 25 вересня 2014 р. рекомендує:

— створювати і зміцнювати механізми збору відомостей про насильство щодо дітей, в тому числі відомостей про насильство щодо дітей, які перебувають у конфлікті із законом;

— запровадити періодичні доповіді про випадки насильства щодо дітей, при цьому використовувати відомості, отримані в результаті опитування населення;

— розробити багаторівневу систему звітності, передбачити відповідно до внутрішнього законодавства обмін відповідною інформацією, статистичними даними та відомостями між усіма установами з метою забезпечення комплексного збору відомостей для розроблення ефективної державної політики і програм, які сприятимуть захисту дітей;

— оцінювати дієвість і ефективність системи правосуддя щодо дітей, які зазнали насильства, а саме, яким чином система правосуддя поводить себе з дітьми-жертвами насильства, як вона використовує різні моделі оперативного втручання, яким чином система правосуддя співпрацює з іншими установами, що відповідають за забезпечення захисту прав дітей;

— заохочувати та надавати достатню фінансову підтримку дослідженням, що проводяться в сфері захисту дітей від насильства [254].

Насильство стосовно дітей є латентним правопорушенням, а тому оприлюднені статистичні дані не відображають його реальних масштабів. Проблема латентності правопорушень, що вчиняються стосовно дітей у сфері сімейних стосунків, є однією з найскладніших в перспективі виявлення справжнього рівня правопорушень.

Вважаємо за доцільне запровадити державну статистичну звітність випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі як форму звітності, яку затверджує уповноважений орган у сфері запобігання та протидії домашньому насильству.

2.3 Детермінанти, що зумовлюють насильство над дітьми

Масштаби насильства щодо дітей чітко вказують, що це дуже серйозна та вагома глобальна проблема. Ця проблема властива кожній країні світу, вона приймає найрізноманітніші форми і спостерігається у різних середовищах [255].

Слід зазначити, що з появою держави суспільство завжди займалось проблемами правопорушень та причинами, що їх породжують. Водночас досі

існує неоднаковий підхід у визначенні змісту термінів «обставини», «причини», «умови» і «чинники», «детермінанти».

Важливим видом детермінант після причин є умови вчинення правопорушення. У філософському розумінні категорія «умова» завжди пов'язана з категорією «можливість», а в кількісному прояві — з категорією «ймовірність». Умовами адміністративної деліктності можна назвати різноманітні за змістом чинники, які сприяють і створюють можливості виникнення і прояву причини.

Науковець В. Кудрявцев зазначив, що умовами явища, на відміну від його причин, називається комплекс явищ, які самі безпосередньо не можуть спричинити це явище — наслідок, але, сприяючи причинам у просторі й часі, впливають на них, забезпечують певний їх розвиток, необхідний для виникнення наслідку. Також він вказує, що умови в сукупності з причинами створюють так звану повну причину того чи іншого явища [256, с. 17].

Своєю чергою О. Ключніченко зазначає, що причини й умови як категорії не ідентичні. Між ними не виникає протиріч і розмежувань, тому що причина проявляється через умови. Логічний і об'єктивний взаємозв'язок між причинами та умовами в деяких випадках викликає або породжує такий стан цих явищ, коли причина може стати умовою і, навпаки, умова стає причиною. Взаємозв'язок і взаємообумовленість між причинами і умовами адміністративної деліктності передбачає більш детальний розгляд ознак, які становлять єдину основу цих негативних явищ [257, с. 57].

Щодо адміністративної деліктології, то одним з перших, хто здійснив класифікацію причин і умов правопорушень, можна назвати В. Рємньова. Науковець виділяє: «загальні причини і умови правопорушень (економічні, політичні, ідеологічні, правові, організаційні, культурно-виховні); причини й умови, пов'язані з певною службовою ситуацією (недоліки контролю, безкарність порушників); обставини, пов'язані з особою правопорушника (посадові особи або громадяни, що не є посадовими особами) [258, с. 13].

Натомість О. Остапенко до адміністративно-деліктної детермінації відносить, насамперед, причини, умови і кореляти. Між ними і наслідком

(деліктністю, деліктами) виникають причинно-наслідкові, обумовлено-наслідкові, кореляційні, функціональні зв'язки, зв'язок стану і системно-структурна детермінація. За часом адміністративно-деліктна детермінація охоплює і обумовлює минуле як психологічно-формулюючий елемент, теперішнє як взаємодію причин і умов у процесі детермінації наслідку та майбутнє, що несе в собі цільову та інформаційну детермінацію [259, с. 51].

За сферою існування причини й умови адміністративної деліктності вчений поділяє на зовнішні та внутрішні. Об'єктивні причини адміністративних деліктів, відображаючи конкретні протиріччя суспільного буття в економічних і соціальних відносинах людей, мають постійний і тимчасовий характер. До суб'єктивних причин вчинення адміністративного делікту належать ті елементи соціальної психології, які проявляються в перекручених потребах, низьких інтересах, цілях, мотивах і моральних цінностях, що суперечать ідеології демократичного суспільства [259, с. 70].

При дослідженні конкретних причин адміністративної деліктності слід брати до уваги те, що вони залежно від адміністративно-деліктної ситуації можуть бути об'єктивними і, навпаки, суб'єктивними. Індивідуальний підхід у розумінні причин дозволяє глибше дослідити не лише конкретні причини, але й особистість порушника, що чинить протиправні дії. Узагальнене розуміння причин і умов адміністративної деліктності складається з великої кількості конкретних причин, що мають свої характерні властивості (або ознаки).

Властивості причин адміністративної деліктності можуть бути суттєвими, тобто вони не лише характеризують причину, але і вказують на її еволюційну якість. Це говорить про те, що суттєва властивість причини не може бути постійною. Вона може розвиватися, змінюватися і ставати несуттєвою в тому чи іншому випадку. Разом з тим при певних обставинах несуттєві властивості причин стають суттєвими. Це залежить від прояву конкретних причин і умов, які впливають на вчинення адміністративного делікту. Встановлення причин конкретного адміністративного делікту означає виявлення чинників, які в порівнянні з іншими створюють «головні пружини», що визначають поведінку

суб'єкта, який вивчається, і забезпечують найбільш високу ймовірність вчинення делікту особою при конкретних обставинах [259, с. 69].

Зауважимо, що адміністративні проступки вчиняються через власні причини, так само як і існують певні умови, що сприяють прояву таких причин. Це пов'язано з тим, що в основному вони вчинені з необережності, як правило, не пов'язані з підготовкою (приготуванням, замахом), через це у правопорушника немає установки на протиправну діяльність, а особистість не деформована. Крім того, більшість порушників не усвідомлюють факту вчинення протиправного діяння до того моменту, коли їм не повідомлять органи адміністративної юрисдикції.

Адміністративний проступок — це засіб вирішення суперечності між потребою людини і приписом (забороною), сформульованим у адміністративно-правовій нормі. Ця суперечність не є тривалою, а спроба через вчинення проступку вирішити таку суперечність не обумовлена антисоціальною сутністю особистості правопорушника, а пов'язана з послабленням внутрішнього самоконтролю, з деформацією критеріїв оцінки суспільної небезпечності діяння.

Таким чином, в адміністративній деліктології безпосередньою причиною порушень є ситуація, що склалася, а не глибока, як в кримінології, деформація особистості, тому профілактична діяльність у такому випадку має іншу спрямованість. Індивідуальна профілактика адміністративних деліктів пов'язана передусім з ліквідацією (блокуванням, нейтралізацією) негативних причин і умов, що створюють конкретну життєву ситуацію, в результаті якої чиниться адміністративний проступок [260, с. 58].

На думку Є. Додіна, адміністративна деліктність — результат значної кількості чинників, які пов'язані з усіма сферами людського життя. І тому важливо знайти такі чинники, які є визначальними.

До визначальних чинників не слід відносити ті, що спричинені тимчасовими труднощами: економічне становище в країні, послаблення діяльності правоохоронних органів. Деякі науковці до основних причин правопорушень у сучасній Україні відносять падіння виробництва, недоліки законодавства. Тому

може скластися думка, що варто призупинити падіння виробництва, внести зміни до законодавства й адміністративна деліктність зменшиться, а тенденції її зростання зникнуть. Але насправді причину потрібно шукати в іншому.

Потрібно повернутися до причин більшості адміністративних правопорушень — відсутності (ослабленості) внутрішнього самоконтролю під час вирішення конкретної життєвої ситуації, пов'язаної з дією адміністративно-технічних норм, шляхом вибору неправомірного рішення.

Це, насамперед, зумовлено правовим нігілізмом, правовим безкультур'ям, легковажним ставленням до виконання вимог громадської та особистої безпеки, низьким рівнем поінформованості про чинні адміністративно-правові заборони [260, с. 62].

М. Нікулін зазначає, що причина — це явище, яке породжує та виробляє інше явище — наслідок. Умовами явищ, на відміну від причин, є комплекс чинників, які самі по собі не можуть безпосередньо спричинити це явище — наслідок, але, супроводжуючи причини у просторі і часі і впливаючи на них, дають певний поштовх їхньому розвитку, необхідний для виникнення наслідку.

Отже, причини адміністративної деліктології можна визначити як сукупність соціальних явищ і процесів, які у взаємодії з обставинами, що відіграють роль умов, сприяють протиправним проявам. Види причин: соціально-демографічного характеру (пов'язані з урбанізацією, міграцією населення, змінами статевовікової структури населення); економічного (пов'язані з матеріальним забезпеченням населення, рівнем безробіття); соціально-психологічного характеру (пов'язані з послабленням традиційних форм соціального контролю за особистістю у зв'язку з урбанізацією, зі зменшенням ролі сім'ї у вихованні дітей, зі збільшенням зайнятості жінок, з освітнім рівнем населення, станом психофізичного здоров'я окремих соціальних груп); організаційно-правового характеру (пов'язані з рівнем нормативно-правового забезпечення державних органів, органів місцевого самоврядування, з професійною підготовленістю державних службовців) [244, с. 16–17].

Соціокультурними чинниками насильства є такі детермінанти, як відсутність у суспільній свідомості чіткої оцінки фізичних покарань; низька правова грамотність населення; недостатнє розуміння суспільством насильства як соціальної проблеми; демонстрація насильства через засоби масової інформації; недосконале законодавство.

Особливо загрозливим є вплив насильства через екран (телевізійне насильство), вплив відеоігор, насильство через Інтернет тощо. Численні сцени погроз, насилля, громадського безпорядку на екрані постійно зростають. Найнебезпечніше, що насильство має дуже серйозні негативні соціальні наслідки. Воно породжує терор, наркотичну (алкогольну) залежність, відчуття відсутності допомоги, безнадійності або безсилля, відсутність самоповаги, напади депресії, помсти тощо. Підлітки починають вважати насильство припустимою моделлю поведінки і навіть способом розв'язання своїх проблем [16, с. 91].

Детермінанти насильницьких діянь щодо дітей поділяються на дві групи:

1) загальні, до яких слід віднести:

— низький рівень життя і благополуччя української сім'ї, фактична втрата певною частиною населення життєвих перспектив, що негативно впливає на соціально-психологічну атмосферу в сім'ї;

— панування правового нігілізму в державі;

— десоціалізація особи в процесі негативного сімейного виховання;

— поширення дитячої бездоглядності та безпритульності;

— низький рівень правової освіти і батьків, і дітей;

— поширення дитячої порнографічної продукції;

— зростання алкоголізації населення і поширення споживання наркотичних і токсичних засобів;

2) спеціальні — серед яких ми окремо виділяємо віктимність як групову ознаку неповнолітніх, чинниками якої є:

— вікові особливості психофізичного розвитку неповнолітніх;

— неконтрольоване поширення творів, що пропагують культ насильства та жорстокості;

— поширення дитячої порнографії (зокрема через мережу Інтернет) [261, с. 182–183].

Результати проведеного анкетування студентів першого курсу Навчально-наукового інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка» виявили, що 46% опитаних вважають, що батьки застосовують насильство до своїх дітей через те, що це кращий метод виховання (дод. В, табл. 3.1).

Розглянемо детермінанти насильства щодо дітей в сім'ї. Крім об'єктивних чинників, насильство щодо дітей в сім'ї обумовлено і низкою суб'єктивних, які негативно впливають у взаємозв'язку з об'єктивними чинниками. У зв'язку з цим цікавою є думка Ю. Антоняна, що матеріальні труднощі в сім'ї поєднуються з тенденцією руйнування моральних засад, втратою життєво важливих людських цінностей. При цьому характерною є дезорганізація сім'ї як соціального інституту, що виражається у внутрішніх проблемах, відсутності матеріальних і емоційних зв'язків, які є причинами збільшення кількості розлучень, збільшення кількості неповних і неблагополучних сімей, ізоляції сім'ї від суспільства, зменшення престижу сімейних цінностей [2, с. 123].

Причиною суб'єктивного характеру і наслідком є алкоголізм обох батьків або одного з них, зниження виховного потенціалу сім'ї, невміння і небажання шукати компроміс у вирішенні побутових проблем, матеріальні труднощі.

Зловживання спиртними напоями призводить до того, що відходять на другий план життєво важливі види діяльності (робота, виховання дітей). На думку І. Карпеця, пияцтво послаблює або зовсім ліквідує соціально корисні зв'язки людини, сприяє руйнуванню сімей, виникненню ворожнечі між батьками і дітьми, стимулює зростання насильства насамперед в сім'ях, а потім у відносинах між людьми [262, с. 413].

Насильство над дітьми, як і будь-яке насильство, характеризується тим, що воно спрямоване, передусім, на придушення індивідуальної волі людини, можливості самостійно приймати рішення. У таких випадках батьки використовують своє право на особисте виховання всупереч встановленим

нормам Сімейного кодексу України, відповідно до якого здійснення батьківських прав та виконання обов'язків мають ґрунтуватися на повазі до прав дитини та її людської гідності. Батьківські права не можуть здійснюватися всупереч інтересам дитини. Відмова батьків від дитини є неправомірною, суперечить моральним засадам суспільства [58].

Найчастіше про зловживання батьківськими правами доводиться говорити, коли батьки використовують свою необмежену владу над дитиною. Батьки як єдині розпорядники долі дитини, наприклад, відмовляються посилати сина або дочку в школу, забороняють їм брати участь в різних шкільних заходах, що завдає дитині фізичні і психічні страждання. Зловживання батьківськими правами так само, як і ухилення від виконання обов'язків щодо виховання, становить особливу небезпеку для виховання дітей ще й тому, що воно не носить разового характеру, повторюється систематично.

Характерною ознакою проблемної сім'ї є те, що в ній порушено нормальний соціальний процес, відсутні загальні цілі, ослаблені зв'язки між членами сім'ї. У таких сім'ях панує хронічна соціально-психологічна напруженість, викликана різними об'єктивними або суб'єктивними причинами, наприклад втратою подружньої любові, тривалими службовими відрядженнями, важким захворюванням подружжя.

Ще одним вагомим чинником, що сприяє підвищенню рівня конфліктності сімейних відносин, є психофізіологічний чинник: незадоволена сексуальна потреба подружжя, яка може привести до стресових станів, фрустрації. Очевидно, що шлюб має задовольняти сексуальні потреби подружжя. Багатьма дослідниками доведено безпосередній зв'язок між сексуальною задоволеністю в шлюбі і задоволеністю шлюбом загалом [263, с. 15].

Також в систему чинників, що сприяють вчиненню насильства щодо дитини, слід віднести і характеристики рівня індивідуальної поведінки, яку умовно можна поділити на дві підгрупи: біологічна та соціальна. До біологічної підгрупи належать особистісна психічна і психофізична особливості членів сім'ї: темперамент, вікові статеві особливості особи, психічні та неврологічні аномалії,

негативні риси характеру індивіда (агресивність, грубість, озлобленість, жорстокість, цинізм) і негативні емоційні та вольові властивості (драгівливість, нестриманість, неврівноваженість, образливість). Індивідуальні соціальні характеристики особи включають в себе такі чинники, як рівень правосвідомості суб'єктів, притаманну їм систему ціннісних орієнтацій, ставлення до понять моралі.

Науковець А. Блага виділяє чинники насильства у сім'ї на макрорівні та мезорівні. Так, на думку вченої, чинники насильства в сім'ї, які належать до макрорівня, сприяють відтворенню сімейного насильства як цілісного соціально-правового явища. Важливим детермінаційним комплексом на рівні суспільства загалом є: соціально-економічний, політичний, правовий, соціокультурний, морально-психологічний, організаційно-управлінський.

Чинники, які належать до мезорівня, призводять до криміногенної десоціалізації та криміногенної конфліктності сім'ї. Найбільших криміногенних властивостей набувають сім'ї, що складають групу ризику щодо вчинення насильства та жорстокого поведіння: 1) сім'ї, які неналежно виконують виховну та соціалізуючу функції; 2) сім'ї з наявністю залежностей у членів сім'ї; 3) сім'ї із наявністю у членів родини хронічних соматичних або психічних захворювань; 4) сім'ї, що вирізняються за віком батьків, а також складом та повнотою; 5) сім'ї, які мають специфічні проблеми.

До зовнішніх чинників мікрорівня, що детермінують безпосередньо злочинну поведінку, належать: 1) особистість винного, його моральні, вольові, інтелектуальні, емоційні, психологічні деформації (безпосередня причина вчинення конкретного акту сімейного насильства) [264, с. 299].

Науковець М. Самченко виділяє основні чинники, що детермінують насильство щодо дітей в сімейній сфері: а) протиріччя, що виникають в сім'ї, нерідко передбачають негативне ставлення до дитини з боку дорослих її членів; б) нездатність батьків або осіб, які їх замінюють, створити необхідні умови для гармонійного розвитку дитини, що компенсується насильницьким придушенням

їхніх бажань; в) деструктивні сім'ї — алкоголіків, наркоманів, осіб без місця проживання, де насильство щодо неповнолітніх є загальноприйнятою нормою.

До найважливіших причин виникнення сімейних конфліктів між дорослими та дітьми належать: наявність протилежних інтересів, прагнень, обмеженість можливостей для задоволення потреб одного з членів сім'ї; авторитарний, жорсткий тип взаємин у сім'ї в цілому; наявність проблем матеріального характеру; девіантна поведінка одного або декількох дорослих членів сім'ї (алкоголізм, наркоманія тощо); обмеження волі, активності, самовираження дітей (підвищення його віктимності) [138, с. 100–101].

Окрім того, слід зазначити, що сьогодні існує два підходи, які пояснюють причини насильства в сім'ї: соціологічний і психологічний. Соціологічний підхід розглядає жорстокість у сім'ї як прийнятну соціокультурну зумовленість вирішення конфлікту шляхом насильства в соціальній групі. Причинами постають стереотипи сімейних відносин, виховання з дитинства, низьке соціальне й матеріальне становище сім'ї, постійні сварки й проблеми в сім'ї, які, своєю чергою, призводять до стресів, а останні — до жорстокої поведінки зі своїми співмешканцями.

Психологічний підхід пояснюється наявністю психологічних захворювань у членів родини, характерами особистостей, поведінкою дитини або батьків, негативним особистісним досвідом батьків, який вони пережили в дитинстві, а також зловживання алкоголем і наркотиками [265, с. 58–68].

Перейдемо до розгляду детермінантів насильства щодо дітей в загальноосвітніх навчальних закладах. Науковець І. Лубенець слушно зазначає, що детермінантами насильницьких проявів серед учнів загальноосвітніх навчальних закладів є низка соціально-економічних, соціально-психологічних і організаційно-управлінських процесів та явищ.

Основними соціально-економічними причинами шкільного насильства є диференціація рівня матеріального забезпечення, побутових умов сімей, у яких зростають діти, недоліки сімейного виховання та негативний вплив сім'ї на дітей, наявність в найближчому оточенні неповнолітніх осіб з девіантною поведінкою;

пропаганда насильницьких форм поведінки через засоби масової інформації та Інтернет; а умовами — суттєві недоліки в організації роботи загальноосвітніх навчальних закладів, забезпеченні шкільної дисципліни.

Встановлено, що соціально-психологічними причинами насильницьких діянь у загальноосвітніх навчальних закладах є шкільна дезадаптація — неможливість подолання соціальних та пізнавальних (когнітивних) задач, які поставлені перед дитиною у школі; поширення у підлітковому середовищі уявлення про те, що агресивна поведінка припустима. Соціально-психологічними умовами, які сприяють поширенню таких діянь, є неусвідомлені в суспільстві важливість та соціальне значення проблеми насильства серед школярів як реальної проблеми, вікові психологічні особливості неповнолітніх — несформованість системи цінностей, дитячий інфантилізм, максималізм, заперечення авторитетів, ігнорування правил і заборон «дорослого суспільства», неперемінливість у виборі засобів досягнення власних цілей.

До організаційно-управлінських явищ, які сприяють шкільному насильству, належать: недостатня правова обізнаність населення щодо права дитини на особисту безпеку, відсутність послідовної, науково обґрунтованої державної політики запобігання насильству в загальноосвітніх навчальних закладах, відсутність належного соціально-правового механізму захисту від насильства та, як наслідок, безкарність такої поведінки, недоліки чинного механізму звернення із приводу шкільного насильства до адміністрації шкіл, органів поліції, професійна невідповідність вчителів щодо реагування на факти насильства серед учнів та профілактики такого насильства через спрямування агресивної поведінки дітей в позитивне, ненасильницьке русло (спорт, музичні проекти, творче дозвілля тощо), відсутність належної тісної взаємодії між батьками та вчителями щодо виховання дітей [112, с. 151–153].

З огляду на викладене вище, доцільно виробити комплексний підхід до запобігання всіх форм насильства щодо дітей, підвищити рівень досліджень і збору даних про масштаби поширення, детермінанти насильства щодо дітей. Окрім того, суддям необхідно ефективно реагувати на випадки насильства щодо

дітей, які вчинюються повторно чи систематично, підтримати практику суду щодо призначення у таких випадках адміністративного арешту як найбільш суворого виду адміністративного стягнення. А також в обов'язковому порядку судам згідно зі ст. 245 КУпАП встановлювати детермінанти насильства в сім'ї та вносити згідно зі ст. 282 КУпАП до відповідних органів та служб, передусім органів Національної поліції, пропозиції про вжиття заходів щодо усунення цих детермінантів та належного здійснення профілактичної роботи з особами, які перебувають на профілактичному обліку у зв'язку з вчиненням насильства щодо дітей [266, с. 282].

Детермінанти, що зумовлюють насильство над дітьми, є взаємозв'язком внутрішніх умов та причин, що детермінують насильницькі дії. Водночас не варто виділяти якусь загальну «основну» причину та умову, що вичерпно пояснювала б скоєння насильства чи інших протиправних дій стосовно дітей. Недоречно також створювати універсальний каталог причин. Досліджуючи причини насильства над дітьми, необхідно враховувати, що насильство як соціальне явище має соціокультурну обумовленість. Соціальні чинники (соціально-економічне становище сім'ї, безробіття) є причинами стресу, що призводить до насильства. Окрім того, насильство слід розглядати як результат, наслідок життєвого досвіду правопорушника.

Висновки до розділу 2

Підсумовуючи розглянуту в цьому розділі дисертації проблематику, можна зробити такі висновки:

1. Проблема насильства щодо дітей не є характерною лише для України. Цій проблемі значну увагу приділяє вся світова спільнота, адже масштаби проблеми насильства щодо дітей прикро вражають. Тому не є достатнім лише визнавати цю проблему.

Головною проблемою боротьби з насильством щодо дітей є те, що воно досі є соціально прийнятним. У багатьох країнах дитина не вважається повноцінним

членом суспільства. У суспільстві зберігається впевненість в тому, що насильство над дитиною — це незначна і нормальна частина виховання.

Сьогодні більшість людей протягом останніх років проживали в інформаційному потоці, пов'язаному з воєнними діями, насиллям, і з часом почали звикати до цього середовища, а також усвідомлювати, що насилля — дієвий засіб відстоювання власних інтересів.

2. Одним із найбільш значущих чинників, що викликають латентність правопорушень, пов'язаних з вчиненням насильства щодо дітей, безумовно, є підвищена віктимність дітей. Адже діти є фактично беззахисними з огляду на те, що їхня життєдіяльність повністю залежить від батьків. Вони не можуть самостійно звернутися до державних органів із повідомленням про порушення своїх прав.

3. Констатовано, що в Україні система роботи із дітьми, які потерпіли від домашнього насильства, залишається недосконалою. Традиційним заходом соціального захисту постраждалих дітей є вирішення питання через позбавлення батьківських прав та влаштування дітей в державні інтернатні заклади або в установи із сімейними формами виховання. Водночас захист дітей через існуючі форми влаштування не вирішує питання їх психотерапевтичного лікування. Прийомні батьки або фахівці інтернатних закладів не завжди володіють достатніми знаннями, щоб допомогти постраждалій дитині, яка стала жертвою насильства. Так, в державі існують центри соціально-психологічної реабілітації дітей, але часто вони віддалені від місця проживання дитини, що також ускладнює отримання необхідних психотерапевтичних послуг. В окремих регіонах України таких центрів взагалі немає.

4. Досліджуючи детермінанти насильства над дітьми, необхідно враховувати, що насильство як соціальне явище має соціокультурну обумовленість. Соціальні чинники (соціально-економічне становище сім'ї, безробіття) є причинами стресу, що призводить до насильства. Окрім того, насильство потрібно розглядати як наслідок негативного життєвого досвіду правопорушника.

РОЗДІЛ 3

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ЗАХИСТУ ДІТЕЙ ВІД НАСИЛЬСТВА ТА ІНШИХ ПРОТИПРАВНИХ ДІЙ

3.1 Правове регулювання захисту дітей від насильства в сім'ї

В умовах становлення інформаційної епохи глибоко традиційний інститут сім'ї став рушійною силою суспільного розвитку. Науковець О. Ільяшенко слушно зауважує, що саме сім'я, а не атомарна особистість, не бюрократична корпорація стає основою нової глобальної цивілізації, що формується в XXI столітті [267, с. 18].

Американський дослідник Ллойд де Маус виокремив шість історичних етапів у формуванні уявлень в суспільстві про взаємовідносини дорослих з дітьми:

— «дітовбивство» — від античності до IV ст. — дитина не має душі, вона не важлива, тому її можна викинути геть;

— «занедбання» — від IV до XIII ст. — у дитини є душа, але вона не важлива;

— «суперечливість» — від XIV до XVII ст. — дитину можна «виліпити», сформувати за бажанням дорослих;

— «нав'язливість» — XVIII ст. — метою цього стилю поведінки та виховання є формування волі та характеру дитини;

— «соціалізація» — XIX ст. — стиль виховання, який базується на наслідуванні бажаних нормативних зразків;

— «допомога» — від середини XX ст. — підтримка, допомога дитині у процесі становлення, отримання освіти та виховання [268, с. 133].

Зауважимо, що в колишньому Радянському Союзі насильству в сім'ї не приділялась належна увага з боку держави. Цією проблемою переважно

займались кримінологи при вивченні сімейно-побутових злочинів. Насильство в сім'ї не могло стати соціальною проблемою в країні, де в кримінально-правовій доктрині пріоритетними об'єктами захисту були державні інтереси та державна власність.

Причиною такого стану нерозробленості цієї проблеми є «ідеологічні питання» щодо «радянської сім'ї» як найпередовішої і найкращої у світі, що виключало навіть найменше припущення, що в ній можливе якесь насильство [269, с. 95].

Відомо, що домашнє насильство виправдовують і насильники, і свідки, і поліція, і соціальні працівники. Суспільство виправдовує насильство, посилаючись на історію, культуру, традиції, церкву — на що завгодно. Але варто пам'ятати, що виправдання насильства — ідеологія «руського мира». Виправдання насильства стосовно дітей — це ідеологічний стовбур «руського мира». Говорити про насильство боляче. Слухати про нього теж боляче, а ще — сумно. Але про насильство потрібно говорити, читати, знати, щоб розуміти, що руйнує нас і нашу природу зсередини, руйнує не менше, ніж корупція, безмежна жага збагачення, бюрократія, бездіяльність чиновників [270, с. 17].

Насильство з боку батьків — це багатостороннє явище, яке проявляється у заподіяні дитині тілесних ушкоджень, створенні та підтримці економічної залежності, морально-психологічному тиску, примушенні до вживання алкоголю та наркотиків, а також до сексуальних контактів (в тому числі до проституції та порнографічних дій). Очевидно, що ці форми насильства не можна вважати за «необхідні для забезпечення виховного процесу», оскільки є патологічними формами сімейних стосунків, які призводять до деструкції особистості дитини [92, с. 98].

Називаючи сім'ю малою соціальною групою, В. Кудрявцев зазначає: «Якщо підліток не підкоряється умовам життя в сім'ї, він відчуває на собі батьківську владу» [271, с. 281].

Сфера сім'ї закрита від «сторонніх очей». Звідси латентність сімейно-побутових правопорушень. Необхідно посилити соціальний контроль для того,

щоб хоча б «відкрити» цю сферу. Давно вже йдеться про необхідність створення моральної статистики, яка існувала до середини 20-х років минулого століття, чи створення моральної поліції. Все це буде сприяти захисту дітей від насильства, втягнення їх в злочинну діяльність [241, с. 114].

Видається, що слід створити такий напрям в науці кримінології, як кримінальна конфліктологія. Відповідно можна буде говорити не тільки про сімейну кримінологію, а й про сімейну конфліктологію [241, с. 127].

У статті 52 Конституції України зазначено, що будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація є неприпустимими та переслідуються за законом [22]. Зазначена стаття Основного закону нашої країни стала логічним продовженням розпочатого Україною процесу з ратифікації міжнародних правових актів, спрямованих на захист та охорону прав, свобод та законних інтересів дітей.

Основні напрями державної політики у сфері запобігання насильству в сім'ї закріплені у Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07.12.2017 р. № 2229-VIII [19]. Закон визначає правові та організаційні основи запобігання домашньому насильству, а також органи і установи, які здійснюють такі заходи.

Крім того, окремі напрями державної політики щодо захисту дітей від насильства в сім'ї містяться у таких законах України: «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» від 21.06.2001 р. № 2558-1П; «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» від 24.01.1995 р. № 20/95-ВР; «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 р. № 2402-III.

Важливим у питаннях профілактики насильства щодо дітей є належне сімейне виховання. Міністерство освіти і науки України розробило та схвалило на засіданні вченої ради Інституту інноваційних технологій і змісту освіти Концепцію сімейного виховання в системі освіти України «Щаслива родина» від 14 листопада 2012 р. Згідно з вищезазначеною Концепцією основними завданнями сімейного виховання на сучасному етапі розвитку України як суверенної держави є:

— виховання в дітей гуманності (поваги до людей, співчуття і чуйності, доброзичливого ставлення до них, турботи про їхнє благополуччя) і духовності (прагнення до освоєння багатств вітчизняної і світової культури; свідомого громадянина-патріота своєї Батьківщини, чесного трудівника, гарного сім'янина;

— формування загальнолюдських ідеалів любові, доброзичливості, справедливості, чуйності, чесності і порядності, поваги до свого способу життя на основі моральності, культури, краси;

— залучення дитини до здорового способу життя і формування в неї відповідних цінностей, умінь і навичок [272].

Погоджуємось з думкою багатьох вчених про те, що причини насильства стосовно дітей в сім'ї перебувають далеко за межами певної сім'ї, в минулому, в іншій сім'ї, в якій ріс і виховувався насильник. Неблагополучні сім'ї, як правило, передають один одному у спадок свої негативні якості. Проте дослідження також показують, що справа не лише у виховному процесі сім'ї. Багато рис характеру люди отримують генетично, що проявляється в схильності людини до певної поведінки або до певної діяльності. Так, якщо уважно спостерігати за дітьми, наприклад в дошкільному навчальному закладі, можна помітити вже і потенційних жертв, і потенційних насильників. І якщо дозволити цим рисам характеру закріпитися, то суспільство може отримати в майбутньому особистість з певними негативними якостями, які виправити буде надзвичайно важко.

Науковці П. Власов та А. Левков вважають, що проблемі насильства над дітьми в сім'ї приділяється значно менше уваги, ніж проблемі насильства, наприклад, над жінками, оскільки в останньому випадку існують потужні жіночі організації (і національні, і міжнародні), які постійно привертають увагу до проблеми насильства над жінками. Насильство над дітьми в сім'ї є явищем ще більш прихованим, ніж насильство над іншими членами сім'ї, оскільки можливості дитини поскаржитись або попросити про захист набагато менші, ніж в дорослої особи. Відомими стають лише резонансні випадки, які приголомшують нелюдською жорстокістю [273, с. 15].

Отже, причини проблем виявлення, реєстрації та розслідування справ за фактами насильства щодо дітей в сім'ї психологічно складні і разом із тим дуже очевидні. Основними з них є:

— занадто маленький вік жертви, через який вона необ'єктивно оцінює ситуацію та не може самостійно забезпечити свій захист. Малолітні нерідко виправдовують застосування насильства з боку близьких в сім'ї тим, що винні у цьому самі, а це також сприяє латентності таких правопорушень;

— ізолюваність простору вчинення насильницьких дій межами окремої квартири або будинку за умов обстановки, яка, зазвичай, виключає присутність сторонніх осіб. Тим самим виявлення злочинного факту ускладнюється для органів і посадових осіб, які здійснюють боротьбу зі злочинністю;

— небажання потерпілих та очевидців правопорушення розголошувати інтимні аспекти життя сім'ї та власного особистого життя [274, с. 133].

За результатами психологічних досліджень встановлено, що діти-жертви насильства мають цілий набір специфічних психологічних рис, головною особливістю яких є їхня амбівалентність (наявність та взаємодія одночасно двох антагоністичних, протилежних почуттів, думок або бажань, наприклад, любов та ненависть) як реакція на суперечливі вимоги батьків [275].

Підлітки, які зазнали зловживання, не сприймають батьків як референтну групу, характеризуються поєднанням імпульсивності та довготерпіння; підозрілістю і недовірливістю з одночасною ірраціональною вірою в можливість поліпшення внутрішньої родинної ситуації. Вони емоційно залежні і відчують почуття провини за інциденти насильства, самотність, ізолюваність, страх перед майбутнім і впевненість у відсутності перспектив, мають занижену самооцінку. У них спостерігається сплутаність ідентичності, розмитість, нечіткість Я-концепції, схильність до прийняття ролей, які нав'язуються оточенням, нерозвинене уявлення про потреби власного «Я».

Такі підлітки характеризуються високим ступенем ризику алкоголізації і наркотизації, передделінквентною і делінквентною поведінкою, зухвалою

сексуальною поведінкою, дромоманією (потягом до втеч з дому, поневірянь і зміни місць) [276, с. 57].

У контексті нашого дослідження доцільно зупинитися на проблемі застосування батьками фізичної сили як методу виховання. В науковій літературі виділяють такі способи законодавчого вирішення проблеми застосування фізичної сили як методу виховання:

1) криміналізація застосування фізичної сили будь-якої інтенсивності, що спричиняє біль або більш тяжкі наслідки. Цей спосіб є зумовленим автономістською парадигмою ювенального права, що передбачає розширення прав дітей за рахунок обмеження повноважень батьків (обумовлене позицією про нездатність батьків самотійно і правильно визначати умови й інтенсивність застосування засобів впливу на дитину та уявленням про дитину як абсолютно автономного суб'єкта);

2) надання батькам повноважень обмеженого застосування фізичної сили та криміналізація форм застосування фізичної сили, що здатні спричинити тілесні ушкодження. Цей спосіб є наслідком реалізації патерналістської парадигми ювенального права, що передбачає обмеження прав дітей за рахунок розширення повноважень батьків, що спирається на позицію про здатність батьків самотійно та правильно визначати умови та інтенсивність застосування засобів впливу на дитину, та обумовлене уявленням про дитину як відносно автономного суб'єкта. Фізичне покарання визнається реалізацією права батьків на «помірне покарання», яке надане батькам та вихователям з метою досягнення «негативних» завдань виховання — дисциплінування, припинення правопорушень, формування негативних обмежень поведінки. У національному законодавстві проблему вирішено відповідно до першого способу [90, с. 104].

Слід зазначити, що різні країни у різний спосіб підходять до криміналізації насильства в сім'ї: в деяких країнах існують окремі підрозділи, що спеціалізуються на злочинах, вчинених у сім'ї, в інших — вчинення злочину з боку одного члена сім'ї щодо іншого є обтяжуючою обставиною. Проте ефективність відповідальності за вчинення насильства в сім'ї полягає не лише в

досконалому нормативно-правовому забезпеченні, а й у невідворотності притягнення до відповідальності винних осіб [277, с. 37].

На сучасному етапі нормативно-правова база захисту дітей від насильства переважно сформована. Але механізм її реалізації ще повною мірою не забезпечує захист дітей від насильства в сім'ї або реальної його загрози. Це переважно відбувається через низький рівень обізнаності населення щодо норм закону, недостатню поінформованість жертв насильства в сім'ї щодо можливих шляхів виходу з кризової ситуації, а з іншого боку — через недовіру населення до працівників поліції і можливостей правосуддя, недостатню кількість кризових центрів для жертв насильства в сім'ї, загалом недостатніх економічних умов для належної реалізації захисних можливостей законодавства у цій сфері [278, с. 46].

Виховання дітей в сім'ї — це дуже складний процес, знання та навички щодо виховання дитини необхідно набувати та вдосконалювати. Саме тому доцільно організовувати безкоштовні консультації сімейної психотерапії для пар, які усвідомлюють згубність насильницького способу вирішення конфліктів з дітьми та прагнуть навчитись конструктивно вирішувати суперечки, які виникають. Адже більшість батьків застосовують фізичне покарання з метою виховання дитини лише тому, що не знають інших методів виховання, а також тому, що їх самих так виховували батьки.

Особливу увагу слід приділити формуванню неприйняття жодних форм насильства над дітьми, особливо тілесних покарань у правоохоронців та соціальних працівників. Адже людина, яка тілесні покарання застосовує до власних дітей, не стане належно реагувати на порушення іншими особами заборони фізичного покарання дитини [82, с. 168].

Досліджуючи сімейне насильство, М. Самченко зазначає, що сімейне насильство стосовно неповнолітніх — це сукупність суспільно небезпечних і кримінально-протиправних умисних діянь (дії або бездіяльності) членів сім'ї (незалежно від факту їхнього сумісного або роздільного проживання), таких, які посягають на життя, здоров'я або тілесну недоторканність, що поєднуються із

фізичним або психічним впливом щодо неповнолітнього попри волю такого потерпілого.

Вчений називає такі ознаки, які характеризують сімейне насильство щодо неповнолітніх: метою такого насильства є домінування над неповнолітнім та контроль його поведінки; сімейне насильство щодо неповнолітнього має тенденцію до повторення (системність, неодноразовість випадків); воно є процесом, тобто розвивається поступово і набуває циклічного характеру та за відсутності протидії має тенденцію до посилення [279, с. 11].

Високий рівень латентності насильницьких правопорушень щодо неповнолітніх у сімейній сфері характеризується такими причинами: 1) складність адекватно оцінити ситуацію, що склалася, через вік; 2) ізолюваність простору вчинення насильницьких діянь; 3) небажання потерпілих та очевидців злочину розголошувати інтимні сторони життя сім'ї та власного життя, презирство навколишніх; 4) матеріальна залежність від винної особи; 5) невіра потерпілих від домашнього насильства у здатність правоохоронних органів забезпечити невідворотність покарання; 6) низький рівень правосвідомості населення; 7) відсутність належної правової оцінки виявлених випадків сімейного насильства [279, с. 9].

Як зауважує Ю. Корольов, внутрішні конфлікти в сім'ї найчастіше зачіпають глибинні особисті відносини, тому втручатися в цю сферу треба обережно. Саме тому необхідно створити потужний механізм запобігання насильству щодо дітей в сім'ї на початковій стадії розвитку конфліктних ситуацій [280, с. 202–203].

Також не можна не погодитися з В. Лунєєвим, який підкреслює, що жорстоке поводження з дітьми в сім'ї як і раніше приховується, заперечується, нерідко трактується як прийнятна культурна норма і традиція [281, с. 398].

Насильницькі дії щодо дітей в сім'ї розглядають як особисту справу членів сім'ї, тому панує думка, що краще не втручатися в сімейні конфлікти, надаючи можливість самим подружжю, батькам, дітям та іншим членам сім'ї розібратися у своїх взаєминах. Відтак доволі часто прояви сімейного насильства залишаються

без відповідної реакції правоохоронних органів, співробітники яких іноді дотримуються схожих позицій, що призводить не тільки до високої латентності насильства, а й до трагічних наслідків.

Розмірковуючи про спеціальні заходи попередження насильства щодо дітей в сім'ї і, зокрема, про індивідуальну профілактичну роботу, зазначимо, що цей напрям діяльності містить чимало педагогічних аспектів. Тому в уповноважених підрозділах органів Національної поліції щодо попередження насильства в сім'ї є потреба в психологічно і педагогічно підготовлених фахівцях, здатних професійно, грамотно вирішувати конфліктні ситуації методами не тільки правового, а й психолого-педагогічного характеру.

У дослідженні, яке провів Західноукраїнський центр «Жіночі перспективи» щодо проблем насильства у сім'ї за матеріалами публікацій у ЗМІ зазначено, що у більшості проаналізованих статей, які стосувалися насильства щодо дітей, вказувалося, що насильство в сім'ї, яке призвело до смерті потерпілої, спостерігали діти. У жодній із них не вказано, чи була надана їм необхідна психологічна допомога. Також не звернено увагу на наслідки, до яких можуть призвести такі психічні травми у ранньому віці.

Прочитавши про черговий випадок насильства у сім'ї у ЗМІ, людина, яка перебуває в схожій ситуації, і далі залишається наодинці зі своєю проблемою тому, що не отримала жодної інформації стосовно того, як можна таку ситуацію попередити, до кого і як звернутися за допомогою.

Якби поряд з висвітленням «смаженого факту» насильства в сім'ї журналісти спромоглися взяти інтерв'ю в експертів з цієї галузі, які б могли надати практичну інформацію для людей, що опинилися у схожих ситуаціях, ефект від них був би набагато більшим. Тільки загальне та спільне засудження явища насильства у сім'ї сприятиме його викоріненню у нашому суспільстві [282, с. 92].

Крім того, слід звернути увагу на той факт, що і конфлікти, і насильство в сім'ї переважно вчиняються без свідків, а, отже, довести факт насильства, зокрема психологічного, емоційного, досить складно. Тому О. Ткаленко пропонує

встановити норму, відповідно до якої, якщо один з членів сім'ї кваліфікує відносини з іншим членом сім'ї як насильницькі, слід апріорі вважати, що так і є, навіть якщо явних доказів тому немає. У випадках, коли неможливим є притягнення до юридичної відповідальності, слід пропонувати медіативну допомогу. Якщо потенційний агресор систематично відмовляється від останньої, це може свідчити про те, що зловживання справді мають місце.

До психологічних переживань жертви насильства в сім'ї завжди додається хвилювання за дитину, яка все це спостерігає та страждає. Якщо доросла людина може прийняти рішення про те, щоб піти від кривдника, дитина такої можливості не має. До того ж, не дивлячись на те, що спілкування з членом сім'ї, який є агресором, є небезпечним для дитини, бувають випадки, коли не в інтересах дитини припиняти його раптово, щоб не допустити додаткової травматизації, особливо якщо ступінь емоційної залежності та прихильності до агресора досить високий. Така дитина потребує особливого піклування та підходу з боку держави і суспільства, яким і може виявитись медіація, спрямована на поновлення нормальних сімейних стосунків, без конфліктів, які загрожують перерости в насильство [18, с. 193–194].

Саме медіація допоможе порозумітися батькам та дітям підліткового віку, на поведінку яких батьки зазвичай посилаються як на таку, що провокує застосування насильства з їхнього боку. Адже притягнення до відповідальності батьків без корекції поведінки підлітків та налагодження взаєморозуміння між ними переважно не дає результатів щодо припинення насильницьких стосунків в сім'ї.

Етична складова проблеми насильства особливо напружено виявляється саме у питанні застосування сили до дітей. Так, М. Самченко, вирішуючи проблему розмежування застосування фізичної сили як методу покарання та фізичного насильства, пропонує використовувати як один з критеріїв відповідність етичним нормам, що склалися у суспільстві [138, с. 42–43].

Ще на початку ХХ ст. виникали сумніви щодо здатності батьків адекватно, не зловживаючи владою, поводитися із дитиною. У своїй роботі «Історія тілесних

покарань» О. Тимофєєв висловив думку про те, що сімейний союз надає занадто багато можливостей для зловживань і тому не збережеться у майбутньому суспільстві. Повне припинення випадків зловживань батьківською владою, на його думку, є досяжним лише за умови громадського виховання дітей [283, с. 252].

Насильство щодо дітей в сім'ї часто проявляється у вигляді комбінації фізичного, сексуального, психологічного та/чи економічного насильства. Часто важко провести межу між різними видами насильства щодо дітей в сім'ї. Так, одні дослідники відносять позбавлення сну до психологічного насильства, інші — до фізичного. Так само пошкодження або знищення особистих речей, нанесення шкоди домашнім тваринам або їх вбивство можна, залежно від обставин, кваліфікувати як психологічне або економічне насильство [284, с. 14].

Сім'я і держава — важливі суб'єкти захисту дітей від насильства та інших протиправних дій. Проте сім'я часто занадто слабка, позбавлена необхідних ресурсів, не здатна приймати рішення у випадках, де насильство вкоренилося як соціальний феномен. Натомість держава, навпаки, стоїть між двома дилемами: ширшим застосуванням репресивних заходів і соціальною політикою, що надто дорого коштує.

3.2 Правові засади захисту дітей від торгівлі людьми

Торгівля дітьми є серйозним злочином проти людини, порушенням її основних прав, зокрема, права на життя, свободу та особисту недоторканість, права на свободу від катувань, жорстокого чи нелюдського поводження.

За даними Дитячого фонду ООН, щороку в світі понад 1 млн дітей стають жертвами торгівлі людьми. Експерти Європолу стверджують, що торгівля людьми приносить дохід понад 10 млрд доларів США на рік [224].

Базове узгоджене на міжнародному рівні визначення торгівлі людьми міститься у Протоколі про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками та дітьми, і покарання за неї від 15.11.2000 р., що доповнює Конвенцію

ООН проти транснаціональної організованої злочинності (Палермський Протокол) від 15.11.2000 р. Протокол визначає поняття «торгівлі людьми» «як здійснювані з метою експлуатації вербування, перевезення, передачу, приховування або утримання людей через погрози силою чи її застосування або інших форм примусу, викрадення, шахрайства, обману, зловживання владою або уразливістю становища, шляхом підкупу, у вигляді платежів, вигод для одержання згоди особи, яка контролює іншу особу» [285].

Експлуатація включає, щонайменше, експлуатацію проституції інших осіб або інші форми сексуальної експлуатації, примусову працю або послуги, рабство або звичаї, подібні до рабства, підневільний стан або вилучення органів [285].

У національному законодавстві поняття торгівлі людьми або іншої незаконної угоди щодо людини визначаються у Законі України «Про протидію торгівлі людьми» від 20.09.2011 р. № 3739-VI, Кримінальному кодексі України від 05.04.2001 р. № 2341-III.

Згідно зі ст. 1 Закону України «Про протидію торгівлі людьми», торгівля людьми розуміється «як здійснення незаконної угоди, об'єктом якої є людина, а так само вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини, вчинені з метою експлуатації, у тому числі сексуальної, з використанням обману, шахрайства, шантажу, уразливого стану людини або із застосуванням чи погрозою застосування насильства, з використанням службового становища або матеріальної чи іншої залежності від іншої особи, що відповідно до Кримінального кодексу України визнаються злочином» [286].

Згідно зі ст. 149 КК України «торгівля людьми або здійснення іншої незаконної угоди, об'єктом якої є людина, а так само вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини, вчинені з метою експлуатації, з використанням обману, шантажу чи уразливого стану особи, — караються позбавленням волі на строк від трьох до восьми років».

Кваліфікований склад ст. 149 КК України передбачає відповідальність за вищезазначені дії, вчинені щодо неповнолітнього, або щодо кількох осіб, або повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або службовою особою з

використанням службового становища, або особою, від якої постраждалий був у матеріальній чи іншій залежності, або поєднані з насильством, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я постраждалого чи його близьких, або з погрозою застосування такого насильства [32].

Під експлуатацією людини розуміють всі форми сексуальної експлуатації, використання в порнобізнесі, примусову працю або примусове надання послуг, рабство або звичаї, подібні до рабства, підневільний стан, втягнення в боргову кабалу, вилучення органів, проведення дослідів над людиною без її згоди, усиновлення (удочеріння) з метою наживи, примусову вагітність, втягнення у злочинну діяльність, використання у збройних конфліктах тощо [32].

Для України, як і для всієї світової спільноти, актуальною залишається проблема пошуку дієвого механізму захисту дітей від торгівлі людьми, адже це явище останнім часом набуває поширення, постійно змінюючись та ускладнюючись, і потрапити у таку ситуацію може будь-яка дитина, незалежно від віку, статі та соціальної приналежності. Тому з часу прийняття Закону України «Про протидію торгівлі людьми» від 20.09.2011 р. № 3739-VI [286] прийнято низку нормативно-правових актів: Порядок взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми від 22.08.2012 р. № 783 [287]; Порядок виплати одноразової матеріальної допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми 25.07.2012 р. № 660 [288]; Порядок встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми від 23.05.2012 р. № 417 [289]; Положення про створення та функціонування Єдиного державного реєстру злочинів торгівлі людьми від 18.04.2012 р. № 303 [290]; Стандарти надання соціальних послуг особам, які постраждали від торгівлі людьми, надання послуг із соціальної інтеграції та реінтеграції осіб та дітей, які постраждали від торгівлі людьми від 30.07.2013 р. № 458 [291]; Стандарт надання соціальних послуг із соціальної інтеграції та реінтеграції дітей, які постраждали від торгівлі людьми від 30.07.2013 р. № 458 [292]; Форми оцінки потреб особи, яка постраждала від торгівлі людьми; план реабілітації особи, яка постраждала від торгівлі людьми; форми обліку осіб, які постраждали від торгівлі людьми; звіт щодо осіб, які

постраждали від торгівлі людьми від 14.09.2012 р. № 578 [293]; Форми відомості про виплату одноразової матеріальної допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми від 14.09.2012 р. № 577 [294]; Концепція Державної соціальної програми протидії торгівлі людьми на період до 2020 року [295]; Державна соціальна програма протидії торгівлі людьми на період до 2020 року [296]; Інструкція зі збору та моніторингу статистичної інформації щодо осіб, які постраждали від торгівлі людьми від 11.01.2016 р. [297].

Зазначимо, що сьогодні в наукових колах тривають дискусії навколо питання, чи є торгівля дітьми сучасною формою рабства. Як свідчать міжнародно-правові угоди початку ХХ ст., торгівля дітьми без наміру перетворення в рабство не підпадає під дію міжнародних документів, присвячених забороні рабства та работоргівлі [298, 299], а отже, є окремим і самостійним злочином. Багато дослідників наполягають на відокремленні поняття рабства від торгівлі людьми [300, с. 60–70].

Інші науковці стверджують, що торгівля дітьми є сучасною формою рабства. Їхні твердження спираються на практику, що жертви торгівлі людьми майже завжди утримуються в рабських умовах, оскільки це фінансово вигідніше для злочинців. Юридично торгівля людьми має власні суб'єкти, об'єкт, суб'єктивну та об'єктивну сторони, що відрізняються від складу злочину рабства. Але фактично цей злочин має всі ознаки рабства [301, с. 18–19].

З терміном «насильство щодо дітей» тісно пов'язаний термін «експлуатація». В енциклопедичних і тлумачних словниках слово «експлуатація» (від франц. exploitation), як правило, визначається однаково: як привласнення одними людьми продуктів праці інших людей [5, с. 342]. Велика радянська енциклопедія трактує зазначений термін як «соціально-економічне явище, яке передбачає систему примусу до праці, за допомогою якої панівний клас безоплатно привласнює продукти додаткової праці, а інколи і частину необхідної праці безпосередніх виробників» [302, с. 9].

Отже, експлуатація завжди пригнічує волю, робить людей невольними, підпорядкованими волі інших осіб, предметами посягань та об'єктами

маніпулювання. Маніпулятор у цьому випадку отримує певні вигоди, і передусім матеріального характеру в прямій (отримання грошей за збут порнографічної продукції, створеної за участю дитини тощо) або непрямій (наприклад, втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність дозволяє повнолітнім злочинцям уникати покарання або (та) «більш ефективно» реалізовувати свої злочинні наміри) формах. Але більш шкідливими у цьому випадку є не мотиви, якими керується експлуататор, а ті негативні наслідки, які тягнуть за собою подібні дії. При експлуатації зазнають загрози життєво важливі інтереси дітей та сукупність потреб, задоволення яких забезпечує існування та можливість нормального (прогресивного) розвитку особи.

Досліджуючи питання експлуатації дітей, О. Паньчук вважає, що експлуатація дітей досить часто супроводжується вчиненням з боку злочинця також і інших дій, які: а) створюють умови для подальшої експлуатації дітей; б) безпосередньо забезпечують саму експлуатацію дітей [303, с. 21].

До першої групи зазначених дій науковець відносить ті, що об'єднуються терміном «торгівля дітьми». Зазначений вид злочинної діяльності, відповідальність за який передбачена ст. 149 КК України, як правило, вчиняється заради досягнення певних корисливих цілей, про що наголошується і в нормативних актах, і в юридичній літературі. Так, у Факультативному протоколі до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії, який Україна ратифікувала у 2003 році, чітко зазначено, що торгівля дітьми здійснюється з такою метою: сексуальної експлуатації дитини; передачі органів дитини за винагороду; використання дитини на примусових роботах [304]. Подібні положення наявні також і в ст. 149 «Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо передачі людини» КК України. Про корисливий характер торгівлі дітьми, пов'язаний і з отриманням певної винагороди за продажу дитину, і з подальшим використанням дитини для отримання прибутку, наприклад, у сфері секс-індустрії йдеться й у багатьох наукових працях [305, с. 76].

Все вищесказане дозволяє стверджувати, що торгівля дітьми досить часто передує кримінальній експлуатації дітей, створюючи умови, за яких злочинець повністю підкоряє собі дитину, примушуючи її у подальшому до виконання певної роботи.

Поряд з цим слід звернути увагу також і на ті дії (бездіяльність), які вчиняє злочинець з метою безпосереднього примушення дитини до виконання певної роботи або, іншими словами, які забезпечують експлуатацію останньої. Використовуючи різні форми насильства щодо дітей, злочинці тим самим забезпечують беззаперечне виконання своїх вимог дитиною, вчиняючи, поряд з кримінальною експлуатацією, й інші злочини, які посягають на життя, здоров'я, особисту недоторканність дітей. Як бачимо, у подібних ситуаціях також спостерігається тісний взаємозв'язок двох видів протиправної поведінки, який обумовлюється бажанням досягти єдиної мети — отримати матеріальні або інші вигоди від використання неправомірних форм дитячої праці. Однак, не зважаючи на це, дії, пов'язані із насильством щодо неповнолітніх, не мають включатися до змісту категорії «кримінальна експлуатація дітей» [303, с. 22].

Науковець О. Паньчук до категорії «кримінальна експлуатація дітей» відносить такі прояви злочинної поведінки: «дії, пов'язані із трудовою експлуатацією дітей, яка проявляється у: використанні неповнолітніх на роботах із шкідливими умовами, підземних роботах; залученні зазначеної категорії осіб до нічних, надурочних робіт та робіт у вихідні дні; дискримінація неповнолітніх в оплаті праці тощо; дії, пов'язані із сексуальною експлуатацією дітей, під якою розуміється: залучення дітей до участі у створенні порнографічних творів; втягнення дітей у проституцію; дії, пов'язані з іншими видами експлуатації дітей, які проявляються у втягуванні неповнолітніх у злочинну діяльність» [303, с. 22].

Торгівля людьми може відбуватися за різними формами експлуатації. Так, у правовому полі виокремлюється: трудова; сексуальна, використання в порнобізнесі; примусова вагітність, вилучення органів; проведення дослідів над людиною без її згоди; усиновлення (удочеріння) з метою наживи; втягнення у злочинну діяльність; використання у збройних конфліктах тощо.

Розглянемо правові основи захисту дітей від сексуальної експлуатації.

Сексуальна експлуатація — це одна з форм експлуатації, яка полягає у використанні фізичних здібностей (можливостей) людини проти її волі для задоволення власних сексуальних потреб або потреб іншої особи (осіб) з метою отримання суб'єктом експлуатації фінансової або іншої вигоди. Способом здійснення сексуальної експлуатації є: обман, фізичний, психічний примус, використання залежного стану експлуатованої особи, що робить неможливим виражати волю людини.

«Технологічно» сексуальна експлуатація включає:

а) використання заняття проституцією іншими особами для отримання грошових та інших майнових доходів;

б) систематичне використання однією особою іншої особи (осіб) для задоволення сексуальних потреб (надання сексуальних послуг іншим особам) без мети одержання грошової винагороди, але отримання інших немайнових благ, тобто без ознак проституції, залучення в заняття проституцією або організації заняття проституцією.

За методами «тиску» на жертву сексуальна експлуатація поділяється:

— «насильницька» експлуатація (із застосуванням фізичного або психічного насильства чи погрозою застосування насильства);

— «ненасильницька» експлуатація (використання шляхом обману сексуальної привабливості людини);

— «добровільна» експлуатація (з використанням психологічної залежності, зокрема, використання дітей) [306, с. 10–11].

За даними Дитячого фонду ООН, близько 2 млн дітей щорічно використовуються у «секс-індустрії», в Інтернеті розміщено понад мільйон фотографій 10–20 тис. дітей, з яких встановлено особи лише кількох сотень. Понад 75% усієї дитячої порнографії розповсюджується саме через Інтернет. Кількість педофілів, постійно підключених до Інтернету, становить близько 750 тис. осіб [224].

Відповідно до Спеціальної доповіді ООН з питань торгівлі дітьми, дитячої проституції та дитячої порнографії, прибуток від виробництва та розповсюдження порнографічних зображень з дітьми становить від 3 до 20 млрд доларів США щороку.

В Європі педофілія вже досягла масштабів епідемії. Кількість неповнолітніх, втягнення у секс-бізнес у країнах ЄС, коливається від 100 тис. осіб до 250 тис. осіб щорічно. Україна, на жаль, визнана одним із неофіційних центрів виготовлення порнографічної продукції з використанням образу дитини. За оцінками експертів Інтерполу, український ринок дитячої порнографії оцінюється в 100 млн доларів на рік.

На жаль, в Україні немає статистичних даних щодо дітей, які стали жертвами сексуальної експлуатації і торгівлі людьми, зокрема, щодо статі, віку, місцезнаходження дітей [224].

Захист від усіх форм експлуатації дітей передбачено міжнародним правом і, насамперед, ст. 32 Конвенції про права дитини, відповідно до якої: «держави-учасниці визнають право дитини на захист від економічної експлуатації та від виконання будь-якої роботи, яка може становити небезпеку для здоров'я, бути перешкодою в одержанні нею освіти чи завдавати шкоди її здоров'ю, фізичному, розумовому, духовному, моральному та соціальному розвитку; вживають законодавчі, адміністративні і соціальні заходи, а також заходи в галузі освіти, з тим, щоб забезпечити здійснення цієї статті» [53].

Своєю чергою ст. 34 Конвенції зобов'язує держави-учасниці захищати дитину від усіх форм сексуальної експлуатації, вживати всіх необхідних заходів та методів їх запобігання. З цією метою держави-учасниці, зокрема, вживають на національному, двосторонньому та багатосторонньому рівнях всіх необхідних заходів щодо запобігання: а) схилянню або примушуванню дитини до будь-якої незаконної сексуальної діяльності; б) використанню дітей з метою експлуатації у проституції або в іншій незаконній сексуальній практиці; в) використанню дітей з метою експлуатації у порнографії та порнографічних матеріалах [223].

Конвенцію Ради Європи про захист дітей від експлуатації та сексуального насильства було відкрито до підписання для держав-членів Ради Європи у Ланцароте (Іспанія) 25 жовтня 2007 р., з нагоди 28-ї Конференції міністрів юстиції європейських держав. Конвенція набрала чинності 1 липня 2010 р. Станом на 1 жовтня 2018 р. Конвенцію ратифікували 44 держави [307].

Конвенція має три основні мети: запобігання сексуальній експлуатації та сексуальному насильству стосовно дітей і боротьба із цими явищами; захист прав дітей, які стали жертвами сексуальної експлуатації та сексуального насильства; сприяння національному та міжнародному співробітництву в боротьбі із сексуальною експлуатацією та сексуальним насильством стосовно дітей [219].

Окремої уваги заслуговують визначення термінів, що містяться у Конвенції:

— «дитина» — будь-яка особа віком до вісімнадцяти років;
— «сексуальна експлуатація дітей та сексуальне насильство стосовно дітей» — охоплює поведінку, зазначену в ст.ст. 18–23 Конвенції (сексуальне насильство; правопорушення, що стосуються дитячої проституції; правопорушення, що стосуються дитячої порнографії; правопорушення, що стосуються участі дитини в порнографічних виставах; розбещення дітей; домагання дитини для сексуальних цілей).

Стаття 6 Конвенції Ради Європи про захист дітей від експлуатації та сексуального насильства передбачає обов'язок держави забезпечити поінформованість дітей, що навчаються у початковій і середній школі, стосовно небезпеки сексуальної експлуатації та сексуальних знущань, про всі можливі способи захисту і пояснити, як і куди дитина може звернутися за допомогою [308].

Окрім того, Конвенція передбачає кримінальну відповідальність і за використання нових технологій, зокрема Інтернету, для нанесення сексуальної шкоди дітям або посягань відносно них, наприклад через залицяння.

Про неприпустимість існування сексуальної експлуатації дітей йдеться також в інших міжнародних актах. Конвенція про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці № 182, прийнята у 1999 році [309],

розглядає використання, вербування або пропонування дитини для заняття проституцією, виробництва порнографічної продукції чи для порнографічних вистав як найгіршу форму дитячої праці, у зв'язку з чим зобов'язує усі держави, які її ратифікували, негайно вживати ефективних заходів щодо забезпечення в терміновому порядку заборони та ліквідації подібного явища.

Отже, сексуальна експлуатація дитини є видом експлуатації праці дитини у сфері проституції, порнографії та інших пов'язаних з ними галузях, включаючи сферу дитячого сексуального туризму. Національне законодавство не дає офіційного визначення зазначеного терміна, що не сприяє консолідації державних зусиль у боротьбі із сексуальною експлуатацією дітей.

Існують різні підходи до розуміння соціального явища проституція. За римським правом повія — це жінка, яка з метою отримання грошей, а також без такої мети, публічно або таємно продає себе або інших жінок багатьом чоловікам [310, с. 171]. Німецький професор І. Блох дає таке визначення: «проституція — це певна форма позашлюбних стосунків, відрізняється тим, що особа, яка вступає на шлях проституції, постійно, безсумнівно, привселюдно віддається невизначеній кількості осіб, часто без винагороди, в більшості випадків продає своє тіло» [311, с. 5].

Аналіз багаторічної практики боротьби з проституцією дав змогу виділити етапи, які характеризуються певними політико-правовими режимами:

- режим терпимості, для якого властиво введення обмежень, пов'язаних з легалізацією сексуальних послуг, з метою отримання прибутку;
- заборонний режим, який характеризується заборонаю будь-яких форм «статевої розпусти», в тому числі і позашлюбних зв'язків;
- режим регламентації, який визначається тим, що допускається лише зареєстрована проституція, таємна — забороняється.

Науковець О. Дизер пропонує прийняти закон про ліцензування видів діяльності в сфері громадської моральності, зокрема ліцензувати таку діяльність: ввезення на територію країни продукції сексуального характеру; виготовлення продукції сексуального характеру; зберігання продукції сексуального характеру;

поширення і рекламування такої продукції в комерційних цілях; надання послуг сексуального характеру; проведення видовищних заходів сексуального характеру. Для підвищення ефективності роботи щодо попередження та припинення правопорушень у сфері обігу продукції і надання послуг сексуального характеру, а також для встановлення громадського контролю за станом суспільної моралі науковець пропонує створити експертні структури, що оцінювали б характер поширюваної та демонстрованої продукції [312, с. 51].

В Україні запроваджено систему кримінального аналізу ризиків торгівлі людьми, сумісну зі стандартами ЄС. У складі Інтегрованої інформаційно-пошукової системи Національної поліції України створено інформаційну підсистему «Трафік» та підготовлено навчальний курс для її користувачів.

Незважаючи на досить потужну нормативно-правову базу щодо протидії торгівлі людьми, в тому числі дітьми, в Україні є факти потрапляння дітей у ситуацію торгівлі ними. За даними Міністерства соціальної політики України від 2012 р. до листопада 2016 р. 32 дітям встановлено статус особи, яка постраждала від торгівлі людьми. Основними країнами призначення у випадках торгівлі дітьми є Україна, Польща, Російська Федерація та Іспанія [218].

За підтримки Міжнародної організації з міграції в Україні працює Національна «гаряча лінія» з питань міграції та протидії торгівлі людьми за безкоштовним номером 0-800-505-501 або 527 для абонентів мереж «Київстар», «Vodafone» та «Lifecell». На базі громадської організації «Ла Страда — Україна» крім Національної дитячої «гарячої лінії» працює ще одна Національна «гаряча лінія» з попередження домашнього насильства, торгівлі людьми та гендерної дискримінації (безкоштовні номери 0-800-500-335 або 386 для абонентів мереж «Київстар», «Vodafone», «Lifecell») [218].

Від 1 червня 2017 року Національна дитяча «гаряча лінія» відкрила короткий номер 116 111 (безкоштовний для абонентів «Київстар» та «Lifecell»), що покращило доступ дітей до отримання консультацій. Цей номер телефону запроваджений у 26 європейських країнах. Лінія є безкоштовною, анонімною та конфіденційною. Національна «гаряча лінія» із попередження домашнього

насильства, торгівлі людьми та гендерної дискримінації від 24 листопада 2017 року змінює короткий номер 386 на загальноєвропейський номер 116 123.

Крім того, існує проблема ідентифікації жертв торгівлі дітьми. Діти, які постраждали від торгівлі людьми, можуть бути влаштовані до центрів соціально-психологічної реабілітації дітей або притулків для дітей. Результати моніторингу закладів, де можуть отримати допомогу постраждалі від насильства в сім'ї та торгівлі людьми, проведеного громадською організацією «Ла Страда — Україна» разом з Міністерством соціальної політики в Україні у 2012–2013 рр., показали великі прогалини в державній системі ідентифікації дітей, яким надаються соціальні послуги. Так, з 18 відвіданих закладів 13 не змогли надати даних щодо категорій дітей, які перебували в них [218].

Для приведення національного законодавства у відповідність до положень Європейської соціальної хартії щодо захисту дітей від сексуальної експлуатації, порнографії та торгівлі дітьми було розроблено багато законопроектів. Зокрема, законопроект «Про внесення змін та доповнень до Кримінального кодексу України (щодо захисту суспільної моралі)» від 14.01.2008 р. №1340. Цей законопроект пропонував увести кримінальну відповідальність за купівлю, обмін, розповсюдження, збут і зберігання матеріалів, які містять дитячу порнографію, зокрема, в Інтернеті. Відповідні зміни і доповнення передбачалося внести і до інших законів, зокрема: «Про захист суспільної моралі» і «Про телекомунікації». Цим законопроектом провайдерів зобов'язували зберігати дані про всі клієнтські з'єднання, а у разі виявлення фактів розповсюдження дитячого порно — інформувати органи Національної поліції. Проте вищезазначений законопроект повернуто суб'єктам права законодавчої ініціативи на доопрацювання.

У 2016 р. при Міністерстві соціальної політики України створено міжвідомчу робочу групу із зазначених питань, до якої увійшли представники Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Уповноваженого Президента України з прав дитини, Генеральної прокуратури України, Державної судової адміністрації України, Національної поліції України, Міністерства юстиції України, Міністерства освіти і науки України, Національної

академії прокуратури України, Харківського національного університету внутрішніх справ та міжнародних і громадських організацій. Група розробила законопроект «Про внесення змін до деяких законів України щодо захисту дітей від сексуальних зловживань і сексуальної експлуатації» [218]. Проте і цей законопроект за результатами розгляду в першому читанні був відхилений.

Численні повідомлення в засобах масової інформації на кшталт «Мені 12 і я торгую тілом. Хіба це погано?» [313], «У Рівному затримали неповнолітню повію» [314] тощо, статистика органів Національної поліції, звіти громадських організацій дозволяють стверджувати, що проблема сексуальної експлуатації в Україні існує, а отже потребує вирішення. Статистика органів Національної поліції не відображає реальних масштабів явища через латентність проблеми. За даними соціологів, зокрема Українського інституту соціальних досліджень ім. Олександра Яременка, кожна 6–7 повія в Україні — неповнолітня [315].

Упродовж останніх років усе ж внесено низку змін до законодавчих актів, які загалом покращують нормативно-правове забезпечення захисту дітей від сексуальної експлуатації та насильства, а також торгівлі дітьми.

Зміни до Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей» від 06.06.2014 р. № 905 передбачають, що з метою протидії можливого вивозу дітей за межі України посилюється контроль за дітьми, що всиновлені та вивезені за межі України і посилюється контроль за особою потенційного усиновлювача (п. 13, п. 14, п. 23, п. 82 Порядку). Передбачені також заходи контролю за усиновленою дитиною шляхом повідомлення у разі зміни місця проживання такої дитини (пункти 109–112 Порядку) [316].

Окрім того, розроблено та затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 18.04.2012 р. № 303 «Положення про створення та функціонування Єдиного державного реєстру злочинів торгівлі людьми». У Закон України «Про протидію торгівлі людьми» додано розділ VI «Протидія торгівлі дітьми», де передбачено спеціальні принципи протидії торгівлі дітьми:

- дотримання прав дитини;
- повага до думки дитини, яка постраждала від торгівлі дітьми, стосовно заходів, які до неї застосовуються, з урахуванням її віку, стану здоров'я, інтелектуального і фізичного розвитку та інтересів;
- роз'яснення дитині, яка постраждала від торгівлі дітьми, у зрозумілій для неї формі її прав та обов'язків;
- забезпечення конфіденційності інформації про особу дитини та відомостей, які дозволили б установити дитині статус як такої, яка постраждала від торгівлі дітьми [286].

У 2016 році Постановою КМУ «Про внесення зміни до пункту 3 Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для реалізації державної політики з питань сім'ї та дітей» від 24.02.2016 р. № 111 було задекларовано фінансування заходів та завдань, передбачених Державною соціальною програмою протидії торгівлі людьми на період до 2020 року. А саме, передбачено фінансування таких заходів, пов'язаних із захистом дітей, постраждалих від торгівлі дітьми:

- здійснення методичного забезпечення Служби у справах дітей з питань надання допомоги та захисту дітей, які постраждали від торгівлі людьми;
- розроблення індикаторів виявлення дітей, які постраждали від торгівлі людьми, як невід'ємної частини процесу встановлення статусу дітей, постраждалих від торгівлі людьми;
- забезпечення систематичної підготовки фахівців, які надають соціальні послуги дітям, постраждалим від торгівлі людьми, з питань упровадження новітньої практики реабілітації та реінтеграції дітей, постраждалих від торгівлі людьми [317].

Змінами до ст. 5 Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» від 24.01.1995 р. № 20/95-ВР до переліку обов'язків уповноважених підрозділів органів Національної поліції додано «виявляти осіб, які займаються виготовленням та розповсюдженням порнографічної продукції, видань, що пропагують насильство, жорстокість,

сексуальну розпусту». Посилено контроль за дітьми, що опинились в складних життєвих обставинах, а також дітьми, що були всиновлені за межі України [193].

Незважаючи на те, що КК України посилено кримінальну відповідальність за вчинення сексуальних злочинів проти дітей, ситуація не змінюється. Виявлення таких випадків, збирання свідчень потерпілих, процедура подання їх у суд та забезпечення психологічного і правового захисту розбещуваних і зґвалтованих дітей залишається дуже складною, а більшість таких справ мають недостатньо доказів. Недосконала практика розгляду справ про сексуальне насильство над дітьми в судах призводить до того, що кількість дітей, визнаних судом жертвами сексуального насильства, незначна [42, с. 61–62].

Статистичні дані стосовно кількості засуджених осіб, вироки щодо яких набрали законної сили за ст. 149, 150 КК України, подано в додатку Г. Види експлуатації дітей, яким надано статус постраждалих від торгівлі людьми у 2012–2016 рр., подано в додатку Д (табл. 5.1).

Розглядаючи зарубіжний досвід захисту дітей, які постраждали від сексуальної експлуатації, зауважимо, що у багатьох країнах світу (Канаді, США, Нідерландах, Німеччині) інформацію про сексуальне насильство дітей розглядають спеціальні посадові особи, які пройшли відповідну підготовку. Спеціальний курс навчання триває дев'ять місяців. У судах, коли доводиться неодноразово повторювати розповідь дитини-жертви, використовуються касети аудіо- та відеозапису. В Ізраїлі за законом адвокати можуть свідчити на суді замість дітей. Це захищає дитину від несприятливого впливу судової процедури на її емоційний стан, тому що діти не завжди розуміють значення дій, що вчинені стосовно них. У Польщі прийнято закон, відповідно до якого дітей-жертв сексуального насильства спеціалісти можуть опитувати лише один раз.

В Україні також відкрито першу Дружню кімнату для опитування підлітків та дітей, які стали жертвами або свідками насильства. В ній працюють психологи, яких підготували польські експерти. Дружня кімната складається з двох суміжних кімнат, розділених двобічним дзеркалом, по один бік якого розміщено апаратуру і групу допущених спостерігати за допитом фахівців, по інший — психолога і

дитину. Для такої роботи психолог має мати високу кваліфікацію. Його основне завдання — виявити ознаки заподіяного сексуального або іншого насильства та зробити відео- і аудіозаписи для суду [42, с. 72].

Крім зазначеного, варто також наголосити, що в Україні діти-жертви таких злочинів мають можливість отримати соціально-психологічні послуги лише в Медичному реабілітаційному центрі Представництва Міжнародної організації з міграції у м. Києві та семи реінтеграційних центрах у регіонах для потерпілих від торгівлі людьми. Єдиний реабілітаційний центр для неповнолітніх жертв сексуальної експлуатації також відкрило у м. Одесі громадське об'єднання «Віра, Надія, Любов» у лютому 2008 р., однак жодного такого державного спеціалізованого закладу в країні, на жаль, немає.

Поділяємо думку багатьох науковців про те, що необхідно запровадити кримінальну відповідальність: за сексуальне домагання дитини, за виготовлення, придбання, зберігання, переміщення дитячої порнографії без мети збуту, організацію та проведення показових заходів порнографічного характеру, зокрема за участі неповнолітнього або використання образу дитини. Також криміналізувати дії відвідувачів таких заходів у випадку, якщо відвідувач знає про участь неповнолітнього або про використання образу дитини [42, с. 25].

Законодавча база протидії «дитячій порнографії» є недосконалою. В державі відсутня кримінальна відповідальність за зберігання дитячого порно, а Інтернет-провайдери не зобов'язані повідомляти поліцію про факти її розповсюдження.

На жаль, кримінальне законодавство не зараховує до торгівлі людьми передачу дитини іншій особі за винагороду чи інше відшкодування без мети експлуатації. Саме тому необхідно визначити відмінність між поняттями «торгівля дітьми» та «торгівля дітьми з метою експлуатації», як це встановлено у Факультативному протоколі до Конвенції ООН про права дитини. Стаття 150 КК України визначає відповідальність за експлуатацію дітей, передбачає лише трудову експлуатацію дітей, при цьому інші види експлуатації взагалі не розглядаються.

Щодо сексуальної експлуатації дітей, то видається за доцільне запровадити кримінальну відповідальність за купівлю, обмін, розповсюдження, збут і зберігання матеріалів, що містять дитячу порнографію, зокрема, в Інтернеті. Окрім того, необхідно вдосконалити практику розгляду справ про сексуальне насильство над дітьми в судах, адже кількість дітей, визнаних судом жертвами сексуального насильства, значно менша, ніж реальна кількість дітей, які постраждали від таких злочинів [318, с. 123].

Ще однією суміжною і невирішеною в рамках українського законодавства проблемою є використання терміна «дитяча проституція». Сьогодні в українському законодавстві визначення таких понять як «дитяча проституція» та «проституція» не існує. Лише зі змінами, внесеними в 2010 р. до ст. 301 КК України («Ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів»), у частині четвертій зазначеної статті використовується поняття «дитяча порнографія», однак трактування його в цій статті відсутнє. Натомість позитивним є те, що українські законодавці зробили перший крок на шляху до криміналізації зберігання дитячої порнографії, якщо воно відбувається з метою подальшого виробництва, розподілу, розповсюдження, збуту тощо [42, с. 22].

Вважаємо, що проблема відсутності поняття «дитяча проституція» у кримінальному законодавстві України може бути вирішена за рахунок положень Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства, яка, як зазначалось вище, є частиною українського законодавства.

Відповідно до положень ст. 19 «Правопорушення, що стосуються дитячої проституції» Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства:

«Кожна Сторона вживає необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення криміналізації такої умисної поведінки:

— вербування дітей для заняття проституцією або спонукання дитини до участі в проституції;

- примушування дитини до проституції або отримання прибутку від цього або іншого використання дитини із цією метою;
- звернення до дитячої проституції» [219].

Тому, якщо додержуватись моністичної концепції дії міжнародно-правових норм у національній правовій системі, відповідно до ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори України» термін «дитяча проституція» вже є частиною українського законодавства саме тому, що чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства і застосовуються у порядку, передбаченому для норм національного законодавства.

Якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору [319].

Водночас чинний Кримінальний кодекс України не передбачає також підвищеної відповідальності за катування неповнолітніх. Хоча стаття 127 передбачає встановлення кримінальної відповідальності за катування, але і тут неповнолітні позбавлені спеціального посиленого кримінально-правового захисту [320, с. 362–363].

Матеріали, схожі на справжню дитячу порнографію, сьогодні можуть виготовлятися навіть без використання реальних дітей. Незвичайна справа виникла у 1993 році в Канаді, коли було засуджено чоловіка, який помістив у мережі Інтернет зображення, що представляли сцени його статевих зносин з дівчатками, хоча він ніколи не фотографував і не знімав на відеоплівку реальних дітей та не здійснював маніпуляції з зображеннями для створення псевдо-фотокарток. Відповідно до канадського законодавства дитяча порнографія включає й матеріали, що створюють уяву про участь дітей у статевих зносінах чи пропагують статеві зносини з особою, що не досягла 18-ти років. Один із принципів, що лежить в основі законодавства цієї країни, полягає в тому, що негативні наслідки дитячої порнографії виходять далеко за межі факту

відтворення безпосередньої сексуальної наруги над дітьми, тому що такий матеріал значною мірою може сприяти стимулюванню подібної сексуальної поведінки, незалежно від того, чи є реальним зображення дитини [321].

Кримінальним законодавством нашої держави не встановлено чіткого визначення злочинів про сексуальну експлуатацію дітей через Інтернет, хоча окремі його статті передбачають покарання за подібні злочинні діяння. Зокрема, встановлена кримінальна відповідальність за: збут неповнолітнім та розповсюдження серед них творів, що пропагують культ насильства і жорстокості (ч. 2 ст. 300 КК України), примушування неповнолітніх до участі у створенні творів, що пропагують культ насильства і жорстокості (ч. 3 ст. 300 КК України); збут неповнолітнім та розповсюдження серед них творів, зображень або інших предметів порнографічного характеру (ч. 2 ст. 301 КК України), примушування неповнолітніх до участі у створенні творів, зображень або кіно- відеопродукції, комп'ютерних програм порнографічного характеру (ч. 3 ст. 301 КК України). Проте, на жаль, ці норми можна назвати законами-символами, що нездатні усунути причини і умови сексуальної експлуатації дітей.

Сьогодні в Україні проституція має всі умови для подальшого підпільного поширення. Щоб певною мірою зробити її підконтрольною з боку держави, а тому — безпечнішою для оточуючих, необхідно прийняти спеціальний закон у сфері запобігання проституції. В. Іващенко пропонує легалізувати окремі види проституції. Поставити під правовий, соціальний і медичний контроль секс-робітниць. Регламентувати діяльність будинків розпусти. Регламентація має передбачати також обов'язкову реєстрацію повій, їхнє обов'язкове медичне обслуговування, лікування [322, с. 54].

Кожна країна бореться з дитячою порнографією в мережі Інтернет у свій спосіб. Окремі законодавчі акти Великобританії дозволяють здійснювати кримінальне переслідування осіб, винних у вчиненні злочинів, пов'язаних з використанням комп'ютерних технологій. Так, відповідно до норм Закону «Про захист дітей» 1978 р. [323] і Закону «Про сексуальні злочини» 1956 р. [324] до кримінальної відповідальності можуть бути притягнені особи, які виготовляють і

поширюють із використанням комп'ютерних технологій порнографічні зображення дітей віком до 16 років.

Сьогодні більше ніж в 30 штатах США прийняті нормативно-правові акти, що забороняють або обмежують проживання осіб, які засуджені за сексуальні злочини, поблизу місць, що відвідують діти. Окрім того, закріплена конкретна відстань, на яку підконтрольним особам заборонено наближатися до охоронюваного об'єкту — від 1000 до 2000 футів. Захищені місця зазвичай включають в себе школи, парки, дитячі майданчики, дошкільні навчальні заклади.

В сучасних умовах кастрація для осіб, які вчинили сексуальні злочини, застосовується в дев'яти штатах США, причому і хімічна, і хірургічна. Із дев'яти штатів, які застосовують кастрацію, чотири застосовують тільки хімічну кастрацію — Джорджія, Монтана, Орегон і Вісконсин, чотири — допускають хімічну або добровільну хірургічну кастрацію — Каліфорнія, Флорида, Айова, Луїзіана, і в одному штаті — Техас — застосовується тільки добровільна хірургічна. Проте ефективність застосування хімічної кастрації для запобігання рецидивів статевих злочинів є сумнівною. А наявність безлічі побічних ефектів, в тому числі досить важких, ставлять питання про доцільність застосування такого методу корекції девіантної сексуальної поведінки. При цьому не проведено спеціального дослідження про можливість відновлення функцій організму від побічних ефектів [325, с. 174–175].

Намагання більшості держав прийняти суворі закони з метою заборони поширення дитячої порнографії, зокрема і в Інтернеті, призводять до того, що основним ринком виробництва та збуту порнопродукції стають країни колишнього СРСР, зокрема, Україна. Україна ввійшла до п'ятірки держав-виробників дитячої порнографії та десятки лідерів з її розповсюдження [326].

Значним кроком уперед у цій боротьбі стало прийняття Генеральною Асамблеєю ООН Факультативного протоколу до Конвенції про права дитини, який стосується торгівлі дітьми, дитячої проституції та дитячої порнографії. Стаття 2 Протоколу, враховуючи виклики сучасності, закріплює принципово нове визначення дитячої порнографії, під якою розуміємо «будь-яке зображення

дитини, незалежно від засобів, якими воно зроблене, і яка вчиняє реальні чи змодельовані відверто сексуальні дії, чи будь-яке зображення статевих органів дитини, головним чином у сексуальних цілях» [304]. Протокол ратифіковано Законом України № 716-IV від 3 квітня 2003 р. [327] і, як кожна держава-учасниця Протоколу, Україна зобов'язується забезпечити визнання таких діянь кримінальним злочином, незалежно від місця його вчинення (національний чи транснаціональний рівень).

Конвенцію про кіберзлочинність від 23 листопада 2001 р. [328], яку можна вважати першою серйозною спробою наведення порядку в Інтернеті, Україна ратифікувала із застереженнями і заявами Законом України «Про ратифікацію Конвенції про кіберзлочинність» від 7 вересня 2005 р. Однією з основних особливостей Конвенції є те, що головну роль у регулюванні кримінального процесу розслідування злочинів у сфері комп'ютерної злочинності вона відводить національному законодавству, норми якого мають регламентувати питання, що в Конвенції будуть зазначені лише в найбільш загальному вигляді.

Факультативний протокол до Конвенції про права дитини, який стосується торгівлі дітьми, дитячої проституції та дитячої порнографії, й Конвенція про кіберзлочинність мають надзвичайно важливе значення і для України у боротьбі з дитячою порнографією в Інтернеті. Саме тому і відповідно до положень Конституції України вони стали частиною українського законодавства. Крім того, їхні положення мають пріоритет у застосуванні порівняно з положеннями інших актів законодавства України.

4 лютого 2010 року Президент України підписав Закон України № 1819-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії розповсюдженню дитячої порнографії», прийнятий Парламентом 20 січня 2010 року [329].

Це перший в Україні закон, який пропонує системний підхід у боротьбі з таким ганебним явищем, як дитяча порнографія. Механізм боротьби реалізовується шляхом внесення змін до трьох документів: Закону України «Про захист суспільної моралі», Закону України «Про телекомунікації» та

Кримінального кодексу України (КК України). Цим законом вносяться зміни до ст. 1 Закону України «Про захист суспільної моралі», що визначають такі поняття, як «дитяча порнографія» та «обіг продукції сексуального характеру». Під «дитячою порнографією» розуміють «зображення у будь-який спосіб дитини чи особи, яка виглядає як дитина, задіяної у реальній або змодельованій відверто сексуальній поведінці, або будь-яке зображення статевих органів дитини в сексуальних цілях» [26]. Але не визначено, що таке «сексуальна поведінка» та що розуміти під словосполученням «сексуальні цілі», що при бажанні може викликати певні проблеми з тлумаченням, а також обмежувати право особи на свободу самовираження [330, с. 447–449].

Крім того, внесено зміни до ст. 301 Кримінального кодексу України, якими посилюється відповідальність за поширення порнографічної продукції за допомогою комп'ютерних програм, передбачено покарання позбавленням волі на строк до 12 років [32].

Але найбільш цікаві та суперечливі зміни внесені до ст. 39 Закону України «Про телекомунікації» [331], що встановлюють обов'язок операторів і провайдерів «на підставі рішення суду обмежувати доступ своїх абонентів до ресурсів, через які здійснюється розповсюдження дитячої порнографії», крім того, вони «зберігають та надають інформацію про з'єднання свого абонента у порядку, встановленому законом». Це підштовхує до висновку, що закон надає владі можливість без будь-яких обмежень втручатися в приватне життя громадян.

Питання про межі юрисдикції держави щодо окремих сегментів всесвітньої комп'ютерної мережі Інтернет є одним із найскладніших і важливих у сучасній юриспруденції. До вирішення цієї проблеми існує два підходи: перший із них пропонує ввести жорстку цензуру інформації; другий — полягає у всебічній державній підтримці Інтернету як засобу обміну інформацією та створенні режиму максимального сприяння користувачам разом із встановленням рамок правового регулювання. В більшості розвинених країн, зокрема, Західної Європи та Америки, пріоритетним у цьому питанні є другий підхід, в якому наголос зроблено на саморегулювання [332, с. 274–276].

Слід зазначити, що свого часу тридцять п'ять правозахисних організацій світу виступили проти ухвалення Конвенції про кіберзлочинність, яка надає державним службам безпеки можливість пошуку і перехоплення інформації в Інтернеті (зокрема особистої), встановлює правила зберігання Інтернет-провайдерів інформації, яка проходила через їхні сайти, на випадок, якщо необхідна інформація буде потрібна в ході розслідування злочинів. Основним аргументом такого протесту правозахисників є їхні доведення про те, що ця Конвенція не гарантує захисту конфіденційності інформації та грубо порушує Декларацію прав і свобод людини.

Варто наголосити на тому, що Закон України «Про телекомунікації» хоч і передбачає обов'язок операторів і провайдерів зберігати та надавати інформацію про з'єднання свого абонента у порядку, встановленому законом, але дозволяє робити це лише на підставі вмотивованого рішення суду та лише проти осіб, які потрапляють у поле зору правоохоронних органів. Очевидно, що коли йдеться про випадки вчинення злочинів із використанням Інтернету, а дитяча порнографія є саме таким ганебним злочинним діянням, конфіденційність не може ставитися вище за інтереси потенційних жертв злочину.

Дослідник питання Н. Плахотнюк зазначає, що на нинішньому етапі національної імплементації міжнародного права доцільно було б піти шляхом прийняття відповідних законодавчих актів, зокрема, Верховній Раді України повернутися до розгляду законопроектів «Про моніторинг телекомунікацій», «Про перехоплення та моніторинг телекомунікацій» та «Про перехоплення телекомунікацій» з метою вироблення та прийняття єдиного законопроекту, який би регулював відносини у сфері телекомунікацій, дозволяючи органам Національної поліції України мати сучасну ефективну технологію зняття інформації з каналів мереж телекомунікацій з метою попередження чи розкриття злочинів, відповідальність за які передбачено Кримінальним кодексом України [332, с. 276].

Торгівля дітьми є серйозним злочином проти людини, порушенням її основних прав, зокрема, права на життя, свободу та особисту недоторканість, права на свободу від катувань, жорстокого чи нелюдського поводження.

Доцільно встановити кримінальну відповідальність за розміщення та розповсюдження в мережі Інтернет інформації, що містить дитячу порнографію, сцени насильства, комерційну експлуатацію щодо дітей, а також фактів грумінгу та кібербулінгу над дитиною, внаслідок чого могла бути чи була завдана шкода фізичному або психічному здоров'ю потерпілого.

3.3 Найгірші форми використання дитячої праці

Наявність досконалого трудового законодавства, особливе місце в системі якого приділяється інституту захисту соціально-трудова прав найбільш незахищених категорій працівників, таких як діти, є обов'язковою умовою правової системи будь-якої правової держави [333].

В законодавстві більшості держав світу забороняється або істотно обмежується трудова діяльність дітей, що повною мірою узгоджується з вимогами багатьох нормативно-правових актів, прийнятих на міжнародному рівні [334, 335, 336, 337, 338, 339]. Однак, дитяча праця залишається поширеним явищем, і здебільшого в країнах, що розвиваються. Тож на Міжнародній конференції праці у Женеві 2003 р. було зроблено справедливий висновок про тісний зв'язок дитячої праці з проблемами бідності та економічного занепаду тієї або іншої країни [340, с. 28–29].

У цьому контексті доречно, передусім, розглянути термін «дитяча праця» та провести межі між допустимими та недопустимими формами дитячої праці.

Термін «дитяча праця» є надзвичайно широким за своїм змістом, оскільки містить у собі значну кількість елементів або, іншими словами, форм (видів) дитячої праці. До позитивних форм дитячої праці можна віднести ті види робіт, що не впливають негативно на здоров'я та психофізичний розвиток дітей, не перешкоджають отриманню освіти. Це допомога дітей батькам у сімейних

справах, заробляння кишенькових грошей у вільний від шкільного навчання час. Все це позитивно впливає на розвиток дітей, допомагає їм отримувати навички та досвід, потрібні для майбутнього дорослого життя, для того, щоб стати повноцінними та самодостатніми членами суспільства.

Науковці В. Венедіктов та О. Зозуля у межах аналізованого терміна називають такі суспільнокорисні та дозволені чинним законодавством види дитячої праці: вільну природну працю неповнолітньої людини, що пов'язана із задоволенням її насущної необхідності та потреба до якої виникає внаслідок особистого бажання; трудове супроводження навчально-виховного процесу у відкритих навчальних закладах або закритих виховно-трудовах установах [341, с. 92].

Однак поряд із названими вище видами дитячої праці існують й інші, ті, що забороняються і міжнародними, і національними нормативно-правовими актами. Слід зауважити, що світова спільнота свої зусилля, передусім, спрямувала на визначення мінімального віку дитини, досягнення якого дає їй можливість на законних підставах стати суб'єктом трудових правовідносин. Перший документ вікових обмежень у трудових відносинах було прийнято у 1973 р. МОП «Про мінімальний вік для прийому на роботу», і ним встановлено, що діти віком до 14 років не можуть бути прийняті на роботу в промисловості [339]. Упродовж наступних років було прийнято ще декілька подібних конвенцій, кожна з яких встановлювала мінімальний вік для прийому на роботу в різних секторах економіки — в сільському господарстві [336], на морі [335], на підземних роботах [337] тощо. З викладеного можна зробити висновок, що першою формою (видом) неприпустимої дитячої праці є будь-яка праця дітей, які не досягли необхідного для працевлаштування віку.

Попри те існують й інші форми неприпустимої, з погляду міжнародного законодавства, дитячої праці, перелік яких у систематизованому вигляді було закріплено у двох документах — Конвенції МОП від 17.06.1999 р. № 182 «Про заборону та негайні дії щодо ліквідації найгірших форм праці» [334] та

Рекомендаціях МОП від 17.06.1999 р. № 190 «Про заборону і негайні заходи щодо викоринення найгірших форм дитячої праці» [309].

Отже, трудова експлуатація дітей у вузькому аспекті — випадки порушення прав дітей у сфері професійної зайнятості, які можуть проявлятися у: недотриманні встановленого режиму та умов праці дітей на виробництві, в якому їхня праця дозволена; використанні праці дітей на виробництві, в якому їхня праця заборонена [303, с. 27].

Зауважимо, що МОП дає достатньо чіткі критерії поняття «дитячої праці» (child labour) — праця, яка розумово, фізично, соціально або морально є небезпечною та шкідливою для дітей, і перешкоджає їх навчанню у школі, позбавляючи можливості відвідувати школу, або змушуючи покинути школу дочасно чи поєднувати відвідування школи з надто тривалою та важкою працею [342].

Зазначимо також, що з метою посилення ефективності реалізації соціальних прав громадян, визначених Європейською соціальною хартією (переглянутою), та виконання міжнародних зобов'язань України перед Радою Європи 14 травня 2015 р. Кабінетом Міністрів України прийнято розпорядження «Про затвердження плану заходів щодо забезпечення виконання положень Європейської соціальної хартії (переглянутої) на 2015–2019 роки».

Затвердженим планом заходів, зокрема, передбачено:

— розробку заходів з реформування трудового законодавства відповідно до норм Хартії, включаючи визначення терміна «легка робота» та перелік типів легкої роботи стосовно дітей;

— підготовку проектів законів про внесення змін до деяких законів України щодо протидії дитячій проституції та порнографії з метою захисту дітей, які зазнають сексуальної експлуатації, а також запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству;

— імплементацію окремих рекомендацій Ради Європи [343].

Очевидно, що Європейська соціальна хартія (переглянута) має надзвичайно важливе значення для правозастовної практики України. Передусім це

проявляється в необхідності щорічного звітування перед Радою Європи про виконання Україною взятих на себе зобов'язань. Вважаємо, що сьогодні необхідно провести невідкладну ревізію національного законодавства у сфері соціального захисту дітей від насильства на предмет його відповідності вимогам Хартії.

Згідно зі статтею 21 Закону України «Про охорону дитинства», до найгірших форм дитячої праці належать:

— усі форми рабства або практика, подібна до рабства, зокрема, продаж дітей та торгівля ними, боргова залежність, а також примусова чи обов'язкова праця, включаючи примусове чи обов'язкове вербування дітей для використання їх у збройних конфліктах;

— використання, вербування або пропонування дитини для зайняття проституцією, виробництва порнографічної продукції чи порнографічних вистав;

— використання, вербування або пропонування дитини для незаконної діяльності;

— робота, яка за своїм характером чи умовами, в яких вона виконується, може завдати шкоди фізичному або психічному здоров'ю дитини [25].

Отже, національне законодавство з питань трудових прав дітей досить детально і жорстко регулює відносини щодо застосування праці дітей. Так, ст.188 Кодексу законів про працю України заборонено прийняття на роботу осіб, молодших 16 років. Однак за згодою одного з батьків чи особи, яка його замінює, може бути прийнято, як виняток, на роботу особу, якій виповнилося 15 років. Для підготовки молоді до продуктивної праці допускається прийняття на роботу учнів загальноосвітніх шкіл, професійно-технічних і середніх спеціальних навчальних закладів для виконання легкої роботи, що не завдає шкоди здоров'ю і не порушує процесу навчання, у вільний від навчання час по досягненні ними 14-річного віку за згодою одного з батьків або особи, що його замінює [344].

Відповідно до статті 4 Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері усиновлення та захисту прав дітей, органу

виконавчої влади Автономної Республіки Крим у сфері сім'ї та дітей, служби у справах дітей перевіряють у разі необхідності — умови роботи працівників, молодших від 18 років, на підприємствах, в установах та організаціях незалежно від форми власності; дають згоду на звільнення працівників, молодших від 18 років, за ініціативою власника підприємства, установи та організації незалежно від форми власності або уповноваженого ним органу [193]. У 2003 році Кабінет Міністрів України прийняв Концепція запобігання використанню найгірших форм праці дітей.

Попри наявність таких законодавчих норм, в Україні відсутня комплексна статистична звітність щодо праці дітей. Єдине широкомасштабне статистичне дослідження цього питання провів Державний комітет статистики України у 1999–2000 рр. у співпраці з Міжнародною організацією праці. Виявлено 456 тис. зайнятих дітей, з яких 350 тис. займалися економічною діяльністю, а 106 тис. працювали у домашньому господарстві понад 24 години на тиждень. Середній вік початку трудової діяльності дитини становив 12 років, а кожна п'ята дитина, що працює, була віком від 7 до 12 років.

На жаль, відтоді подібні дослідження дитячої праці в Україні не проводилися. Проте, за даними моніторингу Уповноваженого з прав людини, ситуація із поширенням праці дітей, особливо в умовах загострення проблеми бідності, докорінно не змінилася. Експерти схиляються до думки, що в Україні до 1 мільйона дітей змушені працювати. При цьому близько 40% дітей працюють у неналежних умовах, щороку в сільському господарстві одна дитина гине, а 15–16 — травмуються і стають інвалідами [224].

У контексті нашого дослідження зазначимо, що в щорічних планах заходів Програми за напрямом «Боротьба з використанням дитячої праці» передбачався досить звужений підхід — здійснення заходів, спрямованих на боротьбу з використанням найгірших форм дитячої праці, майже виключно через перевірки стану дотримання вимог законодавства про працю щодо дітей.

Дані перевірок Державної служби України з питань праці (Держпраці), що здійснює державний нагляд (контроль) за дотриманням юридичними особами, їх

структурними та відокремленими підрозділами, фізичними особами, які використовують найману працю, законодавства про працю, зокрема, з питань використання праці неповнолітніх, показують незначну кількість підприємств, на яких виявлено порушення законодавства про працю дітей.

Незважаючи на те, що, за офіційною статистикою, масштаби залучення дітей до праці в Україні є незначними, необхідно привернути увагу до існування суттєвих ризиків її використання: недосконале законодавство в частині регулювання робочого часу та визначення переліку важких робіт/професій, відсутність визначення «дитяча праця»; масовий характер неформальної зайнятості та порушень трудового законодавства; недоліки діяльності соціальних служб щодо виявлення дітей, що працюють, із сімей, що перебувають у складних життєвих обставинах та їхній супровід; відсутність регулярного моніторингу використання дитячої праці [218].

При розгляді проблеми відповідальності за використання праці дітей, варто звернути увагу ще на такий важливий аспект. Досить часто до експлуатації дітей вдаються батьки й особи, які їх замінюють. Про подібні факти нерідко повідомляють засоби масової інформації. Наприклад, відомий випадок, коли одна з багатодітних родин Донбасу взяла до себе на виховання десять дітей з інтернату, яких потім використовувала для роботи на нелегальних шахтах, навіть уночі [345, с. 10].

Експлуатацією неповнолітніх займаються і педагогічні працівники. Відомий факт, коли вихователька Запорізького дитячого будинку-інтернату упродовж тривалого часу експлуатувала дітей-інвалідів на своїй присадибній ділянці і на будівництві гаража. А керівник Гвардійської школи-інтернату, що у Криму, відправляла п'ятьох вихованців збирати врожай у дочки головного бухгалтера будинку-інтернату, яка проживала у Бахчисарайському районі [224].

Використання дитячої праці з боку осіб, які зобов'язані виховувати дітей та піклуватися про них, безумовно, значно підвищує суспільну небезпечність відповідних діянь. У зв'язку із цим науковець І. Васильківська пропонує передбачити однією з кваліфікуючих ознак експлуатації дитини (ч. 2 ст. 150 КК)

вчинення її спеціальним суб'єктом — батьками або особами, які їх замінюють, а також особою, на яку покладено професійні чи службові обов'язки щодо виховання потерпілого або піклування про нього [346, с. 170].

Згідно з даними Державної судової адміністрації, протягом 2013–2017 років була засуджена одна особа за ч. 1 ст. 150 КК України «Експлуатація дітей», що вказує на декларативний характер цієї статті (дод. Г) [347].

Серед проблем, що зумовлюють загострення ситуації у сфері дитячої праці, дослідники називають такі:

— недостатньо чітко регламентовані види діяльності, де дозволяється використовувати працю дітей;

— відсутність державної статистики про порушення законодавства з питань застосування дитячої праці;

— не встановлено порядок, за яким оформляється згода батьків, опікунів на працевлаштування дитини;

— відсутній ефективний нормативно-правовий механізм застосування покарання до роботодавців, які порушують законодавство щодо дитячої праці;

— криміналізованість «тіньового працевлаштування», залучення дітей до жебракування, проституції, секс-бізнесу;

— відсутність чіткої координації дій щодо контролю за дотриманням законодавства про працю неповнолітніх між службами у справах дітей, державною службою з питань праці, профспілками; роботодавцем, органами Національної поліції [348, с. 14].

Науковець В. Костриця, провівши опитування серед дітей, з'ясував, що майже половина опитаних працює через бажання мати власні кошти, кожний четвертий — через фінансову скруту, кожний восьмий хоче набути професійні та практичні навички [349, с. 20].

Цікаве дослідження провела О. Мульська, яке дає підстави твердити, що причини, що спонукають дітей Львівщини до праці, носять передусім економічний характер: це матеріальні труднощі сім'ї, а також нові ціннісні орієнтації самих дітей. Основним чинником, який мотивує дитину працювати, є

низький рівень матеріального добробуту сім'ї. Особливо насторожує, що чверть опитаних мають кошти лише на їжу. Водночас спостерігається чітко виражене прагнення дітей до нових стандартів споживання (бажання купувати дорогі речі виявили 40% опитаних дітей) [350, с. 98].

Слід зазначити, що в Україні існують регіональні особливості використання праці дітей. Так, у Херсонській області дитяча праця використовується здебільшого в сільському господарстві (нагляд за тваринами, збирання овочів, випас домашніх тварин, робота з добривами, хімікатами, підсобними працівниками під час ремонту сільськогосподарської техніки), у домашньому господарстві (нагляд за тваринами, присадибними ділянками, нагляд за дітьми, за хворими), у рибному господарстві, торгівлі, сфері послуг, незаконній діяльності, використанні в сексуальному бізнесі. У Донецькій області праця дітей використовується під час збирання металобрухту, у вугільній промисловості (копанки — сімейні або за наймом, сортування вугілля, підсобні працівники), під час збирання вторинної сировини, у торгівлі (установка та обладнання наметів, розвантажувальні роботи, «живі манекени» з рекламою, сортування товарів, прибирання приміщень, продаж роздрібних товарів, преси у транспорті), у сфері послуг, праці на вулиці, в домашньому господарстві (тваринництво, нагляд за дітьми та хворими), для залучення в незаконну діяльність (крадіжки, торгівля наркотиками), у сексуальному бізнесі [351].

З метою докорінного поліпшення ситуації щодо використання праці дітей слід удосконалити низку нормативно-правових актів, зокрема:

— визначити перелік видів легкої роботи, на яку можуть прийматися діти від 13 до 15 років, реалізуючи у такий спосіб вимоги п. 3 ст. 7 Конвенції про мінімальний вік для прийому на роботу № 138;

— переглянути Перелік важких робіт і робіт із шкідливими та небезпечними умовами праці, на яких забороняється застосування праці неповнолітніх, затверджений наказом Міністерства охорони здоров'я України № 46 від 31 березня 1994 р., та доповнити його видами робіт, які можуть завдавати шкоди моральності дітей (наприклад, участь у постановці спектаклів чи зйомці

кінофільмів зі сценами насильства тощо), як це вимагає п. 1 ст. 4 Конвенції про найгірші форми дитячої праці № 182;

— внести зміни та доповнення до законів України «Про фермерське господарство» від 19.06.2003 р. № 973-IV [352] та «Про особисте селянське господарство» від 15.05.2003 р. № 742-IV [353] щодо встановлення мінімального віку 16 років для членів особистого і фермерського господарств та поширення на неповнолітніх членів цих господарств вимог трудового законодавства, що регулює працю неповнолітніх [224].

Зміна ставлення суспільства до проблеми дитячої праці та її негативних наслідків, широка обізнаність дітей з правами та способами їхнього захисту, значне скорочення бідності та безробіття, піднесення добробуту українських родин, створення умов для якісної шкільної та доступної позашкільної освіти, невідкладне запровадження системи моніторингу дитячої праці та жорсткий державний контроль за дотриманням роботодавцями вимог законодавства про працю неповнолітніх сприятимуть зменшенню масштабів дитячої праці та забезпечать право кожної української дитини на справжнє дитинство, нормальне та повноцінне життя [224].

Важливими кроками мають стати включення проблеми викоренення дитячої праці в основну частину Програми гідних умов праці на період 2016–2019 рр. [350, с. 106].

Специфікою проблеми дитячої праці в Україні є характерне для українців толерантне ставлення до праці дітей. Саме тому чітка і зважена державна політика захисту дітей від найгірших форм дитячої праці є фундаментальною базою і відправною точкою у боротьбі з експлуатацією дітей в Україні [354, с. 123].

Толерантне ставлення до насильства та інших протиправних дій стосовно дітей в Україні є складним питанням. Специфікою проблеми дитячої праці в Україні є терпиме для українців ставлення до праці дітей. Саме тому чітка і зважена державна політика захисту дітей від найгірших форм дитячої праці є фундаментальною базою і відправною точкою у боротьбі з експлуатацією дітей в Україні.

3.4 Правові основи захисту дітей від насильства в освітньому середовищі

Найперші публікації на тему насильства в освітньому середовищі (шкільного цькування) з'явилися давно. У 1905 році К. Дьюкс опублікував дослідження, присвячене цій проблемі. Але перші системні дослідження феномена третирування учнів здійснили скандинавські фахівці аж у 70-х роках ХХ ст. Від 80-х, а особливо від 90-х років минулого століття цій проблемі почали приділяти велику увагу в інших країнах Західної Європи, а також у США, Австралії, Японії. В науковій літературі для визначення феномена насильства все частіше використовують терміни «мобінг» або «булінг» [355, с. 26].

В перекладі з англійської мови булінг (bullying) означає цькування, залякування, третирування [356]. Оксфордський словник англійської мови визначає булінг як поширену шкільну проблему, яка полягає в тому, що деякі діти використовують свою силу або вищий статус з метою принизити, налякати менших або слабших дітей. Ті, хто ініціює булінг, називаються буллі [357].

Термін «мобінг» в літературних джерелах зарубіжних видань трапляється не так часто. Вперше його використав К. Лоренц у 1958 р. Мобінг — (від англ. «to mob» — нападати зграєю, травити) — це явище, коли група чи окремі члени систематично здійснюють напади і чинять цькування когось із членів цієї групи з метою послаблення його позиції у групі чи навіть витіснення з неї [358, с. 79].

Водночас, аналізуючи співвідношення обох понять «bullying» та «mobbing», слід підкреслити, що перше поняття використовується для позначення феномена цькування учнів у закладах освіти, другим поняттям частіше позначається цькування працівників на роботі. Як зазначає Л. Лушпай, «...булінг не є порушенням закону, адже в карному кодексі, як правило, немає закону, згідно з яким така поведінка карається» [359, с. 127].

Г. Лейманн визначає булінг як соціальну взаємодію, через яку одна людина (іноді декілька) зазнає «нападів іншої людини (іноді декількох, але, як правило, не

більше чотирьох) майже щодня впродовж тривалого періоду (декількох місяців), що викликає у жертви стан безпорадності і виключення з групи» [360]. Булінг — це явище, яке може існувати і в інших вікових категоріях, але шкільний булінг завдає особливу шкоду суспільству, оскільки його здійснюють діти щодо дітей. Це вагома соціальна проблема. Норвезькі дослідники також встановили, що хлопці, які були ініціаторами булінгу в школі, вчетверо частіше ставали кримінальними злочинцями в дорослому житті порівняно з хлопцями, які не вдавалися до насильницької поведінки [361, с. 88].

Звичайно, на процес розподілу ролей в ситуації цькування чи будь-якого іншого виду насильства впливають такі чинники, як самооцінка, соціальний статус, соціальне прийняття або неприйняття ролі жертви.

Якщо звернутись до Інтернету, то можна помітити, що на Інтернет-порталі слово «bullying» згадується більше, ніж 11 мільйонів разів. Існують навіть міжнародні сайти, що присвячені цій проблемі: www.bullyonline.org, www.bullying.co.uk, www.nobully.org.nz, www.bullyingawarenessweek.org.

Згідно з дослідженням, проведеним ЮНІСЕФ у лютому 2017 року, серед дітей 11–17 років по всій Україні 67% дітей в Україні стикалися з проблемою булінгу (цькування) протягом останніх трьох місяців. 24% дітей стали жертвами булінгу, і 48% з них нікому не розповідали про ці випадки [242].

ЮНІСЕФ щороку проводить активну кампанію проти булінгу. Був заснований сайт stopbullying.com.ua, де школярі та батьки можуть дізнатися про булінг. Веб-платформа містить інформацію про ознаки булінгу, способи запобігання, а також варіанти реагування на нього для батьків і вчителів.

Водночас мусимо констатувати, що в ситуації збройного конфлікту зростає рівень насильства в суспільстві. З'являються нові прояви насильства, які обумовлені війною. Конфлікти в учнівських колективах — проблема не нова, але в умовах збройного конфлікту вона набула нових барв, ознак, особливостей. Ставлення дітей одне до одного — складний, заплутаний, закритий для дорослих світ, куди дозволяють увійти найбільш чуйним і добрим дорослим, які не лише знають психологію підлітка, а й уміють перетворити руйнівний конфлікт на

конструктивний. Недарма поведінку дитини порівнюють з вершиною айсберга, яка лише на 9–11% видніється над поверхнею води. Помилка дорослих у тому, що вони своїми специфічними методами намагаються вплинути на поведінку з метою її виправлення. Насправді необхідно дивитися набагато глибше, «під воду»: що є цінним для цієї дитини, які в неї погляди і переконання, урешті — світогляд. І якщо ми хочемо відкоригувати поведінку дитини, ми маємо змінити (сформувати) в неї систему цінностей [362].

Юридичний механізм забезпечення права дитини на особисту безпеку та захист від усіх форм насильства в освітньому середовищі реалізується:

— на міжнародному рівні — відповідними міжнародно-нормативними актами, серед яких найголовнішими слід назвати Декларацію прав дитини, Конвенцію про права дитини, Дакарські рамки дій, у яких підкреслюються: а) зв'язок між правом дитини на отримання якісної освіти та її правом на безпечне та вільне від насильства освітнє середовище, яке, своєю чергою, є найважливішою умовою отримання якісної освіти; б) пріоритетна роль політики запобігання насильству, особливо через сім'ю та школу;

— на національному рівні — системою нормативно-правових актів України щодо забезпечення прав дитини на безпечне освітнє середовище та захисту дитини від усіх форм насильства, що побудована відповідно до міжнародних стандартів, яку складають: Конституція України, закони України; постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України, а також накази відповідних міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, де визначено правові та організаційні засади забезпечення прав дітей у сфері освіти.

Важливим підзаконним нормативно-правовим актом, що врегульовує захист дітей від насильства в освітньому середовищі, є Лист Міністерства освіти і науки України «Методичні рекомендації щодо взаємодії педагогічних працівників у навчальних закладах та взаємодії з іншими органами і службами щодо захисту прав дітей» від 28.10.2014 р. № 1/9-557 [363]. У вищезазначеному Листі детально регламентований алгоритм дій працівникові психологічної служби в навчальному закладі у випадках виникнення підозри щодо жорстокого поводження з дитиною

або якщо є реальна загроза його вчинення (вдома, з боку однолітків, з боку інших працівників навчального закладу або інших осіб).

Важливим кроком вперед стало доповнення КУпАП статтею 173-4 «Булінг (цькування) учасника освітнього процесу». Булінг (цькування) – діяння учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого [215].

Насильство серед учнів загальноосвітніх навчальних закладів (булінг) — соціальне явище, яке отримало поширення у всьому світі, у тому числі й в Україні. Основними ознаками насильства серед учнів є: соціальна небезпечність; умисність; тривалість та систематичність знущань (на відміну від звичайного конфлікту чи навіть бійки); агресивність та негативність поведінки, які можуть проявлятися в різних формах (фізичне та психічне насильство); прямий чи опосередкований характер дій; вчинення зазвичай за умови явної фізичної, психічної та будь-якої іншої переваги переслідувача; настання негативних наслідків різних видів.

Науковець І. Лубенець визначає поняття насильства серед учнів (булінгу) загальноосвітніх навчальних закладів як умисні, прямі або опосередковані, переважно систематичні протиправні дії з боку учня (учнів) навчальних закладів, спрямовані проти іншого учня (учнів) всупереч його (їхньої) волі, які виражаються у формі фізичного впливу (заподіяння тілесних ушкоджень, побоїв, мордування тощо) чи погрози застосування такого впливу або психічного впливу (погрози побиттям, відбирання речей, грошей, поширення ганебних відомостей тощо), обмежують її (їхню) свободу волевиявлення або дій, наслідком яких є порушення прав на безпечне навчання, повагу, честь, гідність, майно, здоров'я або життя та спричинення фізичної, майнової, психічної, моральної шкоди учневі (учням) [112, с. 230–231].

Серед різновидів булінгу виокремлюють: вербальний (образливі прізвиська, поширення неправдивих чуток тощо); образливі жести чи дії; ізоляція («жертва» навмисно ізолюється, виганяється чи ігнорується частиною учнів або навіть усім класом); вимагання (грошей, їжі, різних речей, примушування щось вкрасти); кібербулінг (із залученням мобільного зв'язку чи комп'ютерних технологій: через СМС чи соціальні мережі «жертві» надсилаються різні тексти, картинки, відео образливого або погрозливого характеру).

На думку О. Дроздова, існує своєрідне «коло третирування» (bullying circle), яке часто включає учнів з таким репертуаром соціальних ролей: 1) «жертва» — учень, що є об'єктом третирування; 2) «агресор(и) /переслідувач(і)» — учень або учні, які розпочинають третирування жертви та в подальшому беруть у цьому процесі активну участь; 3) «прибічники (помічники) агресорів» — учні, які не є ініціаторами третирування, але пізніше включаються в нього; 4) «пасивні прибічники» — учні, які пасивно підтримують процес третирування; 5) «пасивний прибічник» можливого третирування — учні, яким подобається, коли третирують інших, але вони відкрито не виказують своєї підтримки агресорам; 6) «сторонній спостерігач» — учні, які в ситуації третирування дотримуються нейтральної позиції, керуючись принципом «це не моя справа»; 7) «вірогідний захисник» — учні, яким не подобається ситуація третирування інших, але які нічого не роблять, щоб допомогти жертві; 8) «захисник жертви» — учні, які протестують проти цькування інших у цілому і допомагають (чи намагаються допомогти) жертві [364].

Зростання шкільного насильства пов'язане з відмовою школи ще в 90-ті роки ХХ століття від виховної парадигми. Загальноосвітні установи, захопившись інноваційними технологіями навчання, підмінили освіту (що містить в собі навчання, виховання і розвиток) передачею знань. Проголошена цінність «гармонійно розвиненої особистості» як підсумкового результату навчання в школі виявилася фактично недосяжною в рамках однобічного, спотвореного розуміння освіти як процесу, спрямованого на підготовку фахівця для ринку послуг, який втратив цінності патріотизму, громадянськості, правової культури.

Одночасно в цей же період у зв'язку з різким погіршенням соціально-економічної ситуації в країні, зниженням рівня зарплат представників бюджетної сфери, відтоку інтелектуальної еліти на Захід відбулося падіння престижу вчителя, що знайшло відображення в загальній неповазі до його особистості [365, с. 159].

Сучасні підлітки 11–14 років зросли в умовах, коли батьки, зайняті зароблянням грошей, практично відсторонилися від цілеспрямованого сімейного виховання, а вчителі нової хвилі професійно не готові здійснювати виховний процес у школі. Як наслідок, одвічне питання дитини про те, що таке «добре» і що таке «погано» аж надто часто залишається без відповіді. Сучасний підліток володіє інформаційними технологіями і не має елементарної правової культури, не повною мірою усвідомлює результати своїх вчинків, не знає своїх прав і обов'язків.

Якщо тридцять років тому вчителі найчастіше фіксували такі порушення шкільної поведінки, як невиконання домашніх завдань, гіперактивність на уроках, ухилення від збору металобрухту, відсутність шкільної або спортивної форми, прогули занять, то зараз це виражається жорстокістю у стосунках з однолітками і педагогами, демонстративним придушенням особистості вчителя, бійками, ранньою вагітністю школярів, побиттям молодших школярів (часто з ознаками міжнаціональної ворожнечі), алкоголізмом, наркоманією, згвалтуванням і навіть вбивством. Отже, прослідковується різке зміщення порушень нормативної поведінки школярів у бік протиправності.

У XXI столітті шкільне насильство набуло нового соціального наповнення. Якщо раніше в шкільному середовищі насильство у вигляді підліткових бійок було реакцією на загрозу, замах на свободу, для відновлення своїх прав і місця в соціальній ієрархії, то сьогодні приводом стає відсутність спільної ідентичності, відмінності між агресором і жертвою, що провокує першого на насильницьку взаємодію з другим [366, с. 41].

О. Алексєєва під шкільним насильством розуміє приниження, образи, погрози, удари, ляпаси, будь-яке інше заподіяння фізичного болю, вимагання та відбирання грошей, цінних речей, примушування до сексуальних стосунків за

допомогою погроз і сили, що відбуваються між учнями школи, учнями і вчителями або між учнями та представниками адміністрації школи (директором, завучем, іншими співробітниками) на території школи або поза її межами, а також перераховані дії, які вчиняються з використанням мережі Інтернет [367, с. 132].

Ситуацію, що пов'язана з насильством в освітньому середовищі, загострюють такі чинники:

— відсутність загальнодержавної програми з протидії насильства у шкільному (молодіжному) середовищі (є лише регіональні програми «Стоп-насильство», які здійснюються у рамках загальних комплексних регіональних програм);

— неузгодженість взаємодії певних секторів соціальної роботи (громадські організації «Ла Страда Україна», «Благополуччя дітей», «Жіночий консорціум». суттєво впливають на розв'язання означеної проблеми);

— недостатня координація діяльності навчальних закладів та соціальних установ (часто через відсутність соціального педагога) ускладнює реалізацію часткових регіональних програм;

— дефіцит методичних програм роботи з кривдниками;

— тенденція замовчувати про випадки насильства (з боку всіх учасників, але з різних причин — жертви, батьків, вчителів, кривдника);

— малий досвід ефективного розв'язання проблеми насильства у професійній практиці та низький рівень професійної компетентності фахівців освітньої та соціальної сфери (соціальний педагог / соціальний працівник, психолог);

— нерозробленість механізму дискваліфікації педагогічних і соціальних кадрів [368, с. 166].

Саме тому важливо затвердити програму протидії насильству у школі, якою були б охоплені і учні, і вчителі. Профілактична робота з учнями щодо запобігання шкільному насиллю має відбуватися на трьох відповідних профілактичних рівнях. Перший рівень — загальна профілактика, адресована всім учням, що передбачає формування соціальної, комунікативної та емоційної

компетентності. Другий рівень — превентивні заходи, адресовані тим учням, які складають групу ризику; передбачають корекційну роботу та більш тривале навчання. Третій рівень — корекційно-реабілітаційна діяльність, адресатами якої є жертви та агресори.

Навантаження шкільних соціальних педагогів та психологів (а іноді їхня відсутність) не дозволяє результативно здійснювати низку видів діяльності та охопити всі категорії клієнтів. Окрім того, жодна соціальна проблема не вирішується зусиллями фахівців однієї сфери, тому для ефективної реалізації другого та третього рівня профілактики доцільна координація зусиль із залученням першого рівня (Центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, Служба у справах дітей, школи соціальної реабілітації тощо) і громадських організацій. Тобто, учні, які потребують корекційно-реабілітаційної роботи, мають бути залучені до окремих програм, що здійснюватимуть поза навчальним закладом або у його межах запрошені фахівці. Зауважимо, що це не звільняє від роботи шкільних психологів і педагогів, але дозволяє комплексно розв'язати низку соціальних проблем із подолання насильства в освітньому середовищі [368, с. 167].

Розглянемо міжнародний досвід протидії шкільному насильству. У 2009 році в Канаді було створено програму «Зупини булінг», яка дає змогу учням поскаржитися, якщо вони стали жертвою чи свідком булінгу, гарантуючи їм анонімність та безпеку [369].

Школи Канади керуються низкою законів, які забороняють насильство в школах. У кожній провінції є закони «Про освіту», які закріплюють створення безпечного навчального середовища. Наприклад, Законом «Про освіту» провінції Онтаріо (The Education Act) визначається Кодекс поведінки в школі (Code of Conduct). Його завданнями є створення навчального середовища, у якому: до всіх учнів та працівників ставляться з повагою, особливо до шкільного керівництва; виховується громадянська відповідальність (через заохочення до участі в громадському житті школи); заохочуються ненасильницькі способи вирішення конфліктів; здійснюються заходи для безпеки людей в школі; вживаються заходи

проти вживання алкоголю та наркотиків; відбувається попередження булінгу в школах [370].

У 2006 році Міністерство освіти Великої Британії розробило рекомендації і стратегії, спрямовані на запобігання і викорінення булінгу в середніх школах: «Безпечне навчання — антибулінгова робота в школі» («Safe to Learn: Anti-bullying Work at School»).

У цьому документі наголошується, що булінг — це недопустиме явище в школі, і кожен, хто працює у сфері шкільної освіти, є відповідальним за виховання ненасильницької поведінки учнів. Згідно з ч. 2 Закону «Про освіту та інспектування» від 2006 року, директори середніх шкіл мають визначати критерії поведінки учнів у школі. Директор і педагоги мають право застосовувати дисциплінарні заходи, якщо випадки булінгу мають місце і поза школою, наприклад, кібербулінг.

Необхідно зауважити, що антибулінгова складова стала важливим напрямом загальної політики шкіл Великобританії. Міністерство освіти рекомендує прийняти кожній школі важливий документ — Статут про булінг («Bullying — A Charter for Action»). Цей документ має містити чітко розроблені критерії самооцінки для учнів, за допомогою яких можна визначити своє ставлення до булінгу: чи схильний конкретний індивід стати ініціатором жорстокості або жертвою, чи має правильну позицію щодо подібної поведінки.

До роботи з булінгом залучаються не тільки педагоги, а й батьки, громада, самі учні, представники органів управління освітою, церква, поліція. Директорам шкіл рекомендовано призначити педагога або психолога зі штату школи (Behaviour and Attendance Consultant), який був би відповідальним за вирішення питань, пов'язаних із булінгом, і в обов'язки якого входило б спостереження за поведінкою учнів, консультування і надання необхідної допомоги [371, с. 102–103].

У контексті нашого дослідження варті уваги змістові та процесуальні особливості освітньо-профілактичної програми в США, зокрема програма «Навчання протистояти злочинним угрупованням — Успіх» (англ. «Gang

Resistance Education And Training — G.R.E.A.T.»), яка є логічним продовженням програми «D.A.R.E.» [372]. Ця превентивна програма спрямована на формування правосвідомості дітей, зокрема тих, що важко піддаються вихованню, під керівництвом учителів-офіцерів на засадах розвитку навичок спілкування (англ. life-skills approach), прийняття рішень і критичного мислення, керування емоціями (контроль над почуттям гніву) тощо. Центральною ідеєю цієї програми є формування в учнів загальноосвітніх шкіл необхідних складових індивідуальної захищеності від тиску однолітків, запобігання злочинним угрупованням на території школи.

Програма «G.R.E.A.T.» включає такі структурні компоненти: навчальний план для учнів початкової школи 4–5 класів (англ. elementary school curriculum); навчальний план для учнів середньої школи 6–7 класів (англ. middle school curriculum); літня програма для неповнолітніх (англ. summer component); програма навчання для батьків, сімей (англ. families component) [372].

У 1995 році Національний Інститут досліджень у справах юстиції (англ. National Institute of Justice) провів дослідження ефективності цієї програми серед випускників. Згідно з даними дослідження, після закінчення навчання за цією програмою спостерігається: зменшення рівня віктимізації серед дітей; зміна ставлення до злочинних угруповань (негативне); зменшення кількості чинників ризику; позитивна взаємодія з однолітками; співпраця з органами охорони правопорядку [372].

З огляду на викладене вище досить обґрунтованим є введення у загальноосвітніх школах такої посади як шкільний офіцер. Так, в багатьох країнах інститут шкільного офіцера набув широкого застосування, що, на нашу думку, може свідчити про його доцільність.

Шкільний офіцер поліції займає важливу роль в системі профілактики правопорушень серед дітей. Офіцер у справах дітей спілкується з особами, які перебувають на різних видах обліків лише фрагментарно, в терміни, передбачені законодавством. Не завжди офіцеру у справах дітей, особливо у сільській місцевості, вистачає часу відвідати неповнолітнього, який перебуває на обліку за

місцем проживання або за місцем навчання, а виклик неповнолітнього з батьками або законними представниками до інспекції не завжди дає позитивний результат через те, що багато батьків ухиляються не тільки від виховання і навчання дітей, а й систематично ігнорують виклики у поліцію.

О. Беженцев зазначає, що шкільний офіцер поліції, навпаки, практично щодня особисто спілкується з неповнолітніми правопорушниками, які перебувають у нього на обліку. Шкільний офіцер застосовує найрізноманітніші заходи профілактики — від загальнопрофілактичних заходів переконання до спеціальних заходів примусу, він може проводити стосовно підлітків весь узгоджений комплекс превентивних заходів, що, безумовно, сприяє переорієнтації неповнолітнього правопорушника.

Практично кожен день у нього є можливість контролювати дисципліну підлітка, який перебуває на обліку, його зовнішній вигляд, успішність зі шкільних предметів і коригувати у потрібну сторону всі помітні шкільному інспекторові відхилення від встановлених законодавством правил поведінки, в тому числі в деяких випадках навіть на стадії підготовки до протиправного діяння [373, с. 33–34].

Важливою формою роботи, що спрямована на профілактику насильства в освітньому середовищі, може бути шкільна медіація — примирення сторін шкільного конфлікту за допомогою однолітка-медіатора. «Медіація ровесників», або шкільна медіація, передбачає, що школярі-медіатори проводять зустрічі з ровесниками, які перебувають у стані конфлікту, і допомагають їм залагодити суперечку з урахуванням інтересів усіх сторін. Тобто «медіація ровесників» передає відповідальність за вирішення конфліктів до рук самих учнів. Окрім проведення примирних сесій, школярі-медіатори також беруть участь у заходах щодо роз'яснення важливості й успішності методу співпраці, проводять тренінги з однолітками та молодшими школярами [374, с. 198].

Отже, суб'єктами медіації є школярі, батьки, вчителі, адміністрація школи і ровесники — медіатори. Процедура відбувається лише на добровільних засадах.

Примушення до проведення медіації неприпустиме, до того ж така медіація апріорі буде неефективною.

Медіатор сприяє діалогу сторін. Практика багатьох країн засвідчує, що саме однолітку сторони довіряють, оскільки передбачають, що він зможе їх зрозуміти, тому що перебуває в тому самому середовищі, «говорить їхньою мовою». Шкільна медіація довела, що вирішення конфліктів між учнями за допомогою їхніх однолітків-медіаторів приводить до позитивного розв'язання 7 з 10 конфліктів [375]. У самотійному вирішенні конфліктів діти більш відверті і більше довіряють медіаторові, ніж коли конфлікти вирішують за участю вчителя.

Держава, школа та органи управління освітою мають бути зацікавлені у введенні медіаторських практик. Вони сприяють покращенню шкільної атмосфери, налагодженню діалогу всередині шкільного середовища та досягненню компромісу. Зазначається, що школи не бажають зазвичай афішувати конфлікт на рівні громадськості, медіація забезпечує таку можливість, не замовчуючи при цьому конфлікту умисно та не порушуючи прав, свобод і законних інтересів дітей [376, с.1001].

Зауважимо, що шкільна медіація діє в багатьох державах: Австралії, Канаді, Новій Зеландії, США, Великобританії, Італії, Румунії, Польщі, Іспанії, Туреччині, Німеччині, Південно-Африканській Республіці, Фінляндії, Норвегії, Данії, Швеції та ін. За даними закордонної статистики, у навчальних закладах, де діють програми шкільної медіації, спостерігається зниження рівня конфліктності (зареєстрованих бійок) на 80% і на 75% — зменшення кількості прогулів. Крім того, спостерігається збільшення впевненості школяра в собі й величезний ентузіазм у реалізації місії шкільних центрів медіації — вирішення конфліктів серед однолітків шляхом співпраці, а не суперництва [377, с. 293].

Прикладом позитивного застосування класичної моделі медіації інтересів в освіті можуть слугувати проекти Польського центру медіації. У Росії понад 15 років розвивається медіація в освітній сфері у формі шкільних служб примирення, існують різні програми та пілотні проекти і в Україні (наприклад, на базі Українського центру примирення), однак вагомих тенденцій позитивних змін

проблем неповнолітніх в освітній сфері цей інститут поки що не досягнув [64, с. 388–392].

Автори навчально-методичного посібника «Насильство у соціокультурному вимірі сьогодення: стан, причини та механізми подолання» для вирішення вищезазначеної проблеми пропонують:

— інвестувати в загальнонаціональні соціальні, освітні програми, що зміцнюватимуть сім'ю, запровадження системи грантів підтримки соціально активних шкіл, що мають значні успіхи в розбудові соціально безпечного шкільного середовища;

— створення (при Міністерстві освіти і науки України) Національного центру освітньої статистики, де щоденно подаватиметься інформація та статистичні дані про зміни в освітній сфері, про рівень дисциплінарних порушень та академічної успішності. Метою таких центрів є моніторинг, інформування про кількісні та якісні показники, результати успішності та ефективність загальноосвітніх навчальних закладів, а також створення «портфоліо» успішних державних шкіл;

— ініціювання програм наставництва, за якими навчання дітей відбувається під керівництвом наставників, радників, офіцерів правоохоронних органів чи інших представників громад. Такі позитивні стосунки можуть стимулювати відвідування школи та успішність у навчанні, знизити ймовірність зловживання наркотиками, а також покращити стосунки з батьками;

— реалізація програм батьківської просвіти. Метою цієї програми є формування позитивної поведінки батьків і зниження ризиків виявів насильства щодо дітей у родинах. Ці програми забезпечують соціальне інспектування неповнолітніх батьків, візити педагогів до функціонально неспроможних сімей [378, с. 246–249].

В умовах сьогодення загальноосвітня школа не може функціонувати як автономна організація, оскільки і сам навчальний заклад, і його учні та члени педагогічного колективу перебувають під впливом нестійких економічних та політичних умов. Тому школа має виконувати нові соціально-виховні функції, що

зумовлені мінімізацією негативних впливів оточення на учнів, зокрема навчити ненасильницькій взаємодії учнів. Вирішувати ці завдання мають усі учасники навчального процесу (учні, вчителі, адміністрація школи, соціальний педагог, практичний психолог, батьки). Створення учнівських служб, що склалися б з учнів-медіаторів, які б вирішували конфліктні ситуації у класному колективі, також було б позитивним моментом для вирішення проблеми насильства в освітньому середовищі.

Окрім того, для вирішення вищезазначеної проблеми необхідно збільшити фінансування та підтримати інноваційні освітні проекти, що спрямовані на вдосконалення соціально-педагогічної діяльності школи, на посилення її соціально-виховного аспекту, зокрема на профілактику насильства у школі [379, с. 67].

В контексті нашого дослідження доцільно розглянути правові засади захисту дітей від насильства з боку вчителів навчальних закладів. Жорстоке поводження з дітьми в школі, виховній установі з боку вчителів чи вихователів щодо дітей виявляється у такому: приниженнях, постановці в кут; битті; роздяганні дитини перед іншими як способу покарання; нагадуванні при класному колективі про недоліки дитини, особливості сім'ї, сімейні події, про які вчителю стало відомо; непосильній праці; ігноруванні фізичних потреб дитини (заборона піти до туалету); існуванні «любимчиків»; підвищеному тоні, крику, необґрунтованих, неадекватних оцінках; суворій дисципліні, яка тримається на страху, а не на інтересі до навчання; авторитаризмі, вимогах без пояснень [27].

Прикладом завдання фізичного болю, психологічних страждань дитині з боку працівника навчального закладу може стати рішення Рогатинського районного суду Івано-Франківської області від 4 липня 2013 року. Суть справи така. ОСОБА_1 звернувся до Рогатинського районного суду із позовом до відділу освіти Рогатинської районної державної адміністрації, Стратинської загальноосвітньої школи I–II ступенів про визнання незаконним звільнення, скасування наказу про звільнення, поновлення на роботі, виплату середнього заробітку за час вимушеного прогулу, відшкодування моральної шкоди.

У позовній заяві зазначено, що позивача звільнено з посади учителя історії Стратинської ЗОШ I–II ступенів за наказом № 270 від 25.12.2012 року на підставі п. 3 ч. 1 ст. 41 КЗпП України у зв'язку з систематичним вчиненням аморальних вчинків, які зокрема виявилися у грубому непедагогічному ставленні до учнів (письмове звернення батьків від 12.12.2012 року, письмові пояснення учнів від 13.12.2012 року), а також відмову від дачі пояснень щодо викладених фактів у брутальній формі (акт від 21.12.2012 року).

Суд дійшов висновку, що факт аморальної поведінки, який проявився в тому, що вчитель під час уроку не відпустив дитину в туалетну кімнату, що завдало неповнолітній учениці фізичного болю, психологічних страждань мав місце. На підставі наведеного та з урахуванням інших фактів непедагогічного ставлення до учнів, встановлених у судовому засіданні, принципу розумності і справедливості, позов учителя про визнання незаконним звільнення, скасування наказу про звільнення, поновлення на роботі, виплату середнього заробітку за час вимушеного прогулу, відшкодування моральної шкоди не підлягав задоволенню [380].

На жаль, діти в умовах закритих закладів також стають жертвами насильства. В зазначених закладах відсутня практика чіткої реєстрації та реагування на інциденти, пов'язані із насильством щодо дітей.

Останнім часом було проведено низку моніторинрів щодо прояву насильства в різних державних установах для дітей (будинках дитини, дитячих інтернатах, приймальниках-розподільниках для дітей, в закладах пенітенціарного типу для дітей). Результати цих досліджень констатують, що, на жаль, залишається практика фізичного покарання в дитячих закладах. Так, інтерв'ю під час моніторингу Національного превентивного механізму 2013 р. виявило факти фізичної і вербальної агресії з боку працівників поліції і персоналу закладів соціальної реабілітації, використання як покарання позбавлення сну, поширеність погроз і вербальної агресії, сексуальні домагання, використання одних учнів проти інших «для виховання» [381, с. 49].

Моніторинг дотримання прав дитини в інтернатах, в тому числі для дітей з інвалідністю, виявив проблему примусових абортів у дівчат-вихованок дитячих закладів. Окрім того, вищезазначений моніторинг виявив порушення стандартів, що створюють передумови для порушень прав дитини, таких як сексуальні домагання, зокрема розміщення впритул ліжок у спальних кімнатах дітей різного віку, наприклад 8-річних дітей з 21-річними підопічними [382].

Український інститут соціальних досліджень ім. О. Яременка на замовлення Фонду Рената Ахметова «Розвиток України» провів опитування випускників інтернатних закладів, завдяки якому виявлено порушення прав дітей, насильство щодо дітей у закладах інтернатного типу. Здебільшого це конфлікти серед вихованців, між вихователями та вихованцями, «дідівщина», випадки фізичного та сексуального насильства, морального приниження тощо. Експерти зазначають, що відповідні служби і органи разом проводять профілактичну роботу в таких закладах. Але, за свідченнями колишніх випускників інтернатних закладів, більшість випадків насильства замовчується та не виходить за межі закладу [42, с. 45–46].

Згідно з даними вищезазначеного опитування, майже всі, хто розповідав про насильство над дітьми, констатували повну безправність дитини й відсутність контролю з боку керівництва закладів, органів освіти, яким підпорядковані заклади, органів опіки і піклування за місцем розташування закладу. Це свідчить про декларативність чинного в Україні законодавства з питань здійснення контрольних функцій за перебуванням дітей в інтернатних закладах [383].

Видається за доцільне закріпити за Уповноваженим з прав дитини, органами прокуратури під час проведення перевірок в закритих закладах для дітей такі повноваження: регулярно відвідувати закриті установи для дітей, проводити індивідуальні бесіди з дітьми, розслідувати будь-які випадки порушення прав дітей в цих місцях за власною ініціативою або за скаргами дітей; оприлюднювати результати розгляду і розслідування фактів насильства щодо дітей з метою формування в суспільстві нетерпимості до цього явища.

У Дослідженні ООН з питання насильства щодо дітей вказується, що один з найбільш ефективних способів запобігання насильству щодо дітей в інтернатних установах — робити все можливе, щоб діти до них не потрапляли. У Східній Європі і Центральній Азії майже всі країни вжили заходів для реформування своїх систем захисту дітей з тим, щоб організувати різні форми сімейного догляду як альтернативу закладам інтернатного типу.

Для вирішення вищезазначеної проблеми важливе значення має постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання здійснення патронату над дитиною» від 16.03.2017 р., що визначає механізм створення та організації діяльності сім'ї патронатного вихователя, влаштування, перебування дитини в такій сім'ї [384].

Отже, пропагування вільних від насильства форм виховання дітей має стати основою державної політики захисту дітей від насильства та інших протиправних дій. Важливим у цьому аспекті є реформування закладів інтернатного типу та запровадження «системи гейткіпінгу», яку слід розглядати як механізм, спрямований на запобігання потраплянню дітей в інтернатні заклади, а також гарантування, що діти, влаштовані в інтернатні заклади, не лишаються там без уваги, й робиться все для того, щоб повернути їх у біологічну сім'ю, громаду, застосувати щодо них сімейні форми виховання або підготувати до самостійного життя [385].

Окремо слід сказати про проблеми правового захисту дітей від насильства та інших протиправних дій у виховних колоніях. Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню 1987 р. [386] (Конвенцію ратифіковано Законом України «Про ратифікацію Європейської конвенції про запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню» від 24 січня 1997 р. [387]) передбачає, що призначення дітям покарання у вигляді позбавлення волі має бути крайнім заходом кримінальної відповідальності щодо неповнолітніх. Діти, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі, є особливою категорією дітей, що потребують правового захисту від насильства у місцях позбавлення волі.

Перебуваючи поза своїм сімейним оточенням в режимних закладах, позбавлені волі неповнолітні зберігають право на освіту, охорону здоров'я, можливість підтримувати зв'язок із своїми родинами. Діти мають бути захищені від усіх форм шкоди від режиму утримання, який готує їх для повернення в первісну громаду.

У Правилах ООН щодо захисту неповнолітніх, позбавлених волі 1990 р. зазначається, що кожен неповнолітній має право звертатися із проханням або скаргою, зміст яких не може бути змінено цензурою, до центральної адміністрації, в судовий орган або до інших відповідних органів влади через встановлені канали, і бути негайно поінформованим про їхнє рішення.

Про відсутність ефективної системи реєстрації фактів насильства у виховних колоніях зазначено у звіті Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини «Дотримання прав неповнолітніх, які перебувають у виховних колоніях державної пенітенціарної служби України» 2014 р. Важливою умовою своєчасної реєстрації фактів жорстокого поводження над вихованцями, а також забезпечення швидкого реагування та розслідування насильства щодо дітей у виховних колоніях є проведення тілесних оглядів серед засуджених [388].

Законодавство України передбачає, що неповнолітні засуджені мають проходити такий огляд щодня. Результати візитів показали, що в жодній колонії не відбувається систематичних тілесних оглядів вихованців. Про це свідчать наявні тілесні ушкодження у засуджених, не всі з яких були належно зафіксовані у документах. Передусім, фіксація має відбуватися у медичній карті та особовій справі вихованця, окрема довідка має надаватися самій особі, яка постраждала, а також такі дані заносяться у Журнал тілесних ушкоджень засуджених.

Фактично ж більшість таких інцидентів просто ігнорується. У виховних колоніях є неписане правило мовчати про все, що відбувається між вихованцями або щодо вихованців. Фіксація інциденту насильства, особливо резонансного, передбачає також інформування про це всіх зацікавлених осіб — батьків або опікунів засудженого, службу у справах дітей, управління Державної пенітенціарної служби України (ДПтСУ) у відповідній області. Але на практиці

це часто ігнорується. Родичі та близькі дізнаються про факт побиття чи іншого насильства вже згодом, безпосередньо від дитини [388].

Дослідження, проведене 2014 року, в межах Національного превентивного механізму проти катувань у виховних колоніях для неповнолітніх, виявило такі проблеми захисту від насильства у виховних колоніях:

— не запроваджені систематичні тілесні огляди вихованців. Про це свідчать наявні тілесні ушкодження у засуджених, не всі з яких були належно зафіксовані у документах;

— не ведеться належна реєстрація всіх інцидентів, пов'язаних із насильством. Відсутнє інформування про факт насильства всіх зацікавлених сторін — батьків або опікунів засудженого, служби у справах дітей, управління ДПтС України у відповідній області тощо;

— немає відповідного реагування на випадки жорстокого поводження та насильства і з боку самої колонії, і з боку державних органів влади, передусім, прокуратури та ДПтС України.

Вихованці здебільшого не знають, куди і як можна поскаржитися на дії інших вихованців або персоналу та адміністрації установи. У виховних колоніях не проводиться інформаційно-роз'яснювальна робота, відсутнє ефективне правове навчання вихованців.

Окрім того, відсутній незалежний орган з розслідування заяв про жорстоке поводження, що призводить до фактичної безкарності осіб, які винні у таких діях. Існуюча субкультура серед засуджених призводить до постійного зростання напруження, а відповідно конфліктів, побиттів та ушкоджень між вихованцями колоній [388].

З огляду на викладене вище, доцільно забезпечити регулярний незалежний моніторинг та відвідування усіх місць позбавлення волі, де утримуються діти. Запровадити в МВС України, ДПтС України окремі статистичні показники щодо скарг дітей на катування та жорстоке поводження і результати їх розгляду [389].

Відповідно до вимог Кримінально-виконавчого кодексу України, за діяльністю органів і установ виконання покарань здійснюється відомчий контроль

вищими органами управління і посадовими особами центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань.

У місцях позбавлення волі насильство можна розглядати як спосіб існування, придушування однією, як правило, негативною частиною засуджених другої, тієї, що неспроможна протистояти. Водночас насильство може бути і формою протесту, способом захисту честі, гідності, місця в «тюремній ієрархії», а іноді навіть життя.

Деякі автори висловлюють думку, що насильство в місцях позбавлення волі є об'єктивною необхідністю, вбачаючи в ньому форму психологічного протесту індивіда, своєрідну компенсацію всього того, що втрачено у зв'язку з відбуванням покарання у вигляді позбавлення волі [390, с. 9].

Примусове одностатеве скупчення на обмеженому просторі великої кількості не кращих представників суспільства, детальна регламентація поведінки, нав'язування незвичних або небажаних стосунків, постійний ґрунт для виникнення конфліктних ситуацій, відчуття незахищеності, вороже середовище, прояв стадних інстинктів, потурання примітивним бажанням, постійне очікування образи, глузу, нападу, насильства з боку тих, хто і до арешту, і засудження вирішував свої проблеми за допомогою сили, а також наявність можливості майже безкарно (що добре знають засуджені) здійснити ті чи інші форми насильства — все це штовхає засуджених до вчинення різних за мотивами й цілями злочинів. Отже, насильство невід'ємно притаманне такій системі виконання покарання [391, с. 90].

Ряд науковців вважає, що з метою захисту прав дітей в місцях позбавлення волі необхідно:

— зміцнити роботу психологічної служби СІЗО у частині забезпечення дієвої психологічної підтримки неповнолітніх ув'язнених, що, по суті, є дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах; їх ресоціалізації; профілактики поширення серед них насильницької поведінки;

— переглянути методи психолого-педагогічної роботи з дітьми в СІЗО в бік посилення їх реабілітаційно-консультативної складової з метою попередження втягування у кримінальну субкультуру та зниження травматичного впливу тюремного режиму;

— створити умови для фактичного виконання заборони щодо утримання неповнолітніх ув'язнених у СІЗО спільно із дорослими, максимально забезпечити відсутність контакту неповнолітніх ув'язнених із ув'язненими дорослими;

— розширити штат психологічної служби виправних колоній, оскільки через перевантаженість психологів ефективна соціально-психологічна, профілактична, корекційна робота із засудженими майже не проводиться [392, с. 111–112].

З огляду на викладене вище, досить обґрунтованими видаються пропозиції про створення незалежного органу з розслідування скарг про насильство щодо дітей у виховних колоніях, а також налагодження співпраці виховних колоній із службою у справах дітей та центром соціальних служб для молоді та вимагати призначення окремих співробітників соціальних служб, відповідальних за роботу з колоніями. Реєструвати усі заяви про факти жорстокого поводження не як «надзвичайні події», а як заяви про злочин із відповідним внесенням відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ЄРДР), припинити практику заміщення кримінального провадження дисциплінарним за фактами насильства щодо дітей у виховних колоніях [388].

Міністерство внутрішніх справ вирішує проблеми з незаконним насильством працівників органів внутрішніх справ як і раніше — через притягнення працівників до дисциплінарної відповідальності або караючи в якийсь інший спосіб. Так, якщо кількість притягнутих до дисциплінарної відповідальності сягає десятків тисяч, то кількість тих, хто понесли кримінальну відповідальність протягом 2014 року, не нараховує й півсотні. Зважаючи на всі події, що сталися в суспільстві протягом 2014 року, і те, яку участь у них брала саме поліція, викликають сумніви статистичні дані про зниження кількості засуджених працівників та значне зниження кількості притягнених до

дисциплінарної відповідальності (на 33%). Таку систему реагування на порушення прав людини, які здійснюють працівники поліції, навряд чи можна вважати ефективною. Саме тому і рівень довіри до тих цифр, які МВС пропонує для оцінювання масштабів незаконного насильства в органах внутрішніх справ, поки що невисокий [393, с. 17].

Національний моніторинг незаконного насильства в органах внутрішніх справ України (2004–2015 рр.) виділив три ключових чинники, які вплинули на зменшення масштабів незаконного насильства в поліції. Так, експерти підкреслили, що це відбулось завдяки набранню чинності нового КПК; створенню нової, більш дієвої системи надання безоплатної правової допомоги та побоюванням резонансу незаконних дій, які виникли в поліції після Майдану. Водночас експерти відзначили, що зменшення рівня незаконного насильства не можна вважати досягненням саме МВС України, адже системних змін у роботі поліції так і не відбулось. Фактично ключові чинники, що склали стару систему, залишились незмінними. Тому масштаби незаконного насильства в поліції можуть відновитись. Більшість опитаних усе ще дотримуються думки, що від насильства в поліції не застрахований ніхто [393, с. 137].

Насильство стосовно дітей в освітньому середовищі — соціальне явище, яке отримало поширення в усьому світі, у тому числі й Україні. У ХХІ столітті булінг набув нового соціального наповнення.

В сучасних умовах школа має виконувати нові функції, що зумовлені мінімізацією негативних впливів на учнів, зокрема навчити ненасильницькій взаємодії учнів. Вирішувати ці завдання мають усі учасники навчального процесу (учні, вчителі, адміністрація школи, соціальний педагог, практичний психолог, батьки, шкільний офіцер поліції). Окрім того, для вирішення зазначеної проблеми необхідно збільшити фінансування та підтримати інноваційні освітні проекти, що спрямовані на вдосконалення соціально-педагогічної діяльності школи, на посилення її соціально-виховного аспекту, зокрема на профілактику насильства у школі.

Встановлено потребу удосконалення показників у формах державної статистичної звітності стосовно запобігання насильству щодо дітей. Зокрема, для органів управління освітою, навчальних закладів доцільно запровадити такі показники: кількість звернень та повідомлень про випадки жорстокого поводження щодо дитини (насильство щодо дітей в сім'ї, насильство щодо дітей з боку працівників навчальних закладів, з боку учнів навчальних закладів); кількість звернень та повідомлень про випадки жорстокого поводження щодо дитини в інтернатних закладах системи освіти; кількість дисциплінарних стягнень, застосованих до працівників навчальних закладів за вчинення аморального поступку (зокрема, жорстокого поводження щодо дитини).

3.5 Захист дітей від насильства під час воєнних дій та збройних конфліктів

Воєнний конфлікт на сході України став причиною кризи для більш, ніж 5 млн людей, у тому числі 1,7 млн дітей. Майже 1,3 млн людей стали вимушеними переселенцями. За інформацією Дж. Барберіс, представника Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні, станом на червень 2015 р. в результаті конфлікту на сході України принаймні 68 дітей було вбито і 180 дітей поранені, починаючи від березня 2014 р. [394].

Збройний конфлікт став передумовою виникнення нового для українського суспільства явища — «раптової бідності». Оскільки сім'ї внутрішньо переміщених осіб через вимушену зміну свого місця проживання втратили буквально все, ставши незабезпеченою категорією громадян, яка не має власного житла. Крім існуючої в Україні економічної кризи, суспільство переживає збройний конфлікт на Донбасі, що створює додаткові випробовування для дітей та формує нові виклики усій системі органів та служб у справах дітей.

За висновками експертів, переважна більшість переміщених зі Сходу України дітей зазнали стресу внаслідок пережитих травм, у тому числі психологічних, втрачають можливість швидкої адаптації на мирних територіях.

Результати дослідження свідчать, що станом на кінець 2015 р. понад 10% дітей мають значні труднощі з адаптацією, 45,9% — адаптувались лише частково, 23% — не можуть визначитись із ступенем адаптації, тільки 20,5% дітей адаптувались повністю [395]. Зазначені вище дані свідчать про необхідність вдосконалення спеціальних реабілітаційних та соціальних програм, заходів в умовах гострого збройного конфлікту.

Внаслідок того, що в Україні лінія протистояння не змінюється, а частина населених пунктів неконтрольована, життя та здоров'я дітей, які проживають у так званій «буферній зоні» і кількість яких наразі невідома, постійно перебувають під загрозою. За даними Мінсоцполітики, у населених пунктах, що включені до переліку населених пунктів, які розташовані на лінії зіткнення в Донецькій та Луганській областях, проживає понад 26 тис. дітей. Саме на цій території серед таких дітей є найбільша кількість неврахованих жертв війни [218].

Натомість Уповноважений Президента з прав дитини М. Кулеба зазначив, що «на жаль, ми не маємо сьогодні чіткої цілісної картини про те, що відбувається з дітьми та сім'ями в зоні АТО. Вся статистика приблизна» [396].

Прихована проблема будь-якої війни у тому, що під час неї формуватиметься нове покоління, виховане на цінностях, які актуальні для військового часу. В Україні ця проблема загострюється тим, що відбулась перерва у сімдесятирічний період, коли українці не знали проблем війни на власній території. Війна здавалась атавізмом минулого, а відповідно — концепції виховання спрямовувались на дітей, які проходять соціалізацію за мирних умов. Війна не лише популяризує агресію, насильницькі методи вирішення питань. Вона дискредитує норми моралі мирного життя, норми права [397].

Іншим побічним ефектом в місцях переселення осіб із зони АТО та Криму є проблема міграції. Місцеві жителі, загалом співчуваючи переселенцям, в питаннях, які стосуються надання послуг (місць в дитячих садочках, школах) на пільгових умовах, проявляють негативне ставлення до внутрішньо переміщених осіб. Забезпечення дітей внутрішньо переміщених осіб поза чергою місцями в освітніх закладах створює ефект так званої «позитивної дискримінації» [398].

Неабияку роль у захисті неповнолітніх внутрішньо переміщених осіб відіграло створення 20 квітня 2016 року Міністерства з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України (МТООТ), яке виникло внаслідок злиття Держагентства з питань відновлення Донбасу і Держслужби з питань АР Крим та Севастополя [399].

Важливим кроком захисту прав дітей, які перебувають у зоні воєнних дій і збройних конфліктів, є прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо посилення соціального захисту дітей та підтримки сімей з дітьми» від 26 січня 2016 р. № 936-VIII [400]. Документ спрямований на удосконалення системи забезпечення прав дітей в Україні шляхом удосконалення механізмів та процедур прийняття рішень щодо захисту дитини за місцем її проживання, підтримки сімей з дітьми, які потрапили в складні життєві обставини, постраждали внаслідок воєнних дій чи збройних конфліктів.

Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20.04.2017 р. передбачає, що кожна дитина, у тому числі та, яка прибула без супроводження батьків, інших законних представників, отримує довідку про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи.

Від імені малолітньої дитини, яка прибула без супроводження законних представників, таку заяву може подати її родич (баба, дід, прабаба, прадід, повнолітній брат або сестра, тітка, дядько) або вітчим, мачуха, у яких проживає (перебуває) дитина. Від імені дитини, влаштованої до дитячого закладу, закладу охорони здоров'я або закладу соціального захисту дітей на повне державне забезпечення, таку заяву подає керівник відповідного закладу [401].

У контексті доступу отримання допомоги з боку держави також треба зауважити відсутність законодавчо визначеної категорії дітей-переселенців, що звужує надання їм соціальних послуг та державної допомоги.

Законодавством передбачено, що «дитина, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів», — це дитина, яка внаслідок воєнних дій чи збройного конфлікту отримала поранення, контузію, каліцтво, зазнала фізичного, сексуального, психологічного насильства, була викрадена або незаконно вивезена

за межі України, залучалася до участі у військових формуваннях або незаконно утримувалася, у тому числі перебувала в полоні [400].

У контексті нашого дослідження детальніше необхідно зупинитись на аналізі правових основ захисту дітей внутрішньо переміщених осіб. Загалом усі права дітей внутрішньо переміщених осіб можна поділити на такі групи [251, с. 276]:

1) загальні права дитини, які належать всім дітям і гарантуються Конвенцією про права дитини та національним законодавством України (право на життя; право на ім'я і набуття громадянства; право знати своїх батьків і право на їхнє піклування; право на збереження індивідуальності; право вільно висловлювати свої думки, що включає свободу шукати, одержувати і передавати інформацію та ідеї будь-якого роду, незалежно від кордонів, в усній, письмовій чи друкованій формі, у формі творів мистецтва чи за допомогою інших засобів на вибір дитини; право дитини на свободу думки, совісті та релігії тощо);

2) права дитини, які виникають внаслідок вимушеного переміщення, передбачені Законом України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» та іншими нормативними актами (право на єдність родини; на інформацію про долю та місцеперебування зниклих членів сім'ї та близьких родичів; право на продовження здобуття певного освітнього рівня на території інших регіонів України за рахунок коштів державного бюджету або інших джерел фінансування; право на достовірну інформацію про наявність загрози для життя та здоров'я дитини на території її покинутого місця проживання, а також місця її тимчасового поселення, стану інфраструктури, довкілля, забезпечення її прав і свобод; право на створення належних умов для її постійного чи тимчасового проживання; право на сприяння у переміщенні її рухомого майна; сприяння у поверненні на попереднє місце проживання тощо);

3) права дітей, що постраждали у військових конфліктах. Ці права є у таких дітей внутрішньо переміщених осіб, які, крім вимушеного переміщення, є також жертвами військових конфліктів. У 2016 році Закон України «Про охорону дитинства» був доповнений ст. 30-1, яка встановила додаткові заходи щодо

захисту дітей, які перебувають у зоні воєнних дій і збройних конфліктів, та дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів (такі діти мають право на возз'єднання їх із членами сім'ї, включаючи розшук, звільнення з полону, повернення в Україну дітей, незаконно вивезених за кордон; право на першочергове відселення місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, якщо діти опинилися чи можуть опинитися у зоні воєнних дій чи збройних конфліктів, до безпечних районів разом з батьками, законними представниками або, за їхньою згодою, без супроводження чи з іншими особами; право на медичну, психологічну та педагогічну реабілітацію тощо) [251, с. 276].

Права дітей мають бути забезпечені, незалежно від того, де вони проживають чи перебувають, а також від того, чи є в них громадянство України і документи про особу. Ця теза підтверджується позицією Європейського суду з прав людини, зокрема рішенням від 23 лютого 2016 р. Мозер проти Республіки Молдова та Росії (*Mozer v. the Republic of Moldova and Russia*), в якому було наголошено на необхідності уникати вакууму в системі захисту прав людини, і який, таким чином, має на меті гарантування того, що права, передбачені Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, будуть захищені на всій території Договірних Сторін, навіть на територіях, фактично підконтрольних іншій Договірній стороні, наприклад, через підпорядковану місцеву адміністрацію [402].

Необхідно зазначити, що при прийнятті Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20 жовтня 2014 р. не містив достатніх спеціальних заходів для допомоги дітям без супроводу дорослих або розлученим із сім'ями, а також іншим уразливим групам. Тільки після внесення змін в січні 2016 року вказаний закон встановив, що центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику з питань усиновлення та захисту прав дітей, здійснює координацію та методологічне забезпечення діяльності місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування щодо соціального захисту внутрішньо переміщених дітей-сиріт та дітей,

позбавлених батьківського піклування, осіб з їх числа, а також забезпечує дотримання вимог законодавства під час встановлення опіки чи піклування над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, їх усиновлення, застосування інших передбачених законодавством форм влаштування дітей, проводить роботу з соціальної підтримки внутрішньо переміщених сімей з дітьми, над якими встановлено опіку чи піклування, прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу [401].

Частково вказані проблеми також вирішує Постанова Кабінету Міністрів України № 866 від 24 вересня 2008 р., якою було затверджено Порядок провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини, і яка була доповнена новим розділом «Особливості провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини, переміщеної з тимчасово окупованої території або району проведення антитерористичної операції». Відповідно до п. 76 вказаного Порядку служба у справах дітей за місцем виявлення дитини, переміщеної з тимчасово окупованої території або району проведення антитерористичної операції, протягом семи робочих днів після її виявлення вживає заходів до встановлення особи дитини, місця її проживання, відомостей про батьків або осіб, які їх замінюють, інших родичів, місця їх проживання (перебування). У разі неможливості повернення дитини на виховання в сім'ю служба у справах дітей забезпечує підготовку документів для надання їй статусу дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування [403].

Зауважимо, що захист дітей від насильства під час збройних конфліктів є однією з найбільш важливих прерогатив Ради Європи. Хоча цією інституцією і не прийнято спеціального договору про захист дітей від насильства під час збройних конфліктів, однак розроблено низку інституційних актів рекомендаційного характеру, адресованих парламентам та урядам держав-членів Ради Європи.

Так, Резолюція Парламентської Асамблеї 1215 (2000) наголошує на обов'язку держав-членів Ради Європи реагувати на насильство стосовно дітей під час

збройних конфліктів, якщо вони не хочуть втратити загальні фундаментальні цінності. Також наголошується на необхідності ратифікувати:

— Факультативний протокол до Конвенції Організації Об'єднаних Націй про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах [404];

— Римський статут (1998) [405], яким створено Міжнародний кримінальний суд для розслідування військових злочинів і злочинів проти людяності;

— Два додаткові протоколи до Женевських конвенцій 1949 року, що стосуються захисту жертв збройних конфліктів [406, 407];

— Женевську конвенцію про статус біженців 1951 р. та Протокол до неї 1967 р. [408, 409].

У контексті нашого дослідження необхідно акцентувати увагу на правовому захисті дітей-комбатантів (дітей-солдат). Сьогодні не існує навіть приблизної статистики щодо кількості дітей, які беруть участь у збройному конфлікті проти України на боці так званих «Донецької народної республіки» («ДНР») та «Луганської народної республіки» («ЛНР»). Єдине, про що свідчить аналіз інформаційного простору Російської Федерації та зони тимчасової окупації Луганської та Донецької областей, це те, що активно залучати дітей та підлітків до лав незаконних збройних формувань почали від 2014 року. Йдеться не лише про створення проросійських військово-патріотичних об'єднань, де дітей навчають, зокрема, тактиці ведення бою, проводять стрілецьку та снайперську підготовку, а й про залучення дітей до незаконних збройних формувань як «синів полку». Зазначимо, що вербування та експлуатація дітей спрямовані також на їхнє залучення до контрабанди, зокрема, наркотичних засобів через визначені пункти пропуску, збору розвідувальної інформації, у тому числі встановлення GPS-маяків, заняття проституцією [410].

На початку війни добровольчі батальйони, що формувалися на захист території та інтересів України, не звертали уваги на паспортні дані бійців, тому певна кількість неповнолітніх була безпосередньо залучена до участі у реальних бойових діях. Нині, коли майже всі добровольчі батальйони входять до складу

офіційних структурних підрозділів силових структур держави, безпосередня участь неповнолітніх практично нівельована.

Про дітей у складі воєнізованих структур бойовиків повідомляли у своєму звіті від 29.05.2015 р. представники ОБСЄ. За інформацією Генеральної прокуратури України, у 2015 році лише у Донецькій області розглянуто 7 кримінальних проваджень щодо неповнолітніх, які вступили до лав незаконних збройних формувань терористичної організації «ДНР», 5 з них добровільно прийшли до прокуратури, тому підпали під амністію. У 2015 р. за вчинення злочинів проти громадської безпеки в Донецькій області засуджено 8 неповнолітніх осіб [411].

У Звіті Державного Департаменту США від червня 2016 року наголошується, що українському уряду стало відомо, що у складі дитячого батальйону, а саме Батальйону імені Святого Георгія Побідоносця, є діти віком 12 років. Набір дітей до цього батальйону бойовики здійснювали на території, що не є підконтрольною Українській державі, і в місцях, де уряд не в змозі забезпечити національні та міжнародні норми щодо заборони участі та використання дітей у збройних конфліктах [412].

Нормативно-правове визначення дефініції «дитина-солдат» у міжнародному правовому полі почало з'являтися від середини 70-х років ХХ століття. Паралельно формувалися норми, що забороняють та встановлюють кримінальну відповідальність за втягнення дітей у бойові дії. Так, у Паризьких принципах з питань дітей, що беруть участь у збройних силах або збройних групах 2007 р., поняттям дитина, яка пов'язана із зазначеними об'єднаннями, називають будь-яку особу, що не досягла 18-річного віку, нині або раніше завербована, або яку використовували збройні сили чи збройні групи будь-як, включаючи дітей і хлопчиків, і дівчаток, які використовуються як бійці, носильники, розвідники або в сексуальних цілях, але не обмежуючись ними [413].

У Факультативному протоколі до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах термін «дитина-солдат» трактується як: 1) будь-яка особа віком до 18 років, яка бере безпосередню участь у бойових діях як член

урядових збройних сил; 2) будь-яка особа віком до 18 років, яка була примусово завербована в урядові збройні сили; 3) будь-яка особа віком до 15 років, яка була добровільно завербована в державні збройні сили; 4) будь-яка особа віком до 18 років, яка була завербована або використана у військових діях збройними силами, відмінними від збройних сил держави.

Поряд з тим, у факультативному протоколі до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах, який ратифікований Верховною Радою України 23 червня 2004 року, у статті 4 зазначається, що «збройні групи, відмінні від збройних сил держави, за жодних обставин не мають вербувати або використовувати у військових діях осіб, які не досягли 18-річного віку» [414].

Водночас вербування та використання дітей, які не досягли 15-ти років, для участі у бойових діях є військовим злочином, відповідно до пп. XXVI п. 2 (а) ст. 8 Римського статуту Міжнародного кримінального суду.

Як доводить міжнародна практика, діти погоджуються ставати солдатами за умов психологічного тиску, економічних негараздів, ідеологічних чи політичних переконань, культурних традицій, соціальної бездоглядності, фінансової зацікавленості. Дослідження, проведені Генеральним Секретарем ООН Грасою Машел у серпні 1996 р. з питань використання дітей як солдат упродовж 1965–1995 років, дозволили зробити висновок про те, що основний чинник приходу дитини до армії чи участі в збройних формуваннях — економічний. «Голод і бідність можуть штовхати батьків віддавати своїх дітей на військову службу» [415].

Дітей вербують до складу військових формувань не тільки тому, що не вистачає дорослих. Існує думка, що саме неповнолітні є ідеальними солдатами. На відміну від військових, вони невибагливі й дисциплінованіші, ними легше керувати, нав'язуючи власні ідеологічні переконання. Малолітні солдати здатні не замислюючись піти на вбивство. Вони не в змозі адекватно оцінити реальну небезпеку для свого життя, тому їх можна задіяти в найнебезпечніших операціях, посилаючи на вірну смерть [416].

Необхідно зазначити, що українське законодавство загалом відповідає нормам міжнародного кримінального та гуманітарного права щодо заборони втягнення дітей у бойові дії. Так, стаття 30 «Заборона участі дітей у воєнних діях і збройних конфліктах» Закону України «Про охорону дитинства» забороняє «участь дітей у воєнних діях і збройних конфліктах, включаючи вербування, фінансування, матеріальне забезпечення, навчання дітей з метою використання у збройних конфліктах інших держав або насильницьких діях, спрямованих на повалення державної влади чи порушення територіальної цілісності, а також використання дітей у воєнних діях і збройних конфліктах, залучення та/або втягування дітей до непередбачених законами України воєнізованих чи збройних формувань, пропаганду війни» [25].

Окрім того, вітчизняне законодавство регламентує відповідальність за ст. 304 «Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність» Кримінального кодексу України, а саме наголошує на покаранні за «втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, у пияцтво, у заняття жебрацтвом, азартними іграми», що карається позбавленням волі на строк від трьох до семи років [32]. Проте сьогодні для України необхідно в Кримінальному кодексі передбачити окремі склади злочинів щодо дітей у період збройних конфліктів, зокрема, встановити кримінальну відповідальність за вербування або втягування в інший спосіб дітей до участі у збройних конфліктах.

Отже, військова агресія на Сході України застала органи державної влади в стані розгубленості. Як наслідок, переважна більшість змін до норм законодавства була сконцентрована на порядку реєстрації внутрішньо переміщених осіб та компенсації виплат, натомість інші питання часто лишались поза увагою. Першочерговим питанням є необхідність налагодження обліку дітей, які перебувають на території проведення АТО, моніторингу їхнього становища та забезпечення прав, а також обліку дітей, які проживають в населених пунктах, розташованих на лінії зіткнення та перебувають в складних психологічних та соціально-економічних умовах.

З огляду на вищенаведене вважаємо, що існує гостра необхідність у такому:

— забезпечити ведення достовірної статистики відносно всіх категорій дітей, а саме: тих, хто проживає на території проведення АТО, в населених пунктах, розташованих на лінії зіткнення, внутрішньо переміщених дітей, дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, таких, які отримали поранення, та загиблих; звітності щодо абітурієнтів, які вступили до українських ВНЗ з тимчасово окупованої території або території проведення АТО;

— запровадити кримінальну відповідальність за втягнення дітей у збройні сили та угруповання; забезпечити постійне інформування цивільних і військових про ризики і наслідки залучення дітей у збройні конфлікти та про права постраждалих дітей; для неповнолітніх, які були залучені до участі у військових підрозділах, розробити програми психологічної реабілітації та адаптації дітей і забезпечити можливості їхнього проходження [218].

Для вдосконалення категоріально-понятійного апарату необхідно законодавчо визначити поняття нових категорій дітей, які виникли в результаті проведення антитерористичної операції на Сході України, а саме: «дитина, яка перебуває в зоні збройного конфлікту», «дитина, залучена до збройного конфлікту», «дитина-солдат», «дитина-військовий злочинець», «дитина, яка потребує тимчасового захисту», «дитина, яка потребує додаткового захисту», «дитина, розлучена з сім'єю» [417, с. 163].

Незважаючи на дію багатьох міжнародно-правових актів, діти продовжують залучатися до воєнних дій та збройних конфліктів в усьому світі. Діти стають не тільки жертвами, але й особами, які самі вчиняють насильство. Дітей перетворюють на засіб ведення війни, систематично вербують у військові формування або викрадають, щоб перетворити в дітей-солдатів. Тому для вирішення цієї глобальної проблеми міжнародній спільноті необхідно посилити заходи, спрямовані проти участі дітей у збройних конфліктах через посилення санкцій щодо держав, які порушують права дітей.

Висновки до розділу 3

Підсумовуючи проведений у третьому розділі аналіз нормативно-правових основ державної політики у сфері захисту дітей від насильства та інших протиправних дій, можна зробити такі висновки.

1. В Україні рівень контролю, що стосується виявлення насильства щодо дітей у сім'ї на ранніх етапах, є достатній. Проте процедури, що вказані, досі не мають механізму швидкого реагування при виявленні таких дітей. Окрім того, система реагування на насильство щодо дітей не передбачає швидких механізмів, діючи за якими дитина сама має змогу звернутись не тільки за правовою допомогою, а й за фізичним та психологічним захистом. Насильство щодо дітей в сім'ї «виштовхує» його не тільки з сім'ї, а й зі школи, причому не просто на вулицю, а в кримінальну сферу. Неповнолітній опиняється в ситуації, коли він протестує оточуючим «на зло всім».

2. Ситуація із поширенням праці дітей, особливо в умовах загострення проблеми бідності, докорінно не змінилася. Перетворення праці дітей у «зловживання владою з боку дорослого» залишається для суспільства поки невизначеним поняттям, що ускладнює вирішення проблеми. Саме тому чітка і зважена державна політика захисту дітей від найгірших форм дитячої праці є фундаментальною базою і відправною точкою у боротьбі з експлуатацією дітей в Україні.

3. Зауважено, що в Україні необхідно встановити кримінальну відповідальність за навмисне вчинення таких дій, як цього вимагає Конвенція про кіберзлочинність від 23 листопада 2001 р.: вироблення дитячої порнографії з метою її розповсюдження, розповсюдження, передача, володіння дитячою порнографією у комп'ютерній системі чи на комп'ютерному носії інформації.

4. Насильство стосовно дітей в освітньому середовищі (булінг) — соціальне явище, яке отримало поширення у всьому світі, у тому числі й в Україні. У XXI столітті булінг набув нового соціального наповнення. Перспективним напрямом запобігання насильству щодо дітей є активне залучення вихователів, вчителів,

шкільних психологів до цієї діяльності. Інформація про чинну Національну дитячу гарячу лінію має розповсюджуватись серед дітей саме в дошкільних та шкільних закладах освіти.

Сьогодні для України необхідно в Кримінальному кодексі передбачити окремі склади злочинів щодо дітей у період збройних конфліктів, зокрема, встановити кримінальну відповідальність за вербування або втягування в інший спосіб дітей до участі у збройних конфліктах.

РОЗДІЛ 4

СУБ'ЄКТИ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ЗАХИСТУ ДІТЕЙ ВІД НАСИЛЬСТВА ТА ІНШИХ ПРОТИПРАВНИХ ДІЙ

4.1 Законодавче регулювання діяльності суб'єктів у сфері захисту дітей від насильства та інших протиправних дій

4.1.1 Загальна характеристика статусу суб'єктів у сфері захисту дітей від насильства та інших протиправних дій

Найважливішою ознакою системи суб'єктів у сфері захисту дітей від насильства та інших протиправних дій є наявність значної кількості суб'єктів, що відрізняються характером, формами і методами діяльності, а також своїми повноваженнями. Як зауважено раніше, насильство стосовно дітей — це глобальна, комплексна, масштабна проблема, у вирішенні якої мають брати участь всі державні органи та громадяни. Хоча цю проблему неодноразово досліджували різні фахівці, однак досі її вирішити не вдалося [418, с. 87].

Розглядаючи статус суб'єктів у сфері захисту дітей від насильства та інших протиправних дій, доцільно визначити поняття статусу.

Філософський енциклопедичний словник визначає статус як «соціальний, співвідносний стан (позиція) індивідуума або групи в соціальній системі, що визначається за низкою ознак, специфічних для цієї системи (економічних, професійних, етнічних та інших)» [419, с. 626].

Необхідно зазначити, що деякі вчені, досліджуючи правовий статус органу державного управління, не дійшли згоди щодо суті цієї проблеми. Так, на думку О. Якимова, складовими правового статусу державного органу є чотири елементи: цільовий блок; компетенція; організаційний блок елементів; відповідальність [420, с. 106]. При цьому до цільового блоку автор включає такі категорії, як «мета», «завдання», «функції».

Натомість Д. Бахрах виділяє в адміністративно-правовому статусі колективних суб'єктів три головних блоки: 1) цільовий; 2) структурно-організаційний; 3) компетенційний [421, с. 26–27].

Стаття 6 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07.12.2017 р. № 2229-VIII передбачає, що суб'єкти, які здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, це:

- 1) спеціально уповноважені органи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству;
- 2) інші органи та установи, які виконують функції зі здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству;
- 3) загальні та спеціалізовані служби підтримки постраждалих осіб;
- 4) громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах [19].

Необхідно підкреслити, що організаційно-правовою основою взаємодії державних органів та соціальних установ у сфері захисту дітей від насильства та інших протиправних дій є система нормативно-правових актів — і загальних, що стосуються правових відносин загалом, і спеціальних, з-поміж яких: спільний наказ Міністерства України у справах сім'ї, дітей та молоді і Міністерства внутрішніх справ «Про затвердження Інструкції щодо порядку взаємодії структурних підрозділів, відповідальних за реалізацію державної політики щодо попередження насильства в сім'ї, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді і відповідних підрозділів органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї» від 7 вересня 2009 р. № 3131/386 [422], наказ Державного комітету у справах сім'ї та молоді, Міністерства внутрішніх справ, Міністерства освіти і науки, Міністерства охорони здоров'я «Про затвердження Порядку розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або реальної загрози його вчинення» від 19 серпня 2014 р. № 564/836/945/577 [21].

Підтримуємо думку багатьох науковців стосовно необхідності включення до суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому

насилльству: судмедекспертів, оскільки судово-медична експертиза є обов'язковою у випадку притягнення до кримінальної відповідальності за деякими видами злочинів; неурядові організації. Сьогодні в Україні діє значна кількість неурядових організацій, які становлять розвинену мережу на національному та регіональному рівнях. Їхня діяльність полягає в організації допомоги потерпілим, роботи «гарячих ліній», проведенні досліджень із проблем насилльства, експертизи законодавчих актів, роботи з мас-медіа тощо. Однак необхідно наголосити, що ефективно впровадження будь-якого напряму діяльності неурядових організацій неможливе без скоординованих зусиль з органами державної влади [93, с. 77–78].

Г. Горбова, В. Галуцько слушно зауважують, що адміністративно-правовий статус публічної адміністрації у сфері адміністративно-правового регулювання протидії насилльству в сім'ї — це сукупність юридичних обов'язків і прав суб'єктів публічної адміністрації, наділених правосуб'єктністю, що встановлюються задля протидії насилльству в сім'ї з метою забезпечення конституційних прав та законних інтересів людини і громадянина [83, с. 38–39].

До основних методів діяльності органів виконавчої влади у сфері попередження насилльства в сім'ї щодо дітей відносяться переконання та примус. До того ж потрібно використовувати й інші методи, а саме: вимогу, надання допомоги, приклад, схвалення, спостереження, опитування тощо. Розглянемо детальніше деякі з них.

Вимога є впливом на свідомість особи з метою спонукати її до позитивної діяльності або гальмування її дій і вчинків, якщо вони мають негативний характер. На думку А. Кузьмінського, В. Омеляненко вимога — це метод педагогічного впливу на свідомість особи з метою викликати, стимулювати або загальмувати окремі види його діяльності (вимога-прохання, вимога-довіра, вимога-схвалення, вимога-порада, вимога-натяк, умовна вимога, вимога-осуд, вимога-недовіра, вимога-погроза) [423, с. 290].

Метод надання допомоги спрямований на зміну способу життя, навколишнього оточення і особи, яка вчинила насилльство щодо дитини, і самої дитини, і може здійснюватися в формі працевлаштування, влаштування на

навчання, зацікавленні в активній громадській діяльності, навчанні батьків ненасильницьким методам виховання дітей тощо. Так, наприклад, Український фонд «Благополуччя дітей» адаптував спеціальну програму «Без ляпасу», спрямовану на формування усвідомленого батьківства та навчання батьків ненасильницьким методам виховання дітей [424].

Метод прикладу використовують для конкретизації певного теоретичного твердження, доведення істинності певної моральної норми. Він є переконливим аргументом і часто спонукає до наслідування. Можна використовувати і позитивні, і негативні приклади. На думку А. Благої, Т. Журавель та Н. Мілорадової, під час наведення позитивного прикладу необхідно розкрити ті якості або дії, які викликають бажання наслідувати їм.

Метод схвалення — це спосіб впливу, що виражає позитивну оцінку поведінки особи з метою закріплення позитивних якостей, зміцнення її впевненості у власних силах і, отже, посилення прагнення до позитивних дій і вчинків, певних успіхів. Погоджуємось з думкою деяких науковців стосовно того, що іноді доцільно похвалити людину, коли вона ще не досягла значних успіхів у поведінці, але прагне до цього. Відзначення хоча б невеликих зрушень на краще, маленької перемоги над собою, пробуджують в неї енергію, стимулюють на повторення схвалених вчинків [425, с. 87].

Спостереження та опитування як методи попередження насильства щодо дітей в сім'ї доцільно використовувати з метою своєчасного виявлення ознак насильства щодо дитини. Так, саме ці методи пропонують використовувати автори індикативної методики, яка дозволяє виявити картину поводження з дитиною [426, с. 108].

Метод переконання служить формуванню у громадян внутрішньої потреби та стійкої звички правомірної поведінки. Першочергове його завдання як методу попередження насильства щодо дітей, на думку О. Негодченка, — підвищення загальної правової культури населення, формування правильних установок поведінки, прищеплення практичних навичок у здійсненні тих чи інших суб'єктивних повноважень, що зобов'язують самостановлення [427, с. 125].

Метод переконання реалізують працівники органів виконавчої влади в таких формах запобігання насильству щодо дітей: профілактичні бесіди; правове виховання; правова освіта; правова пропаганда; обговорення поведінки за місцем роботи чи проживання батьків або осіб, що їх замінюють, тощо.

Застосування методу примусу в демократичному суспільстві має відбуватися лише за умови, що всі інші заходи виховного характеру не дали необхідних результатів. Це, як зазначав О. Негодченко, «свого роду антизахід держави на протиправну поведінку правопорушника» [427, с. 124].

Необхідно наголосити, що державна політика України у сфері захисту дітей від насильства та інших протиправних дій концентрується навколо проблем координації зусиль різних структур, неспіврозмірного покарання за вчинення насильства щодо дітей, недостатнього судового переслідування правопорушників та фактичної відсутності можливостей надання допомоги потерпілим від насильства.

Мусимо констатувати, що під час розгляду справ, пов'язаних з насильством у сім'ї, в судах майже відсутня практика посилення на Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07.12.2017 р. № 2229-VIII. Це впливає і на кваліфікацію правопорушень, і на розуміння сутності проблеми загалом. Саме тому вкрай потрібне узагальнення судової практики у справах, пов'язаних із насильством щодо дітей, а на рівні Верховного Суду України — винесення рекомендації щодо застосування Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» під час розгляду такої категорії справ і в порядку кримінального, і цивільного судочинства, та у справах про притягнення правопорушників до адміністративної відповідальності [71, с. 162].

Натомість дослідниця кримінологічного аспекту насильства в сім'ї А. Блага зазначає, що зміст запобігання насильству щодо дітей в сім'ї складають виховні, соціальні та правові методи. Так, серед виховних методів свою ефективність показали [10, с. 311]:

— переконування, яке передбачає навмисний цілеспрямований вплив на свідомість, волю і почуття особи з метою зміни її антигромадської спрямованості

та закріплення позитивної соціальної орієнтації. Це провідний спосіб впливу на людину з використанням такого важливого засобу, як слово. Основними прийомами переконування є пояснення, розкриття наслідків дій, бесіда, звернення до почуттів совісті і честі;

— приклад використовують для конкретизації певного теоретичного твердження, доведення істинності певної моральної норми;

— вимога є впливом на свідомість особи з метою спонукати її до позитивної діяльності або гальмування її дій і вчинків, якщо вони мають негативний характер;

— осуд передбачає вплив на особистість з метою осуду чи гальмування її негативних дій і вчинків;

— схвалення — це спосіб впливу, що виражає позитивну оцінку поведінки особи з метою закріплення позитивних якостей, зміцнення її впевненості у власних силах і, отже, посилення прагнення до позитивних дій і вчинків, певних успіхів [423, с. 134];

— корекційна робота проводиться з особою, яка вчинила насильство в сім'ї, з метою зміни поведінки та формування ненасильницької моделі поведінки. Корекційна програма спрямована на формування цінностей та ненасильницької моделі поведінки в сім'ї особи, яка вчинила насильство в сім'ї.

Соціальними методами запобіжної роботи є:

— соціальний контроль через груповий тиск, що здійснюється на особу з боку багатьох первинних груп, до яких вона включена (сім'я, виробнича бригада, клас, студентська група, місцева громада тощо), може реалізовуватись у різних формах: пояснення, осудження, примушування [428];

— соціальний супровід сімей або осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах, метою якого є надання своєчасної допомоги (у т. ч. вжиття невідкладних заходів для подолання життєвих труднощів).

Правові методи, змістом яких є застосування юридичних норм:

— регламентація та обмеження — винесення індивідуального правозастосовного акта, який забороняє або приписує здійснення певних дій;

профілактичний контроль за місцем проживання або навчання особи з боку правоохоронних органів чи громадськості; виявлення та усунення негативного впливу на правопорушника з боку інших осіб, а також інших об'єктивних (зовнішніх) умов, що сприяють вчиненню насильства в сім'ї (лікування від алкоголізму чи наркоманії, здійснення заходів щодо обмеження цивільної дієздатності члена сім'ї, який зловживає алкогольними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами тощо);

— примус — адміністративний арешт і адміністративне затримання, штраф, адміністративний нагляд, влаштування у приймальники-розподільники для дорослих і неповнолітніх, припинення бродяжництва і жебрацтва та ін. [425, с. 88].

Розглянемо організацію та діяльність Міністерства соціальної політики України у сфері захисту дітей від насильства та інших протиправних дій. Міністерство соціальної політики України є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовує й координує Кабінет Міністрів України. Окрім того, Міністерство є спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків, попередження насильства в сім'ї та з питань протидії торгівлі людьми.

Відповідно до Положення «Про Міністерство соціальної політики України», затвердженого Указом Президента України від 6 квітня 2011 року № 389/2011, основним завданням зазначеного Міністерства є участь у розробленні та реалізація державної політики щодо запобігання насильству в сім'ї [429].

Постановою Кабінету Міністрів України від 17 червня 2015 р. № 423 «Про затвердження Положення про Міністерство соціальної політики України» визначено, що Міністерство соціальної політики України відповідно до його функцій: координує діяльність уповноважених підрозділів органів внутрішніх справ, органів опіки і піклування щодо запобігання насильству в сім'ї; узагальнює відомості про насильство в сім'ї, визначає потребу в утворенні спеціалізованих установ для жертв насильства в сім'ї в регіонах; здійснює контроль за організацією і діяльністю спеціалізованих установ для жертв насильства в сім'ї;

розробляє і затверджує методичні рекомендації щодо корекційної програми осіб, які вчинили насильство в сім'ї; приймає і розглядає заяви та повідомлення про факти вчинення насильства в сім'ї і реальну загрозу його вчинення; скеровує жертв насильства в сім'ї та членів сім'ї, стосовно яких існує реальна загроза його вчинення, до спеціалізованих установ для жертв насильства в сім'ї та інші повноваження [430].

Водночас варто наголосити, що ст. 7 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07.12.2017 р. № 2229-VIII поряд із зазначеними вище завданнями центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, які містяться в Положенні «Про Міністерство соціальної політики України», затвердженому Указом Президента України від 6 квітня 2011 року № 389/2011, визначає, що зазначений орган також має певні повноваження: формування державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству; нормативно-правове регулювання у сфері запобігання та протидії домашньому насильству; координація діяльності суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству; забезпечення розроблення та затвердження типових програм для постраждалих осіб, а також методичних рекомендацій щодо їх виконання; забезпечення розроблення та затвердження типових програм для кривдників, а також методичних рекомендацій щодо їх виконання, у тому числі з урахуванням віку, стану здоров'я, статі кривдника; здійснення методичного забезпечення місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування у сфері запобігання та протидії домашньому насильству; затвердження стандартів надання соціальних послуг постраждалим особам та методики визначення потреб територіальних громад у створенні спеціалізованих служб підтримки постраждалих осіб; здійснення міжнародного співробітництва у сфері запобігання та протидії домашньому насильству [19].

Отже, Міністерство соціальної політики України формує та забезпечує реалізацію державної політики з питань сім'ї та дітей, питань протидії торгівлі людьми, у сферах трудових відносин.

Водночас Міністерство соціальної політики є центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, а територіальні департаменти соціального захисту населення є центральними органами виконавчої влади, що реалізують державну політику у сфері запобігання та протидії домашньому насильству.

До повноважень центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, належать: реалізація державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству; забезпечення створення та функціонування Єдиного державного реєстру випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі, здійснення повноважень держателя цього реєстру; забезпечення функціонування служб підтримки постраждалих осіб та здійснення контролю за їхньою діяльністю; координація підготовки фахівців, які представляють суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству; організація та проведення загальнонаціональних соціологічних, правових, психолого-педагогічних та інших досліджень щодо домашнього насильства, його причин і наслідків; збір, аналіз і поширення відповідно до законодавства інформації про домашнє насильство, удосконалення системи показників у формах державної статистичної звітності щодо запобігання та протидії домашньому насильству; забезпечення здійснення моніторингу ефективності законодавства про запобігання та протидію домашньому насильству, практики його застосування, заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, надання методичної та практичної допомоги суб'єктам, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству; підготовка та оприлюднення щорічного звіту про стан реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству; ведення обліку даних про

діяльність загальних та спеціалізованих служб підтримки постраждалих осіб на загальнодержавному рівні [19].

У контексті нашого дослідження ще раз підкреслимо, що важливим напрямом підвищення ефективності державної політики у сфері запобігання насильству в сім'ї є ратифікація Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція) від 11 травня 2011 р., яку Україна має намір ратифікувати.

Необхідно наголосити, що Стамбульська конвенція вимагає розробки і реалізації комплексної і скоординованої політики, яка пропонує цілісний підхід до боротьби з усіма формами насильства щодо жінок, включаючи домашнє насильство, сексуальне насильство, примусовий шлюб, каліцтво жіночих геніталій, переслідування, примусову стерилізацію, примусовий аборт або сексуальні домагання.

Окрім того, Стамбульська конвенція вимагає, щоб держава-учасниця призначила або створила один або декілька офіційних органів, відповідальних за координацію, реалізацію, моніторинг та оцінку політики і заходів щодо запобігання та боротьби з усіма формами насильства, які охоплюються цією конвенцією. Функції координуючого органу покликані забезпечити координацію та узгодженість дій усіх відомств і владних структур при виконанні різноманітних заходів, спрямованих на реалізацію цієї конвенції. Передусім, цей орган має забезпечити, щоб такі заходи проводилися злагоджено та із залученням спільних зусиль усіх установ та всіх секторів державного управління на національному, регіональному та (або) місцевому рівнях [174].

Що стосується чинного законодавства у сфері захисту дітей від насильства, то ст. 6 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07.12.2017 р. визначає повноваження «центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, та центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії домашньому насильству», які

не повною мірою відповідають завданням, переліченим у статті 10 Стамбульської конвенції.

Загалом державна політика у сфері захисту дітей від насильства та інших протиправних дій відповідає міжнародним стандартам та спрямована на подолання усталених стереотипів в цій сфері. Національне законодавство України з цих питань охоплює чимало нормативно-правових актів, які нерідко суперечать один одному. Передусім це стосується повноважень органів та установ, які входять до системи запобігання насильству щодо дітей, процедури їхньої звітності, послідовності вживання заходів запобігання насильству щодо дитини, а також заходів юридичної відповідальності. Окрім того, в Україні існує проблема нормативного забезпечення взаємодії та координації зусиль державних установ та організацій у сфері захисту дітей від насильства. Внаслідок адміністративної реформи, що розпочалася 10 грудня 2010 року, втрачено важливі галузі управління у сфері захисту сім'ї та дітей.

Обстоюємо позицію створення при Міністерстві соціальної політики України Департаменту з попередження насильства та інших протиправних дій щодо дітей, який би проводив діяльність за такими напрямками: координація діяльності суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання і протидії насильству та іншим протиправним діям стосовно дітей; захист прав і законних інтересів дітей; запобігання вчиненню насильницьких та інших протиправних дій щодо дітей; запобігання втягненню дітей у антигромадську діяльність.

4.1.2 Завдання та функції інших органів та установ у сфері захисту дітей від насильства та інших протиправних дій

Відповідно до Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07.12.2017 р., до інших органів та установ, які виконують функції із запобігання та протидії домашньому насильству, належать: служби у справах дітей; уповноважені підрозділи органів Національної поліції України; органи управління освітою, навчальні заклади, установи та організації системи освіти;

органи охорони здоров'я, установи та заклади охорони здоров'я; центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги; суди; прокуратура; уповноважені органи з питань пробації.

Безпосереднє ведення справ та координація діяльності стосовно захисту прав дітей, зокрема дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, належить службам у справах дітей районних, районних у містах Києві та Севастополі держадміністрацій, виконавчих органів міських, районних у містах рад (далі — служби у справах дітей) [403].

Тривалий час низка питань, пов'язаних зі службами у справах дітей, залишалися невизначеними: не була належно забезпечена правова основа їхньої діяльності (вони діяли на підставі Тимчасових примірних положень). Проте негативні тенденції вдалося подолати. Прийнято «Типові положення про служби у справах дітей» [431], затверджено «Порядок ведення Єдиного електронного банку даних дітей, які опинились у складних життєвих обставинах» [432].

Постанова КМУ від 24 вересня 2008 року «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини» внесла деякі зміни щодо діяльності служби у справах дітей [403]. Пункт 3 цієї постанови передбачає, що безпосереднє ведення справ та координація діяльності стосовно захисту прав дітей, зокрема дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, покладаються на служби у справах дітей. Постанова детально регламентує порядок виявлення дітей, які залишилися без батьківського піклування; ведення обліку дітей, які залишилися без батьківського піклування, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; набуття статусу дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування; влаштування дітей, які залишилися без батьківського піклування, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Окрім того, вищезазначена постанова затвердила Типове положення про комісію з питань захисту прав дитини, яка є консультативно-дорадчим органом, що утворюється головою районної, районної у містах Києві та Севастополі держадміністрації, виконавчого органу міської, районної у місті ради. Основним

завданням цієї комісії є сприяння забезпеченню реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист, сімейне виховання та всебічний розвиток [403].

Ще одним важливим документом у сфері захисту прав дітей від насильства став наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту від 18.11.2008 р. № 4591 «Про затвердження Порядку ведення особової справи дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування, та форми індивідуального плану соціального захисту дитини, яка опинилася у складних життєвих обставинах, дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування» [433].

За даними Мінсоцполітики України, спостерігається стійка динаміка зменшення кількості дітей, які перебувають на обліку служб у справах дітей як такі, що перебувають у складних життєвих обставинах за 2014–2016 рр. (дод. 3).

Необхідно зазначити, що розгляду завдань служб у справах дітей в науковій літературі приділена відповідна увага. Зокрема, науковці виділяють такі завдання цих служб:

1. Методичне керівництво — розроблення і здійснення самостійно або разом із відповідними органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями незалежно від форми власності, громадськими організаціями заходів щодо забезпечення прав, свобод і законних інтересів дітей, запобігання вчиненню ними правопорушень; контроль за виконанням цих заходів.

2. Координація зусиль органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності у вирішенні питань соціального захисту дітей та організації роботи щодо запобігання бездоглядності.

3. Контроль за умовами утримання і виховання дітей у спеціальних установах дітей, організацією виховної роботи в навчальних закладах і за місцем проживання; за дотриманням законодавства про працю дітей на підприємствах, в установах та організаціях незалежно від форми власності тощо [153, с. 169–170].

Водночас не можна залишати поза увагою той факт, що хоча працівники служб у справах дітей і проводять значний обсяг роботи, але в переважній більшості вона: 1) ведеться у досить вузьких напрямках та дублюється іншими органами та установами; 2) охоплює не всі напрями, визначені нормативно-правовими актами. Аналіз аналітичної і статистичної інформації свідчить про те, що діяльність служб у справах дітей, як правило, зводиться до:

— виявлення і постановки на облік дітей певних категорій та їхніх батьків (це здійснюють також центри соціальних служб для дітей, сім'ї та молоді, уповноважені підрозділи органів Національної поліції, органи освіти);

— участі у проведенні рейдів та вилученні дітей з вулиць і неблагополучних родин (цю діяльність також виконують уповноважені підрозділи органів Національної поліції та органи освіти);

— обстеження умов виховання та проживання дітей в сім'ях (неможливо стверджувати, що цю діяльність доцільно проводити службою у справах дітей, бо навіщо дублювати функції центрів соціальних служб для дітей, сім'ї та молоді);

— соціального супроводу неблагополучних родин та дітей (ця діяльність також належить до функцій центрів соціальних служб для дітей, сім'ї та молоді);

— порушення клопотань щодо адміністративного притягнення батьків за ухилення від виховання дітей (результативність цієї роботи за визначенням власне працівників є дуже низькою, близькою до нуля, та дублює функції уповноважених підрозділів органів Національної поліції) [153, с. 183–185].

Окрім того, Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» і «Порядок розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або загрози його вчинення», які регламентують порядок реагування на випадки насильства в сім'ї щодо дітей, не узгоджені між собою. Внаслідок цього уповноважені суб'єкти попередження такого насильства перекладають відповідальність один на одного.

Служба у справах дітей має організовувати та систематично здійснювати роз'яснювальну роботу в школах та дитячих садочках для батьків з метою зміни суспільних поглядів щодо насильства в сім'ї, зокрема щодо заборонених форм

насильства щодо дітей, наслідків, до яких вони призводять, та відповідальності за їх вчинення. Адже не зважаючи на те, що законодавець наділяє всіх батьків однаковими правами та обов'язками щодо виховання дітей, в кожній сім'ї виховний процес є унікальним і залежить від багатьох складових морального та правового характеру: рівня освіти та культури батьків, їх досвіду, матеріального стану сім'ї, розподілу обов'язків в сім'ї між батьками щодо виховання дітей та турботи про них тощо. Звичайно, жорстоке поводження з дитиною зустрічається в різних сім'ях, і безпосередньо від добробуту сім'ї не залежить. Звісно, у сім'ях з високим рівнем достатку, вочевидь, не траплятиметься економічне насильство щодо дитини, однак до дітей в таких сім'ях можуть застосовуватись інші форми насильства [18, с. 106–107].

Слід погодитись з думкою П. Орлова та О. Мартиненко щодо доцільності створення при службах у справах дітей інформаційно-аналітичного сектору, в обов'язки якого входило б збирання, обробка та наступний розподіл інформації між конкретними суб'єктами профілактичної діяльності. Це може суттєво сприяти покращенню обміну інформацією між зацікавленими органами, зокрема, уповноваженими підрозділами органів Національної поліції, органами охорони здоров'я, службами у справах дітей та школами [434, с. 32].

Необхідно підкреслити, що в Україні відсутня статистична інформація стосовно представлення інтересів прав дитини в суді, кількості фахівців (укомплектованість та завантаженість), кількості дітей, яким була надана допомога (за видами допомоги), загальної кількості справ, в яких здійснювався захист дітей. Саме тому необхідно розробити та затвердити в установленому порядку єдину обов'язкову форму звітності органів опіки і піклування [71, с. 82].

Повноваження суб'єктів, що здійснюють захист дітей від насильства, мають лише загальний характер. Що ж стосується служби у справах дітей, то слід зауважити, що функцій, які у повному обсязі виконують власне служби у справах дітей без будь-якого дублювання діяльності інших органів, сьогодні практично не існує. Навіть при розробці відповідних програм регіонального значення

виконавцями відповідних заходів зазначаються всі служби одразу, що не дозволяє чітко окреслити відповідальність того чи іншого органу [435, с. 28].

Розглянемо завдання і функції уповноважених підрозділів органів Національної поліції України. До служб і підрозділів у системі органів Національної поліції, які здійснюють протидію насильству щодо дітей, можна віднести Департамент превентивної діяльності Національної поліції України та службу дільничних офіцерів поліції.

Департамент превентивної діяльності у межах компетенції реалізує державну політику у сферах забезпечення публічної безпеки і порядку, безпеки дорожнього руху, організації роботи дозвільної системи, превентивної та профілактичної діяльності, запобігання та припинення насильства в сім'ї [436].

Департамент у своїй діяльності керується Конституцією та законами України, указами Президента України та постановами Верховної Ради України, прийнятими відповідно до Конституції та законів України, актами Кабінету Міністрів України, іншими нормативно-правовими актами та Положенням про Департамент превентивної діяльності Національної поліції України, затвердженим наказом Національної поліції України від 27.11.2015 р. № 123.

Департамент превентивної діяльності Національної поліції України у порядку та в спосіб, визначений законодавством, здійснює контроль за додержанням вимог законів та інших нормативно-правових актів щодо опіки, піклування над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування; уживає заходів щодо запобігання дитячій бездоглядності, правопорушенням у дитячому середовищі, а також соціального патронажу щодо дітей, які відбували покарання у виді позбавлення волі; вживає заходів із запобігання та припинення насильства в сім'ї; організовує індивідуальну превентивну роботу з неповнолітніми, які перебувають у конфлікті із законом, роботу з протидії втягненню дітей у злочинну діяльність, пияцтво, зайняття жебрацтвом та іншу протиправну діяльність [436].

Підкреслимо, що обов'язок протидії насильству в сім'ї, як і будь-якому іншому правопорушенню, впливає із Закону України від 02.07.2015 р. № 580-

VIII «Про Національну поліцію», у ст. 2 якого зазначається, що основними завданнями поліції є: 1) забезпечення публічної безпеки і порядку; 2) охорона прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; 3) протидія злочинності; 4) надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги [437].

Водночас зазначимо, що заходи щодо запобігання домашньому насильству, які здійснюють уповноважені підрозділи органів Національної поліції, визначено в Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07.12.2017 р.

Зауважимо, що Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» розширив підстави реагування на випадки домашнього насильства. Так, терміновий заборонний припис виноситься не лише за заявою постраждалої особи, а також за власною ініціативою працівником уповноваженого підрозділу органів Національної поліції України за результатами оцінки ризиків.

Отже, можемо констатувати, що органи Національної поліції здійснюють захист дітей від насильства шляхом попередження правопорушення, передбаченого ст. 173-2 КУпАП, його припинення, здійснення адміністративно-юрисдикційної діяльності щодо осіб, які вчинили таке насильство, що підпадає під ознаки адміністративного правопорушення, шляхом складання протоколів про адміністративні правопорушення, застосовуючи при цьому засоби адміністративного примусу [95, с. 54–55].

У своїй діяльності щодо захисту дітей від насильства уповноважені підрозділи органів Національної поліції керуються Конституцією України, законами України «Про Національну поліцію», «Про запобігання та протидію домашньому насильству», КК України, КУпАП, КПК України, указами Президента України, постановами Кабінету Міністрів України, нормативними актами Міністерства внутрішніх справ України, Загальною декларацією прав людини, міжнародними правовими нормами, ратифікованими у встановленому порядку.

До актів відомчого характеру, які регламентують діяльність органів поліції щодо захисту дітей від насильства, належать накази МВС України: «Про затвердження Інструкції з організації діяльності дільничних офіцерів поліції» від 28.07.2017 р. [438], «Про затвердження Положення про порядок роботи зі зверненнями громадян і організації їх особистого прийому в системі Міністерства внутрішніх справ України» від 10.10.2004 р. № 1177 [439], «Про затвердження Інструкції з оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення» від 06.11.2015 р. № 1376 [440], «Про організацію діяльності приймальників-розподільників для дітей органів Національної поліції України» від 03.07.2017 р. № 560 [441] тощо.

Слід зазначити, що після прийняття Закону України «Про Національну поліцію» досі не внесені відповідні зміни до багатьох нормативно-правових актів, якими регулюється діяльність підрозділів Національної поліції України. Це суттєво ускладнює їхню практичну діяльність, призводить до невідповідності нових назв сучасних підрозділів Національної поліції та тих, що згадуються в чинній нормативно-правовій базі. Отже, вкрай необхідним є найскоріше приведення всіх нормативно-правових актів у відповідність до Закону України «Про Національну поліцію».

У липні 2017 р. створено Управління ювенальної превенції, тобто відбулась реорганізація досі існуючого підрозділу, його збільшення та розширення функцій. Зміни пояснюють необхідністю посилення роботи з дітьми в час розвитку технологій, миттєвого поширення інформації та появи нових тенденцій серед молоді. Поліція має шукати і впроваджувати нові методи і підходи, які будуть відповідати сучасним викликам [442].

Щодо нормативного регулювання роботи підрозділів ювенальної превенції, то особливості організації роботи, завдання та повноваження підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України затверджені наказом МВС України «Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України» від 19.12.2017 р. № 1044 [443].

Відповідно до положень законодавства, до повноважень Національної поліції належить формування інформаційних ресурсів, зокрема наповнення та підтримка в актуальному стані баз даних, що входять до єдиної інформаційної системи Міністерства внутрішніх справ України. Зокрема, чинна статистична звітність про результати роботи органів Національної поліції з протидії домашньому насильству (форма № 1-НС) передбачає збір та систематизацію даних, які характеризують такі показники: кількість зареєстрованих заяв та повідомлень про вчинені правопорушення та інші події, пов'язані з насильством в сім'ї; профілактичний облік схильних до вчинення насильства в сім'ї; відомості про кримінальні правопорушення, пов'язані з насильством у сім'ї, та осіб, які вчинили ці правопорушення; відомості про осіб, які потерпіли від кримінальних правопорушень, пов'язаних із насильством у сім'ї; адміністративна практика щодо вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі, невиконання термінового заборонного припису або неповідомлення про місце свого тимчасового перебування (ст. 173-2 КУпАП) [444].

Хоча ця статистична звітність надає вичерпну інформацію щодо обліку звернень з приводу домашнього насильства за категоріями правопорушень, її суттєвим недоліком залишається відсутність деталізованої інформації про вік потерпілих, стать кривдників, тип відносин між кривдниками та потерпілими, а також форму пережитого насильства. Більше того, звітність щодо адміністративної практики щодо вчинення насильства в сім'ї взагалі не дає змоги проаналізувати соціально-демографічний склад порушників та потерпілих громадян, так само як і основні форми насильства в сім'ї, які зумовили звернення до поліції [445].

В червні 2017 р. створено систему протидії домашньому насильству «Поліна» (поліція проти насильства), в межах якої запрацювали мобільні групи, до складу яких входять поліцейські з різних підрозділів. Експеримент розпочато в окремих районах Києва, Одеси та Сєверодонецька Луганської області.

До складу мобільних груп входять представники різних поліцейських підрозділів — дільничні офіцери поліції та працівники ювенальної превенції від

департаменту превентивної діяльності, слідчо-оперативні підрозділи, а також, віддалено, екіпаж патрульної поліції. «Поліна» — це не окремий спеціальний підрозділ, а лише алгоритм взаємодії між операторами лінії «102» та патрульними, дільничними, ювенальною поліцією, слідчими та оперативниками для реагування та профілактики насильства в сім'ї.

Відповідно до даних, які опублікував заступник міністра внутрішніх справ, за один місяць 2017 р. до поліції надійшло 376 звернень з приводу вчинення насильства в сім'ї. Мобільні групи «Поліна» здійснили 341 виїзд, під час яких було проведено 140 профілактичних бесід, винесено 54 офіційні попередження, складено 115 адміністративних протоколів, винесено 4 захисних приписи та відкрито 4 кримінальні провадження [442].

Слушну позицію висловив Український центр соціальних реформ у звіті «Розробка системи моніторингу та оцінювання діяльності поліцейської мережі протидії домашньому насильству (Поліна)» у 2017 р. стосовно необхідності використання системи показників роботи мобільних груп «Поліна», що включатиме три компоненти: об'єктивні дані (результати реєстрації інформації про обставини правопорушення, проведену роботу та ухвалені рішення за підсумками цієї роботи представників мобільних груп), суб'єктивні оцінки потерпілих від домашнього насильства щодо рівня їхньої задоволеності результатом звернення до правоохоронців, самооцінки стану організації роботи з протидії домашньому насильству працівників мобільних груп (або й інших підрозділів правоохоронних органів), які безпосередньо задіяні до реагування на такі випадки [445].

Для оцінки діяльності правоохоронних органів, що пов'язана з реагуванням на випадки домашнього насильства, розроблено електронний варіант анкети «Дослідження громадської думки щодо реагування правоохоронних органів на випадки домашнього насильства» у відкритому форматі Google.Forms [446]. Застосування електронного питальника дає можливість спростити процес вводу даних та підтримувати постійне онлайн-опитування громадян, які зверталися до правоохоронних органів. Протягом періоду тестування посилання на онлайн-

анкету було розміщено на інтернет-сторінці розробника, з відкриттям доступу для всіх охочих. В майбутньому доцільно розмістити таке посилання (або повноцінного електронного варіанта анкети) у відповідній рубриці на офіційній інтернет-сторінці Національної поліції. В цьому випадку підтримка он-лайн опитування не потребуватиме додаткових ресурсів, зібрана інформація автоматично узагальнюватиметься в доступному для користувачів форматі [445].

Дільничні офіцери поліції виявляють на поліцейській дільниці осіб, які вчиняють домашнє насильство або схильні до такої поведінки, та вживають превентивні заходи, передбачені законодавством і спрямовані на запобігання правопорушень, пов'язаних з насильством у сім'ї, відповідно до норм Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [438].

Про зменшення кількості заяв, повідомлень про вчинені правопорушення та інші події, пов'язані з насильством в сім'ї, що надійшли від дітей до органів Національної поліції України, свідчать статистичні дані Департаменту інформаційно-аналітичної підтримки Національної поліції України (дод. К).

На виконання завдань, передбачених Концепцією першочергових заходів реформування системи Міністерства внутрішніх справ України, затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 22 жовтня 2014 р. № 1118, Національною стратегією у сфері прав людини на період до 2020 року, затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2015 р. № 1393 [447] та положеннями Угоди про партнерство між Міністерством внутрішніх справ України та Міністерством освіти і науки України від 29 лютого 2016 р., у навчальних закладах Івано-Франківська, Львова, Одеси та Києва з 2016/2017 навчального року в школах почали працювати поліцейські. «Шкільний офіцер поліції» — це експериментальна модель співпраці навчальних закладів і поліції [448]. Обґрунтованим є прийняття інструкції «Про організацію роботи шкільного офіцера поліції» (дод. Л).

Працівники поліції мають бути наділеними особистими якостями і професійними вміннями, що дозволяти б їм справляти відповідний вплив на осіб, які схильні до вчинення насильства щодо дітей. Серед таких рис найважливішими

є професійна зрілість, ідейне загартування, моральна чистота, підвищена відповідальність за високий результат своєї праці, нетерпимість до фактів правопорушень та антигромадської поведінки, фундаментальне знання юридичних наук, високий освітній рівень [449, с. 188–189].

Здійснення соціальної та виховної роботи з підлітками, що схильні до насильства, вимагає не тільки психолого-педагогічних знань та умінь, а й певних рис та якостей особистості. Так, О. Федоренко визначає три блоки вимог до особистості правоохоронця з урахуванням їхніх функціональних обов'язків щодо роботи з підлітками, які схильні до насильства, а саме:

— професійно-ділові якості (наявність професійної освіти, досвід практичної роботи, організаційні здібності, знання юридичних та спеціальних дисциплін, чинних наказів, інструкцій, інших нормативних актів тощо);

— комунікативні якості (такі, що передбачають сформованість знань з основ психології міжособистісного спілкування, і практичні вміння їх використання в роботі з підлітками);

— особистісні якості (моральні, вольові риси та мотивації професійної діяльності щодо виконання професійних обов'язків у процесі здійснення соціальної та виховної роботи з підлітками) [450, с. 71].

Особливу увагу слід приділити формуванню неприйняття жодних форм насильства над дітьми, особливо тілесних покарань, у діяльності органів Національної поліції та соціальних працівників. Адже людина, яка застосовує тілесні покарання до власних дітей, не буде належним чином реагувати на порушення іншими особами заборони фізичного покарання дитини [82, с. 168].

До основних методів діяльності органів Національної поліції з попередження насильства щодо дітей в сім'ї належать переконання та примус. Водночас потрібно використовувати й інші методи, зокрема надання допомоги, позитивний приклад, нейтралізацію негативного впливу навколишнього середовища та спостереження. Зазначається, що метод переконання реалізується в таких формах попередження насильства в сім'ї: профілактичні бесіди, правове виховання, правова освіта, правова пропаганда, обговорення поведінки за місцем

роботи чи проживання. Метод примусу використовується в процесі здійснення індивідуальної профілактичної роботи, якщо переконання не дало потрібного результату [451, с. 184].

До найбільш поширених форм інформаційно-пропагандистської роботи, які практикує поліція за участю представників засобів масової інформації відносять: засідання колегій з наступною прес-конференцією для журналістів; лекція, доповідь, бесіда; конференції; лекторії правового виховання; вечір-портрет, усний журнал; тематичний вечір, вечір питань і відповідей; мітинг, диспут, дискусія, «круглий стіл» [452, с. 72].

Найбільш важливим із нерозв'язаних завдань органів Національної поліції щодо захисту дітей від насильства залишається створення нових методів оцінювання ефективності діяльності поліції. Про це невтомно говорили всі міністри внутрішніх справ протягом усього періоду незалежності України. Доцільно навіть зауважити, що вже були спроби використовувати закордонний досвід, зокрема впровадити опитування громадської думки про діяльність поліції та інших державних інститутів. Так, Національний університет внутрішніх справ оцінював діяльність двох райвідділів Харківської області в 2003 році, а керівництво УМВС України у Львівській області використовувало метод оцінювання своєї діяльності очима населення в 2007 [453] та 2014 [454] роках.

Разом із системним реформуванням української поліції виникає необхідність здійснення переходу до нової моделі оцінювання її роботи, яка, з одного боку, має замінити застарілу систему «показників», а з другого — бути незалежною, зовнішньою, позасистемною і спиратися на думку кінцевого споживача послуг охорони порядку — громади. Проте сьогодні доводиться констатувати, що повсякденна діяльність працівника органів Національної поліції усе ще сповнена прагненням надати необхідні керівництву цифри й продемонструвати тенденції, які в деяких випадках суперечать реальному стану речей. Багато керівників і співробітників поліції нижчого рангу, прокуратури, Міністерства юстиції вже розуміють, що чинна система оцінювання діяльності поліції й криміногенної ситуації застаріла, але при цьому не бачать можливості

виходу за межі внутрішньосистемної звітності, що замикає коло. На жаль, у керівників органів внутрішніх справ сама ідея про можливість незалежного оцінювання їхньої діяльності й збирання даних про ефективність поліції за допомогою відкритих процедур, які ґрунтуються на вимірюванні суспільної думки, викликає безліч побоювань. Серед них найпоширенішими є острах того, що «роботу професіоналів будуть оцінювати непрофесіонали» і що «населення не зможе правильно витлумачити отриману інформацію» [393, с. 10–11].

Цікаву методику психопрофілактики припинення насильства у сім'ї для дільничних офіцерів поліції розроблено у дисертації В. Боднар. Ця методика складається з п'яти взаємопов'язаних частин: усвідомлення дільничними офіцерами поліції високого рівня професійної та громадянської відповідальності, соціального значення реалізації повноважень, якими вони наділені Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»; психологічне забезпечення профілактики дільничними офіцерами поліції насильства у сім'ї; психологічне забезпечення припинення дільничними офіцерами поліції насильства у сім'ї; когнітивний вплив; оволодіння методами психологічної саморегуляції з метою ефективного здійснення профілактики та припинення насильства у сім'ї. Вищезазначена методика дає змогу переорієнтуватися дільничним інспекторам із каральних за змістом засобів на психопрофілактичні способи припинення насильства [455, с. 160–161].

Для вдосконалення нормативно-правового регулювання діяльності уповноважених підрозділів органів Національної поліції щодо захисту дітей від насильства необхідно розробити та прийняти новий нормативно-правовий акт. На нашу думку, цей нормативний акт має передбачати принципи, цілі, завдання, правові засади діяльності уповноважених підрозділів органів Національної поліції щодо захисту дітей від насильства та інших протиправних дій, перелік служб та підрозділів органів Національної поліції, що здійснюють захист дітей від насильства, їхні функції, права та обов'язки у цій сфері, форми і методи їх діяльності, форми взаємодії [456, с. 78].

Окрім того, для вдосконалення діяльності органів Національної поліції доцільно запровадити ведення статистичної звітності не лише виявлених злочинів та адміністративних правопорушень, що пов'язані із вчиненням насильницьких дій щодо дітей, а й ведення звітності щодо попереджених злочинів та адміністративних правопорушень у зазначеній сфері.

Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» вніс зміни до Закону України «Про безоплатну правову допомогу» від 2 червня 2011 р. Зокрема, розширено доступ до безоплатної вторинної правової допомоги для осіб, які постраждали від домашнього насильства або насильства за ознакою статі, а також — для усіх дітей, а не лише для дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів.

У зв'язку із законодавчими змінами центри безоплатної вторинної правової допомоги отримали нові повноваження щодо роботи із цією категорією, які полягають у:

— забезпеченні надання безоплатної правової допомоги постраждалим особам, у тому числі на базі загальних та спеціальних служб підтримки постраждалих осіб;

— взаємодії з іншими суб'єктами, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству;

— звітуванні про результати здійснення повноважень у сфері запобігання та протидії домашньому насильству [19].

До повноважень органів управління освітою у сфері запобігання та протидії домашньому насильству відповідно до компетенції належать:

1) забезпечення підготовки фахівців відповідної кваліфікації та галузі знань з метою належного виконання функцій із запобігання та протидії домашньому насильству;

2) забезпечення впровадження в навчально-виховний процес на всіх освітніх рівнях, у тому числі включення до навчальних програм і планів, питань запобігання та протидії домашньому насильству;

3) забезпечення включення до освітньо-професійних програм під час встановлення державних стандартів освіти питань запобігання та протидії домашньому насильству;

4) участь у підготовці (перепідготовці, підвищенні кваліфікації) фахівців, які представляють суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству;

5) забезпечення включення до навчальних та виховних програм питань запобігання та протидії домашньому насильству;

6) методичне забезпечення навчальних закладів з питань запобігання та протидії домашньому насильству;

7) звітування центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, про результати здійснення повноважень у цій сфері [19].

Установи і заклади охорони здоров'я під час здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству зобов'язані повідомляти уповноваженим підрозділам органів Національної поліції України про виявлення ушкоджень, що могли виникнути внаслідок вчинення домашнього насильства, а в разі виявлення ушкоджень у дитини — також службу у справах дітей, інформувати постраждалих осіб про заходи та соціальні послуги, якими вони можуть скористатися [19].

В контексті захисту дітей від насильства та інших протиправних дій доцільно розглянути роль у цьому процесі органів прокуратури.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 року № 1697-VII, прокуратура України становить єдину систему, яка в порядку, передбаченому Законом, здійснює встановлені відповідно до Конституції України функції з метою захисту прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави [457].

При цьому, головне завдання органів прокуратури у сфері захисту дітей від насильства — здійснення контролю і нагляду за законністю діяльності

правоохоронних органів, які протидіють правопорушенням у досліджуваній нами сфері [83, с. 50].

Внаслідок реформи правоохоронних органів і реформи у сфері кримінальної юстиції стосовно неповнолітніх [458] у структурі Генеральної прокуратури України створено управління, а в регіональних прокуратурах — відділи ювенальної юстиції. У прокуратурах місцевого рівня ці функції покладено на спеціально визначених прокурорів. Водночас скасування норми про прокурорський нагляд за додержанням і правильним застосуванням Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» загострило проблеми, пов'язані з відсутністю єдиної системи контролю за суб'єктами соціального захисту дітей.

Підкреслимо, що хоча Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07.12.2017 р. визнав суб'єктами, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству суд, прокуратуру, уповноважені органи з питань пробації, проте основні їхні повноваження в законі не окреслено.

Важливу роль у сфері захисту прав дітей відіграло створення в березні 2018 року консультативно-дорадчого органу при Уповноваженому Президента України з прав дитини — Національної дитячої ради. Основною метою діяльності Національної дитячої ради є забезпечення участі дітей та молоді у реформах, які відбуваються в країні, залучення їх до активної участі у житті суспільства.

Адже ключовим елементом стратегії розвитку Європейського Союзу є залучення дітей до формування державної політики. Європейський Союз затвердив стратегію, за якою до кінця 2020-х років в кожній європейській країні має запрацювати Національна дитяча рада (National Eurochild Forum). Національна дитяча рада — виборний орган, куди діти обирають дітей. У нього обирають по одній дитині від кожного регіону країни, і потім National Eurochild Forum вибирає представника в Дитячу раду Європи [459]. Саме тому створення державного механізму забезпечення участі дітей у роботі Дитячої ради Європи є важливим аспектом курсу України на інтеграцію до Європейського Союзу.

Важливе місце у формуванні механізмів захисту прав дітей від насильства належить Уповноваженому Президента України з прав дитини. 8 грудня 2014 року на посаду Уповноваженого Президента України з прав дитини призначено Миколу Кулебу.

Відповідно до Аналітичної довідки за результатами опитування дітей віком 10–17 років у межах проекту «Права дітей в Україні: реалії та виклики після 20 років незалежності», 53% опитаних знають про введення посади Уповноваженого Президента України з прав дитини. Найбільш поінформованими виявились діти наймолодшої вікової групи (10–13 років) (59,5%) та учні сільських шкіл (60%) [460].

За інформацією Відділу забезпечення діяльності Уповноваженого Президента України з прав дитини до Уповноваженого Президента України з прав дитини М. Кулеби за період перебування його на посаді (2014–2018 рр.) надійшло понад 130 скарг щодо насильства та інших протиправних дій стосовно дітей у дитячих закладах.

Офіційних скарг щодо дитячої порнографії в мережі Інтернет, фактів грумінгу та кібербулінгу над дитиною в мережі Інтернет, насильства в суїцидальних групах у мережі Інтернет до Уповноваженого Президента України з прав дитини не надходило [461]. А це є свідченням непоінформованості дітей про можливість звернення до Уповноваженого Президента України з прав дитини.

Незважаючи на позитивні зрушення у сфері захисту прав дітей та введення нового інституту, існує низка прогалин у діяльності Уповноваженого з прав дитини. Деякі науковці вважають, що для більш повного виконання завдань Уповноваженого варто на законодавчому рівні закріпити його взаємодію з Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини, оскільки порушення прав дитини також є порушенням прав людини. Крім того, така взаємодія надасть змогу ефективно впливати на причини та умови, що сприяють порушенням прав дітей. Також суттєвою прогалиною є те, що Уповноважений з прав дитини не наділений повноваженнями звертатися до Конституційного Суду України [462, с. 21–22].

Безумовно, поява такого інституту справила позитивний вплив на загальний стан захисту прав дитини в Україні, однак про ефективність цього інституту говорити ще досить рано, оскільки відсутні дані щодо кількості звернень, які були задоволені, скільки питань було вирішено по суті та чи змінилася ситуація на краще у тих закладах, які відвідав Уповноважений.

Заслуговує на увагу і той факт, що перший рік діяльності інституту Уповноваженого Президента України з прав дитини був позитивно оцінений Радою Європи. Так, Україні було запропоновано здійснити кроки зі зміцнення інституту Уповноваженого з прав дитини через ухвалення окремого закону, який передбачав би збільшення незалежності Уповноваженого з прав дитини, розширення його повноважень, надання низки імунітетів для здійснення роботи з поновлення прав дитини, а також окремого бюджету.

У 2009 році при ООН запроваджено інститут Уповноваженого з питань насильства щодо дітей (SRSG). Прийняття рішення про створення SRSG у рік відзначення світовою спільнотою 20-річного ювілею підписання Конвенції ООН про права дитини підтверджує, що проблема боротьби з насильством над дітьми потребує нагального розв'язання [42, с. 4].

Для повноцінного функціонування інституту омбудсмена з прав дитини в Україні слід внести зміни до законодавства: запровадити посаду омбудсмена з питань насильства щодо дітей; посилити роль взаємодії дитячого омбудсмена з Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини, громадськими правозахисними організаціями. Окрім розширення повноважень омбудсмена необхідно законодавчо визначити основні критерії оцінки ефективності його діяльності [463, с. 77–78].

О. Радзівська наголошує на тому, що необхідно було б посилити позиції Уповноваженого Президента з прав дитини регулюючими функціями (зокрема, правом оперативного реагування на порушення вимог законодавства в інформаційній сфері та інформаційної безпеки дитини) та правом впливати на формування державної інформаційної політики у питаннях, що стосуються дітей,

відповідно до рекомендацій Комітету ООН з прав дитини від 03.02.2011 р. [464, с. 183].

Отже, рівень насильства над дітьми залишається високим. Для забезпечення охоплення всіх дітей необхідною допомогою в Україні має бути вирішена проблема кадрового наповнення державних структур спеціалістами, що надають якісну допомогу дітям, які постраждали від насильства. Окрім того, скорочення кількості спеціалістів, що працюють з дітьми, які зазнали насильства, в штатах служб у справах дітей, територіальних підрозділів Національної поліції України та інших організаціях негативно впливає на всю систему профілактики насильства щодо дітей.

Запровадження сучасних форм і методів боротьби з насильством стосовно дітей, які ґрунтуються на кращих міжнародних практиках, потребує розробки відповідної системи моніторингу не лише ефективності законодавства, але й моніторингу ефективності діяльності суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству. Критерієм ефективності роботи цих суб'єктів може бути зростання загальної кількості звернень щодо вчинення насильства стосовно дітей. Така тенденція є беззаперечним доказом зростання довіри до системи суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, підвищення їхньої поінформованості щодо можливості отримання допомоги та зниження загальної толерантності до насильства в суспільстві. Окрім того, критерієм ефективної превентивної роботи зазначених суб'єктів може бути зменшення частки повторних звернень з приводу вчинення насильства стосовно дітей, своєчасність та ефективність наданої допомоги, неупередженість та об'єктивність ухвалених рішень.

4.1.3 Організація та діяльність загальних та спеціалізованих служб підтримки постраждалих осіб

До загальних служб підтримки постраждалих осіб належать заклади, які надають допомогу постраждалим особам: центри соціальних служб для сім'ї,

дітей та молоді; притулки для дітей; центри соціально-психологічної реабілітації дітей; соціально-реабілітаційні центри (дитячі містечка); центри соціально-психологічної допомоги; територіальні центри соціального обслуговування (надання соціальних послуг); інші заклади, установи та організації, які надають соціальні послуги постраждалим особам.

До спеціалізованих служб підтримки постраждалих осіб належать притулки для постраждалих осіб, центри медико-соціальної реабілітації постраждалих осіб, кол-центр з питань запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей, мобільні бригади соціально-психологічної допомоги постраждалим особам та особам, які постраждали від насильства за ознакою статі, а також заклади та установи, призначені виключно для постраждалих осіб та осіб, які постраждали від насильства за ознакою статі [19].

Зауважимо, що загальні та спеціалізовані служби підтримки постраждалих осіб у межах своїх повноважень здійснюють:

1) прийом і розгляд заяв від постраждалих осіб або їхніх представників про отримання допомоги, зокрема соціальних послуг для осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах;

2) інформування місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування, уповноважених підрозділів органів Національної поліції України про виявлення фактів домашнього насильства за наявності добровільної поінформованої згоди постраждалих осіб, крім випадків вчинення насильства стосовно дітей та недієздатних осіб або виявлення актів насильства кримінального характеру, коли така згода не вимагається; у разі виявлення факту домашнього насильства стосовно дитини — інформування не пізніше однієї доби служби у справах дітей та уповноважених підрозділів органів Національної поліції України;

3) оцінку потреб постраждалих осіб;

4) надання постраждалим особам повної та вичерпної інформації про їхні права і можливості отримання ними дієвої допомоги;

5) надання відповідно до компетенції постраждалим особам соціальних послуг, медичної, соціальної, психологічної допомоги на безоплатній основі, сприяння наданню правової допомоги, а також забезпечення тимчасового притулку для таких осіб та їхніх дітей у порядку, передбаченому законодавством;

б) інформування в установленому законодавством порядку місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування про осіб, яким надавалася допомога, та про результати її надання [19].

Центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (ЦСССДМ) — спеціальний заклад, що проводить соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги. Мережа центрів складається з республіканського (Автономної Республіки Крим), обласних, Київського та Севастопольського міських, районних, міських, районних у містах центрів.

Центр утворюється, реорганізується та ліквідується відповідним органом виконавчої влади або органом місцевого самоврядування і належить до сфери його управління. Діяльність центру координує відповідно Міністерство соціальної політики Автономної Республіки Крим, структурний підрозділ з питань соціального захисту населення обласної, Київської та Севастопольської міської, районної, районної у містах Києві та Севастополі держадміністрації, виконавчого органу відповідної ради.

Основними завданнями місцевого центру є:

— проведення соціально-профілактичної роботи, спрямованої на запобігання потраплянню в складні життєві обставини сімей, дітей та молоді;

— виявлення сімей, дітей та молоді, які перебувають у складних життєвих обставинах і потребують сторонньої допомоги;

— здійснення соціального супроводу сімей, дітей та молоді, які перебувають у складних життєвих обставинах і потребують сторонньої допомоги, надання їм соціальних послуг за результатами проведеної оцінки їх потреб у таких послугах;

— організація здійснення наставництва над дитиною, яка проживає у закладах для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, іншому закладі для дітей;

— забезпечення взаємодії із структурними підрозділами місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями, а також залучення потенціалу територіальної громади до проведення соціальної роботи із сім'ями, дітьми та молоддю [465].

Відповідно до чинного законодавства за результатами соціального інспектування центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді:

— за необхідності звертаються до органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, а також підприємств, установ, організацій усіх форм власності;

— порушують перед відповідними органами клопотання про застосування передбачених законодавством санкцій до підприємств, установ та організацій усіх форм власності, громадян, накладення дисциплінарних та адміністративних стягнень на посадових осіб у разі порушення ними законодавства стосовно сімей, дітей та молоді;

— повідомляють про випадки вчинення насильства в сім'ї або загрозу його вчинення службу у справах дітей, органи опіки і піклування, уповноважені підрозділи органів Національної поліції [466].

Моніторинг Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини 2016 р. засвідчив, що ЦСССДМ продовжують практику надання соціальних послуг лише за згодою батьків. Так, за даними Мінсоцполітики, кількість сімей, які перебувають на обліку ЦСССДМ як такі, що опинилися в складних життєвих обставинах, з якими завершено роботу у зв'язку з письмовою відмовою від соціального супроводу, переїздом на інше місце проживання, систематичним невиконанням заходів, передбачених планом соціального супроводу, у 2014 році складала 5483 сім'ї, у 2015 році — 11 875 сімей, у 2016 р. — 4 013 сімей [467].

Також слід звернути увагу на те, що сім'я, в якій дитина влаштована до інтернатного закладу за заявою батьків, не розглядається ЦСССДМ як сім'я, в якій батьки ухиляються від виконання своїх батьківських обов'язків.

В Україні всього функціонує 774 інтернатних заклади та установи соціального захисту дітей, в яких виховується близько 104 тис. дітей. При цьому лише біля 7 тис. із вказаної кількості — це діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, у всіх інших є батьки [467].

Видається за доцільне ліквідувати центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, натомість створити в службах у справах дітей сектор соціальної роботи, в обов'язки якого входила б соціальна робота з сім'ями, дітьми та молоддю, які перебувають у складних життєвих обставинах.

Притулки для дітей, що утворюються, реорганізуються та ліквіднуються відповідно до соціальних потреб відповідного регіону Радою міністрів АРК, обласними, Київською та Севастопольською міськими, районними, районними у містах Києві та Севастополі державними адміністраціями, виконавчими органами міських, районних у містах рад і підпорядковуються відповідній службі у справах дітей. Притулки для дітей можуть також створюватися за погодженням із службами у справах дітей підприємствами, установами та організаціями незалежно від форм власності, громадськими організаціями та громадянами.

У притулках для дітей тимчасово розміщуються діти віком від 3 до 18 років, які опинились у складних життєвих обставинах. Діти можуть перебувати в притулку для дітей протягом часу, необхідного для їх подальшого влаштування, але не більше, ніж 90 діб [193]. Постановою Кабінету Міністрів України від 09.06.1997 р. затверджено Типове положення про притулки для дітей [468], відповідно до п. 2 якого визначено, що основними завданнями притулку є: 1) соціальний захист позбавлених сімейного виховання дітей, які опинилися в складних життєво-побутових умовах, залишили навчальні заклади; 2) створення належних життєво-побутових і психолого-педагогічних умов для забезпечення нормальної життєдіяльності дітей, надання їм можливості для навчання, праці та змістовного дозвілля.

Доводиться констатувати, що діти, які потрапляють у притулок, є агресивними, душевно спустошеними, хворими, не мають інтересу до життя. Вивести їх з такого стану, повернути посмішку, радість до життя і радість спілкування — надзвичайно складне завдання, що лягає на плечі трудового колективу. Профілактична і корекційна робота у цьому закладі починається з моменту прибуття дитини в притулок. Приймання здійснює черговий по режиму і медсестра, а згодом з дитиною працює психолог і соціальний педагог, які вивчають причини втечі із сім'ї, психологічні особливості особи, складають рекомендації щодо корекції поведінки та соціальної роботи з дитиною [469, с. 85–86].

Попри те, ці органи надають достатньо спеціалізовану та обмежену, фактично разову, допомогу, не здійснюючи профілактичних заходів. Також ці органи, як і більшість установ, що декларують свою реабілітаційну спрямованість, в дійсності є лише установами, в яких утримуються діти без реального надання їм необхідної допомоги у психосоціальної адаптації.

Закон України від 7 лютого 2007 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо органів і служб у справах неповнолітніх та спеціальних установ для неповнолітніх» передбачив створення двох органів, які здійснюють соціальний захист та профілактику правопорушень серед дітей — це центри соціально-психологічної реабілітації дітей та соціально-реабілітаційні центри (дитячі містечка) [51].

Центри соціально-психологічної реабілітації дітей утворюються для тривалого (стаціонарного) або денного перебування дітей віком від 3 до 18 років, які опинились у складних життєвих обставинах, надання їм комплексної соціальної, психологічної, педагогічної, медичної, правової та інших видів допомоги. Строк перебування дитини в центрі соціально-психологічної реабілітації дітей залежить від конкретних обставин, але не може перевищувати відповідно 9 і 12 місяців у разі стаціонарного і денного перебування.

Типове положення про центр соціально-психологічної реабілітації дітей, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 28 січня 2004 року, в п. 5 передбачає основні завдання таких центрів [470].

В Україні на сьогоднішній день відкрито лише 29 центрів соціально-психологічної реабілітації дітей (працюючих лише 21). Актуальною залишається проблема комплектації таких центрів професійними кадрами.

Важливе місце серед органів і служб у справах дітей та спеціальних установ для дітей займають соціально-реабілітаційні центри (дитячі містечка).

Соціально-реабілітаційні центри (дитячі містечка) є закладами соціального захисту для проживання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей, які опинились у складних життєвих обставинах, безпритульних дітей віком від 3 до 18 років, дітей, розлучених із сім'єю, надання їм комплексної соціальної, психологічної, педагогічної, медичної, правової, інших видів допомоги та подальшого їх влаштування.

Соціально-реабілітаційні центри (дитячі містечка) утворюються, реорганізуються та ліквідуються місцевою державною адміністрацією і підпорядковуються службі у справах дітей. Соціально-реабілітаційні центри (дитячі містечка) також можуть бути утворені громадськими, благодійними організаціями та фондами, у тому числі міжнародними, за погодженням з відповідною службою у справах дітей. Пунктом 8 постанови Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2005 р. «Про затвердження Типового положення про соціально-реабілітаційний центр (дитяче містечко)» визначено основні завдання центру [471].

Центр приймає дітей, які: заблудилися; поневіряються або жебракують, місцеперебування батьків яких не встановлено; залишилися без піклування батьків або осіб, що їх замінюють; залишили сім'ю чи навчальний заклад; втратили зв'язок з батьками під час стихійного лиха, техногенної аварії, катастрофи; повернулися з місць позбавлення волі; підкинуті та безпритульні; дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; дітей, яким перебування в сім'ї загрожує життю і здоров'ю [471].

До інших суб'єктів, що здійснюють захист дітей від насильства належать центри соціально-психологічної допомоги, центр матері та дитини. Постановою Кабінету Міністрів України від 4 жовтня 2017 р. № 741 «Про затвердження типових положень про заклади соціальної підтримки сімей, дітей та молоді» затверджено: «Типове положення про центр соціально-психологічної допомоги»; «Типове положення про соціальний центр матері та дитини». Центр соціально-психологічної допомоги є закладом, що надає соціальні послуги особам, які внаслідок стихійного лиха, збройних конфліктів, насильства у сім'ї, торгівлі людьми або реальної загрози їх вчинення тощо перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самостійно їх подолати. Основним завданням центру є надання комплексу соціальних послуг, зокрема притулку, кризового та екстреного втручання, консультування особам, які перебувають у складних життєвих обставинах, що сприятиме якнайшвидшому їх поверненню до нормальних умов життєдіяльності [472].

Соціальний центр матері та дитини є закладом для тимчасового проживання жінок на сьомому-дев'ятому місяцях вагітності та матерів з дітьми віком від народження до 18 місяців, які перебувають у складних життєвих обставинах, що перешкоджають виконанню материнського обов'язку [472].

Територіальний центр соціального обслуговування утворюється для надання соціальних послуг громадянам, які перебувають у складних життєвих обставинах і потребують сторонньої допомоги, за місцем проживання, в умовах стаціонарного, тимчасового або денного перебування [473].

За інформацією Міністерства соціальної політики України протягом 2017 року в Україні функціонували:

— 75 центрів соціально-психологічної реабілітації та 8 притулків для дітей служб у справах дітей, в яких отримали комплексну допомогу та пройшли реабілітацію 9509 дітей (8387 — в центрах соціально-психологічної реабілітації дітей, 1122 — у притулках для дітей);

— 20 центрів соціально-психологічної допомоги, в яких отримали соціальні послуги 8091 особа та 940 сімей (з них 1093 дитини), які перебувають у складних життєвих обставин;

— 17 центрів матері та дитини, в яких отримали соціальні послуги 48 вагітних жінок та 333 жінки з дітьми віком від народження до 18 місяців (376 дітей);

— 27 соціальних гуртожитків для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в яких перебували 796 осіб;

— соціально-реабілітаційні центри (дитячі містечка) в Україні не створені [238].

Важливу роль у сфері захисту дітей від насильства відіграють також неурядові організації, діяльність яких спрямована на захист прав і свобод людини і громадянина. Слід зазначити, що переважна більшість проектів, що реалізуються громадськими організаціями в Україні, здійснюється за підтримки та фінансування закордонних донорів. На жаль, у державному та місцевих бюджетах не закладено достатньої кількості коштів для здійснення ефективної діяльності щодо протидії насильству в сім'ї. І зазвичай підтримка органів державної влади ініціатив громадських організацій у цій сфері зводиться до вирішення певних адміністративних питань, без суттєвої фінансової підтримки.

Не викликає сумніву необхідність розробки Державної цільової соціальної програми попередження насильства в сім'ї, яка сприятиме забезпеченню узгодженої діяльності органів державної влади і громадських організацій. З метою подолання бюрократичних перепон проведення представниками громадськості відповідних інформаційно-просвітницьких заходів у навчальних закладах бажано на рівні Міністерства освіти та науки України видати наказ, яким затвердити план заходів, спрямованих на виконання окресленої програми, в якому прописати в якості співвиконавців представників громадських організацій, які займаються питаннями попередження насильства в сім'ї щодо дітей [18, с. 171].

Підтримуємо думку О. Коломoeць стосовно того, що нині досить актуальним залишається питання взаємодії органів Національної поліції з неурядовими

організаціями. Сьогодні в Україні існує значна кількість організацій, діяльність яких спрямована на захист прав та свобод людини. Такі організації становлять розгалужену мережу на національному та регіональному рівнях. Так, у проекті «Обмін досвідом у сфері ініціатив, спрямованих проти торгівлі людьми: політика та практика», який проводився за фінансової підтримки Фонду Глобальних Можливостей та адміністрування Британською Радою в Україні, брали участь 12 обласних та всеукраїнських неурядових організацій [93, с. 82].

Недолік у взаємодії неурядових організацій та органів Національної поліції у сфері захисту дітей від насильства полягає в тому, що досить часто така взаємодія проводиться епізодично, у багатьох випадках базується лише на особистих стосунках керівників, й ініціатива виходить, передусім, від неурядових організацій. Іноді від керівників неурядових організацій та їх структурних підрозділів можна почути нарікання щодо небажання (відкритого чи прихованого) такої співпраці з боку працівників структурних підрозділів Національної поліції. Це пояснюється, насамперед, тим, що така взаємодія багатьма працівниками правоохоронних органів сприймається як додаткове навантаження у роботі, «гра в демократію», яка ніяк не вплине на основні показники, за якими оцінюється діяльність конкретного підрозділу чи служби. Звичайно, той факт, що така взаємодія спрямована, передусім, на превенцію та усунення наслідків вчинених правопорушень, залишається поза увагою.

Результати соціологічного опитування працівників Національної поліції стосовно вивчення сучасного стану державної політики у сфері захисту дітей від насильства та інших протиправних дій виявили, що 80% опитаних не співпрацюють з іншими органами та громадськими організаціями, що займаються попередженням насильства щодо дітей (дод. А, табл. 1.1).

Для покращення взаємодії неурядових організацій та правоохоронних органів у сфері захисту дітей від насильства потрібно здійснити низку заходів:

по-перше, неурядові організації мають мережу на національному та регіональному рівнях, що дозволяє охопити значну територію України. Участь їх може полягати в організації допомоги потерпілим від насильства у сім'ї,

організації роботи «гарячих ліній», проведенні досліджень із проблем насильства, експертизи законодавчих актів, роботи з мас-медіа тощо [474, с. 104];

по-друге, неурядові організації сьогодні працюють за інноваційними технологіями та методиками, які дозволяють працювати «на випередження», проводити швидке реагування на будь-які зміни. Впровадження тренінгових технологій дозволяє за короткий час визначити напрям дії та об'єкт, на який вона буде спрямована, сформувати команду тренерів, які, своєю чергою, зможуть охопити навчальними, інформаційними та просвітницькими заходами значну різнопланову аудиторію;

по-третє, неурядові організації тісно співпрацюють на міжнародному рівні, навчені аналізувати передовий досвід, методику його впровадження на національному рівні і, що важливо, мають важелі та можуть лобювати внесення змін до законодавства;

по-четверте, неурядові організації мають значний досвід залучення коштів за рахунок участі у різноманітних міжнародних проектах. В період складної економічної кризи в нашій країні зростає рівень безробіття, що, своєю чергою, призводить до підвищення рівня правопорушень [93, с. 83–84].

Основними напрямками державної політики у сфері захисту дітей від насильства та інших протиправних дій в Україні є: профілактична діяльність органів та установ, на які покладається здійснення заходів з попередження насильства; здійснення кризового втручання відповідних органів та установ, до яких звернулася жертва насильства; довгострокова психосоціальна реабілітаційна діяльність, спрямована і на об'єкт, і на суб'єкт насильства.

Необхідно законодавчо закріпити правові та організаційні засади взаємодії всіх суб'єктів захисту дітей від насильства та інших протиправних дій з чітким розмежуванням їх повноважень.

4.2 Досвід зарубіжних країн у сфері захисту дітей від насильства

Виконавчим директором Дитячого фонду ООН Енн Венеман у представлений у жовтні 2009 р. у м. Токіо доповіді ЮНІСЕФ «Прогрес в інтересах дітей: успіхи, досягнуті у справі захисту дітей» зазначалося, що попри прогрес, досягнутий у справі зменшення кількості випадків порушення прав дітей, поки що не маємо повної інформації про справжні масштаби насильства щодо дітей. Насильство і експлуатація, як і раніше, є страшною реальністю в житті багатьох дітей у різних країнах світу. Викликають занепокоєння насамперед масштаби домашнього насильства [224].

Всі європейські національні правові системи, на думку Н. Крестовської, мали в основі закладені ще римським правом доктрини *patria potestas* (влада батька) та *parens patriae* (держава в ролі батька), які згодом еволюціонували у три ювенальні метадоктрини — патерналістську, протекціоністську та автономістську [475, с. 81].

Не вдаючись до особливостей формування та розвитку цих доктрин, слід зазначити, що, починаючи з часів Стародавньої Греції та Стародавнього Риму, тілесні покарання, катування, страти, залишення новонародженої дитини без догляду, право батька розпоряджатись життям дитини та її майном, право продати дитину в рабство були загальноприйнятими стандартами поведінки з дитиною.

Правові пам'ятки свідчать, що таке важливе право дитини, як особиста недоторканність, в давньоруському суспільстві була практично невідома. Насильство вважалось нормальним засобом виховання і було практично невіддільним від існування дитини в рамках сім'ї [169, с. 74].

Якщо у стародавньому світі домінує «інфантицидний стиль» [169, с. 74] ставлення до дитини, то у середньовіччі спостерігається перехід до «люблячої недбалості» (термін Д. Херліхі) [476, с. 311].

Незважаючи на перші спроби на початку ХХ ст. закріпити протекціоністський стиль ставлення до дитини (у тому числі на міжнародному рівні), багато ознак *potestas* (влада батька) та *parens patriae* (держава в ролі батька)

зберігались у національних правових системах європейських держав аж до кінця ХХ — початку ХХІ ст.

Розвиток суспільних відносин та еволюція цінностей людства поступово змінили ідеологію ставлення до дитини та її виховання. Фахівці вважають, що національне ювенальне право європейських держав почало формуватися на початку ХХ ст. Дитина, її права та свободи стають у цей період особливим об'єктом захисту. Тільки після прийняття Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 1950 р. дитина «перетворюється» з об'єкта правового захисту на суб'єкта права. У міжнародно-правовому контексті це означає, що дитина має ті ж самі невід'ємні права, що і доросла людина (право на життя, свободу, гідність, особисту недоторканність тощо), які підпадають під захист Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та інших договорів Ради Європи.

Закріплення на рівні свідомості кожної людини (незалежно від її культурних або релігійних поглядів, рівня соціалізації, майнового стану тощо) уявлення про неприпустимість насильства щодо дитини є процесом повільної еволюції. На жаль, у сучасному європейському суспільстві відомою стає лише невелика частка фактів насильства щодо дітей, які потім розслідуються, а до відповідальності притягають досить малу кількість правопорушників [17, с.21–22].

Значна кількість європейських держав заборонила всі види фізичного покарання дітей тільки наприкінці ХХ — початку ХХІ ст.: Австрія — 1989 р., Болгарія — 2000 р., Хорватія — 1999 р., Кіпр — 1994 р., Данія — 1997 р., Фінляндія — 1983 р., Німеччина — 2000 р., Угорщина — 2005 р., Латвія — 1998 р., Норвегія — 1987 р., Швеція — 1979 р., Україна — 2004 р. [477, с. 176–177].

Водночас усі країни можна умовно поділити на дві великі групи: такі, в яких існує спеціальна правова база щодо попередження насильства в сім'ї, та такі, в яких вона відсутня. Незважаючи на те, що переважно всі країни при формуванні власної правової бази з питань попередження насильства щодо дітей

використовують Модельне законодавство ООН з цього питання, правова база, спрямована на попередження насильства щодо дітей, в різних країнах має істотні відмінності. Саме за цими відмінностями країни першої групи можна поділити на відповідні підгрупи [82, с. 76].

Так, в залежності від кола осіб, які підпадають під захист як члени сім'ї, країни поділяються на ті, що широко підходять до цього питання, та такі, що значно його звужують. Аналогічно широкий та вузький підхід країн існує в залежності від кола органів та установ, які уповноважені реагувати на випадки насильства в сім'ї.

В залежності від форм та методів діяльності стосовно попередження насильства щодо дітей всі країни можна поділити на такі, в яких є можливість обмежити доступ особі, яка вчиняє насильство в сім'ї, до спільного житла, незалежно від того, чи є вона його власником (США), і такі, в яких правова база не передбачає такої можливості і що можуть лише запропонувати жертві покинути спільну домівку (країни СНД).

В залежності від відповідальності осіб, що вчиняють насильство в сім'ї, країни умовно можна поділити на: такі, в яких існують спеціальні правові норми, що передбачають відповідальність за вчинення насильства в сім'ї; та такі, в яких відповідальність за вчинення насильства в сім'ї настає за різними неспеціалізованими нормами правових актів, в залежності від форми спричиненого насильства.

Крім того, всі країни можна поділити на підгрупи в залежності від підстав, при наявності яких можуть застосовуватись заходи з попередження насильства в сім'ї, на: такі, в яких обов'язковою підставою є згода на застосування відповідних заходів жертви (зазвичай дієздатної та повнолітньої) насильства в сім'ї; такі, в яких отримання такої згоди не потрібне, достатньо виявлених доказів. Також однією із підстав розподілу країн першої групи на підгрупи є наявність чи відсутність розширеної бази надання послуг для жертв насильства в сім'ї та корекційних програм для осіб, які вчиняють насильство.

Країни другої виокремленої групи також можна розподілити на певні підгрупи, в залежності від наявності (Росія, Білорусь) чи відсутності процесу розробки та прийняття правової бази з питань попередження насильства в сім'ї [82, с. 77].

Розглянемо досвід розроблення та впровадження корекційних програм, що проходять особи, які вчинили насильство щодо дітей у зарубіжних країнах. У світі існує значна кількість корекційних програм. Наприклад, тільки у Великій Британії діє понад 200 корекційних програм, у Франції — 30, у Німеччині — 56, Іспанії — понад 70, причому 40 з них розраховані на осіб, які відбувають покарання за вчинення насильства в сім'ї. В Ізраїлі діє 67 програм для кривдників. У США запроваджено 2265 таких програм. У кожному штаті діє в середньому 42–45 програм, причому основна їх кількість зосереджена на Північному Сході США. Аналогічна ситуація спостерігається у багатьох інших країнах. Майже всі програми роботи із сімейними насильниками розраховані на чоловіків, винятком є Швейцарія, де діє 8 спеціалізованих програм для жінок-кривдниць [478, с. 111].

Наприклад, в провінції Канади Манітобі розроблено три типи навчальних програм для осіб, які вчинили насильство в сім'ї: 24-годинні заняття групового консультування (пропонуються на 6 мовах); 84-годинна програма інтенсивної терапії (для тих, хто звільнений від покарання умовно); 300-годинна програма (для тих, хто перебуває під вартою). Крім того, існують програми індивідуального консультування осіб, які вчинили насильство в сім'ї.

Проте необхідно зазначити, що реальна оцінка ефективності корекційних програм є досить проблематичною. За оцінками Програми попередження насильства, що проводилася в Лондоні в 1998 р., повністю її пройшли близько 10% від початкової кількості учасників. Подібна ситуація спостерігається і в США — справи більше як двох третин учасників програм передаються до суду через невідвідування групових занять. Британські вчені встановили, що близько 67% чоловіків, які пройшли корекційні програми, утримувалися від насильства протягом року, однак цей показник з часом зменшився до 40,2% учасників, які брали участь у програмі [479, с. 95]. Однак, хоча ефективність корекційних

програм, звісно, не складає ста відсотків, але навіть якщо із ста осіб, які пройшли корекційні програми, тридцять-сорок осіб зрозуміють згубність насильницької поведінки в сім'ї та стануть на шлях виправлення, це зробить щасливими значно більше дітей.

У 1966 році всі штати США прийняли закон, який зобов'язував громадян повідомляти про факти жорстокого поводження з дітьми, чим було підтверджено, що насильство над дітьми і надалі залишалось серйозною соціальною проблемою.

Подальші кроки американського уряду в цьому напрямі були втілені у Федеральному законі «Про попередження насильства над дітьми», прийнятому у 1974 році. Відповідно до цього закону у рамках міністерства охорони здоров'я, освіти та соціального забезпечення було створено Американський національний центр з проблем жорстокого поводження з дітьми. Обґрунтовуючи необхідність цього акта в зверненні до громадськості, адвокат Національного центру покинутих дітей Браян Фрезер підкреслив, що жорстоке поводження з дітьми, яке колись вважалось поширеним, переважно, серед бідних чи тих, хто опустився, насправді зустрічається в усіх верствах суспільства і стає однією з головних причин дитячої смертності [480, с. 73].

Значний внесок у рух за заборону насильства щодо дітей зробила всесвітньо відома шведська письменниця і гуманістка Астрід Ліндгрєн. У 1978 р. письменницю запросили до Німеччини на вручення престижної франкфуртської Премії миру. За традицією на церемонії вручення лауреати виголошують промову, яку заздалегідь затверджує організаційний комітет.

Письменниця написала виступ на захист прав дітей під назвою «Ні — насильству», в якому різко виступала проти застосування насильства як виховного методу. «Нам всім відомо, — нагадувала А. Ліндгрєн, — що діти, яких б'ють і піддають жорстокому поводженню, самі будуть бити і піддавати жорстокому поводженню своїх дітей, а тому це зачароване коло має бути розірване». Для Німеччини того часу, де уявлення про педагогіку були вкрай консервативними і биття займало не останнє місце у виховній системі, промова була прямо-таки обвинувальним актом. Виступ викликав цілу бурю, яка

спричинила за собою справжній переворот у європейській педагогіці. А вже через рік у Швеції був прийнятий перший у Європі закон про захист прав дитини [18, с. 20–21].

Досить цікавим є досвід Німеччини у сфері захисту дітей від насильства. У Німеччині з 1 січня 2002 року діє Закон «Про захист від насильства в сім'ї», який встановлює, що особа, яка вчинила насильство, має залишити дім. У випадку вчинення насильства дитина-жертва особисто чи інша особа, яка представляє інтереси дитини (сусід, родич, вихователь тощо) має терміново проінформувати поліцію (телефоном чи іншим способом). Поліція в цьому випадку зобов'язана скласти протокол із викладенням подій, описом тілесних ушкоджень, які мають місце. Закон надає поліції право видалити кривдника із квартири та заборонити йому з'являтися там на строк до десяти днів. Суди розглядають такі заяви достатньо оперативно. Крім того, до кінцевого розгляду заяви суд може заборонити кривднику не лише входити до квартири, а й підходити до неї ближче певної відстані. Суд також має право обмежити контакти особи, яка вчинила насильство в сім'ї, з дитиною-жертвою насильства та іншими членами родини. Наприклад, може заборонити наблизитися до них на відстань менше 50 метрів.

Однією з ключових рис Закону «Про захист дитини від насильства в сім'ї» є те, що в разі насильства поліція завжди має реагувати, захищаючи інтереси потерпілої сторони. Крім того, в Німеччині діють програми електронного спостереження, спрямовані на агресорів і жертв домашнього насильства, здійснюється робота консультаційних центрів, які надають послуги психотерапії та психологічної допомоги особам, які вчинили насильницькі дії [481, с.124].

Цікавим є досвід Данії, де діє Закон «Про сімейне насильство щодо дітей», відповідно до якого працівникам поліції дозволяється затримувати агресора не лише за вчинення насильства в сім'ї, а й у випадках, коли в його діях існує реальна загроза для життя дитини-жертви насильства. Крім того, створено спеціальні суди, основними повноваженнями яких є розгляд справ стосовно насильницьких дій щодо дитини з боку членів сім'ї (збільшено терміни позбавлення волі та скасовано такий вид стягнення як штраф) [482, с. 64–66].

В Іспанії вчинення насильства щодо дитини згідно із законодавством є злочином. Воно класифікується як фізичне чи психологічне жорстоке ставлення до неповнолітньої або неповноправної особи і спричиняє тюремне ув'язнення від одного до п'яти років [483, с. 101]. У цій країні основними методами реагування на насилля є здійснення систематичного контролю за сімейними правопорушниками та практика обов'язкового реагування на всі насильницькі дії щодо неповнолітнього, відповідно до якої в разі вчинення правопорушення застосовується обов'язковий арешт, обов'язкове судове провадження, обов'язкове інформування громадськості про такий факт [483, с. 103–104]. Цікаво, що Іспанія першою запустила пілотні програми електронного спостереження, спрямовані на агресорів і жертв домашнього насильства.

У Польщі насильство у сім'ї карається більш суворо, ніж насильство проти сторонніх осіб. У статті 207 Кримінального кодексу Польщі за фізичне або психічне насильство над близькою особою встановлюється покарання у формі позбавлення волі від 3 місяців до 5 років [484].

Зауважимо, що в Польщі Закон «Щодо протидії злочинам в сім'ї» був прийнятий в червні 2010 року і набув чинності 1 серпня 2010 року. Згідно цього Закону у кожній гміні (територіальній одиниці) розпочали свою роботу міждисциплінарні групи, до складу яких входять представники: органів соціального захисту, муніципальної комісії вирішення проблем, пов'язаних з алкоголем, освіти, охорони здоров'я та неурядових організацій. Міждисциплінарні групи несуть відповідальність за вжиття заходів з метою надання спільної допомоги в окремих випадках, а також за координацію всіх заходів, що стосуються насильства в сім'ї [485].

Закон «Щодо протидії злочинам в сім'ї» запровадив новий запобіжний захід, який полягає у виселенні особи, яка вчинила насильство у сім'ї, із спільного із жертвою помешкання за наявності вагомих причин вважати, що обвинувачений знову може вчинити насильницький злочин щодо потерпілого. Нововведенням стало також створення нових освітніх програм, спрямованих на перевиховання осіб, які вчинили насильницький злочин щодо члена або членів своєї родини.

Необхідно акцентувати, що вказаний закон встановлює також процедуру вилучення особи із сім'ї соціальним працівником, якщо життя або здоров'я дитини перебуває в небезпеці. Рішення приймається спільно з працівниками поліції, лікарем, медсестрою або фельдшером. Соціальний працівник зобов'язаний повідомити про прийняття такого рішення суд із сімейних справ протягом 24 годин від прийняття такого рішення, а суд пізніше приймає рішення про подальшу долю дитини.

Позитивним нововведенням закону стало те, що він передбачає оперативний та швидкий механізм реагування на факти сімейного насильства. Так, на основі Закону «Щодо протидії злочинам в сім'ї» було створено «блакитну лінію», за якою можна негайно повідомити поліцію у разі вчинення домашнього насильства, внаслідок чого поліція разом з прокуратурою негайно вчиняють дії щодо усунення загрози, а саме:

- усувають винуватця, який вчинив насильство в сім'ї, зі спільного помешкання;

- якщо дитина зазнає жорстокого поводження, то вона може бути негайно вилучена навіть без рішення суду. Тоді дитина утримується в лікарні, «тимчасовій сім'ї», а протягом 24 годин суд розглядає це питання та визначає подальші дії;

- якщо особа була засуджена за злочини проти дитини, але звільнена від відбування покарання, однак продовжує вчинювати злочини проти дитини — така інформація негайно повідомляється суду і особа направляється для реального відбування покарання.

За вчинення насильства у сім'ї законодавством Республіки Польща передбачається виключно кримінальна відповідальність. До обов'язків працівників поліції у цій сфері відноситься проведення, наскільки це є можливим, з особою, щодо якої існує підозра, що вона вчиняє насильство в сім'ї, роз'яснювальної бесіди про кримінальну відповідальність за насильство у сім'ї та пояснення такій особі необхідності поводитися відповідно до закону і правил суспільного співжиття [486, с. 101–103].

Заслуговує на увагу досвід Польщі щодо запровадження процедури «Блакитні карти», згідно якої дільничний поліцейський веде накопичувальну папку для кожної сім'ї, в якій виникло насильство, де накопичуються будь-які документи, які висвітлюють обставини справи. Отже, у випадку повторного насильства працівник польської поліції володіє всією необхідною інформацією щодо ситуації у сім'ї і краще розуміє, чим він може допомогти жертві сімейного насильства. Окрім того, позитивним досвідом Польщі слід вважати і створення цілодобової телефонної «блакитної лінії», за якою негайно можна повідомити поліцію у разі виникнення сімейного насильства, внаслідок чого поліція разом з прокуратурою негайно вчиняють дії щодо усунення загрози [486, с. 109].

Позитивним для впровадження є досвід Латвії, в якій запроваджено практику охоронних ордерів, які обмежують права батьків: спілкування з дитиною, доступу до місць, в яких часто перебуває дитина [487, с. 108]. Із метою покращення реагування на факти домашнього насильства поліція Латвії співпрацює з недержавними організаціями, які проводять для поліцейських тренінги із ситуацій домашнього насильства. Як і в більшості країн Європейського Союзу, в цій країні в разі сімейного насильства застосовується підхід вилучення із сім'ї особи, яка вчинила насильство, тобто кривдника, який поміщається примусово до так званих соціальних гуртожитків, де проходить корекційний курс.

Аналіз існуючої моделі захисту дітей від насильства в Ізраїлі дав змогу прийти до висновку, що дитина стоїть у центрі уваги суспільства. Задоволення її потреб та збереження психічного і фізичного здоров'я стоять вище інтересів родини загалом. Для досягнення високих результатів у такій політиці держава здійснює пильний контроль за життям сім'ї та окремо батьків, приділяючи особливу увагу неповним родинам [188, с. 282].

Починаючи з 5 років, дітям надають знання щодо їх прав, свобод та гарантій, передбачених законодавством. Наприклад, усі діти знають, що «їх тіло належить виключно їм», а тому батьки не мають права застосовувати фізичну силу як засіб виховання, нав'язувати зачіску, одяг та інше. Крім того, змалечку

підростаюче покоління привчають, що про факт порушення прав терміново необхідно повідомити вихователю, який зобов'язаний проінформувати соціальні служби або поліцію у випадку наявних ознак насилля (синці та подряпини). У початковій школі дітям надають знання про психологічний тиск та психологічне насилля, застосування якого жорстоко карається. Якщо хтось із сусідів чи родичів повідомляє до поліції про факти фізичного чи психологічного насилля над дитиною, впродовж п'яти хвилин на місце виклику приїздить поліція в супроводі лікаря та/чи психолога. Спеціалісти здійснюють огляд потерпілого і, якщо виявляють сліди знущань, дитину вилучають з родини, у разі непідтвердження факту батькам виносять попередження та призначають спостереження за проблемною сім'єю соціальним працівником на термін від місяця до півроку.

З 1989 р. в Ізраїлі діє закон, який зобов'язує громадян інформувати соціальні служби або поліцію не просто про погане ставлення батьків до дитини, а навіть про підозру щодо цього. Щороку Міністерство соціального захисту отримує приблизно 30 тис. таких повідомлень, 40% з яких є безпідставними [188, с. 283–284].

У школах, якщо дитину хтось ображає, вона зобов'язана повідомити про це вчителю, психологу, соціальному працівнику, охоронцю. В основі освітньої концепції стоїть теза: «Ніколи не знаєш, хто твій ворог, а тому краще звернись до фахівців, які спеціально навчені вирішувати такі проблеми». Так формується стиль життя всього суспільства, кожен має робити свою справу в умовах суспільного розподілу праці.

За умов повної відсутності насилля в сім'ї у незначній кількості батьків виникають проблеми з вихованням своїх дітей, для таких педагогічно занедбаних дітей існують спеціалізовані інтернати, куди їх відправляють на тимчасове утримання з метою перевиховання (адаптації, реабілітації, інтеграції, ресоціалізації). Після проходження повного курсу під наглядом профільних спеціалістів дитина повертається батькам.

Непоодинокими є випадки, коли сім'ї з дітьми потрапляють у скрутну економічну ситуацію, тому створена і функціонує мережа інтернатів тимчасового

утримання, куди дітей віддають з власної волі та в яких дитина гарантовано отримує харчування, одяг, допомогу педагогів, але може зустрічатись з батьками і навіть ночувати вдома. З таких закладів батьки мають право забирати дитину в будь-який час, не отримуючи на це дозволу від державних соціальних служб.

Сьогодні в Ізраїлі мешкає 2,5 млн дітей, з яких за даними офіційної статистики, 330 тис. так чи інакше перебувають у групі ризику, до складу якої входять:

- діти, що зазнали насилля;
- педагогічно занедбані діти (з розладами поведінки) та психічними захворюваннями;
- діти, що залишались без батьків;
- діти, які потрапили в складні життєві обставини (неповна родина, безробіття батьків, хвороба когось із членів сім'ї, порушення закону дитиною або кимось з її батьків) [488, с. 39].

У контексті нашого дослідження розглянемо міжнародно-правові стандарти ООН та Ради Європи у сфері захисту дітей від насильства. Слід зазначити, що ООН та Радою Європи прийнято низку правових документів, спрямованих на запобігання жорстокому поводженню з дітьми:

1. Декларація прав дитини: Резолюція 1386 (XIV) Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1959 р.
2. Конвенція ООН про права дитини від 20 листопада 1989 р.
3. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії від 1 січня 2000 р.
4. Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності, прийнятий резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї від 15 листопада 2000 р.
5. Конвенція ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 10 грудня 1984 р.

6. Конвенція про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці № 182, ухвалена в межах Міжнародної організації праці 17 червня 1999 р.

7. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального розбещення від 25 жовтня 2007 р. [489, с. 9–11].

11 квітня 2011 р. у Стамбулі в рамках зустрічі міністрів закордонних справ з 47 країн-членів Ради Європи була відкрита для підписання нова Конвенція про попередження та боротьбу з насильством щодо жінок та домашнім насильством. Ця Конвенція стала першим міжнародно-правовим договором, який повністю присвячений проблемі протидії насильству в сім'ї та насильству щодо дітей. Конвенція ще не набула юридичної сили та перебуває на стадії збору ратифікаційних грамот від держав-членів Ради Європи, держав, які не є членами Ради Європи і брали участь у розробці цієї Конвенції, а також держав Європейського Союзу (ст. 75 Конвенції). Україна поки ще не ратифікувала вказану Конвенцію, але вже підписала її 7 листопада 2011 р., отже має враховувати її головні положення при реформуванні системи попередження та протидії насильству в сім'ї з метою приведення її у відповідність до закладених Конвенцією стандартів [490, с. 164].

Науковець О. Шевченко-Бітенська виділяє три види правових механізмів Ради Європи у сфері захисту дітей від насильства, а саме: договірний (який охоплює механізми розробки, прийняття та реалізації договірних норм за допомогою судового або інших видів контролю виконання сторонами зобов'язань); інституційний (який охоплює координацію діяльності статутних органів та спеціалізованих установ і прийняття актів рекомендаційного характеру); програмний (який охоплює заохочувальні заходи та надання консультацій і технічної допомоги державам-членам Ради Європи для ефективної імплементації стандартів у сфері захисту дітей від насильства).

Серед договірних механізмів Ради Європи у сфері захисту дітей від насильства унікальним є контрольний механізм Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.), який в умовах відсутності єдиного

європейського договору про права дитини взяв на себе компенсаторну роль щодо забезпечення прав дитини та контролю за виконанням державами своїх зобов'язань [17, с. 62–63].

Незважаючи на розробку вузькоспеціальних конвенцій щодо захисту прав дітей, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.) має високу ефективність у сфері захисту прав дитини. Це стало можливим завдяки еволюційному принципу тлумачення Конвенції. Європейський суд з прав людини не вирішив питання меж тлумачення Конвенції — воно вирішується у кожній конкретній справі, відповідно до умов сучасного життя на підставі еволюційного принципу тлумачення Конвенції. Винятки складають випадки, коли зміст норми Конвенції, яку тлумачить суд, чітко визначили держави на момент підписання Конвенції [491, с. 80]. Так, згодом сформувалось усталене прецедентне право у сфері захисту прав дитини і став можливим судовий механізм захисту прав дитини за допомогою Європейського суду з прав людини.

Отже, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод не містить норми, які б безпосередньо захищали права дітей, за 55-річну практику Суд по суті розширив предметну та суб'єктну сфери дії Конвенції, формуючи не тільки нові прецеденти тлумачення, а й певні принципи захисту прав дітей, зокрема захисту дітей від фізичного та психологічного насильства. Рішення Суду з таких питань часто є результатом компромісу, викликають резонанс у суспільстві, провокують дискусії серед науковців. Але, як правило, Європейський суд з прав людини при вирішенні конфліктних ситуацій прагне максимально враховувати думки дітей, не залишаючи поза увагою принципи охорони здоров'я і моральності, права на сімейне життя [17, с. 87].

Відзначимо, що у світі широко застосовується сучасна система *SMS*-повідомлень, відома як «U-Report», яка використовується для забезпечення участі молоді в житті суспільства, в тому числі вирішення проблем насильства щодо дітей. Система «U-Report» нараховує понад 2 млн активних користувачів. Система розсилає текстові повідомлення для того, щоб молоді люди могли висловити свою думку з питань, що важливі для їхнього життя. Вищезазначена

інформація дає змогу збирати інформацію в режимі реального часу і може використовуватися для інформаційно-пропагандистських цілей [492].

Узагальнюючи досвід зарубіжних країн у сфері захисту дітей від насильства, зазначимо, що ця робота проводиться в таких напрямках: розуміння захисту дітей від насильства як важливої частини державної політики; розроблення і прийняття національних законів, розроблення державних і локальних програм, що спрямовані на попередження насильства щодо дітей; створення єдиного контрольного органу у сфері захисту дітей від насильства; активна участь громадськості у сфері захисту дітей від насильства [493, с. 22].

В європейських країнах проблема захисту дітей від насильства вирішується на різних рівнях: науково-дослідному, практично-застосовчому. Важливе значення відіграють спеціально розроблені стратегії, що включають в себе різні соціальні та кримінологічні програми (США, Канада, Казахстан). Натомість, не багато країн проводять оцінку ефективності цих програм з метою їхнього подальшого вдосконалення (Канада, Японія).

Найбільш ефективні системи захисту дітей від насильства в усьому світі дотримуються загальної моделі організації допомоги дітям, які постраждали від насильства. Як правило, ця модель базується на міждисциплінарному підході. Будь-який громадянин, сама дитина, зіткнувшись з насильством, передає повідомлення про ситуацію, що склалася, в різні інстанції: на телефон довіри, в поліцію, в центри підтримки постраждалих осіб та інші органи. Через відсутність єдиного центру, що отримує повідомлення, і затвердженої чіткої взаємодії суб'єктів захисту дітей від насильства частина важливої інформації про те, що відбувається, може бути втрачена. Тому доцільно створити єдиний загальний центр отримання повідомлень про насильство. Таким центром може стати служба у справах дітей.

Висновки до розділу 4

Підсумовуючи проведений у четвертому розділі аналіз діяльності суб'єктів формування та реалізації державної політики у сфері захисту дітей від насильства та інших протиправних дій можемо констатувати, що держава має ефективно реагувати на випадки насильства щодо дітей та забезпечувати повну реабілітацію постраждалих від такого насильства. Проте головним завданням є не ліквідація наслідків, а попередження насильства щодо дітей. Необхідними заходами з попередження насильства щодо дітей, насамперед, мають бути популяризація Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», стимулювання і громадськості, і органів влади та місцевого самоврядування до його ширшого застосування.

Водночас необхідно підкреслити, що повноваження суб'єктів, які здійснюють захист дітей від насильства, є, здебільшого, декларативними. Практично не діє «Порядок звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або реальної загрози його вчинення» від 19.08.2014 р. № 564/836/945/577. Не розуміють важливості цього документа ні педагогічні працівники, ні медичний персонал дитячих лікарень, ні працівники правоохоронних органів, ні інші суб'єкти захисту дітей від насильства.

Відзначимо, що у США, європейських країнах існує офіційна і доступна інформація про поширеність насильства над дітьми. Завдяки цій інформації приймаються своєчасні рішення, що спрямовані на боротьбу з насильницькими діями, розробляється і реалізовується ефективна політика захисту дітей від насильства. Для України однією з найважливіших проблем є проблема отримання достовірної інформації про поширеність насильства над дітьми. Незважаючи на те, що існують щорічні державні доповіді «Про становище дітей в Україні», де зафіксовані негативні тенденції, що характеризують стан дітей в сучасній Україні: зростання кількості дітей, які залишилися без піклування батьків, зростання кількості дітей із затримкою психічного розвитку, високий рівень правопорушень серед дітей. Проте чітких показників поширеності тих чи інших видів насильства над дітьми в цих матеріалах немає.

РОЗДІЛ 5

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАПОБІГАННЯ НАСИЛЬСТВУ ТА ІНШИМ ПРОТИПРАВНИМ ДІЯМ ЩОДО ДІТЕЙ, ЯКІ ВИКЛИКАНІ ПРОЦЕСАМИ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА СТАНОВЛЕННЯМ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

5.1 Адміністративна відповідальність за вчинення насильства щодо дітей в сім'ї

В умовах сьогодення інститут адміністративної відповідальності потребує переосмислення і оновлення. Адміністративна відповідальність має бути не лише караючим чинником, але і правовим засобом забезпечення прав і свобод громадян. Чинне адміністративно-деліктне законодавство характеризується розпорошеністю та несистемністю і, як показує практика, потребує реформування. У зв'язку з цим в юридичному науковому середовищі і досі точаться дискусії про те, чи достатньо внести зміни до чинного КУпАП, чи варто прийняти новий Кодекс, якими за характером мають бути норми нового КУпАП.

На різних етапах становлення правової незалежної України спроби об'єднати наукові підходи до вироблення найбільш оптимальної моделі законодавчого регулювання адміністративної відповідальності не мали успіху. Практика ж іде шляхом внесення постійних змін до КУпАП, який вже на сьогодні за своїм «духом», спрямованістю, сутністю не відповідає ні вимогам часу, ані досвіду інших європейських країн у правовому регулюванні одного із важливих інститутів адміністративного права — інституту адміністративної відповідальності [494, с. 4].

Стаття 29 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07.12.2017 р. № 2229-VIII передбачає, що кривдник, який порушив вимоги спеціальних заходів щодо протидії домашньому насильству, несе відповідальність відповідно до закону.

Відзначимо, що до 2017 р. спеціальну норму про відповідальність за вчинення насильства в сім'ї містило лише законодавство України про адміністративну відповідальність. Ані кримінальне законодавство, ані цивільне не передбачало спеціальних норм, що встановлювали б відповідальність за вчинення насильства в сім'ї. Такий підхід не відповідав міжнародним стандартам, що існують у сфері протидії домашньому насильству. Так, необхідність криміналізації домашнього насильства передбачена Модельним законодавством ООН про домашнє насильство, в якому державам-учасницям рекомендується «визнати, що насильство в сім'ї є серйозним злочином проти особи і суспільства, який не можна вибачити та терпіти».

Проте в оновленому законодавстві за вчинення домашнього насильства або насильства за ознакою статі передбачено застосування до кривдника цивільно-правової, адміністративної та кримінальної відповідальності.

Притягнення кривдника до цивільно-правової відповідальності здійснюється відповідно до положень Цивільного кодексу України. Кривдник зобов'язаний відшкодувати матеріальні збитки та моральну шкоду, яка була завдана у зв'язку із домашнім насильством або насильством за ознакою статі.

При цьому нормами статті 30 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» передбачена важлива гарантія відшкодування моральної шкоди. Особі, яка має право на відшкодування матеріальних збитків і моральної шкоди, завданих внаслідок домашнього насильства, моральна шкода відшкодовується незалежно від матеріальних збитків, які підлягають відшкодуванню, та не пов'язана з їх розміром [19].

Відповідно до Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» від 06.12.2017 р. № 2227-VIII були внесені зміни до Кримінального кодексу щодо визначення відповідальності за домашнє насильство (ст. 126-1 КК України) та невиконання обмежувальних заходів, обмежувальних приписів або непроходження програми для кривдників

(ст. 390-1 КК України). Крім того, посилено відповідальність за окремі види злочинів проти статевої свободи. Зазначені зміни до кримінального законодавства набрали чинності 11 січня 2019 року.

Погоджуємось з думкою окремих науковців про несвоєчасність введення кримінальної відповідальності за прояви домашнього насильства. Кримінологічні дослідження явища домашнього насильства у нашій країні справді показують сумну картину. Втім, історичний досвід людства свідчить, що навіть найбільш жорсткими заходами кримінально-правового характеру суспільної проблеми не вирішити, отже, і проблеми домашнього насильства теж не розв'язати цілком. Забезпечення рівності прав чоловіків і жінок у шлюбі, батьків та дітей тощо лежить здебільшого не в площині законодавчої неврегульованості, а в сфері соціально-економічних відносин. Зазначене стає підґрунтям як для застосування дискримінаційних дій щодо членів сім'ї, які, наприклад, тимчасово не працюють, непрацевдатні за віком або внаслідок хронічних захворювань чи інвалідності, так і до їхньої мовчазної згоди на порушення їхніх прав та приховування таких фактів, адже ці люди позбавлені іншого виходу.

Більш корисним для гармонізації відносин в українських родинах було б проведення психологічної роботи з кривдниками, адже призначення покарання, зокрема, у вигляді позбавлення волі, ніколи не допоможе розв'язати проблему сім'ї, оскільки перевиховання особи з агресивною поведінкою в умовах установ виконання покарань є неможливим. І повернення кривдника після відбуття покарання, його інтеграція як у сім'ю, так і в суспільство у цілому значно ускладниться [495].

Окрім того, у 2017 році Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» вніс суттєві зміни в статтю 173-2 КУпАП, якою передбачена відповідальність за вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі, невиконання термінового заборонного припису або неповідомлення про місце свого тимчасового перебування. За вчинення таких дій кривдник притягається до відповідальності у вигляді штрафу від десяти до двадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадських робіт

на строк від тридцяти до сорока годин. Найбільш суворим адміністративним стягненням за вказане правопорушення є адміністративний арешт на строк до семи діб.

Зауважимо, що запровадження відповідальності за вчинення домашнього насильства у вигляді штрафу є кроком назад і «вдарить» передусім по сімейному бюджету. Тобто потерпілий, крім отриманої фізичної шкоди здоров'ю, психологічної травми тощо, відчує на собі фінансові витрати, а у випадку, якщо порушник не працює, сам їх виплачуватиме [496].

Якщо так багато людей, як свідчить статистика, щороку притягуються до адміністративної відповідальності та піддаються адміністративним стягненням і знову вчиняють адміністративні правопорушення, то є цілком зрозумілим, що цілі застосування адміністративних стягнень не досягаються. І на це є низка причин. По-перше, при визначенні розміру адміністративних стягнень у вигляді штрафу не враховують матеріального становища особи, до якої такі стягнення застосовуються. Як правило, розмір адміністративного стягнення у вигляді штрафу має верхню і нижню межу, які розрізняються несуттєво. Отже, ймовірність застосування адміністративного стягнення не утримує особу від вчинення правопорушення. В результаті частина осіб, до яких застосовано адміністративні стягнення, не відчуває суттєвих втрат. Більше того, значна кількість громадян сприймає адміністративне стягнення не як покарання за вчинене правопорушення, а як плату за можливість вчинити правопорушення [494, с. 16].

Слід зазначити, що відповідно до внесених змін в ст. 39-1 КУпАП передбачено скерування особи, яка вчинила домашнє насильство чи насильство за ознакою статі, для проходження корекційної програми. У разі вчинення домашнього насильства чи насильства за ознакою статі суд під час вирішення питання про накладання стягнення за адміністративне правопорушення має право одночасно вирішити питання про скерування особи, яка вчинила домашнє насильство чи насильство за ознакою статі, на проходження корекційної програми для таких осіб. Суд може скерувати кривдника на проходження програми для

особи, яка вчинила домашнє насильство, на строк від 3 місяців до 1 року. Зауважимо, що раніше повноваження щодо скерування на корекційні програми належало співробітникам Національної поліції [19].

Об'єктом правопорушення, передбаченого ст. 173-2 КУпАП, є суспільні відносини у сфері захисту прав громадян. Об'єктивна сторона правопорушення полягає в умисному вчиненні будь-яких діянь (дій або бездіяльності) фізичного, психологічного чи економічного характеру (застосування насильства, що не спричинило тілесних ушкоджень, погрози, образи чи переслідування, позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна або коштів, на які потерпілий має передбачене законом право, тощо), внаслідок чого могла бути чи була завдана шкода фізичному або психічному здоров'ю потерпілого, а так само у невиконанні термінового заборонного припису особи, стосовно якої він винесений, або неповідомлення уповноваженим підрозділам органів Національної поліції України про місце свого тимчасового перебування в разі його винесення [215].

Суб'єктивна сторона цього правопорушення характеризується наявністю вини у формі умислу. Суб'єктом правопорушення є особа, якій виповнилося 16 років, і яка вчинила насильство до одного із членів своєї сім'ї [60, с. 337].

Варто зазначити, що у 2009–2011 рр. в Україні було проведено низку моніторингових досліджень судової практики у справах, пов'язаних з домашнім насильством. Аналіз судових рішень по справах щодо притягнення до адміністративної відповідальності за вчинення домашнього насильства дозволив ученим виявити проблеми, що існують у правозастосуванні ст. 173-2 КУпАП.

Так, наявні приклади кваліфікації подібних протиправних дій, пов'язаних з домашнім насильством, за різними статтями КУпАП, зокрема ст. 173-2 та ст. 173. Як показали результати моніторингу, суди часто кваліфікують домашнє насильство як дрібне хуліганство, визнаючи об'єктом правопорушення не психологічну та фізичну недоторканність особи, а громадський порядок. Звичайно, така практика не сприяє ефективному вирішенню проблеми домашнього насильства, а є ще одним фактором латентності цього

правопорушення. Тому суди мають чіткіше встановлювати склад правопорушень та застосовувати спеціальну ст. 173-2 КУпАП.

Заслужують уваги проблеми щодо неповного з'ясування в суді обставин справи, що впливає на винесення неузгоджених рішень. Зокрема, нерідко в рішеннях суду міститься мотивування, яке не збігається з об'єктивною стороною правопорушення, передбаченого ст. 173-2 КУпАП. Також у постановках про притягнення особи до адміністративної відповідальності не завжди вказується вид насильства, за який особа притягається до відповідальності [71, с. 70].

Окрім того, є низка процесуальних аспектів, що істотно ускладнюють або унеможливають притягнення особи до адміністративної відповідальності за вчинення насильства в сім'ї. Зокрема, порушення встановленого процесуального строку розгляду справ тягне за собою закриття справи та неможливість притягнення до відповідальності правопорушника. Необхідно додати, що суттєвою проблемою є неналежне оформлення матеріалів справи, у зв'язку з чим суди повертають вказані матеріали для усунення недоліків.

Слід звернути увагу, що існують випадки судового розгляду справи за ст. 173-2 за відсутності правопорушника. Згідно із загальним правилом, передбаченим ч. 1 ст. 286 КУпАП, справа про адміністративне правопорушення розглядається в присутності особи, яка притягається до адміністративної відповідальності [215].

Розглядаючи справу про домашнє насильство за відсутності правопорушника, суд не має змоги виявити причини та умови, що сприяли вчиненню правопорушення, та здійснити виховну функцію правосуддя, яка має суттєве значення у справах, пов'язаних із насильством в сім'ї [71, с. 130–132].

Необхідно наголосити, що єдиним шляхом запобігання вчиненню злочинів в результаті сімейного насильства через використання засобів адміністративної відповідальності є повне та всебічне з'ясування в суді всіх обставин справи, причин та умов його скоєння, проведення роз'яснювальної роботи з порушником щодо неприпустимості будь-яких форм та проявів насильства в сім'ї, його можливих наслідків (зокрема, позбавлення батьківських прав), тобто здійснення

виховної та превентивної функцій правосуддя, що має найбільш повно проявити себе при розгляді адміністративних справ цієї категорії [497, с. 99].

Слід підкреслити, що відповідно до даних Державної судової адміністрації України за 2013–2017 рр. спостерігається стійка динаміка до зменшення кількості осіб, щодо яких розглянуто справи за ст. 173-2 КУпАП, що свідчить про латентність цього виду правопорушення (дод. М).

Науковець В. Вересова підкреслює, що в чинному законодавстві існують інші норми, які встановлюють відповідальність за окремі прояви насильства в сім'ї. Їх особливістю є те, що передбачені ними адміністративні правопорушення не обмежуються сферою сімейного насильства, а можуть бути вчинені й у зв'язку з іншими діями:

— ст. 180 КУпАП «Доведення неповнолітнього до стану сп'яніння», яка передбачає відповідальність у тому числі й за психологічне насильство у вигляді доведення неповнолітнього з боку батьків або осіб, що їх замінюють, до стану сп'яніння;

— ст. 184 КУпАП «Невиконання батьками або особами, що їх замінюють, обов'язків щодо виховання дітей», тобто ухилення батьків або осіб, які їх замінюють, від виконання передбачених законодавством обов'язків щодо забезпечення необхідних умов життя, навчання та виховання неповнолітніх дітей. Такі дії, за певних умов, можуть бути розтлумачені як економічне або психологічне насильство в сім'ї;

— ст. 173 КУпАП «Дрібне хуліганство», тобто нецензурна лайка в громадських місцях, образливе чіпляння до громадян та інші подібні дії, що порушують громадський порядок і спокій громадян, також передбачає відповідальність за дії, що у багатьох випадках супроводжує насильство в сім'ї, зокрема такі його види, як фізичне та психологічне;

— ст. 186 КУпАП «Самоуправство», як самовільне, всупереч встановленому законом порядку, здійснення свого дійсного або гаданого права, що не завдало істотної шкоди громадянам, — це правопорушення може бути проявом економічного насильства в сім'ї і полягати у протиправному

розпорядженні одним членом сім'ї майном, що належить йому та іншому членові сім'ї на праві спільної сумісної власності;

— ст. 51 КУпАП «Дрібне викрадення чужого майна», яка може застосовуватися до осіб, які вчинили економічне насильство в сім'ї у вигляді протиправного заволодіння майном, що належить іншому членові сім'ї на праві приватної власності, за умови, що вартість такого майна не перевищує трьох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [498, с.144].

У контексті нашого дослідження розглянемо спеціальні заходи протидії насильству щодо дітей. Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07.12.2017 р. удосконалено систему спеціальних заходів щодо протидії домашньому насильству.

До спеціальних заходів щодо протидії домашньому насильству належать:

- терміновий заборонний припис стосовно кривдника;
- обмежувальний припис стосовно кривдника;
- взяття на профілактичний облік кривдника та проведення з ним профілактичної роботи;
- скерування кривдника на проходження корекційної програми [19].

Терміновий заборонний припис виносять кривднику уповноважені підрозділи органів Національної поліції України (до 10 діб) у разі існування безпосередньої загрози життю чи здоров'ю постраждалої особи з метою негайного припинення домашнього насильства, недопущення його продовження чи повторного вчинення.

Кривдник, стосовно якого винесено терміновий заборонний припис, згідно з яким він має залишити місце спільного проживання (перебування) з постраждалою особою, зобов'язаний повідомити про місце свого тимчасового перебування уповноважений підрозділ органів Національної поліції України за місцем вчинення домашнього насильства [19]. Проте залишається без відповіді питання про місце перебування кривдника.

Окрім того, постраждала особа має право звернутися у цивільному порядку до суду із заявою про винесення обмежувального припису терміном до 6 місяців.

За наслідками розгляду цієї заяви суд може не лише заборонити кривднику спілкуватися із постраждалою особою, але й наблизитися до неї та змусити покинути місце її проживання. Тобто, обмежувальний припис — це встановлений у судовому порядку захід тимчасового обмеження прав чи покладення обов'язків на особу, яка вчинила домашнє насильство, спрямований на забезпечення безпеки постраждалої особи (зокрема, заборона перебувати в місці спільного проживання з постраждалою особою; усунення перешкод у користуванні майном, що є об'єктом права спільної сумісної власності або особистою приватною власністю постраждалої особи; обмеження спілкування з постраждалою дитиною; заборона наблизитися на визначену відстань до місця проживання (перебування), навчання, роботи, інших місць, що часто відвідуються постраждалою особою; заборона як особисто, так і через третіх осіб розшукувати постраждалу особу, якщо вона за власним бажанням перебуває у місці, невідомому кривднику, переслідувати її та в будь-який спосіб спілкуватися з нею; заборона вести листування, телефонні переговори з постраждалою особою або контактувати з нею через інші засоби зв'язку як особисто, так і через третіх осіб) [19].

Для прикладу розглянемо рішення Деснянського районного суду м. Києва від 16 лютого 2018 року. Суть справи така. Заявниця ОСОБА_1 звернулася до суду з заявою про видачу обмежувального припису стосовно ОСОБИ_2 внаслідок систематичного вчинення психологічного насильства останнім.

В обґрунтування заявлених вимог ОСОБА_1 вказала, що вона від 24.10.2014 року перебуває у зареєстрованому шлюбі з ОСОБОЮ_2, у якому в них народився син ОСОБА_3. Більше року сімейне життя заявниці з її чоловіком не ладнається і постійно погіршується. Починаючи від літа 2017 року, шлюбні відносини фактично припинено. На фоні постійних незгод в родині почали виникати сварки, які переросли в серйозні конфлікти, під час яких поведінка ОСОБИ_2 почала бути занадто агресивною, він почав погрожувати заявниці та її рідним фізичною розправою, а також відібранням дитини. ОСОБА_1 зазнає постійного психологічного тиску з боку ОСОБИ_2. На її адресу та членів її родини постійно надходять погрози вбивством в телефонних розмовах і текстових повідомленнях.

29.01.2018 року з вищевикладених підстав заявниця звернулася до Деснянського управління поліції. Крім того, коли агресивна поведінка ОСОБИ_2 почала турбувати сусідів, останній почав погрожувати їй. Заявниця, турбуючись за своє та свого сина життя, вимушена була переховуватися від чоловіка та всіляко уникати спілкування з ним. За результатами розгляду справи суд постановив видати обмежувальний припис ОСОБИ_2 на строк шість місяців із заборонами щодо:

- перебування в місці проживання (перебування) ОСОБИ_1 за адресою;
- наближення на 50 м до місця проживання (перебування), навчання, роботи, інших місць частого відвідування постраждалої особи;
- особисто і через третіх осіб розшукувати постраждалу особу, якщо вона за власним бажанням перебуває у місці, невідомому кривднику, переслідувати її та в будь-який спосіб спілкуватися з нею;
- ведення листування, телефонних переговорів з постраждалою особою або контактування з нею через інші засоби зв'язку особисто і через третіх осіб [499].

Одним із найскладніших питань для практичного застосування положень про обмежувальний припис є сфера його застосування та співвідношення з іншими подібними інститутами. Законом про внесення змін до ККУ і КПК України передбачено доповнення загальної частини Кримінального кодексу України новим розділом «Обмежувальні заходи», які за своєю сутністю є подібними до заходів обмежувального припису та підлягають застосуванню до особи, яка скоїла пов'язаний з домашнім насильством злочин, у разі призначення їй покарання, не пов'язаного із позбавленням волі, або звільнення від кримінальної відповідальності чи покарання. Обмежувальні заходи — це, по суті, аналогічні до обмежувального припису інститути, які підлягають застосуванню до особи, яка підозрюється або яка скоїла пов'язаний з домашнім насильством злочин, у разі призначення їй покарання, не пов'язаного із позбавленням волі, або звільнення від кримінальної відповідальності чи покарання. Натомість в інших випадках застосовується обмежувальний припис. Такими, зокрема, є випадки

притягнення кривдника до адміністративної відповідальності та випадки, коли його ще взагалі не притягнуто до відповідальності та не повідомлено про підозру у скоєнні кримінального правопорушення [500].

Насильство щодо дітей має латентний характер. Водночас адміністративна відповідальність за вчинення домашнього насильства не є достатньо ефективним засобом протидії сімейному насильству та запобігання його рецидивам. Стягнення, передбачені ст. 173-2 КУпАП, мають низький профілактичний вплив [501, с. 69].

У XXI столітті суспільство має усвідомити, що насильство щодо дітей — це не лише проблема самих дітей, а проблема усього суспільства. Запропоновано запровадити обов'язок кожної людини повідомляти про вчинені правопорушення щодо дітей, що завдають моральну чи матеріальну шкоду, шкоду фізичному, психічному здоров'ю, моральному розвитку дитини. Своєчасна реакція на повідомлення про насильство та інші протиправні дії щодо дітей, безсумнівно, сприятимуть проведенню профілактичних заходів, спрямованих на усунення, блокування та нейтралізацію детермінант їх протиправної поведінки. Водночас самі діти мають усвідомлювати своє право на захист від будь-яких проявів насильства.

5.2 Правове регулювання захисту дітей від негативного впливу Інтернету

Частина 3 ст. 51 Конституції України гарантує, що сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою [22]. З огляду на це дитина як повноцінний громадянин України має право бути захищеною від будь-якого негативного впливу, що може завдати шкоду її фізичному та психічному здоров'ю. В сучасному світі існує безліч небезпек для дітей, і одну з серйозних загроз становлять засоби масової інформації, зокрема, Інтернет.

Інтернет — це найграндіозніший в історії експеримент, де панує анархія. Щохвилини сотні мільйонів людей створюють і споживають незліченну кількість

цифрового контенту в світі Інтернету, який не зовсім підпорядковується законам реальності. Ця нова здатність вільного самовияву та безперешкодного руху інформації створила багатий віртуальний ландшафт. Інтернет-шахрайства, залякування і переслідування, сайти груп ненависті та форуми, де спілкуються терористи. Це Інтернет — найбільший у світі неконтрольований простір [502, с. 10].

Сучасний Інтернет є частиною так званої нової економіки, в якій реальність і розваги тісно переплетені. На жаль, Інтернет сьогодні є персональним вибором секс-провайдерів. На початку нового тисячоліття багато західних інтелектуалів з тривогою запитують: куди приведе цей тотальний деградуючий цикл сексу і насильства? Гасло «Хліба і видовищ» вже знищило гордий Рим. Досить подивитися на новітню форму деструкції «інформаційного століття» — онлайнову педофілію.

Неймовірна дешевизна порноресурсів робить Інтернет вільною порнографічною зоною. Найголовніший союзник педофілів — суспільство, яке толерантно ставиться до цього гріха, покликаючись на те, що в Стародавніх Греції та Римі зв'язок з неповнолітніми вважався нормою, а в деяких мусульманських країнах з погляду європейського закону і зараз кожен другий шлюб — педофільський.

Немає закону, який регламентував би, яку продукцію сексуального характеру можна використовувати і поширювати, а яку ні. Тому не варто дивуватися, що заборони поширення матеріалів порнографічного чи сексуального характеру залишаються декларативними [503, с. 212].

Маніпулювання цінностями демократичної правової держави, зокрема, правом приватності, ставить українське суспільство у надзвичайно загрозливу ситуацію. Адже кожен користувач мережі Інтернет може, не виходячи із приміщення, самовільно створити будь-який інтернет-ресурс та розмістити на ньому будь-яку інформацію. При цьому жодна перевірка персональних даних такої особи державними органами не здійснюється. Отже, навіть якщо дії

інтернет-користувача будуть визнані злочинними, з'ясувати його особу, а тим паче притягнути його до відповідальності, буде нереально [514, с. 98].

Комунікаційні технології розвиваються в небаченому досі темпі. За перше десятиліття XXI століття кількість користувачів Інтернету зростає від 350 мільйонів до понад 2 мільярдів. За той самий проміжок часу кількість тих, хто користується мобільним телефоном, виросла з 750 мільйонів до понад 5 мільярдів (сьогодні вже 6 мільярдів). Названі технології дісталися найвіддаленіших куточків планети, а в окремих частинах світу поширюються дуже стрімко [502, с. 9].

Суспільство під впливом різних чинників постійно змінюється, а, відповідно, змінюються і ознаки насильства. Наприклад, у сучасному інформаційному суспільстві насильство характеризується такими специфічними рисами:

- відбувається віртуалізація насильства;
- пряме насильство витісняється опосередкованим;
- зростає анонімність насильства;
- насильство має більш розмиті межі;
- засоби маніпуляції суспільною свідомістю стають високотехнічно розвинутими і масово застосовуються через засоби масової інформації;
- виникають нові види насильства, які пов'язані з комунікативними технологіями (кібернасильство) [504, с. 42].

У контексті дослідження правового статусу неповнолітніх науковець Н. Ортинська визначає такі чинники впливу інформаційного суспільства на правовий статус дітей [64, с. 461–462]:

1. Загальносвітове інформаційне поле. Неповнолітні мають змогу швидко і доступно одержувати інформацію з будь-якої точки країни та земної кулі взагалі.
2. Відсутність статусу людини як цінності в інформаційному суспільстві. На правовий статус впливає соціальне середовище, в якому перебуває та розвивається дитина. Для певної категорії неповнолітніх інформаційні технології розширюють правові можливості, а для інших створюють чималий психологічний тиск. Відображення особи в інформаційному просторі супроводжується

перенесенням у мережу і певних соціальних, емоційних характеристик, які врешті-решт впливають на формування чи трансформацію особистих якостей користувачів мережі. Особа з її внутрішнім світом губиться у глобальному світі. Відчувається відсутність живого спілкування, родинних відносин, часу, ціннісних категорій. На побутовому рівні це виражається в тому, що діти перестають спілкуватися в межах групи, колективу, натомість швидко знаходять контакт у мережі Інтернет, замість фізичного розвитку та спортивних молодіжних організацій неповнолітні знаходять інші розваги, як-от комп'ютерні ігри тощо.

3. Зростання ролі соціально-комунікативних практик Інтернету для реалізації прав неповнолітніх та їхній значний вплив на поведінку цієї категорії осіб. До таких практик належать блоги, соціальні мережі, мережеві групи та інтернет-товариства тощо.

Інтернет-спільноти — це такі соціальні спільноти, кожний учасник яких ідентифікує себе із цією групою і, водночас, має всі атрибути звичайної спільноти, проте ця група об'єднується технологіями Інтернету. Блог як тип інтернет-спільноти має аналогічні характеристики із соціальними спільнотами, проте відрізняється специфікою у вигляді регулярно доповнюваних позначень на різноманітні теми мультимедіа.

4. Впровадження інформаційних державних послуг, що сприяє забезпеченню прав та свобод неповнолітніх. Широкий спектр таких послуг реалізується через систему «е-урядування» шляхом можливості отримання державних та комунальних послуг (легалізація документів, видача дозволів, реєстрація актів громадянського стану, визнання певного статусу (призначення пенсії дитині-інваліду) чи допомога в реалізації певних прав.

Особи у віці від 14 до 18 років найбільше зіштовхуються з потребою використання «електронного уряду» для отримання різних документів, найчастіше паспортів у 16-річному віці, та можливості електронного вступу чи одержання іншої інформації в Єдиній державній електронній базі з питань освіти. Інформаційні технології дозволяють здійснити реєстрацію не тільки в національні, але й зарубіжні навчальні заклади [64, с. 463–467].

Загальновідомо, що сучасний технологічний розвиток на перше місце висунув проблему правового регулювання інформаційної безпеки держави, неодмінною складовою якої є інформаційна безпека дітей. При цьому весь суспільний обіг інформації регулюється багатьма видами соціальних норм, основними з-поміж яких є правові та моральні. Однак, якщо в минулі століття правовий обіг інформації охоплював лише найбільш важливу частину суспільного обігу інформації, то в сучасних умовах назріла нагальна необхідність розширення кола інформаційно-комунікативних відносин, що мають належати до правового регулювання. Особливо ця проблема стосується проблем правового регулювання інформаційного обігу та комунікації у всесвітній мережі Інтернет, до якої в наш час долучаються діти вже навіть з дошкільного віку.

Слід наголосити, що складність забезпечення ефективності правового регулювання мережі Інтернет не стільки полягає у відсутності систематизованого або узгодженого законодавства, що регулює відповідні види відносин у всесвітній мережі, скільки в об'єктивних особливостях та закономірностях функціонування самого Інтернету, які фактично «дозволяють» будь-кому анонімно робити в цій інформаційній мережі загального користування що завгодно. Саме фактична неможливість законного притягнення до юридичної відповідальності правопорушників у мережі Інтернет, що особливо проявляється на прикладі адміністративної та кримінальної відповідальності, зумовлює майже безмежну свободу дій, яку нині можна спостерігати у віртуальному кіберпросторі.

Враховуючи те, що будь-яка дитина внаслідок об'єктивної недостатньої сформованості своєї свідомості є вразливою, а отже, значно більше за дорослих та дієздатних осіб піддається впливу з боку відповідних джерел інформації, в сучасних умовах вже фактично побудованого глобального інформаційного суспільства потрібно ретельно підходити до питання захисту дітей від інформації, яка може завдати шкоди їхньому здоров'ю та розвитку. У таких умовах особливо небезпечною для дитини є саме всесвітня мережа Інтернет, яка і дотепер у будь-якій сучасній державі залишається фактично неконтрольованим «інформаційним майданчиком», на якому наявне абсолютно вільне поширення будь-якої

інформації. Складність вирішення вказаних проблем за допомогою формально визначених правових норм, насамперед, полягає у тому, що в Інтернеті чи не найбільше має місце «зіткнення» протилежних інтересів відповідних суб'єктів, у зв'язку з чим навіть сьогодні ця проблема є лише предметом численних дискусій, а не практичних дій [505, с. 87].

У цьому контексті цікавим є розгляд міжнародного досвіду спроб вирішити вказане питання на нормативно-правовому рівні. Зокрема, 3 грудня 2009 року Міжпарламентська Асамблея держав-учасниць СНД прийняла Модельний закон «Про захист дітей від інформації, що завдає шкоду їх здоров'ю та розвитку», який встановлює правові та організаційні основи державної політики і міжнародного співробітництва держав-учасниць СНД у сфері забезпечення інформаційної безпеки дітей з урахуванням загально визнаних принципів і норм міжнародного права, в тому числі закріплених в Конвенції ООН про права дитини та Модельному законі держав-учасниць СНД «Про основні гарантії прав дитини в державі».

Найважливішими положеннями цього Модельного закону є встановлення 11 принципів державної політики у сфері захисту дітей від інформації, що завдає шкоду їхньому здоров'ю та розвитку; нормативне визначення на міжнародному рівні таких понять, як: «вікова категорія інформаційної продукції», «вікова класифікація інформаційної продукції», «демонстрація жорстокості», «демонстрація насильства», «доступ дитини до інформації», «доступний для дитини час», «інформаційна безпека дітей», «інформаційна продукція, призначена для дітей», «інформація, що дискредитує соціальний статус сім'ї», «інформація, що завдає шкоду здоров'ю та розвитку дітей», «інформація, що провокує дітей на антисуспільні та протиправні дії», «інформація, що провокує дітей на дії, потенційно небезпечні для їх життя і здоров'я», «інформація, що провокує дітей на кримінально карані діяння (злочини)», «інформація, що включає в себе ненормативну лексику», «пропаганда антисуспільних та протиправних дій», «пропаганда насильства та жорстокості», «пропаганда злочинів» тощо; закріплення критеріїв визначення інформаційної продукції для відповідної вікової

категорії дітей; визначення додаткових вимог до розповсюдження інформаційної продукції з використанням інформаційно-телекомунікаційних мереж загального користування, в тому числі через мережу Інтернет, а також додаткових вимог до розповсюдження комп'ютерних та інших електронних ігор; встановлення вимог до експертизи інформаційної продукції з метою здійснення її вікової класифікації та маркування тощо [505, с. 88].

Щодо національного законодавства, то ст. 7 Закону України «Про захист суспільної моралі» від 20 листопада 2003 р. з метою захисту морального та фізичного життя неповнолітніх забороняє [26]:

— залучення неповнолітніх у діяльність з виробництва й обігу продукції сексуального чи еротичного характеру, порнографічних матеріалів, надання послуг, а також організації й проведення видовищних заходів сексуального чи еротичного характеру;

— розповсюдження продукції сексуального чи еротичного характеру, порнографічних матеріалів, надання послуг і проведення видовищних заходів сексуального чи еротичного характеру серед неповнолітніх;

— використання образів неповнолітніх у будь-якій формі в продукції сексуального чи еротичного характеру і проведенні видовищних заходів сексуального чи еротичного характеру;

— виготовлення (виробництво), зберігання, реклама, розповсюдження, придбання продукції, що містить дитячу порнографію, ввезення, вивезення, транзит через територію України, поштову пересилку такої продукції;

— пропонування або надання доступу до продукції, що містить дитячу порнографію.

Контроль за додержанням вимог Закону України «Про захист суспільної моралі» та інших законів у сфері захисту суспільної моралі в межах своєї компетенції здійснюють Міністерство внутрішніх справ України, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері культури, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері кінематографії, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну

податкову політику, державну політику у сфері державної митної справи, державну політику у сфері боротьби з правопорушеннями під час застосування податкового, митного законодавства, Державний комітет телебачення і радіомовлення України та Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення [26].

Зауважимо, що Національна експертна комісія України з питань захисту суспільної моралі, яка була створена за Постановою Кабінету Міністрів України від 17 листопада 2004 р. та ліквідована 5 березня 2015 року, була постійно діючим державним експертним і контролюючим органом у зазначеній сфері.

Доречно зазначити, що В. Василевич для посилення захисту дітей від шкідливої інформації в мережі Інтернет пропонує внести зміни до Закону України «Про телекомунікації» від 18.11.2003 р. № 1280-IV та передбачити окремі норми, які б встановлювали відповідальність власників веб-сайтів в українській частині мережі за розміщення сайтів, що можуть містити інформацію, яка може негативно вплинути на дітей. Окрім того, науковець зазначає, що необхідно зобов'язати Інтернет-провайдерів, які надають хостинг, інформувати своїх користувачів про необхідність індексації сайту та про методику її здійснення. Вважається, що такий захід може бути ефективним, оскільки, як правило, сайти, які містять шкідливу для дітей інформацію, призначені для продажу або надання її дорослим покупцям. Подібна індексація сайтів не суперечитиме комерційним інтересам їх власників. Введення системи індексації дасть змогу легко виділити та, за необхідності, відфільтрувати в мережі інформаційну продукцію, не призначену для перегляду дітьми [506].

Слід зазначити, що упродовж останніх років в Україні та світі почались проводитися масштабні дослідження впливу Інтернету на безпеку дітей, їхні взаємини з батьками та навколишнім середовищем. Так, уперше кафедра превентивної роботи та соціальної політики ЮНЕСКО в Україні провела дослідження щодо рівня знань українців про безпеку дітей в Інтернеті. Результати показали, що переважна більшість дітей (96%) не знає про небезпеки, які існують в мережі, майже половина дітей перебуває в потенційній небезпеці, оскільки

регулярно розміщує особисті дані, а кожен п'ятий неповнолітній вже опинявся в небезпечних ситуаціях, маючи безпосередній контакт зі зловмисником [507].

Інтернет-технології стали природною частиною нашого життя, і діти як найбільш активна, така, що швидко розвивається аудиторія, досить часто раніше за дорослих знайомляться з новими можливостями, що надає всевітня мережа. Однак для батьків головним завданням є створити такі умови, щоб Інтернет не завдавав шкоди фізичному та психічному здоров'ю дитини.

Часто підліток як найбільш вразлива людина поводить у світовій мережі віктимно, ненавмисно провокуючи вчинення протиправних дій. Йдеться про встановлення з дитиною незаконного контакту (грумінгу) з подальшими злочинними діями, кіберпереслідуванням, онлайн-насиллям, шахрайством, порнографією та ін. Причому, іноді вагому роль відіграє і так звана «інверсія ролей», коли підліток з жертви перетворюється на порушника.

Натомість, не менш небезпечним для психологічного здоров'я дитини є встановлення так званого небажаного контенту, під яким фахівці розуміють матеріали непридатного для дітей та протизаконного змісту — порнографічні, такі, що пропагують наркотики, психотропні речовини й алкоголь, тероризм і екстремізм, ксенофобію, сектантство, національну, класову, соціальну нетерпимість, нерівність, асоціальну поведінку, насилля, агресію, суїцид, азартні ігри, інтернет-шахрайство [508, с. 16–17].

Особливу увагу слід приділити комп'ютерним іграм із деструктивним, агресивним змістом, до яких в мережах дуже легкий доступ. Такі ігри суттєво впливають на свідомість дитини, вчать її вирішувати проблеми силовими методами, викликають тривожність, жорстокість, дратівливість, емоційну неврівноваженість.

Виходячи із специфіки дитячого віку, слід сказати, що у профілактичній роботі з цією групою велике значення мають, насамперед, заходи неправового характеру, а педагогічні, психологічні, медичні [509, с. 69].

Науковець О. Юрченко наводить перелік головних загальних заходів, які мають здійснити батьки та педагоги для зниження рівня віктимності дітей і в звичайному житті, і в соціальних мережах:

- 1) догляд за нормальним розвитком дитини з метою раннього виявлення психічних чи фізичних вад;
- 2) правильне загальне та статеve виховання, формування культури спілкування;
- 3) прищеплення дитині навичок поведінки в нестандартних, у тому числі віктимогенних ситуаціях;
- 4) закладення основ правових знань, які через засоби масової інформації та іншими способами мають доводити різні фахівці — юристи, психологи, педагоги;
- 5) роз'яснення батькам, що їхня поведінка є головним зразком та авторитетом для дитини і найкраща профілактика — це їх особистий приклад правильного поводження;
- 6) МВС України створено телефони довіри, на які можна повідомити про веб-сайти, що пропагують насильство і жорстокість або розпалюють расову ненависть, дискримінацію, займаються створенням чи розповсюдженням дитячої порнографії, торгівлею людьми [510, с. 338].

Отже, як зазначено вище, забезпечення захисту від шкідливої інформації в мережі Інтернет ускладнюється низкою чинників. Щоб захистити своє право, треба розуміти, що воно порушене, а психологічний вплив, здійснюваний за допомогою інформаційних потоків, часто не усвідомлюється особою, яка зазнає впливу. Це пов'язано, зокрема, з тим, що дія на поведінку людини виявляється переважно через емоції і підсвідомість, а не на раціональному рівні.

Підкреслимо, що з настанням третього тисячоліття для людства починається ера інформатизації, де разом із перспективами прогресу на нас чекає загроза «інформаційної Хіросіми». Разом з інформацією та інформаційними системами треба захищати і саму людину від дії інформації. Схоже, що значення і роль цього об'єкта захисту в системі забезпечення інформаційної безпеки в найближчі десятиліття зростатиме, так само як компонент інформаційної безпеки

вийде на перше місце в системі національної безпеки країни. Причини цього криються і в зростаючій залежності людини та суспільства від інформації, і в реалізації економічних і політичних інтересів з використанням інформаційних технологій, зокрема деструктивного порядку (інформаційна зброя), де головним об'єктом є людина [511, с. 166–168].

На думку І. Припхан, введення державного регулювання для такого важливого явища сучасного світу як Інтернет — річ цілком закономірна. Сьогодні державне регулювання Інтернету є найбільш оптимальним, оскільки механізми саморегуляції глобальної павутини (такі як кодекси поведінки, наприклад, *netiquette*, загальні мережеві стандарти та ін.) ще недостатньо налагоджені.

Незважаючи на нормативне визначення органів, які зобов'язані забезпечувати захист суспільної моралі, практично всі порушення прав людини в цій сфері, які здійснюються через глобальну мережу Інтернет, залишаються непокараними. Це пояснюється передусім тим, що Цивільний кодекс України [59] та закони: «Про друковані засоби масової інформації в Україні» [512], «Про телебачення і радіомовлення» [513] не відносять інтернет-ресурси до засобів масової інформації. Окрім того, механізм реалізації контролю за інформацією, яка розповсюджується в мережі Інтернет, досі залишається невизначеним на законодавчому рівні, оскільки в Україні відсутній реєстр електронних ЗМІ [514, с. 97].

І. Припхан вважає за доцільне створити громадську Організацію безпечного Інтернету, яка б діяла переважно на волонтерських засадах та сприяла викоріненню в Інтернеті дитячої порнографії, проявів расової і національної нетерпимості та тероризму. У цьому контексті варто організувати постійну гарячу лінію щодо інформування інтернет-провайдерів про помічені користувачами Інтернету веб-сторінки з дитячої порнографією, проявами расової і національної нетерпимості та тероризму. Громадським організаціям спільно з інтернет-провайдерами необхідно розпочати розробку Етичного кодексу українського Інтернету.

Варто розглянути доцільність державної реєстрації інтернет-ресурсів для дітей. Поряд із цим одним із найбільш ефективних шляхів попередження порушень в інформаційній сфері є інформування користувачів Інтернету щодо їх обов'язків та вимог законодавства в інформаційній сфері. У цьому напрямі необхідно проводити інформаційно-просвітницькі заходи, спрямовані на підвищення обізнаності громадян України щодо ризиків та загроз, пов'язаних з використанням мережі Інтернет, явищами кіберзлочинності та пояснення правил поведінки неповнолітніх в мережі Інтернет, шляхів захисту від небезпечного контенту, популяризації законодавства у сфері захисту суспільної моралі. Міністерству освіти і науки України необхідно вивчити можливість включення освітніх матеріалів стосовно безпеки дітей в мережі Інтернет в існуючі шкільні освітні програми для дітей [514, с. 152].

Активну діяльність з питань безпеки в українському сегменті Інтернету здійснює Інтернет Асоціація України. З ініціативи її членів відкрито сайт skarga.ua, на який кожен користувач мережі може написати, що на певному ресурсі міститься, наприклад, дитяча порнографія чи відео насилля над дітьми. Коли таких скарг є декілька, то їх автоматично переправляють зазначеному провайдеру і він має вжити заходів.

Одним із першочергових напрямів діяльності Інтернет Асоціації України є викорінення в загальнодоступному українському сегменті Інтернету контенту, пов'язаного з насиллям: дитячої порнографії, проявів расової і національної нетерпимості та тероризму [514, с. 153].

Зауважимо, що чинне законодавство не містить визначення поняття, яке відповідає засобам масової інформації в мережі Інтернет, а також спеціального нормативно-правового акта, який би визначав їхній статус, порядок створення та засади діяльності. Найчастіше для визначення зазначеного поняття застосовують словосполучення: «Інтернет — засоби масової інформації», «засоби масової інформації в мережі Інтернет», «інтернет-видання», «електронний засіб масової інформації», «електронні видання», «електронний журнал» та «веб-ресурс сегмента Інтернет» [515].

Так, у законах України «Про захист суспільної моралі» від 20.11.2003 р. [26], «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 09.07.2003 р. [516] застосовується термін «електронний засіб масової інформації». У примітці до пункту 14 «Положення про порядок акредитації журналістів і технічних працівників засобів масової інформації при Верховній Раді України», затвердженому Розпорядженням Голови Верховної Ради України 01.07.2014 р. № 1549-VII [517], визначено особливості подання заявки на акредитацію інтернет-виданням.

Відповідно до ч. 4 ст. 20 Закону України «Про інформацію» порядок створення (заснування) та організації діяльності окремих засобів масової інформації визначаються законодавчими актами про ці засоби [518].

Сьогодні все частіше виникають ситуації, коли в Інтернеті розміщується неперевірена інформація, яка не відповідає дійсності. Таку інформацію передрукують газети з посиланням на відповідне джерело в мережі Інтернет. У зв'язку з цим авторів таких матеріалів неможливо притягати до відповідальності, а честь, гідність та ділову репутацію осіб немає можливості захистити правовими засобами [515].

У контексті нашого дослідження зазначимо, що сьогодні виникають нові терміни, визначення яких потрібно закріпити у законодавстві. Зокрема, вже нині до таких термінів слід віднести «чат», «форум», «блог», «блогер» та низку інших.

Як зазначає М. Чабаненко, будь-який школяр може завести блог і почати інформувати через нього громадськість про те, що йому наснилось чи що він вранці смачного з'їв, і це буде фактично ніщо інше, як масова комунікація, а блог слугуватиме її засобом. Він може навіть подавати там суспільно значущі новини, скопійовані звідкись, грамотно застосовуючи гіперлінки, і досягти пристойного рівня відвідування [519].

На відміну від безконтрольної ситуації з електронними ЗМІ в Україні, США та низка європейських держав категорично налаштовані на збереження якомога більшого контролю над інформацією, що поширюється через Інтернет. Деякі держави запровадили зобов'язання для провайдерів інтернет-послуг

встановлювати засоби відслідковування їхніх користувачів, а також обов'язкове повідомлення про осіб-користувачів на запит державних установ. Розростання організованої злочинності, тероризму, наркобізнесу, а також масові порушення прав людини потребують якомога досконаліших методів та способів одержання персоніфікованої інформації [520, с. 178].

Рекомендація N R (97) 19 Комітету міністрів Ради Європи «Про показ насильства електронними ЗМІ» від 30.10.1997 р. передбачає, що свобода вираження поглядів включає також право поширювати й одержувати інформацію та ідеї, які становлять показ насильства. Проте деякі форми необґрунтованого показу насильства можуть законно бути обмежені, враховуючи обов'язки й відповідальність, що їх несе із собою здійснення права на свободу вираження поглядів; за умови, що такі втручання в свободу вираження поглядів передбачені законодавством і є необхідними в демократичному суспільстві [521].

За ініціативи європейських некомерційних організацій European SchoolNet та Insafe Захід запроваджено День безпечнішого Інтернету (англ. Safer Internet Day), який з 2004 року відзначається у вівторок другого тижня лютого. Цього дня в багатьох країнах світу обговорюються: шляхи безпечного використання Інтернету серед молоді; питання інтернет-етики; загрози протизаконного контенту [522].

День безпечнішого Інтернету має на меті досягнення об'єднання зусиль держави, бізнесу і громадськості для популяризації механізмів безпечної роботи в мережі, передусім, серед дітей та молоді.

У 2009 року Коаліція за безпеку дітей в Інтернеті за ініціативи «Майкрософт Україна» оголосила про запуск соціальної кампанії «Місяць безпечного Інтернету».

Громадська організація «Луганська обласна молодіжна організація “Старт”» у 2014 році долучилась до Дня безпечного Інтернету як національний координатор в Україні та продовжує цю діяльність і сьогодні. Діяльність організації спрямована на формування безпечної поведінки в Інтернеті дітей та

молоді, батьків, педагогів, молодіжних працівників, бібліотекарів та реалізується в рамках неформальної та формальної освіти [522].

Вказана вище проблема в Україні загострюється внаслідок недосконалості законодавства, яке не приділяє достатньої уваги регулюванню таких відносин. Так, з-поміж особистих немайнових прав і обов'язків батьків та дітей, передбачених ст. 13 СК України, певною мірою проблеми, що розглядаються, стосуються лише положення про права батьків на виховання дитини, на представництво і захист прав та інтересів дитини, а також обов'язки батьків щодо виховання та розвитку дитини.

Водночас головною проблемою є спірність питання стосовно того, чи є сам факт доступу до Інтернету корисним або шкідливим для дитини. З одного боку, не викликає сумнівів той факт, що Інтернет та соціальні мережі є цінними джерелами інформації і можуть бути потужним засобом виховного впливу на дітей. Проте варто зазначити, що та сама мережа може бути і джерелом негативної інформації та виховання негативних якостей у дитині. На сучасному рівні розвитку інформаційних технологій у батьків відсутня можливість ефективно контролювати функціонування системи «дитина — Інтернет (соціальна мережа)». Саме тому за наявності такого потужного конкурента було б не виправданим покладати виключно на батьків відповідальність за виховання дітей у тих випадках, коли йдеться про факт існування згаданої вище системи «дитина — Інтернет», ігноруючи при цьому наявність іншого, «віртуального» чинника [523, с. 22–24].

У контексті нашого дослідження варто розглянути проблеми відповідальності батьків за безпеку дітей в Інтернеті. Отже, на батьків покладено відповідальність за дітей, тому вони мають всіляко спрямовувати їхню діяльність, навчити їх безпечно «ходити», не дозволяти їм працювати в Інтернеті без догляду. Адже на інтернет-просторах є великий ризик зустріти неприємну особистість: чати та форуми, в яких «пасуться» педофіли, радикальні політичні групи, сатанинські культи, мережні «оргії» — усе це є небезпечним для дитини. Також є ще «ображаючий» аморальний контент та небезпечне залучення в азартні ігри.

Навіть прості онлайнві іграшки в неконтрольованій кількості можуть завдати дитині шкоди, щонайменше відволікаючи її від занять і спокійного відпочинку, шкодячи психічному та фізичному здоров'ю [523, с. 356–357].

Саме в родині закладаються основи поведінки дитини в реальному світі, і віртуальний простір не має бути винятком. Батькам слід приділяти серйозну увагу вихованню дітей.

У залученні дитини до мережі мають бути поступовість і системний підхід. Батькам слід пам'ятати, що Інтернет є цінним ресурсом з великою кількістю захоплюючої та навчальної інформації. Важливо не реагувати занадто емоційно та не накладати дітям забагато обмежень на використання Інтернету.

Вочевидь, в цьому випадку не можна говорити про відповідальність батьків, адже не завжди використання програми «батьківський контроль» у сфері ІТ може гарантувати неможливості користування негативними інтернет-ресурсами. Крім того, це не виключає можливість дитини користуватися такими ресурсами з інших джерел (наприклад, різні електронні гаджети друзів тощо). У зв'язку з цим батьки справді мають право і зобов'язані виховувати своїх дітей, піклуватися про їхнє здоров'я, фізичний, духовний і моральний розвиток, навчання, готувати їх до праці. За неналежне виконання або невиконання батьківських прав і обов'язків допускається позбавлення батьківських прав, а також обмеження їх здійснення. При цьому зазначене не стосується випадків, коли дитина пізнає небезпечну інформацію в мережі Інтернет, адже в цьому випадку батьки не мають нести відповідальність [523, с. 358].

Батьки мусять обговорити зі своїми дітьми всі проблеми, пов'язані із конфіденційністю та безпекою в Інтернеті. Варто також зазначити, що ця проблема стосується різних за статусом батьків — багатих і бідних, тих, хто нещодавно почали користуватися мережею, а також тих, хто вже є постійними її користувачами.

Необхідно розробити підходи, що ґрунтуються на найновіших дослідженнях, для того, щоб пояснити дітям, що зберігання даних — це палиця з

двома кінцями: воно може врятувати життя, встановивши злочинця, і, водночас, увіковічити всі наші вчинки від самого дитинства [502, с. 282].

В демократичних країнах це означає прийняття нових законів. Вони будуть недосконалі, надміру ідеалістичні та написані нашвидкуруч, але загалом свідчитимуть про те, що суспільство з усіх сил намагається відреагувати на хаотичні, непередбачувані зміни, які спричинив Інтернет. Інформація, яку люди поширили в мережі кільканадцять років тому, формуватиме їхню віртуальну ідентичність [502, с. 74].

Все викладене вище дає змогу зробити висновок, що для того, аби захистити дітей від негативного впливу Інтернету, українське суспільство має протистояти загрозам, які несе сьогодні інформаційний простір, а державна політика має бути спрямована на підтримку духовного та культурного розвитку дітей. Хоча всевітня мережа є важливою складовою сучасного життя, проте через недостатнє правове регулювання захисту дітей від негативного впливу Інтернету вона стає зручним «плацдармом» для протиправної діяльності. Слід підкреслити, що Інтернет є площиною не лише для вчинення адміністративних, але й цивільних та кримінальних правопорушень. Єдиним шляхом виправлення ситуації є якомога швидше внесення змін і доповнень у чинне законодавство [524, с. 52].

Підсумовуючи сказане, варто зазначити, що сучасна інформаційна сфера є нефільтрованою та соціально нестійкою. Сучасний медіапростір перенасичений найрізноманітнішими «інформаційними забрудненнями», «інформаційно-психологічними» агресорами-меседжами з елементами насильства, жорстокості, порнографії тощо. Саме тому Н. Ортинська вважає, що: вся інформація, яка має надходити до неповнолітньої особи, має надаватися їй відповідно до її вікових особливостей; під час реалізації інформаційних прав неповнолітнього особливу увагу потрібно зосередити на можливості її сприйняття та повного розуміння; інформація, що надходить неповнолітньому, має проходити фільтрацію для недопущення морального і правового нігілізму в майбутньому; поважне

ставлення до права неповнолітнього на свободу совісті і віросповідання [525, с. 71–72].

У сучасному світі за допомогою мережі Інтернет та інших нових засобів комунікації можливий новий рівень спілкування, зокрема, поширеним є інтернет-консультування. Саме для підлітків такі консультації мають особливе значення, тому що вони потребують поради та інформації від фахівця, однак часто не хочуть розголошувати свою зацікавленість батькам чи одноліткам.

Інтернет-консультування характеризується низкою позитивних ознак: доступність для широкого кола клієнтів; забезпечення анонімності, що сприяє відвертості та розкриттю проблеми; поширення інформації серед значного кола людей, адже питання та відповіді консультанта можуть прочитати інші люди, які відвідують сайти; інтерактивність консультування, якщо до обговорення приєднуються інші, які також переживали подібну проблему [526, с. 246].

Німецькі законодавці покладають на провайдерів послуг відповідальність за зміст трафіку, наданого третьою стороною, якщо вони інформовані про цей зміст, і блокування його технічно можливе й обґрунтоване. В Німеччині у імперативній формі провайдеріві пропонується обов'язок щодо блокування «незаконної» інформації. Провайдери послуг відповідають за зміст «власної» інформації, що надають користувачам, проте вони звільняються від відповідальності за зміст інформації в мережі у випадку, якщо вони забезпечують тільки доступ до неї [527, с. 98].

З метою захисту дітей від насильства в глобальній мережі Інтернет вважаємо за доцільне ввести для провайдерів обов'язок реєструвати особисті дані авторів сайтів, що дозволить у майбутньому встановлювати осіб, які використовують ці сайти для здійснення незаконної діяльності. А також запровадити кримінальну відповідальність власників сайтів в мережі Інтернет, що пропагують насильство, адже, як показує практика, закриття доступу до сайтів провайдерами не гарантує припинення їхньої роботи [528, с. 75].

Протягом останніх років для аналізу значних обсягів інформації використовують інформаційну технологію «Великі дані» (Big Data).

Використання технології великих даних також пов'язане з ризиками з погляду захисту основних прав дітей, зокрема права на недоторканність приватного життя, захисту і безпеки персональних даних. Використання Big Data не передбачає отримання згоди на розкриття і використання особистих даних людини. Анонімність також руйнується у великій парадигмі даних. Навіть якщо кожна окрема частина інформації позбавлена персоналізованої інформації, зв'язки між окремими її частинами можуть показати особу людини.

При використанні технології Big Data відбувається збір даних про особу та її поведінку в Інтернеті, що дозволяє пошуковим системам (наприклад, Google) постійно модернізувати свої сервіси, робити їх зручними для користувачів і створювати нові інтерактивні продукти. Завдяки використанню ресурсів великих даних компанії мають змогу отримати відомості не лише про дату народження, стать чи адресу споживачів (їх місце проживання/перебування чи IP-адреси), а й безліч іншої інформації (вподобання людини, дані про попередні покупки, частоту і тривалість відвідувань традиційних та інтернет-магазинів). Це дозволяє демонструвати контекстну рекламу відповідно до отриманих даних про користувача і його поведінки. Тобто ці відомості використовуються для впливу на користувача в абсолютно різних контекстах, тому виникає проблема забезпечення безпеки їх зберігання і використання, що породжує чимало суперечок [529, с. 158–159].

Слушно вважає професор Гарвардського університету Марго Зельцер, що «приватне життя вже майже померло», адже люди залишають величезний цифровий слід через використання пластикових карт, відвідування сайтів, спілкування в соціальних мережах, використання мобільних додатків у смартфонах і користування Інтернетом речей [530].

З метою конструювання системи правового захисту дітей в соціальних мережах необхідно, передусім, звернутись до поняття соціальної мережі. У цьому контексті варто наголосити на тому, що новий етап розвитку громадянського суспільства інформаційної доби (інтерактивного громадянського суспільства) пов'язаний з появою соціальної мережі на основі платформи Facebook, завдяки

якій люди отримали змогу обговорювати і ділитися інформацією про різні події [531, с. 274–275].

Гострою є проблема долучення до соцмереж дітей, впливу таких мереж на них, відповідальності за завдання їм шкоди тощо. Так, науковці з Університету Шефільда встановили, що чим більше часу діти проводять у соціальних мережах, тим більш нещасними вони почуваються майже в усіх аспектах життя. Як показали дослідження, проведені для інституту The IZA Institute of Labor Economics, перебування у соціальних мережах протягом лише однієї години на 14% знижує ймовірність того, що діти будуть повністю задоволені життям. Діти, які більше часу проводять у Facebook та Instagram, почуваються менш щасливими у тому, що стосується їхньої успішності, зовнішності та родини. При цьому діти, які активно користуються соцмережами, більшою мірою задоволені стосунками з друзями [532].

Останнім часом широкого розповсюдження в мережі Інтернет та соціальних мережах набуло явище розміщення відео-, аудіо- та друкованого матеріалу власного виробництва самими користувачами в рамках реалізації своїх гарантованих прав і свобод в інформаційній сфері відповідно до Конституції України [22] та Закону України «Про інформацію» [518]. Суб'єкт створення такого інформаційного продукту керується виключно власними морально-етичними цінностями та загальними вимогами до обігу інформації, визначеними Законом України «Про інформацію». Зміст таких матеріалів не контролюється жодним державним органом, і немає жодної гарантії відсутності матеріалів, що можуть завдати шкоду психічному та морально-психологічному здоров'ю дитини.

Підтримуємо думку О. Радзівської про те, що відсутність нормативно-правового регулювання в сфері обігу власного інформаційного контенту створює правовий вакуум та унеможливорює контроль за обігом цього інформаційного продукту та якістю його наповнення. За відсутності контролю та механізмів правового регулювання суспільних відносин, що виникають між суб'єктами інформаційних відносин в соціальних мережах чи мережі Інтернет у питаннях створення та поширення власноруч створеного інформаційного продукту,

ефективність протидії негативним інформаційним впливам на дитину та забезпечення її інформаційної безпеки стає сумнівною. Тому найближчим часом необхідно законодавчо врегулювати суспільні відносини в інформаційній сфері, які відбуваються в соціальних мережах та мережі Інтернет [464, с. 115–116].

Р. Радейко виділяє такі проблеми правового регулювання відносин у соціальних мережах: «відсутність уніфікованих принципів правового регулювання відносин у соціальних мережах; відсутність захисту та відповідальності за порушення прав інтелектуальної власності у соціальних мережах; проблеми правового регулювання реклами, електронної комерції і використання товарних знаків у соціальних мережах; забезпечення інформаційної безпеки і захисту персональних даних користувачів соціальних мереж» [533, с. 135].

В 2016 р. найбільші світові інтернет-компанії Facebook, Twitter, Microsoft і YouTube (Google) у спільній декларації з Єврокомісією (вищий орган виконавчої влади Європейського Союзу) опублікували новий етичний кодекс, в рамках якого вони зобов'язалися видаляти більшість матеріалів з проявами ненависті в європейському сегменті Інтернету не пізніше 24 годин з моменту їх появи. Крім видалення матеріалів інтернет-компанії, що порушують угоду, будуть повідомляти користувачів, що використання матеріалів, які виражають ненависть, заборонено, і підтримувати публікацію матеріалів, спрямованих проти проявів ненависті [534].

У контексті нашого дослідження розглянемо детальніше досвід зарубіжних країн у сфері блокування контенту в мережі Інтернет. Правові засади захисту дітей від насильства в мережі Інтернет детально висвітлено в законодавстві Сполучених Штатів Америки. Зокрема, Закон «Про свободу Інтернету і посилення значення сім'ї» (Internet Freedom and Family Empowerment Act, 1996) передбачає використання низки програмних рішень, які дозволять своєчасно виявити і заблокувати джерела небажаної чи небезпечної інформації. Наприкінці 2000 р. в США був прийнятий Закон «Про захист дітей в Інтернеті» (Children's Internet Protection Act, 2000), який зобов'язує використання інтернет-фільтрів на

комп'ютерах усіх публічних бібліотек країни, що приймають участь в програмі E-Rate (знижка на послуги зв'язку) та отримують державне фінансування. Закон «Про захист недоторканності приватного життя дітей в Інтернеті» (Children's Online Privacy Protection Act), прийнятий у 1998 р., регулює відносини, пов'язані із збиранням персональних даних осіб до 13 років. Також у Сполучених Штатах Америки існує заборона на продаж телевізорів без спеціального кодуючого засобу — систему «батьківського контролю», яка дозволяє батькам програмувати пристрій на прийняття передач з врахуванням їх вікової класифікації [464, с. 156–158].

У 2011 році уряд Туреччини заявив про нову національну політику фільтрування матеріалів в Інтернеті. Вона передбачала чотирирівневу систему цензури, за якої громадяни могли б вибрати рівень фільтрування (від найвищого до найнижчого: «дитячий», «сімейний», «домашній» і «стандартний»). Управління інформаційно-комунікаційних технологій Туреччини (ВТК) заявило, що ця схема має на меті захистити дітей, і пообіцяло, що ті, хто обере рівень «стандартний», матимуть доступ до Інтернету без цензури. Зрештою цей план викликав гнівний протест серед населення, а в понад тридцятьох містах по всій Туреччині люди вийшли на вулиці з вимогою скасувати запропоновані зміни.

Під тиском громадськості уряд відмінив цю схему та запровадив тільки два фільтри — «дитячий» та «сімейний», що їх користувачі могли обрати добровільно. Але на цьому суперечки не стихли. Організації, що борються за свободу медіа, протестували проти системи цензури та дійшли висновку, що ВТК приховує, скільки насправді матеріалів фільтрується. Виявилося, що нова система блокує не лише порнографію та матеріали, що пропагують насилля, а й звичайні сайти новин, статті з ліберальними або прозахідними поглядами (наприклад, усі ті, де згадано слово «гей» чи надрукована інформація про еволюцію) та ключові слова, пов'язані з курдською національною меншиною. Міжнародні недержавні організації щодо захисту прав людини назвали політику Туреччини «прихованою цензурою» [502, с. 94–95].

Справедливим є зауваження про дуже тонку межу між незаконним і шкідливим контентом. Однак, для того, щоб сформувати відкрите та справедливе суспільство, у якому інформаційно-комунікаційні технології допомагають суспільству й кожному індивіду розвиватися замість того, щоб деградувати, будь-які обмеження законного контенту мають бути прозорими, відповідати віку, постійно переглядатися, а також визначатися колективно з організаціями громадянського суспільства та самими дітьми. Органи, які забезпечують виконання таких норм, мають бути незалежними й захищеними від втручання осіб, що переслідують політичні та економічні інтереси [535].

Інтернет-користувачі можуть ініціювати судовий розгляд. Стаття 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод надає інтернет-користувачам право на справедливий судовий розгляд, хоч це і має бути крайнім заходом. Після вичерпання національних засобів правового захисту інтернет-користувач має шість місяців з моменту винесення остаточного рішення на національному рівні для звернення до Європейського суду з прав людини (ст. 35.1 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод). Після набрання чинності Протоколом № 15 про внесення змін до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 24 червня 2013 р. цей період буде скорочено до 4 місяців (ст. 4 Протоколу) [536].

Дві важливі справи, розглянуті в Європейському суді з прав людини, заклали основи пошуку справедливого балансу між свободою вираження поглядів та необхідністю захисту інтересів дітей. У справі «Перрін проти Сполученого Королівства» [537] Європейський суд із прав людини відмовив у задоволенні скарги власника сайту, який був засуджений за обвинуваченням у непристойній поведінці, аргументуючи своє рішення тим, що власник міг уникнути перегляду неповнолітніми непристойних фотографій, якби розмістив на веб-сторінці попереднього перегляду інформацію про вікові обмеження.

У справі «К. У. проти Фінляндії» невідомий опублікував персональні дані 12-річного хлопчика на сайті знайомств [538]. Безумовно, це створило для дитини ризик стати об'єктом сексуальних домагань. Оскільки водночас фінське

законодавство не дозволяло поліції вимагати від провайдера інтернет-послуг розкрити особу людини, яка опублікувала ці дані, це призвело до констатації порушення права на повагу до приватного життя К.У. [539].

Діти часто використовують мобільні пристрої для відправлення даних. Ці прилади містять датчики, що генерують дані, включаючи GPS (місце розташування), датчики руху і камери, які можуть передавати і отримувати дані за допомогою мережі Інтернет або інших GPS-датчиків, що реєструють місце розташування, наприклад, через доступні бездротові мережі, дані про місцезнаходження онлайн-простору з фізичним місцезнаходженням користувача та завданням фізичної шкоди (переслідування, насильство, грабіж тощо).

Сьогодні більшість людей використовують мобільні телефони, що підключені до Інтернету. Для того, щоб захистити неповнолітніх від відвідування сайтів, які містять потенційну небезпеку для них (матеріали сексуального характеру, елементи насильства, порнографії та фільми з віковими обмеженнями), існує потреба в законодавчому впливі влади на мобільних операторів. Саме тому науковець Н. Ортинська пропонує, щоб під час продажу сім-карток з контрактним пакетом оператор зобов'язувався з'ясувати вік людини та активувати відповідну систему фільтрації, яка не дозволяє вводити інтернет-сторінки, які можуть завдати шкоду дитині. Варто зазначити, що для успішної реалізації цієї програми, крім юридично обов'язкових методологічних рекомендацій, важливу роль відіграють батьки дитини (особи, які замінюють їх).

Оскільки вищезгадані види правопорушень насправді відсутні в національному законодавстві, існує нагальна необхідність введення в КУпАП таких дій, як «кібернетичне насильство», «кібербезпека», що характеризується негативними прямими загрозами, спрямованими на залякування людей через мобільний телефон або через Інтернет і характеризуються тривалістю та/або повторенням вчинення дій [540, с. 160].

В Україні питання блокування (фільтрації) Інтернет-контенту сьогодні все ще залишається неврегульованим. Однак у 2016–2017 рр. Президент України визначив основні напрями врегулювання цього питання в контексті забезпечення

інформаційної та кібербезпеки України. У п. 3 ст. 4.5 Стратегії кібербезпеки України встановлено, що боротьба з кіберзлочинністю передбачатиме здійснення в установленому порядку, з-поміж іншого, блокування операторами та провайдерами телекомунікацій визначеного (ідентифікованого) інформаційного ресурсу (інформаційного сервісу) за рішенням суду [541].

У Рішенні Ради Національної безпеки і оборони України від 29.12.2016 р. «Про загрози кібербезпеці держави та невідкладні заходи з їх нейтралізації» Кабінету Міністрів України доручено запровадити блокування (обмеження) за рішенням суду телекомунікацій визначеного (ідентифікованого) інформаційного ресурсу (інформаційного сервісу) операторами та провайдерами [542].

При законодавчому врегулюванні цього питання в Україні варто закріпити процедуру формування списків веб-сайтів з детальним обґрунтуванням необхідності блокування кожного конкретного сайту. Будь-яке рішення про те, який контент необхідно блокувати, має приймати компетентний судовий орган або орган, який не перебуває під жодним політичним, комерційним або іншим впливом [529, с. 93].

Слід погодитись з думкою Р. Радейка про те, що використання державами і корпораціями технологій блокування, фільтрації та видалення онлайн-контенту часто є порушенням їхніх зобов'язань щодо гарантування права на свободу слова, адже:

– конкретні підстави для блокування, фільтрації та видалення інтернет-контенту не закріплені в законодавстві або вони вкрай широко і нечітко прописані в законах, що створює небезпеку довільного і надмірного їх застосування;

– блокування, фільтрація та видалення інтернет-контенту назавжди спрямоване на виконання цілей, передбачених в ч. 2 ст. 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, та ч. 3 ст. 19 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, а списки сайтів, які підлягають блокуванню, зазвичай не розголошуються, що ускладнює оцінку того, чи є обмеження доступу до контенту законним;

– навіть у випадку обґрунтування заходів блокування, фільтрації та видалення інтернет-контенту вони є зайвими і непропорційними досягненню поставленої мети, оскільки часто є неналежно обґрунтованими і зумовлюють закриття доступу до більшого обсягу контенту, ніж той, який вважається незаконним;

– контент часто блокують без участі судового або незалежного органу, або без можливості перегляду відповідного рішення цими органами [543, с. 146-147].

Інтернет та соціальні мережі є цінними джерелами інформації і можуть бути потужним засобом виховного впливу на дітей. Проте варто зазначити, що та сама мережа може бути і джерелом негативної інформації та виховання негативних якостей у дитині. Забезпечити ефективне правове регулювання мережі Інтернет досить складно адже відсутнє систематизоване законодавство, що регулює відповідні види відносин у всесвітній мережі, окрім того існують об'єктивні особливості функціонування Інтернету. Суспільство під впливом різних чинників постійно змінюється, а, відповідно, змінюються і ознаки насильства. У сучасному інформаційному суспільстві відбувається віртуалізація насильства, виникають нові його види, пов'язані з комунікативними технологіями (кібернасильство).

5.3 Кібербулінг як новітній вид насильства щодо дітей

Фахівці визначають багато варіантів для проявів насильства і протиправної поведінки в мережі Інтернет. Робін Ковальські, С'юзан Лімбер і Патріція Агатстон виділили вісім типів поведінки, характерних для кібербулінгу:

— перепалки, або флеймінг — обмін короткими гнівними і запальними репліками між двома або кількома учасниками з використанням комунікаційних технологій. Здебільшого розгортається в «публічних» місцях Інтернету, у чатах, форумах, у дискусійних групах, інколи перетворюється на затяжну війну;

— напади, постійні виснажливі атаки — найчастіше це залучення повторюваних образливих повідомлень, спрямованих на жертву (наприклад, сотні SMS-повідомлень на мобільний телефон, постійні дзвінки);

— обмовлення, зведення наклепів — поширення принизливої неправдивої інформації з використанням комп'ютерних технологій. Це можуть бути і текстові повідомлення, і фото, і пісні, які змальовують жертву у шкідливій, інколи сексуальній, манері;

— самозванство, втілення в певну особу — переслідувач позиціонує себе як жертву, використовуючи пароль доступу до її акаунту в соціальних мережах, блогу, пошти, системи миттєвих повідомлень тощо, а потім здійснює негативну комунікацію;

— ошуканство, видурювання конфіденційної інформації та її поширення — отримання персональної інформації в міжособовій комунікації й передача її (текстів, фото, відео) в публічну зону Інтернету або поштою тим, кому вона не призначалася;

— відчуження, ізоляція. У віртуальному середовищі вигнання також наражає на серйозні емоційні негаразди, аж до повного емоційного руйнування дитини. Онлайн-відчуження можливе в будь-яких типах середовищ, де використовується захист паролями, формується список небажаної пошти або список друзів;

— кіберпереслідування — це дії з прихованого вистежування переслідуваних і тих, хто тиняється без діла поруч, зазвичай зроблені анонімно, для організації протиправних дій. Відстежуючи через Інтернет необережних користувачів, правопорушник отримує інформацію про час, місце і всі необхідні умови здійснення майбутнього нападу;

— «хепі слепінг» — відеоролики нападів з метою гвалтування чи його імітації. Відеоролики, розміщені в Інтернеті, можуть переглядати тисячі людей, зазвичай без згоди жертви [544, с. 14–17].

Статистичні дослідження Reuters свідчать, що третина британських підлітків стали жертвою кіберхуліганів, причому представниці жіночої статі стають жертвами цього проступку в 4 рази частіше, ніж хлопці. Дослідження ж комісарів ЄС наводять дещо інші статистичні дані. Так, кожна п'ята дитина

Німеччини страждає від образ в Інтернеті, в Польщі — кожна третя, в Великобританії — кожна друга [545, с. 114–115].

Деякі науковців доводять [546, с. 83–92], що жертви кіберзалякування серед підлітків у 1,9 разу частіше вдаються до суїциду, отож трансформаційні процеси глобалізаційного суспільства спричинили нове соціальне явище — кіберсуїцид, тобто самогубство напряду або побічно пов'язане з online-агресією. Кваліфікація такого діяння міститься у ст. 120 КК України, де вказано, що доведення особи до самогубства або до замаху на самогубство є наслідком жорстокого з нею поводження, шантажу, примусу до протиправних дій або систематичного приниження її людської гідності. Систематичне приниження людської гідності полягає, зокрема, у багаторазових образах, глумі над потерпілим, цькуванні, поширенні наклепницьких вигадок, іншому принизливому ставленні до потерпілого. Законодавець не вказує, в який спосіб можуть бути здійснені такі дії. Зауважимо, що ч. 3 ст. 120 Кримінального кодексу України визначає, якщо вищевказане діяння було вчинене щодо неповнолітнього, то воно карається позбавленням волі на строк від 7 до 10 років [32].

Необхідно підкреслити, що поряд з кіберхуліганством в наукових колах також виокремлюють й інші діяння негативного характеру в Інтернеті. Зокрема, фітінг — використання інтернет-технологій з метою отримання доступу до конфіденційної інформації про користувачів (паролів, логінів, фінансової інформації тощо); грумінг — використання інтернет-технологій з метою входження в довіру до дитини з метою схилити її до якоїсь неналежної поведінки, у тому числі й у сексуальному плані.

Аналіз вітчизняного адміністративного законодавства дозволяє дійти висновку про відсутність статті, що передбачала б адміністративну відповідальність за вчинення кіберхуліганства. У ст. 173 КУпАП передбачено відповідальність лише за дрібне хуліганство, тобто нецензурну лайку в громадських місцях, образливе чіпляння до громадян та інші подібні дії, що порушують громадський порядок і спокій громадян [215]. Навіть поверхневий аналіз вищезазначеного проступку дозволяє дійти висновку, що кіберхуліганство

не підпадає під ознаки дрібного хуліганства. Оскільки об'єктом цього правопорушення є суспільні відносини у сфері громадського порядку та й загалом об'єктивна сторона характеризується різними формами [545, с. 117–118].

Міжнародний союз електров'язку (ITU) спільно з організаціями-партнерами з різних галузей промисловості, з представниками громадянського суспільства, державними органами, відомствами ООН та іншими зацікавленими особами зробив зусилля для того, щоб захистити дітей від кібернасильства і експлуатації: у 2009 р. випустив «Посібник з безпеки в Мережі» для дітей, батьків, підприємств галузі ІТ та державних органів, а у листопаді 2010 р. спільно з партнерами запустив «Всесвітню ініціативу щодо захисту дитини в Мережі». В рамках цієї програми планується прийняття «кодексів етичних норм» для різних галузей, організація національних «гарячих ліній», проведення кампаній з підвищення інформованості суспільства, створення методичних матеріалів з питань законодавства, а також проведення тренінгів для батьків, опікунів і педагогів [223].

Вітчизняні дослідники для опису явища цькування, переслідування, насильства в інформаційно-комунікативному просторі використовують такі поняття як «кібербулінг», «кібернасильство», «кіберхуліганство», «кіберагресія», «кіберпереслідування» та ін. Слово походить з двох англійських слів: кібер — позначає віртуальне опосередковане комп'ютером середовище, булінг — цькування, залякування, третирування.

В науковій літературі існує широкий спектр тлумачень поняття кібербулінгу. Наведемо деякі з них:

— це агресивна поведінка певної особи, частіше підлітка, яка здійснюється проти конкретної дитини (жертви) засобами електронної комунікації (Інтернет, мобільні телефони, соціальні мережі) (М. Фадєєва) [547, с. 26];

— це новітня форма агресії, що передбачає жорстокі дії з метою дошкулити, нашкодити, принизити людину з використанням інформаційно-комунікаційних засобів: мобільних телефонів, електронної пошти, соціальних мереж тощо (Л. Найдьонова) [544, с. 7].

І. Лубенець пропонує визначати насильство в інформаційному просторі або кібернасильство (кібербулінг), як умисні, опосередковані, зазвичай систематичні, протиправні дії з боку учня (учнів) навчальних закладів, спрямовані проти іншого учня (учнів) всупереч його (їх) волі, які вчиняються з використанням інформаційно-комунікаційних засобів і виражаються у формі передавання цьому учневі (учням) та/або невизначеному колу інших осіб повідомлень, фото-, відеоматеріалів, відеозаписів з метою зганьбити, принизити, залякати, образити, зацькувати його (їх), наслідком чого є порушення прав на безпечне навчання та отримання інформації, таємницю приватного життя, повагу, честь, гідність, майно, здоров'я або життя і спричинення фізичної, психічної, моральної шкоди цьому учневі (учням). Тобто це форма конфліктної, агресивної поведінки систематичного характеру, яка підсилена технологічним оснащенням [112, с. 71].

Кібербулінг може здійснюватися у двох основних формах: персоніфікованій, яка передбачає адресну розсилку інформації жертві, та неперсоніфікованій, яка полягає у розповсюдженні інформації жертві та поширенні її у публічному інформаційному просторі для невизначеного кола осіб, створюючи навколо жертви у референтних соціальних групах (клас, двір, школа) негативну обстановку неповаги, приниження, засудження, ізоляції тощо. Друга форма кібербулінгу є значно суспільно небезпечнішою.

Кібербулінг включає в себе такі дії: розсилку повідомлень, листів, відео, фотографій образливого, погрожуючого характеру; розповсюдження особистої інформації (правдивої або неправдивої), яка дискредитує жертву; зйомка бійок, знущань за допомогою сучасних гаджетів з подальшою демонстрацією таких фото, відео тощо. Це так званий відкритий або прямий кібербулінг. Слід зазначити, що подібні повідомлення створюють ворожу, агресивну атмосферу, навіть у тих випадках, коли вони не спрямовані безпосередньо на дитину [112, с. 72].

Незважаючи на те, кібербулінг характеризується найвищим рівнем прихованості у порівнянні з усіма іншими видами насильства.

Відмінностями кібербулінгу від інших видів шкільного насильства, що роблять його ще небезпечнішим, є:

— відсутність часового та географічного обмеження. Тобто жертва не може сховатися від цього виду цькування (навіть вдома у позашкільний час). Кіберпереслідувач має цілодобовий, постійний доступ до жертви через сучасні технічні засоби (електронну пошту, мобільний зв'язок, профіль соцмереж тощо);

— масштабність і швидкість розповсюдження інформації образливого характеру та необмеженість аудиторії. Вона набагато ширша, ніж при звичайному шкільному булінгу;

— захищеність переслідувача віртуальним світом, тобто його анонімність, додає кібер-хулігану упевненості в безкарності власних дій, а в жертви, навпаки, породжує невпевненість, постійну тривогу та страх в очікуванні наступних актів переслідування та цькування;

— високий рівень латентності цього виду насильства, що викликає складнощі у частині його виявлення та боротьби з ним;

— прогалини в законодавстві щодо відповідальності за вищевказані дії. В свою чергу, безкарність породжує зухвалість з боку кібер-хуліганів [112, с. 76].

Для доведення факту насильства щодо дітей в Інтернеті потерпілі як доказ подають скріншоти (знімки екрана, які відображають інформацію, що стала причиною конфлікту, в тому вигляді, в якому вона є поширеною в Інтернеті). Проте відповідно до п. 46 Постанови Пленуму Вищого господарського суду України «Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із захистом прав інтелектуальної власності» від 17 жовтня 2012 р. № 12 роздруківки інтернет-сторінок (web-сторінок) самі по собі не можуть бути доказом у справі [548].

Однак Київський апеляційний адміністративний суд в постанові по справі від 21.02.2013 р. № 2а-13438/12/2670 за належні докази прийняв принт-скріни (фотографії екрану монітора користувача) сторінок у Facebook і Twitter. Основним аргументом суду на користь прийняття такого рішення було те, що зробити такі принт-скріни могла тільки певна особа, яка мала необхідні ключі для входу в адміністративну частину сайту [549].

Найбільш прийнятним візуальним способом фіксації веб-сторінки є проведення експертного дослідження за експертизою — дослідження телекомунікаційних систем (обладнання) та засобів [550]. При проведенні експертного дослідження у сфері телекомунікацій проводяться такі дії: перевірка доменного імені (експерт встановлює, чи існує web-сайт із відповідним доменним ім'ям в мережі Інтернет на дату проведення дослідження та чи коректно здійснюється з'єднання з ним); фіксація даних, отриманих за допомогою сервісу WHOIS (експерт встановлює дані про дату реєстрації доменного імені, дату внесення останніх змін, про адміністратора домену); визначення IP-адреси, якій відповідає доменне ім'я; фіксація даних про компанію, що надає послуги хостингу для цього доменного імені; перевірка коректності відображення вмісту web-сайту; відображення головної сторінки; переходи на сторінки, на яких розміщено об'єкти інтелектуальної власності чи інформацію, що мають значення для дослідження, та їх фіксація; фіксація аудіо-, відео- або текстових файлів, розміщених на web-сайті, що мають значення для дослідження (такого роду дослідження вкрай актуальні при порушенні авторських прав в мережі Інтернет); фіксація всього web-сайту, якщо це необхідно [551].

О. Радзівська підкреслює, що необхідно законодавчо врегулювати питання щодо окремого відображення інформаційного насильства як одного з видів негативного інформаційного впливу на дитину. До переліку форм насильства, захист від яких гарантований ст. 10 Закону України «Про охорону дитинства», науковець пропонує включити захист від «усіх форм інформаційного насильства, вчиненого безпосередньо чи за допомогою засобів та можливостей інформаційних технологій» [464, с. 14].

Інформаційне насильство над дитиною — це будь-які умисні дії психологічного спрямування одного із суб'єктів інформаційних відносин стосовно дитини, які порушують її конституційні права і свободи як людини та громадянина, наносять шкоду її психофізичному здоров'ю чи морально-психологічному стану. Психологічне насильство над дитиною — насильство, пов'язане з дією суб'єкта інформаційних відносин стосовно дитини шляхом

словесних образ або погроз, переслідування, залякування, у тому числі з використанням інформаційно-комунікаційних технологій, якими навмисно спричиняється емоційна невпевненість, нездатність захистити себе, та може завдаватися або завдається шкода психічному здоров'ю [464, с. 94–95].

Зауважимо, що кібербулінг — це не просто «оцифрований» булінг. По-перше, кібербулінг — це цифровий, масовий ресурс. Йдеться про те, що фейки, чутки, невдалі чи відредаговані фото не лише швидко розповсюджуються, але й складно вилучаються з мережі. Вони можуть бути продубльовані на інших ресурсах чи сторінках, зберігатись на особистих комп'ютерах користувачів [552].

І фактично ця особливість — спроможність оперативного дублювання та масовість — прискорює розповсюдження інформації, що зачіпає інтереси дитини в Інтернеті. Неспроможність дітей розібратись у цих складних технологіях приводить їх до думки, що це (негативний пост про них, фото, чутки): а) назавжди; б) їх поведінку засуджує (висміює) величезна група людей. Така особливість як наявність величезної аудиторії докорінно змінює поняття «системність», коли йдеться про насилля у мережі. Якщо у реальності насилля, щоб стати системним явищем, має бути повторюваним, то системність кібербулінгу — вже передбачена широкою аудиторією, яка, підхопивши один негативний меседж, надає йому системності шляхом перепостів та лайків. Тобто, якщо переслідувач у реальності має здійснити декілька дій щодо жертви, то в кіберпросторі йому достатньо однієї, за умови, що її повторюватимуть (розповсюдять чи підтримають) інші.

По-друге, кібербулінг — це відсутність локалізації. Особливістю кібербулінгу є його необмеженість часом та простором. Якщо від насилля у школі дитина може територіально захиститись у себе вдома, то насилля у мережі не передбачає такої можливості.

По-третє, особливість насилля у мережі — це анонімність. Кібербулінг може не мати чітко ідентифікованого переслідувача, що вказує на дві особливості:

— спроможність здійснювати психологічне насилля, «ховаючись» за анонімним акаунтом. Це призводить до того, що ініціатором кібербулінгу може бути будь-хто, не залежно від того, ким він є у реальному житті;

— неспроможність жертви нанести відповідь на переслідування у реальному житті через відсутність розуміння, хто насправді її цькує. Це веде до постійного відчуття загрози, до формування параноїдальних настроїв [552].

Кібербулінгу властиві багато ознак звичайного булінгу, більше того, він може використовуватись як його складова. Не важливо, де розпочався тиск на дитину: чи у мережі, чи у реальності. І віртуальне, і справжнє життя можуть доповнювати одне одного і поглиблювати проблему дитини.

Підсумовуючи, зазначимо, що з огляду на відсутність моральних норм, ще більшу сепарацію батьки/діти, неспроможність контролювати та низьку ймовірність притягнення до відповідальності, розмиття понять «жертва» та «переслідувач», важливу роль соцмереж у житті підлітка, кібербулінг можна розглядати як самостійний тип переслідувань, який набуватиме ще більшого розповсюдження у майбутньому [552].

Природною (інстинктивною) реакцією батьків під час виявлення випадків знущань в Інтернеті щодо їх дитини є заборона користуватись комп'ютером (технічно усунути загрозу). Але будь-які репресивні дії (на кшталт позбавлення доступу до мережі Інтернет, вилучення телефонів) можуть призвести до того, що наступного разу дитина може не сказати батькам про те, що в Інтернеті відбуваються знущання над нею. Крім того, для сучасних дітей позбавлення доступу до соціальних мереж є більшим покаранням, ніж випадки булінгу в ньому.

Особливістю протистояння кібербулінгу є робота з батьками. Адже саме батьки, як ніхто інший, найшвидше зможуть ідентифікувати те, що їх дитину цькують в мережі. Для цього необхідно:

— підвищувати свою комп'ютерну грамотність батькам. Неспроможність окремих батьків розібратись у тому, що відбувається в Інтернеті, призводить до

нерозуміння та неспроможності дати пораду дитині. Йдеться і про розуміння методів захисту від вірусів, і від самого поняття «кібербулінг»;

- зменшити віртуальний інформаційний розрив між поколіннями:

- зареєструватись у тих соцмережах, де має акаунт дитина;

- спробувати зорієнтувати дитину до свого потоку інформації. Зокрема, намагались просити її віднайти потрібну саме батькам інформацію. Крім того, це дає змогу дитині зрозуміти конструктивні можливості, які надаються сучасними інформаційними технологіями, та використовувати їх;

- навчити дитину можливостям захисту приватних даних — йдеться і про захист особистих даних, недопущення надсилань інтимних фото, номерів пластикових карток та іншої приватної інформації, і заходів з блокувань, внесення у чорний список. Дитина має розуміти, що передача будь-яких персональних даних є небезпечною;

- зрозуміти та обговорити з дитиною особливості подачі інформації в мережі. У цьому контексті пояснити, що: будь-яка інформація, з якою дитина зіштовхується в мережі Інтернет, потребує верифікації (перевірки); інформація сьогодення, викладена в соцмережах, втрачає актуальність за декілька днів — цю особливість важливо пам'ятати для того, щоб дитина розуміла, що ті чи інші повідомлення, які зачіпають її гідність, будуть неважливими для користувачів Інтернету через короткий строк;

- перманентне здійснення контролю за онлайн-репутацією дитини, класу та школи. Доречно здійснювати періодичний контроль, просто переглядаючи результати чи то в Google, чи на YouTube (за запитом ім'я дитини, номера школи) [552].

З огляду на викладене вище, обґрунтованим є запровадження кримінальної відповідальності за розміщення та розповсюдження в мережі Інтернет інформації, що містить дитячу порнографію, сцени насильства, комерційну експлуатацію щодо дітей, а також фактів грумінгу та кібербулінгу над дитиною, внаслідок чого могла бути чи була завдана шкода фізичному або психічному здоров'ю дитини (дод. П).

У контексті розгляду адміністративно-правових засад попередження насильства та інших протиправних дій щодо дітей, викликаних процесами глобалізації та становленням інформаційного суспільства, розглянемо детальніше вплив медіанасильства на дітей.

Вплив медіанасильства на дітей вивчали О. Дроздов [553], Л. Найдьонова [554, с. 9–13], Р. Пацлаф [555], О. Петрунько [556], Б. Потятиник [557], О. Федоров [558, с.131–145], П. Фролов [559, с. 162–173], К. Янг [560] та інші вчені.

Сьогодні медіапростір перенасичений найрізноманітнішими «інформаційними забрудненнями», месиджами з елементами насильства, жорстокості, порнографії. Усе це «вплітається» у сукупний медіатекст і надає йому ознак агресивного, потенційно деструктивного. Такий текст формулює зміст і характер суспільного дискурсу і стає повсякденним для більшості людей. Він проникає у свідомість дітей, актуалізує неприродні для них почуття і переживання, нав'язує певні стереотипи мислення і поведінки, значно раніше, ніж це потрібно для нормального розвитку дітей, занурює останніх у віртуальний світ, де панують насильство, кримінал, «дорослі» проблеми і розваги тощо. Через природні вікові особливості діти виявляються вкрай чутливими до пропагованої медіа «естетики популізму й дешевого пафосу». Вони легко засвоюють пропоновані, у тому числі й хибні, стандарти і цінності (моду на неуцтво, нігілізм щодо законів, раціоналізацію духовного, розтаємнення інтимного тощо) [556, с. 5–6].

На жаль, більшість людей інтуїтивно відчують потенційні небезпеки медіа і новітніх медіатехнологій, але через свою некомпетентність із цих питань почуваються розгубленими і безпорадними. Тому найчастіше вони стають на шлях раціоналізації власних нераціональних рішень: відпускають ситуацію «насамоплив» або заперечують можливі негативні наслідки медіавпливу принаймні на себе. А тим часом концепція «людини, керованої медіа» з похмурої фантазії поступово перетворюється на реальність. За тривалого масованого впливу мас-медіа здатні вживляти в індивідуальну і колективну свідомість

«програмні чипи», які дають змогу керувати думками, почуттями і поведінкою людей. Люди, програмовані медіа, декларують нав'язані їм і найчастіше непридатні для вжитку ідеали і цінності, впевненість у власній свободі, право на самостійний вибір [556, с. 7–8].

Виділяють три типи агресивних (і потенційно деструктивних) медіатекстів: медіатексти з елементами агресії, насильства, жорстокості, жахів (наприклад, бойовики, трилери, фільми жахів, окремі документальні фільми, що висвітлюють війни, військові операції, терористичні акти, катастрофи, кримінальна хроніка, реаліті-шоу тощо); медіатексти з елементами еротики і порнографії; «псевдоінформація», наприклад, деяка реклама, пропаганда, реаліті-шоу, псевдоновини тощо [556, с. 195–196].

Агресивне медіасередовище свідомо й цілеспрямовано творять люди: 1) медіажурналісти, автори медіапродукції і медіапослуг, які здебільшого мають комерційні цілі; 2) еліта (політики, групи політичних інтересів, впливові бізнесмени, власники телевізійних каналів), що дає не тільки комерційні, а й політичні дивіденди; 3) глядачі, представники цільових медіааудиторій як споживачі медіапродукції, які переважно задовольняють свої егоїстичні потреби [556, с. 192].

Вакуум власного культурного продукту заповнюється низькосортним та ура-патріотичним інформпродуктом інших країн. Ця особливість притаманна фільмам російського виробництва, які до проведення антитерористичної операції фактично монополізували інформаційний простір та дотепер займають у ньому лідируючі позиції (з відповідним пропагандистським посиленням). Зважаючи на засилля таких фільмів, відбувається підміна понять, нерозуміння соціальної сутності війни (військова звитяга монополізує інформаційний посил про війну, не акцентуючи на гуманітарній трагедії). Необхідно, щоб нове покоління не сприймало війну і насилля, нехай і над ворогом, як героїчну пригоду [397].

Як слушно зауважує О. Петрунько, сьогодні в багатьох країнах світу вперше в історії склалася ситуація, за якої соціалізація підростаючого покоління відбувається як «соціалізація з медіа» замість традиційної «соціалізації з

дорослими людьми». Нинішні діти випередили дорослих, зокрема в самостійному опануванні нових медіа та новітніх аудіовізуальних і цифрових технологій. Віртуальні світи, створені за допомогою технологічних новацій, є для дітей значно природнішими, ніж для дорослих, що становлять їхнє соціалізувальне оточення. Почуваючись некомпетентними і розгубленими в цій ситуації, дорослі дедалі більше передоручають дітей медіа, і в цьому полягає чи не найдраматичніша їх помилка. З «мовчазної згоди» дорослих ціле покоління дітей потрапило в складне маргінальне становище, через що ті ж дорослі називають цих дітей «втраченим поколінням».

Основними негативними наслідками надмірного і безконтрольного перебування дітей в агресивному медіасередовищі є: «прагматизація» інтелектуально-пізнавальних інтересів; відмова від читання, формування аудіовізуальної свідомості; узалежнення від медіа (телеманія, ігроманія, інтернет-залежність); формування «медійної» картини світу, а разом із цим хибних світоглядних настанов і цінностей; штучне «одорослення» і рання «сексуалізація»; медіадепривація (незадоволення та брак природних потреб і діяльностей через надмірне захоплення медіа); порушення соматичного і психічного здоров'я та емоційно-почуттєвої сфери тощо [556, с. 455, 453].

Крім посилення агресивності, ще один негативний ефект впливу нових медіа на соціалізацію молодших школярів — відчуття відірваності від реального життя: у дитини, що перебуває в реальності сучасного інформаційного простору, створюється враження, ніби вона безпосередньо бере участь у створених нею ж самою подіях, де є головною дійовою особою. У цій ситуації дитина реалізується як *Nomo probabilis* — людина Можлива чи Імовірна, постійно перебуває у стані напруги від розладу із собою [561, с. 5].

Саме тому надзвичайно важливо заохочувати батьків використовувати спеціальні «V-чіпи» для блокування телевізійних програм зі сценами насильства — але це матиме найменшу ефективність щодо основної групи ризику — дітей, чії батьки майже не доглядають і не виховують їх. По-друге — запровадити уроки «телевізійної грамотності» в школах для того, щоб навчити

дітей критично сприймати безглузде насильство, яке вони бачать на екранах (не беручи до уваги безглузду рекламу). По-третє — бойкот глядачами медіа-засобів і рекламодавців, які розповсюджують такі програми, організація громадського впливу на керівників цих засобів тощо [483, с. 106].

Важливо також мати на увазі, що агресивну поведінку провокує не сам факт насильницьких дій на екрані, а зображення насильства як розваги, а не як трагедії. У «Гамлеті» не менше сцен насильства, ніж у будь-якому «вестерні-спагеті», але п'єси Шекспіра не роблять дітей агресивними. Різниця, не згадуючи про мистецьку якість, полягає в тому, що серйозний драматичний твір не залишає сумніву щодо трагізму подій, які зображуються, і глибини страждань, які виникають унаслідок цих подій. Саме тому ці п'єси викликають симпатію і співчуття, а не перетворюють насильство в банальність, в забаву для глядачів.

Оптимальне вирішення цієї проблеми — підвищення рівня та якості освіти всього населення, хоча це справа не одного року. Остаточне припинення виготовлення і розповсюдження цієї «порнографії насильства» відбудеться тільки за умов, коли люди перестануть хотіти її бачити [483, с. 107].

За останні 40 років у світі було проведено більше 1000 досліджень, присвячених впливові телебачення і кінематографії на дітей. Дослідження проводилися в багатьох країнах світу, серед дітей, що належали до різних рас, національностей і соціальних груп. Проте результати досліджень були практично ідентичні: агресія на екрані робить дітей більш агресивними стосовно людей та неживих предметів. Американська академія педіатрії (American Academy of Pediatrics) опублікувала чотири фундаментальних висновки відносно цих досліджень. По-перше, діти, які дивляться багато передач, що містять сцени насильства, сприймають його як легітимний спосіб вирішення конфліктів. По-друге, перегляд сцен насильства робить людину більш беззахисною до насильства в реальному житті. По-третє, чим більше дитина бачить сцен насильства на екрані, тим більше шансів, що вона стане жертвою насильства. По-четверте, якщо дитина надає перевагу переглядові телепрограм, що містять сцени насильства,

існує доволі велика ймовірність, що вона виросте агресивною людиною і навіть учинить злочин.

Телевізійне насильство особливо небезпечне для маленьких дітей, у віці до 8 років, тому що вони не можуть точно розрізнити, де починається реальне життя, а де закінчується фантазія. Жахи кіно вони сприймають як реальність [16, с. 33].

Зауважимо, що стаття 22 Директиви Європейського Союзу «Телебачення без кордонів» від 1989 р. [562] зобов'язує кожна з держав створити національний орган, який покликаний гарантувати захист дітей від зловживання свободою ЗМІ.

Рада Європи також має власний арсенал правових документів, покликаних забороняти, захищати і запобігати показу насильства, порнографічних і жорстоких сцен на екранах телебачення. Зокрема, це Міжнародна конвенція про припинення обігу порнографічних видань та торгівлі ними від 12 вересня 1923 року [563], Угода стосовно припинення обігу порнографічних видань від 4 травня 1910 року [564], Протокол про змінення Договору про боротьбу з розповсюдженням порнографічних видань, підписаний в Парижі 4 травня 1910 року [565].

У ст. 7 Європейської конвенції про транскордонне телебачення (ратифікована Україною 17 грудня 2008 р.), що є міжнародним правовим актом, укладеним в рамках Ради Європи, передбачено, що «всі елементи програм, їх оголошення і зміст, мають забезпечувати повагу до гідності людини й основних прав інших людей. Зокрема, вони не мають: а) бути непристойними і містити порнографію; б) надмірно виділяти насильство чи розпалювати расову ненависть. Всі програми, що можуть нанести шкоду фізичному, розумовому чи моральному розвитку дітей, не мають транслюватися в той період часу, коли вони можуть їх дивитися» [566].

Окрім цього, на своєму 37-му засіданні 11–12 жовтня 2004 р. Постійний комітет з транскордонного телебачення, створений для контролю виконання країнами-учасниками Конвенції про транскордонне телебачення, видав Рекомендацію про захист неповнолітніх від порнографічних програм, яка передбачає, що сторони-учасниці Конвенції мають вжити належних заходів щодо

забезпечення захисту дітей від програм і передач порнографічного характеру. А для цього необхідно утворити спеціальні органи контролю у тих країнах, де вони ще не існують.

В Україні органів державного контролю у сфері захисту суспільної моралі є досить багато, проте повноваження більшості з них сформульовані у законодавстві не конкретно, не існує чіткого розподілу завдань, функцій і відповідальності між різними органами і посадовими особами, що призводить до паралелізму та неузгодженості в роботі. Тому з метою консолідації всіх видів державного контролю, організації та методологічного впливу, координації діяльності органів контролю, зважаючи на визначеність контролю як функції управлінської діяльності, важливості раціонального застосування та здійснення його у сфері виконавчої влади необхідно створити на рівні центрального органу виконавчої влади відповідний орган зі спеціальним статусом [567, с. 21–22].

Що ж до питання про ліквідацію Національної експертної комісії з питань захисту суспільної моралі, слід зауважити, що від зняття у такий спосіб політичних питань, які й спричинили процес ліквідації Комісії, потреба у функціонуванні спеціального контрольного органу у сфері захисту суспільної моралі не зникла. Як альтернативу Національної експертної комісії з питань захисту суспільної моралі І. Припхан пропонує утворити Національну Раду з питань захисту суспільної моралі при Президентові України. Водночас доцільно, щоб до її складу входили і представники органів, що здійснюють державний контроль у сфері захисту суспільної моралі, і представники громадськості [514, с. 129].

Необхідно звернути увагу, що часто в ЗМІ оприлюднюються такі факти з життя дітей (щодо здійснення сексуального насильства над ними, ранньої вагітності та пологів, вчинених ними правопорушень та злочинів тощо), інформація про які, доведена до відома громадськості, в подальшому може мати негативний вплив на їх життя у своїй громаді та соціумі загалом.

Інформація, яка може бути поширена внаслідок участі дитини у телевізійній програмі, є конфіденційною та становить її особисту таємницю (про освіту,

сімейний стан, релігійність, стан здоров'я, дату і місце народження, майновий стан та інші персональні дані), розголошення якої є порушенням законодавства, оскільки вона не є суспільно значимою та не є предметом громадського інтересу, і право громадськості знати цю інформацію не переважає права дитини на її захист [568].

Поширення персональної інформації про дітей, зокрема тих, які перебувають у складних життєвих обставинах, шляхом їх втягування до участі у різних телешоу, має на меті виключно «турботу» про рейтинги, призводить не до забезпечення допомоги таким дітям, а до різних зловживань щодо дітей, їх дискримінації у суспільстві та з боку однолітків, соціальної ізоляції. З огляду на це слід враховувати, що згода законних представників таких дітей на оприлюднення тієї чи іншої персональної інформації або на участь дітей у зйомках телепередач часто носить номінальний характер та порушує права дітей, у тому числі – на захист конфіденційної інформації, яка, відповідно до законодавства України, може бути розповсюджена виключно з метою захисту прав та інтересів особи між тими особами, на яких таке завдання покладено.

Саме тому Міністерство інформаційної політики України та Державний комітет телебачення і радіомовлення України мають сприяти у висвітленні в засобах масової інформації проблемних питань у сфері охорони дитинства без розголошення персональних даних про дітей, які потрапили у складну життєву ситуацію [568].

Вважаємо за доцільне передбачити в Законі України «Про охорону дитинства» заборону розголошувати чи публікувати у засобах масової інформації конфіденційну інформацію про дітей, що потрапили у складну життєву ситуацію, якщо поширення такої інформації може завдати шкоду дитині, незалежно від згоди батьків чи інших законних представників дитини.

Медіанасильство — форма психологічного насильства, що включає пропагування через засоби масової комунікації насильницьких дій, якщо це викликає у постраждалої особи емоційну невпевненість, нездатність захистити себе або завдає шкоду психічному здоров'ю.

Ліквідувати насильство в ЗМІ практично неможливо, оскільки вони формують свій порядок денний, виходячи із зацікавленості глядача. І, на жаль, насильство є таким, що привертає увагу широких прошарків населення. Відтак навчальні заклади мають сприяти тому, щоб у дітей сформувались уявлення, що порядок денний, методи діяльності, які нав'язуються ЗМІ, мають цінність виключно у символічному, а не в практичному світі. Важливим заходом запобігання та протидії насильству в засобах масової комунікації може стати введення в програми навчальних дисциплін для спеціальності 061 «Журналістика» спеціального курсу «Насильство і медіапростір».

5.4 Віктимологічне запобігання насильства щодо дітей

Термін «віктимність» введено в науковий обіг за ініціативою науковця Л. Франка з метою закріплення початкових уявлень про жертву, її властивості, що впливають на можливе припинення шкоди. З самого початку своїх досліджень Л. Франк визначив віктимність як підвищену здатність особи в силу своєї ролі, статусу, духовних або фізичних властивостей опинитися при певних обставинах жертвою правопорушення [569, с. 19].

В Україні скептична оцінка діяльності і престижу правоохоронних органів породжує сумніви щодо невідворотності покарання, відчуття незахищеності, дається взнаки при формуванні морально-психологічного клімату суспільства. Суспільству властива думка про необхідність посилення покарання як головного напрямку й основного засобу боротьби з правопорушеннями. Розраховуючи на залякування та ізоляцію правопорушників, люди тим самим знецінюють важливість інших засобів та методів боротьби, при цьому значно знижується особиста активність населення (самооборона, обережність, обачливість), виправдовується суто споглядацька позиція, що знову ж таки зумовлює віктимізацію [570, с. 106].

В адміністративній деліктології віктимологічну профілактику правопорушень досліджував науковець О. Остапенко. Вчений класифікує

потерпілих від адміністративних деліктів з урахуванням таких елементів їх характеристики.

1. Соціальна характеристика. Щоб зрозуміти логіку поведінки людини в адміністративно-деліктній ситуації, слід розглядати структуру її суб'єктивного духовного світу в трьох вимірах: минулому, нинішньому і майбутньому, а вибір нею рішення — як синтез минулого досвіду і орієнтації на майбутнє. Формування суб'єктивного світу особистості вказує на її соціалізацію, яка здійснюється від минулого через нинішнє — в майбутнє. В ході соціалізації, взаємодіючи з навколишнім середовищем, жертва посідала і посідає певне місце в системі суспільних зв'язків, враховуючи рід занять, спеціальність, професію, суспільний статус і економічне становище. Жертва мала, має або може мати в майбутньому соціальні зв'язки і відносини з порушником (службові, сімейні, спортивні, ділові, товариські, ворожі).

2. Психологічна характеристика. Адміністративна деліктологія, пояснюючи протиправну поведінку людини, базується на тому, що така поведінка обумовлена несприятливими умовами морального формування особистості, негативними соціальними факторами, що позначаються на сфері виховання, освіти, побутовому оточенні, способі життя [259, с. 162–165].

Враховуючи поведінку потерпілого, О. Остапенко виділяє такі групи доделіктних ситуацій:

— ситуації, в яких дії потерпілих мають провокаційний характер і містять в собі привід до вчинення адміністративного делікту. В такій ситуації проявляється протиправна або аморальна поведінка потерпілого;

— ситуації, в яких дії потерпілого мають необережний, необачний характер, створюючи у такий спосіб сприятливі умови для вчинення адміністративного делікту;

— ситуації, в яких дії потерпілого є правомірними, але вони викликають протиправні дії порушника. Наприклад, справедлива критика, зауваження на адресу особи, яка нетактовно веде себе в громадському місці, що породжує насилля до особи, яка робить зауваження [259, с. 168].

Індивідуальна віктимність визначає властивості конкретної особи, які обумовлені соціальними умовами, що її оточують, психологічними і біофізичними якостями, які сприяють формуванню умов, при яких виникає не лише адміністративно-деліктна ситуація, але і можливість причинення моральної, матеріальної і фізичної шкоди потерпілому. Проведені дослідження вказують на залежність віктимної поведінки особи від закономірностей і факторів в доделіктній і деліктній ситуаціях.

Групова віктимність проявляється в подібності, універсальності впливу соціальних умов на окремі групи людей, які мають тотожні демографічні, психологічні і біофізичні якості. В цьому випадку можна говорити про професійну віктимність, віктимність неповнолітніх і дорослих, групову віктимність серед жінок і чоловіків. Груповій віктимності притаманні національні ознаки і регіональні особливості.

Видова віктимність дозволяє здійснити типологію жертв окремих видів адміністративних деліктів. Видова характеристика віктимності буде недостатньою без урахування подібності і різниці між міською і сільською віктимізацією. Така різниця виявляється при дослідженні соціальних, економічних і психологічних особливостей віктимної поведінки потерпілих в містах і на селі [259, с. 186].

Натомість у кримінології віктимологічна профілактика — це специфічна діяльність соціальних інститутів, спрямована на виявлення, усунення або нейтралізацію факторів, обставин, ситуацій, які формують віктимну поведінку й обумовлюють вчинення злочинів; виявлення груп ризику і конкретних осіб з підвищеним ступенем віктимності з метою відновлення або активізації їх захисних властивостей; а також розробка або вдосконалення вже існуючих спеціальних засобів захисту громадян і конкретних осіб від злочинів [571, с. 187].

Сьогодні майже всі криміналісти дійшли згоди стосовно того, що віктимологічне запобігання злочинності здійснюється за тими самими напрямками, що й запобігання злочинності взагалі, а саме: загальносоціальне віктимологічне запобігання; спеціально-віктимологічне запобігання; індивідуальне віктимологічне запобігання. Своєю чергою, спеціально-віктимологічне

запобігання злочинності має таку структуру: а) віктимологічна профілактика; б) відвернення; в) припинення віктимної поведінки.

Загальносоціальне віктимологічне запобігання насильству щодо дітей в сім'ї полягає у вирішенні соціально-економічних й культурно-виховних завдань, спрямованих на усунення або нейтралізацію причин і умов, що сприяють кримінальній віктимізації суспільства, та на зниження ступеня віктимності громадян [571, с. 188–193]. Важливе місце у цьому напрямі діяльності посідає виважена віктимологічна політика. Віктимологічна політика — це діяльність зі створення адекватної правової бази, правозастосовної практики, правової ідеології та їх ресурсного забезпечення, спрямована на обмеження віктимізації громадян, зниження конфліктності і девіантності в суспільстві та інтеграцію потенційних потерпілих від злочинів й актів зловживання владою в нормальне життя [572, с. 257–262].

Слід зауважити, що питання про вину потерпілого в механізмі насильницького злочину є все-таки другорядним, оскільки якою б аморальною не була поведінка потерпілого (зокрема неповнолітнього), вона не є причиною застосування насильства з боку злочинця і в будь-якому випадку не слугує виправданням його дій.

Досліджуючи віктимологічний аспект змісту поняття «вина жертви», В. Туляков виділяє три форми прояву вини потерпілого, що суттєво деталізує розуміння зазначеного поняття і дозволяє визначити роль вини жертви в механізмі злочину. Так, в першій формі має місце комплекс соціально-психологічних субстанціональних і функціональних змін, що сприяють перетворенню особи в жертву злочину (емоції, мотиви, психічне ставлення до вчиненого діяння і його наслідків).

Друга форма передбачає оціночну сторону віктимної активності з точки зору її відповідності пануючим в суспільстві соціальним нормам та цінностям і самосвідомості індивіда. Винуватість жертви визначається в залежності від ідентифікації особи як жертви злочину і з боку суспільства, і з боку самої жертви.

Третя форма прояву вини потерпілого найтісніше пов'язана з процесом віктимізації і повністю відповідає традиційному віктимологічному уявленню про роль потерпілого в механізмі злочинного посягання. Йдеться про негативну поведінку потерпілого, яка сприяє вчиненню злочину. Зазначена форма «вини жертви» характеризує вчинки і поведінку потерпілого, причинно пов'язані з вчиненням щодо нього злочину, які об'єктивно заподіяли шкоду суспільству при наявності в них елементів, що сприяли зародженню злочинного наміру в іншій особі або його реалізації [572, с. 126–128].

Застосувавши зазначений поділ при віктимологічній характеристиці неповнолітньої жертви злочину, стає очевидно, що першочергового значення тут набуває саме третя форма у вигляді негативної поведінки, оскільки через незавершеність в розвитку особистості дитини її самосвідомість перебуває в процесі формування, а отже і самооцінка жертви втрачає об'єктивність. Однією з форм винної поведінки неповнолітньої жертви є її необережність. Досить часто жертва створює сприятливі умови для застосування насильства власною необачністю: випадкові знайомства, спільне вживання алкогольних напоїв з незнайомими людьми, контакти з раніше судимими особами нерідко призводять до настання трагічних наслідків [261, с. 120].

Небезпека стати жертвами негативних явищ життя утворює з числа дітей досить чисельну групу ризику. Діти, на думку Л. Франка, мають схильність стати за певних обставин жертвами злочину, іншими словами — характеризується нездатністю уникнути небезпеки там, де це було можливо [569, с. 22].

Процес «входження» до групи ризику може бути тривалим або швидким. Все залежить від того, які саме умови життя зазнають руйнації, наскільки вони життєво необхідні дитині, а також як довго чи як швидко у часі тривав процес їх руйнування. Очевидно, що для дітей найбільшу небезпеку становить руйнація сімейного середовища (це практично неминуче при відсутності заходів підтримки і допомоги). За певних умов негативні зрушення в шкільному мікросередовищі (часті зміни школи в зв'язку з переїздами батьків разом з дітьми) також створюють небезпеку опинитись в групі ризику. Не викликає сумніву і те, що

неблагополучна сім'я — головний «полігон» для триваючої віктимізації неповнолітнього.

Вивчаючи чинники, що формують віктимність, Б. Холіст виділяє чотири групи властивостей особистості, що зумовлюють віктимність: біологічні властивості — стать, недостатність фізичного розвитку, вік; психічні властивості — агресивність, відсутність захисних механізмів; властивості, набуті в силу суспільного становища особи — наприклад, водії таксі, нічні охоронці, особи, що працюють вночі; властивості, що характеризуються економічним становищем особи — матеріальна забезпеченість особи, її демонстрація [573, с. 73–77].

Вказуючи на віктимологічні риси дітей, О. Мойсеєва поділяє їх на дві групи — загальні та індивідуальні [574, с. 99]. До загальних (притаманих підлітковому вікові як такому) належать: довірливість, наївність, допитливість, невміння адекватно реагувати на ситуацію, відставання у психічному розвитку від фізичного, перевага у психічній діяльності процесів збудження над гальмуванням, а інколи просто фізична слабкість. Індивідуальні віктимні властивості можуть бути поділені, в свою чергу, на біопсихологічні, власне психологічні та соціально-психологічні.

До власне психологічних відносять: агресивність, навіюваність, ригідність, тривожність, жорстокість, необ'єктивну оцінку можливостей, схильність до ризику, емоційну неврівноваженість, наявність однієї чи поєднання декількох акцентуацій характеру.

Другим блоком чинників, що можуть підвищувати вразливість неповнолітніх, є соціально-психологічні, до яких належать: потреба у спілкуванні, самоствердженні, що якнайбільше загострюються у підлітковому віці, і звідси — підвищена орієнтація на групу, а також «важковиховуваність», правова необізнаність, незнання головних методів забезпечення особистої безпеки.

До біопсихологічних чинників відносять: тип темпераменту, наявність рис, характерних для одного з симптомокомплексів (шизофренічний, психопатичний,

олігофренічний, органічний патопсихологічний синдроми, психогенна дезорганізація психічної діяльності) [574, с. 99].

Важливим проявом підвищеної віктимності дітей є також негативний вплив батьків на їх психіку, що формує у них негативні установки особистості. Звичайно, результати такого впливу в однаковій мірі сприяють тому, що неповнолітній вчиняє правопорушення, і можуть поставити його на місце жертви. Іншими словами, від розвитку подій залежить, в ролі кого опиниться неповнолітній, що зазнав негативного впливу дорослих — в ролі злочинця чи в ролі жертви.

До чинників, які прискорюють процес віктимізації неповнолітньої особи, є існування та фактично неконтрольоване розповсюдження дитячої порнографічної продукції, що одночасно є однією з форм сексуальної експлуатації дітей з комерційною метою.

Окрім того, науковці в галузі педагогіки, досліджуючи чинники, що обумовлюють віктимізацію дітей, виділяють такі: індивідуальний чинник, який функціонує на рівні психобіологічних передумов поведінки і ускладнює соціальну адаптацію дитини; психолого-педагогічний чинник, що проявляється в дефектах шкільного та сімейного виховання; соціально-психологічний чинник, який викриває несприятливі особливості взаємодії дитини зі своїм найближчим оточенням в сім'ї, на вулиці, в навчально-виховному колективі; особистісний чинник, який, передусім, проявляється в активно-вибірковому ставленні неповнолітнього до середовища спілкування, до норм і цінностей свого середовища, до педагогічних методів впливу з боку сім'ї, школи та особистої спроможності до саморегуляції власної поведінки; соціальний чинник, який визначається соціальними та соціально-економічними умовами існування суспільства [575, с. 12].

Отже, через свою слабкість, беззахисність діти легше і частіше можуть стати жертвою злочину, але, з іншого боку, поведінка неповнолітнього може сприяти вчиненню посягання, і з огляду на це необхідно вирішити питання про правомірність поведінки неповнолітнього потерпілого, її характер і обсяг впливу

на вчинення злочину. Для вирішення зазначеного питання необхідно класифікувати віктимну поведінку неповнолітніх на групи [261, с. 118].

Перша група жертв об'єднує неповнолітніх, поведінка яких є різко негативною, аморальною і в тому числі протиправною. До цієї найчисельнішої групи потрапляють так звані провокатори правопорушення, які власною поведінкою створюють протиправну ситуацію. Представниками цього виду жертв є, як правило, так звані маргинали, до числа яких відносяться безпритульні, бездоглядні діти; неповнолітні, які самі раніше вчиняли правопорушення, зловживали алкогольними напоями, наркотичними та одурманюючими засобами. Таким дітям притаманні, переважно, такі негативні риси характеру як агресивність, егоїзм, жорстокість, невитриманість, відсутність відчуття такту, зневажливе ставлення до норм моралі та права.

До другої групи слід віднести дітей, які своєю поведінкою можуть активно сприяти, полегшувати вчинення правопорушення. Поведінка цієї категорії жертв не має настільки очевидного негативного спрямування рис характеру та не порушує правових норм, хоча мотиви їх поведінки нерідко оцінюються іншими людьми саме в негативному аспекті. При такій поведінці вчинки неповнолітнього можуть бути мотивовані допитливістю, прагненням до самоствердження, надуманим героїзмом, тобто мотивами, що по суті є все-таки позитивними. І лише в силу психологічних і психічних особливостей неповнолітня особа не завжди правильно може оцінити обстановку, що склалася, і вибрати єдино правильний варіант поведінки, оскільки дається взнаки дещо обмежена здатність сприйняття життєвих ситуацій, недостатньо розвинуте мислення, відсутність життєвого досвіду, чітко сформованого світогляду, що при певних умовах підвищує віктимність дитини.

Представники третьої групи — це діти, які є жертвами насильства і характеризуються нейтральною, з точки зору закону та моралі, поведінкою, тобто не порушують ні морально-правових, ні кримінально-правових заборон. Ці діти надзвичайно легко піддаються зовнішньому впливу, у них ще відсутні згубні навички морально-етичної поведінки, а ті навички та знання, що вже мають місце,

ще не стали їх особистими переконаннями. Для зазначеної категорії потерпілих досить характерними є такі якості, як допитливість і одночасно надмірна довірливість, необачність, невміння розбиратись у людях [261, с. 119–120].

Вдалим є комплекс психологічних заходів забезпечення особистої безпеки дітей, запропонований О. Мойсеєвою з урахуванням основних типів віктимних підлітків та оптимальних варіантів роботи з ними.

а) Агресивний. В цьому випадку запобіжні заходи мають багато чого спільного з тими діями, які застосовуються до осіб, схильних до вчинення злочинів. До них належать всі можливі прийоми впливу на дітей, проведення психокорекційної роботи зі зниження агресивності. Можливе тимчасове вилучення агресивного неповнолітнього з небезпечного середовища з продовженням психокорекційної роботи. В організаційному плані — встановлення шефства за місцем проживання, навчання.

б) Саморуйнівний. Йдеться про заподіяння шкоди своєму здоров'ю самою дитиною або на її прохання. У таких випадках не завадить встановлення тимчасового нагляду з боку родичів, сусідів, вчителів, працівників поліції, можливе вилучення дитини з небезпечного середовища протягом часу, необхідного для настання позитивних змін у поведінці. Беручи до уваги, що активна поведінка дитини часто пов'язана зі скрутним становищем, з якого вона не бачить виходу, підліток, насамперед, потребує проведення психологічної роботи з метою формування у нього впевненості в собі, власних силах, зниження почуття тривоги.

в) Ініціативний. Найбільш доцільне навчання прийомів самозахисту, вмінню розпізнавати злочинця за ознаками зовнішності, особливостями поведінки. Поряд з цим необхідні психологічні тренінги, спрямовані на виховання хоробрості, рішучості, мужності.

г) Пасивний. Частіше це діти з вадами фізичного та психічного статусу, об'єктивно нездатні чинити опір. Нерідко вони зазнають знущань з боку батьків, родичів, близьких. Найефективніший вихід — вилучення із сімей, де такі діти зазнають поневірян. Поряд з цим має надаватися психологічна допомога, яка

сприяла б усуненню стресового стану; необхідні реабілітаційні програми, які допомогли б позбутися наслідків тривалих знущань.

д) Некритичний. Потрібна робота з формування вміння розбиратися у небезпечних ситуаціях, бути обачним, критичніше ставитися до незнайомих та підозрілих осіб, допомога у навчанні.

е) Нейтральний. До цієї групи можна віднести дітей, яким не властиві яскраво виражені індивідуальні віктимні риси. До них доцільно застосовувати загальні рекомендації з уникнення небезпечних для життя, здоров'я особи ситуацій [574, с. 99–100].

Погоджуємося з пропозицією О. Лихачової щодо доцільності ведення віктимологічного обліку в профілактичній діяльності правоохоронних органів з метою забезпечення особистої безпеки жертви та її оточення, визначення її латентності, зупинки процесу віктимізації. При цьому в картці має міститися інформація про роботу, яка здійснюється, заходи щодо супроводу жертви конфлікту з метою забезпечення її захисту та врегулювання сімейної ситуації загалом [576, с. 411].

Натомість Л. Левицька пропонує створення повномасштабної інформаційної бази віктимологічної профілактики, а саме — системи обліку і статистики дітей жертв злочинів в державній звітності всіх правоохоронних органів; необхідність запровадження у звітність МВС диференційованих відомостей про потерпілих (неповнолітніх в тому числі); підвищення рівня достовірності інформації про масштаби та форми віктимізації в суспільстві, а також про тяжкість її наслідків [261, с. 174–175].

На жаль, на пострадянському просторі віктимологічна профілактика проводиться поверхнево. Як свідчать дані інтерв'ювання працівників правоохоронних органів, загальну уяву про існування віктимології мають лише спеціалісти з вищою юридичною освітою, але навіть вони не знають про можливості практичного та методично обумовленого застосування її теорій [577, с. 28].

Важливий напрям попередження насильства щодо дітей в сім'ї займає віктимологічна профілактика. Індивідуальна віктимологічна профілактика полягає у виявленні осіб з підвищеною віктимністю і проведенні з ними профілактично-виховних заходів, спрямованих на зниження ризику стати жертвою злочинних посягань. Виникає необхідність організувати у спеціалізованих службах підтримки постраждалих осіб програми корекції віктимологічної поведінки жертв, а також потенційних жертв насильства в сім'ї. Індивідуальна віктимологічна профілактика має бути спрямована не лише на потенційні жертви насильства, а й на їх мікросередовище.

Віктимологічну профілактику насильства щодо дітей також можна поділити на ранню та безпосередню. Заходи безпосередньої профілактики спрямовані на особу, яка вже стала жертвою насильства або перебуває під загрозою перетворення на жертву; заходи ранньої профілактики — на особу, яка підпадає під ознаки потенційної жертви внаслідок того, що має високий ступінь віктимності [82, с. 138].

Чинником, що викликає латентність правопорушень, пов'язаних із вчинення насильства щодо дітей, безумовно, є підвищена віктимність дітей. Адже діти є фактично беззахисними з огляду на те, що їх життєдіяльність повністю залежить від батьків. Вони не можуть самостійно звернутися до державних органів із повідомленням про порушення своїх прав.

Діти мають схильність стати за певних обставин жертвою правопорушення, іншими словами — характеризується нездатністю уникнути небезпеки там, де це було можливо. Важливим заходом зниження ступеня віктимності дітей є вирішення соціально-економічних і виховних завдань, спрямованих на усунення причин і умов, що сприяють віктимізації.

Висновки до розділу 5

Підсумовуючи проведений у п'ятому розділі аналіз адміністративно-правових засад попередження насильства та інших протиправних дій щодо дітей,

викликаних процесами глобалізації та становленням інформаційного суспільства можемо зробити декілька висновків.

1. Для вдосконалення адміністративної відповідальності за вчинення насильства стосовно дітей доцільно передбачити відповідальність педагогів чи інших працівників загальноосвітнього навчального закладу або лікувального закладу за умисне вчинення будь-яких дій фізичного, психологічного чи економічного характеру щодо дітей.

Окрім того, запровадити адміністративну відповідальність посадових осіб та працівників, які здійснюють заходи з попередження насильства в сім'ї щодо дітей, за неналежне їх виконання, якщо це спричинило тяжкі наслідки.

2. Для того, щоб захистити дітей від негативного впливу Інтернету, українське суспільство має протистояти загрозам, які несе сьогодні інформаційний простір, а державна політика має бути спрямована на підтримку духовного та культурного розвитку дітей. Хоча всевітня мережа є важливою складовою сучасного життя, проте через недостатнє правове регулювання захисту дітей від негативного впливу Інтернету вона стає зручним «плацдармом» для протиправної діяльності. Єдиним шляхом виправлення ситуації є якомога швидше внесення змін і доповнень у чинне законодавство.

3. З метою захисту дітей від насильства в глобальній мережі Інтернет вважаємо за доцільне ввести для провайдерів обов'язок реєструвати особисті дані авторів сайтів, що дозволить у майбутньому встановлювати осіб, які використовують ці сайти для здійснення незаконної діяльності. Доцільно запровадити також кримінальну відповідальність власників сайтів в мережі Інтернет, що пропагують насильство.

РОЗДІЛ 6

НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ЗАХИСТУ ДІТЕЙ ВІД НАСИЛЬСТВА ТА ІНШИХ ПРОТИПРАВНИХ ДІЙ

6.1 Філософія ненасильницької боротьби з насильством

З часу появи перших законів, сформульованих Хамурапі і Мойсеєм, Драконом і Солоном, Платоном і Арістотелем, Цицероном і Юстиніаном, людство стало об'єктом широкого соціального експерименту з робочою гіпотезою, що насильство можна ліквідувати чи принаймні скоротити його розповсюдження, зменшити жорстокість шляхом введення ярликів «злочинності», заборони людям вдаватися до нього. Коли люди все ж вчиняють насильницькі дії, суспільство відповідає їм ще більшим насильством. Методи запобігання насильству, які Джеймс Джилліген називає морально-правовим підходом, не принесли великих успіхів у вирішенні проблеми насильства чи навіть у зменшенні загрози, яке воно несе для виживання людства [483, с. 7].

Джеймс Джилліген наголошує на тому, що якщо припущення про те, що покарання запобігає насильству, перевірити емпіричними даними, дослідивши, як покарані насправді поведуться, отримаємо результат, який демонструє далеко не запобігання насильству. Навпаки — покарання є найбільш потужним стимулом насильницької поведінки з тих, які будь-коли виявлено. Покарання не запобігає насильству, воно призводить до насильства та, крім того, є однією з його форм. Тому не дивно, що морально-правовий підхід до насильства супроводжувався постійним підвищенням рівня насильства [483, с. 20].

Дорослі, які вчиняють насильство щодо дітей, принижують їх гідність. Отже, навіть коли це не призводить до фізичних травм, тілесне покарання дітей несе чітке символічне послання, що діти є нижчими за дорослих і до них

непотрібно ставитися з повагою, а також, що дозволено бити іншого, якщо ви маєте більше сили, ніж він [483, с. 54].

Найбільше значення для запобігання насильству має те, що воно виникає не спонтанно, а з певної причини. Тому завдання запобігання насильству не вимагає якихось дуже спеціальних заходів, для цього потрібно просто припинити дії, які спричиняли насильство, тобто змінити індивідуальні і суспільні форми відносин та поведінку, що зазвичай викликає насильство. Якщо припинити викликати насильство, воно зникне само по собі.

У суспільстві наявний високий рівень насильницьких злочинів тому, що соціально-економічне життя облаштоване саме так, а не інакше. Насильство в житті людей свідчить про те, що доводиться платити високу ціну за підтримання такого порядку [483, с. 91].

Настав час, коли всі країни світу мають наслідувати приклад Швеції та інших країн Північної Європи, які визнали протизаконним побиття дорослим дитини. Діти інколи потребують фізичного обмеження, наприклад, коли заважають руху транспорту або нападають на іншу дитину. Відомо, що чим більше дітей б'ють, тим більше вони б'ють інших, але якщо їх більше дисциплінують за допомогою методів, «орієнтованих на любов», та розумних слів, тим менш агресивно вони поведуться і в дитинстві, і в дорослому віці.

Окрім того, калічення статевих органів і смертна кара не мають застосовуватися до дітей. У Великій Британії, як і в усіх інших демократичних країнах, за винятком США, страту скасовано для злочинців будь-якого віку. Багато інших країн ще застосовують страту для покарання дорослих злочинців, і тільки в США сьогодні ще страчують дітей (починаючи від віку 16 років) [483, с. 105].

Джеймс Джилліген вважає, що півтора століття тому людство зрозуміло, що очищення водних джерел і системи водопостачання – значно ефективніший засіб профілактики соматичних захворювань, ніж усі лікарі, ліки і лікарні у світі. Упродовж XXI століття людство має зрозуміти, що очищення нашої соціально-економічної системи шляхом зменшення соціально-економічної нерівності, що

провокує почуття сорому, зробить набагато більше для профілактики фізичного насильства, ніж уся поліція, в'язниці та покарання у світі, всі тюремні психіатри і всі армії, озброєння та армагедони, які ми можемо використати [483, с. 111].

Вчений вважає, що основна передумова запобігання насильству — це створення соціальних і психологічних умов, які сприяють мінімальному впливу чинників, що викликають почуття сорому, та максимальному використанню ненасильницьких засобів для позбавлення від будь-якого почуття сорому, щоб люди могли зберігати почуття власної гідності та самоповаги, не порушуючи почуття гідності та самоповаги інших [483, с. 155].

Американський психолог Леонард Берковиц зазначав, що цілком ліквідувати насильство у суспільному житті важко або навіть неможливо. Зовсім не через те, що люди від природи злі або мають вроджене бажання вбивати і знищувати. Є незаперечні факти про те, що «агресивний інстинкт», наявність якого передбачали Зигмунд Фройд, Конрад Лоренц та інші теоретики, насправді не існує. Але слід визнати, що певний рівень насильства завжди буде складовою частиною людського життя принаймні з двох причин: по-перше, тому, що люди занадто швидко розуміють, що час від часу агресія винагороджується; по-друге, негативний ефект, що заздалегідь запрограмований у людині, спонукає до емоційної агресії [578, с. 497].

Навіть якщо дитина генетично схильна до агресії, коли відчуває негативні почуття, вона може навчитися не поводитися агресивно. У цьому процесі активну участь мають брати батьки та вчителі. Вони можуть навчати дітей, що агресія не винагороджується, що можна впоратися з життєвими труднощами в конструктивній і неагресивній формі. Люди мають розуміти і те, що їм не обов'язково «звільнятися» від накопичених імпульсів, уявляючи або здійснюючи агресивні вчинки, і що в кінцевому підсумку бійка швидше за все збільшить, а не зменшить ймовірність наступного конфлікту [578, с. 501].

У контексті нашого дослідження заслуговує на увагу теорія ненасильства, що становить складне духовне утворення, певний моральний принцип, етико-релігійне переконання.

Ідею ненасильства зазвичай атакують та критикують з прагматичної точки зору. Вона сприймається як мрія — красива, але нереальна. «Яке ненасильство? Подивіться, що відбувається навколо!» — говорять люди, охочі залишатись на твердій основі фактів. І дійсно, всі головні психологічні та суспільні форми буття сучасної людини через край переповнені, насичені насильством. І взагалі: від людини слід очікувати людських вчинків — для неї насильницькі форми вирішення конфліктів, як би їх морально не оцінювали, є більш прийнятними, звичними та природними [261, с.141–143].

На таку критику, яка апелює до фактів, можна заперечити, що ненасильство також є фактом. Воно існує, і не лише як героїчні вчинки окремих особистостей, але і як досить ефективний громадський рух. Його масштаби, звичайно, поки що скромні, проте достатні, аби зробити висновок — ненасильство не виходить за межі людських можливостей.

В історичному аспекті сьогодні йдеться не про вибір між насильством і ненасильством як менш прийнятною і більш прийнятною альтернативою розвитку суспільства, а про вибір між ненасильством і майбутнім людства.

Ненасильство слід розуміти як ненасильницьку боротьбу за людську справедливість і свободу. Його можна було би визначити і як постнасильницьку боротьбу — і в тому розумінні, що воно є стадією та формою боротьби за справедливість і свободу, і в тому розумінні, що воно задає такий вектор людської життєдіяльності, який передбачає постійну полеміку та подолання насильства і в людському серці, і в суспільних структурах та інститутах.

У плані позитивної соціальної дії ненасильство має три аспекти: непротивлення, пасивний опір і активна дія. Немає сумніву, що саме останній містить у собі найбільш конструктивний заряд, є справжньою запорукою у боротьбі з насильством.

Стратегія ненасильницької боротьби включає низку важливих положень (принципів), які слід пам'ятати і керуватись ними: ненасильство — це метод боротьби; не можна принижувати супротивника; боротьба спрямована проти насильства, а не проти конкретної людини, що його здійснює; ставши на шлях

ненасильства, потрібно бути готовим не відповідати ударом на удар; духовне насильство неприпустиме так само, як і фізичне: варто придушувати в собі ненависть, тому що вона є одним із джерел насильства [579, с. 223].

Слід підкреслити, що декларувати ідеї ненасильницьких методів та толерантності значно простіше, ніж їх втілити в життя. А чи існує взагалі просте рішення таких складних проблем? Зрозуміло, що потрібно за допомогою силових структур боротися проти виконавців терактів, але неможливо кримінально-правовим законодавством та каральними заходами усунути причини конфліктів.

Не існує готових універсальних програм гармонійного існування людства, рецептів попередження насильства і вирішення складних проблем, що лежать в його основі. Усі розуміють — у найближчому майбутньому світ не позбудеться насильства. Слід зрозуміти, що зло не можливо здолати силою. Людську ненависть, агресію в змозі подолати лише людська любов та доброта, які визначають дорогу в майбутнє [580, с. 28–29].

Мораль ненасилля — це сама основа життя. Існування і прогрес окремих людей і суспільства в цілому залежить від моралі. Вона стримує пристрасті і спонукання, які, з одного боку, ведуть до протиріч, руйнації, а з іншого — сприяють розвитку протилежних почуттів, які створюють гармонію, мир і щастя. Мораль має величезну цінність в житті. Вона розвивається поступово, посередництвом тривалого процесу еволюції людини, і з часом стає вкоріненою в її сутність. Таким чином, моральне почуття або совість стає внутрішнім керівником і суддею особи.

Досить суттєву роль в концепції моралі відіграють категорії правдивості і справедливості. Перша зумовлює послідовне дотримання усіх норм моралі. Вважається, що справжня моральна чистота досягається вірністю принципу правдивості у всіх формах людської діяльності: в мисленні, у промовах і вчинках. Лише глибоко усвідомлене дійство, яке є результатом внутрішніх спонукань, може рахуватись моральним.

Також суттєвим елементом ідеалу ненасилля є повна відсутність егоїзму, заздрощів, абсолютна безкорисливість вчинків, їх незалежність від будь-якого

егоїстичного розрахунку і особистої вигоди. Моральними оголошуються тільки такі дії, які породжені устремлінням приносити користь людям, суспільству, людству. Яких ми б не докладали зусиль, щоб досягти морального ідеалу, майже завжди ідеал залишається недосяжним, однак ціна його залишається досить великою, оскільки він спонукає до активної діяльності в ім'я його досягнення, це особлива роль і особлива відповідальність кожного [580, с. 43].

Ідея ненасильства універсальна, прослідковується на всьому тлі людської історії, властива всім націям і народам, вкорінена у всіх релігійних і філософських системах, відображена в культурному надбанні людства, що визначає духовне і культурне різноманіття сучасного світу, дистанціює людину від тваринного стану. Вона є тією єдиною платформою, яка вже об'єднує в своїх глибинних духовних і гуманістичних витоках різні течії та підходи [580, с. 144].

Видатним педагогом ХХ сторіччя і борцем із застосування насильства у педагогіці є М. Ганді, відомий як лідер національно-визвольного руху в Індії, жагучий поборник ідеї ненасильства у відносинах між людьми і цілими народами, оригінальний мислитель, філософ і реформатор, що мріє.

Педагогічна система М. Ганді оригінальна, самобутня й багато в чому є авторською, але орієнтація на загальнолюдські цінності обумовила прогресивний характер багатьох ідей, практично визначила їх «вічну» актуальність.

На думку М. Ганді, у свідомому прагненні бути хорошим, творити добро — зміст людського життя. Не потрібно чекати, коли світ стане кращим, коли зміняться інші. Потрібно починати з себе й робити все для того, щоб, стаючи чистішим і довершенішим, покращувати навколишнє життя.

Водночас М. Ганді вважав, що моральне життя в гармонії з навколишнім світом неможливе без дотримання трьох фундаментальних чеснот: правди, ненасильства і помірності. Все інше в моральному багажі людства — похідне. Саме ці чесноти і стали основними принципами по-справжньому гуманної педагогіки М. Ганді.

Правда (співзвучне поняттю «істина») включає і те, що має відношення до моральних законів буття (майже космічний зміст), і те, що служить повсякденній

практиці у стосунках між людьми. Це поняття для М. Ганді припускало повну відкритість і правдивість у думках, словах і вчинках.

Правда нерозривно пов'язана з ненасильством. Для М. Ганді правда — мета, а ненасильство — єдиний засіб її досягнення. Єдино можливий шлях для людей. В одному з його листів є слова: «Ненасильство, втілена «любов», — вищий закон для людських істот. Він не знає винятків». Ненасильство не може бути долею тільки святих і аскетів. Воно призначено й для простих людей. «Ненасильство, — писав М. Ганді, — закон нашого виду, як насильство — закон звірів. У тварині дух спить, і вона не знає іншого закону, крім закону фізичної сили. Гідність людини вимагає підпорядкування вищому закону, підпорядкування силі духу» [581, с. 38–41].

Закликаючи втримуватися від насильства, М. Ганді попереджав, що воно проявляється не тільки в суто фізичних, а й у більш складних, «тонких» формах, в яких проявляється багатолічність цього явища. І тільки на перший погляд їхня дія може здатися менш руйнівною, ніж втрата від фізичного насильства. Уявлення, що панує сьогодні про ахімсу (етичний принцип ненасильництва в деяких індійських релігійних ученнях), приспало нашу свідомість і зробило її нечутливою до безлічі інших, більш підступних форм насильства, таких як брутальні слова і судження, зла воля, гнів, злість, жага жорстокості. Воно змусило нас забути, що значно більше насильства може бути в повільному катуванні людей і тварин, коли їх мордують голодом і експлуатують, у спостережуваному скрізь безглуздому приниженні й утиску слабких, коли їх позбавляють самоповаги, ніж у самій смерті, яку треба в таких випадках вітати [581, с. 41].

М. Ганді вважав, що піддавати учнів якій-небудь формі покарання просто неприпустимо. На цьому шляху гинуть почуття поваги і чистої любові вчителя до своїх вихованців. Проте бувають випадки, коли навіть кращий із учителів не може не покарати. Однак це має бути винятком і ні в якому разі не має вважатися схвальним. Те, що кращий із учителів не може обійтися без побоїв, має, фактично, розглядатися як недолік у його мистецтві. Навіть така видатна людина, як Герберт

Спенсер, що вважав неприпустимим будь-яке покарання, не завжди міг на практиці здійснити свою теорію.

В нас є вчителі, які ніколи не били своїх учнів. Крім тілесних, активно використовуються покарання, спрямовані на те, щоб викликати в учнів почуття сорому, коли їх змушують багаторазово вставати й сідати, сидіти, обхопивши руками пальці ніг, коли їх просто ображають і т. д. Проте таким вчителям варто відмовитися від цих методів. У каятті після того, як покарав учня, немає каяття. Більше того, учителі, які вірять самі (і змушують повірити учнів) у те, що покарання допомагає виправитися, сприяють укоріненню цієї думки в суспільстві. А це переконання створює ілюзію можливості проведення реформ шляхом насильства. Вчителі шкіл, які усвідомлено карають своїх учнів, дійсно винні в порушенні своїх обов'язків [581, с. 279–280].

В основі ненасильства лежить концепція, відповідно до якої людська душа є ареною боротьби добра і зла. Як писав Мартін Лютер Кінг, «навіть у найгірших з нас є частка добра, і в кращих з нас є частка зла». Вважати людину радикально злою — значить незаслужено обмовляти її. Вважати людину безмежно доброю — означає відверто лестити їй. Належне людині відплачується тоді, коли визнається її моральна амбівалентність [582, с. 168–181].

З погляду співвідношення насильства і ненасильства, як справедливо стверджують філософи, наша епоха становить дуже небезпечну, критичну точку. В реальному історичному процесі, загалом, ненасильство превалювало над насильством, було переважаючою тенденцією. Якби це було не так, то людство б уже не існувало, подібно до того, як у досить довгій перспективі не може зберегтися місто, в якому кількість будинків, що згорають у пожежі, перевищує кількість новозведених. Взагалі людське буття можливе лише тією мірою, якою ненасильство превалює над насильством. Однак такий сприятливий для людства баланс ненасильства і насильства не є законом, він значною мірою був гарантований слабкістю руйнівних засобів. Правда і ненасильство – сторона однієї медалі [583, с. 65].

Завдяки проповідникам ненасильства, якими були Л. Толстой і М. Ганді, наша цивілізація змінює свій вигляд, власну планетарну свідомість. І там де раніше владарювала ідея фатальної необхідності і закономірності воєн, уже виникає нова філософська концепція, коли суспільною свідомістю народів оволодіває гуманістична філософія миру і люди переосмислюють скоєне насилля.

М. Ганді залишив нащадкам світ, що продовжує шукати істину, якій він віддав усе життя. Філософські пошуки Ганді дали величезні плоди в наш час. 15 липня 2007 року Генеральною Асамблеєю ООН проголошено міжнародним днем ненасилля. Його відзначають також 2-го жовтня, у день народження Махатми Ганді [580, с. 42].

Враховуючи світовий досвід, деякі науковці виділяють такі підходи до захисту прав людей, що можуть бути застосованими з метою попередження насильства щодо дітей [378, с. 106]:

Інформаційний (просвітницький) підхід, в основі якого є знання і підтримка державою, громадою, сім'ями, окремими особами невід'ємних прав людини. Знання прав людини допомагає їх не зневажати. Тому міжнародні співтовариства всіляко підтримують освітні програми цього напрямку, що забезпечують статеву рівність у питаннях доступу до освіти та її якості, а також залучають до процесу навчання сім'ї та громади.

Силовий підхід, який означає, що порушення прав людини, закріплених у законах, карає порушника незалежно від того, чи знав він, що порушує права іншої людини, чи ні. Цей підхід є зараз основним в Україні.

Християнський підхід опирається на позитивне в людині, на її власні високі духовні якості, передбачає покору і самовладання.

Політико-економічний підхід ґрунтується на наданні людям рівності у можливостях, допомоги тим, хто її потребує, збереженні громадських свобод для всіх, використання надбань науково-технічного прогресу для неухильного підвищення рівня життя.

Підхід викриття насильства і ненависті, який полягає у збереженні пам'яті про жертви насильства через пресу, телебачення, книги, допомогу жертвам гноблення з метою попередження майбутнього насильства.

Виважений підхід, що передбачає готовність до творення кращого, людянішого суспільства, досконалішого світового порядку через реформи, а не революції, через захист жертв, а не повалення чи засудження режимів, через здатність тверезо розмірковувати, берегти знання і досвід, розвиток зв'язків з іншими соціальними системами з метою вибору кращого для життя людей [378, с. 106–108].

Отже, в основі вдосконалення діяльності суб'єктів у сфері запобігання та протидії насильству щодо дітей має бути закладена ідея (неформальна) визнання запобігання та протидії насильству як пріоритетних напрямів діяльності всіх суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії насильству. Недопущення протиправних діянь, пов'язаних з насильством щодо дітей, дає величезну економію ресурсів, а також виключає наявність можливих жертв, порушень прав та інтересів дітей.

6.2 Правові аспекти удосконалення законодавства у сфері захисту дітей від насильства та інших протиправних дій

На думку англійського філософа та соціолога Г. Спенсера, «державна влада існує не для освіти людей, не для навчання релігії, не для милосердя, не для будівництва доріг. Вона існує лише для захисту особи і власності, попередження насильства над слабкими, тобто для забезпечення справедливості» [527, с. 52].

Далеко не достатньо тільки конституційних декларацій, проголошених у статті 3 Основного Закону України: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [22].

Свобода і права людини без механізму їх реалізації і ефективного захисту, який враховує реалії сучасного життя, — фікція.

Двадцять перше століття — вік інформатизації, індустрії інформаційних ресурсів і, головне, процес активного забезпечення захисту прав і свобод людини. Виконання завдання забезпечення прав і свобод як складових процесу становлення і розвитку духовності в суспільстві — це і є реальність просування людства до гуманістичного майбутнього. Причому, має місце нагальна потреба в зміні наших уявлень і парадигм на ті, що декларуються в Європі: не «культ особи», не «культ посади», а — «культ прав людини». Тільки право, а не економічна, політична або адміністративна перевага має правити в суспільстві і державі [527, с. 52].

Державна політика захисту дітей від насильства та інших протиправних дій має поставити міцний заслін, який забезпечував би охорону дітей від насильницьких посягань. Проте доводиться констатувати, що означена система далеко не адекватна сучасному стану суспільства, в якому нині значного поширення набули негативні явища і процеси, що прямо і побічно сприяють вчиненню злочинів щодо дітей (збільшення кількості розлучень, зростання кількості неблагополучних сімей, поширення алкоголізму, наркоманії, токсикоманії, панування правового нігілізму, зростання правопорушень загалом) [261, с. 157].

Так, Л. Кривачук зазначає, що на ефективність державного управління охороною дитинства впливають п'ять груп чинників: соціально-політичні; організаційно-управлінські; інноваційно-технологічні; кадрові; фінансово-економічні. Розглянемо детальніше інноваційно-технологічні та кадрові чинники [584, с. 198].

До інноваційно-технологічних чинників відносять: 1) міжнародне співробітництво та впровадження зарубіжного досвіду; 2) розробку і впровадження інноваційних підходів; 3) наявність ефективних технологій державного управління; 4) дієвість державно-управлінських рішень у сфері охорони дитинства; 5) упровадження інформаційних технологій; 6) удосконаленн

я технологій соціальної роботи з дітьми різних категорій; 7) переорієнтацію на надання державно-управлінських послуг.

1. Ефективне державне управління охороною дитинства неможливе без розширення міжнародних контактів у різних галузях. Одними із найважливіших аспектів міжнародного співробітництва у сфері охорони дитинства мають стати імплементація світових і європейських стандартів захисту прав і свобод дитини у національне законодавство та вивчення досвіду вирішення проблем дітей в інших країнах.

2. Суттєвим чинником впливу на ефективність державного управління є впровадження інноваційних підходів. Процес розвитку суспільства вимагає створення передумов для формування нетрадиційних компонентів інноваційних засобів у сфері державного управління охороною дитинства. Поняття «соціальна інновація» визначають як свідомо організоване нововведення або нове явище, що формується на певному етапі розвитку суспільства відповідно до соціальних умов, що змінюються і мають на меті ефективні позитивні перетворення в соціальній сфері. «Інноваційним процесом» називають процес народження нової ідеї, її експериментальної апробації, поширення та використання [163, с. 209]. Так були створені «телефони довіри» для дітей, соціальні притулки різних напрямів, прийомні сім'ї і дитячі будинки сімейного типу тощо.

3. Важливим є пошук технологій та інструментів, що сприяють підвищенню ефективності державного управління. Управлінська технологія є одним із проявів соціальних технологій. За визначенням В. Афанасьєва, «соціальна технологія» є важливим елементом механізму управління, засобом перекладу вимог об'єктивних законів на мову практики соціального управління та конкретних рішень, нормативно-правових актів, нормативних документів, які стимулюють людей на досягнення поставлених цілей [585, с. 235]. Сутність «управлінської технології» полягає у системному поєднанні наукового знання, управлінських потреб та інтересів суспільства, цілей і функцій державного управління, можливостей і елементів управлінської діяльності. Вона поділяється на

послідовно взаємопов'язані процедури й операції, метою яких є досягнення високої результативності та ефективності [586, с. 108].

4. Управлінські технології можна класифікувати за основними функціями управлінського процесу, а саме: технології планування, організації, мотивації, контролю, комунікації, прийняття рішень [587, с. 59]. Особливе значення мають технології прийняття державно-управлінських рішень. Тому окремим чинником, який впливає на ефективність державного управління охороною дитинства, виділяємо дієвість державно-управлінських рішень, що є найважливішими елементами процесу державного управління, від яких найбільшою мірою залежить майбутнє держави, успіх реформування, а в сфері державного управління охороною дитинства — часто життя, успішна соціалізація та розвиток конкретної дитини.

Водночас в Україні серед управлінських рішень державного рівня ще «чимало таких, яким бракує стратегічності, системності та обґрунтованості, що найчастіше проявляється при розробці політики та законотворчості». Подібна ситуація і серед програмно-цільових рішень (державних, регіональних тощо). Рівень їх корекції, який здійснюється щорічно, є доволі високий [588, с. 228]. Зауважимо, що у сфері державного управління охороною дитинства, поряд з прийняттям рішень на державному та регіональному рівні, особливо важливе значення мають державно-управлінські рішення, які приймаються на місцевому та індивідуальному рівнях (захист житлових та майнових прав дітей, опіка та піклування, усиновлення тощо).

5. Істотно впливають на ефективність державного управління охороною дитинства сучасні інформаційні технології. Відбувається становлення нового інформаційного суспільства, нові інформаційні технології не тільки змінюють способи виробництва продуктів і послуг, а й створюють нові можливості для здійснення державного управління охороною дитинства. Особливо важливою є розробка єдиної державної комп'ютерної мережі обліку дітей, що допоможе у роботі з дітьми різних категорій, зокрема з бездоглядними та безпритульними.

6. Враховуючи, що державно-управлінська діяльність у сфері охорони дитинства включає здійснення державними службовцями соціальної роботи, основними видами якої, відповідно до Закону України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» від 21.06.2001 р. № 2558-III є: соціальне обслуговування; соціальний супровід, соціальна профілактика, соціальна реабілітація, соціальне інспектування [201], важливим чинником, який впливає на ефективність державного управління охороною дитинства, є удосконалення технологій соціальної роботи з дітьми різних категорій за видами соціальної роботи.

7. Окрім того, ефективність державного управління охороною дитинства підвищується за умови переорієнтації державно-управлінської діяльності на надання дітям та сім'ям із дітьми якісних управлінських послуг (зокрема соціальних послуг).

У сфері державного управління охороною дитинства існують проблеми в організації кадрового забезпечення державно-управлінської діяльності, що стосуються і кількісного (відповідно до норм законодавства), і якісного складу державних структур. Підготувати управлінців нового типу для державного управління охороною дитинства — завдання винятково складне і відповідальне.

Підтримуємо думку Ю. Комара в тому, що успішне вирішення цієї проблеми багато в чому залежить від цілеспрямованої взаємодії органів державної влади і вищих навчальних закладів в напрямі докорінної модернізації усіх рівнів системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації державних службовців, впровадження сучасних методів навчання з урахуванням типу і особливостей управлінської діяльності, зокрема у сфері охорони дитинства [589, с. 122].

Отже, забезпечуючи формування та реалізацію державної політики у сфері охорони дитинства в Україні, важливим завданням для суб'єктів державного управління у зазначеній сфері є найповніше врахування інноваційно-технологічних та кадрових чинників, які впливають на ефективність державного управління охороною дитинства, зокрема:

— інноваційно-технологічні чинники: міжнародне співробітництво та впровадження зарубіжного досвіду; розробка й впровадження інноваційних підходів; наявність ефективних технологій державного управління; дієвість державно-управлінських рішень у сфері охорони дитинства; впровадження інформаційних технологій; удосконалення технологій соціальної роботи з дітьми різних категорій; переорієнтація на надання державно-управлінських послуг;

— кадрові чинники: професіоналізм і професійна компетентність державних службовців; рівень кадрового забезпечення; організація підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації державних службовців; система добору кадрів; мотивація діяльності; плинність кадрів [584, с. 202–203].

Важко не погодитися з В. Горбатенком у тому, що «підвищення ефективності управлінських рішень і дієвості органів державного управління можливе через підвищення рівня контролю за здійсненням ефективної кадрової політики в цих органах, станом виконавської дисципліни, посиленням відповідальності посадових осіб за результати роботи» [590, с. 62].

Оскільки державна політика «покликана своєчасно виявляти назрілі проблеми розвитку суспільства, аналізувати їх, установлювати причини виникнення, складнощі, суперечливість та знаходити шляхи вирішення цих проблем» [591, с. 5], формування державної політики вимагає підготовки нового покоління аналітиків, консультантів, експертів, які відповідають зазначеним вище вимогам.

Від вирішення питань фінансування державної політики залежить ефективність її впровадження. А ці проблеми стоять гостро і на рівні держави загалом, і на рівні окремих областей та міст. Складнощі полягають у тому, що більшість заходів фінансується з місцевих бюджетів. Отже, різні регіони перебувають в нерівних умовах і внаслідок різного рівня економічного розвитку та наповненості місцевих бюджетів, і залежно від ставлення керівників у справі вирішення фінансових питань.

При плануванні фінансування заходів щодо впровадження відповідної державної політики необхідно врахувати можливість використання

позабюджетних коштів. Зокрема, серйозної уваги з боку державних органів управління потребують донорські організації, благодійні фонди, міжнародні організації, які розгортають свої програми в Україні і спрямовують кошти на вирішення важливих соціальних проблем, зокрема й проблем захисту дітей [87, с. 315].

Отже, співпраця державних, недержавних та міжнародних організацій — це також механізм залучення позабюджетних коштів, коштів донорських організацій та інвесторів до реалізації важливих державних програм. Для узгодження та координації усіх дій, зокрема у галузі фінансування програм, К. Левченко пропонує створювати координаційні ради, проводити збори донорів, створювати інформаційні канали для регулярного обміну інформацією з метою уникнення подвійного фінансування, фінансування ненадійних партнерів, а також спрямування грошей на вирішення найбільш актуальних та болючих проблем [87, с. 351–352].

Варто погодитися з оцінками І. Арістової про те, що інформаційно-аналітичне забезпечення дозволяє «тримати в полі зору, контролювати факти, зведення, події, пояснювати їх, давати їм тлумачення, знаходити зв'язки, працювати на випередження» [592, с. 48].

Важливим аспектом у контексті нашого дослідження є підвищення ефективності діяльності суб'єктів захисту дітей від насильства та інших протиправних дій.

Так, О. Коломоєць виділяє основні напрями підвищення ефективності діяльності суб'єктів, що здійснюють захист дітей від насильства:

— провести заходи щодо створення доступних широкому загалу баз даних, в яких би відображалася статистика щодо випадків насильства щодо дітей в сім'ї, перебігу розслідування та покарання, категорій жертв насильства та осіб, що вчинили насильство;

— внести зміни до Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», згідно з якими доповнити його відповідним положенням про спеціальне фінансування служб підтримки постраждалих осіб,

ввести стабільне, довгострокове фінансування з національного бюджету для створення необхідної кількості притулків по всій країні;

— звернути увагу на кадрове забезпечення суб'єктів профілактики насильства в сім'ї. Пропонується встановити вимоги до кандидатів на посади зазначених органів та установ, які б передбачали наявність вищої педагогічної та (чи) психологічної освіти, при цьому забезпечити повноцінне фінансування цих установ;

— розробити механізм, який би унеможлиблював клопотання жертви насильства в сім'ї щодо закриття кримінальної справи за її проханням, тим самим зменшивши ризик впливу на жертву з боку порушника [93, с. 85].

Попри рекомендації Комітету ООН з прав дитини (42 а і b) від 09.10.2002 р., реальний масштаб проблеми захисту дітей від насильства важко оцінити через відсутність комплексних досліджень проблеми, а також системного підходу у збиранні статистичної інформації різними міністерствами. Статистичні показники різних міністерств часто не збігаються, оскільки ця інформація збирається за різною методологією. У відомчій статистиці щодо дітей трапляються такі парадоксальні випадки, коли кількість дітей, які стали жертвами насильства в сім'ї, та дітей, які самі вчинили таке насильство, подаються однією сумарною цифрою.

Залишається проблемою відсутність спеціальних реабілітаційних і лікувальних програм для жертв і винуватців насильства. Незважаючи на те, що останнім часом збільшилася кількість державних центрів соціально-психологічної реабілітації, здебільшого вони виконують роль притулків, забезпечуючи лише первинні потреби дітей у харчуванні, проживанні, медичних послугах. Реабілітаційні програми потребують додаткового розвитку, зокрема щодо роботи з батьками дітей, яка майже не проводиться. На жаль, позбавлення батьківських прав залишається фактично єдиним методом запобігання сімейному насильству щодо дітей [593] (дод. Н).

Одним із недоліків організації діяльності служби дільничних офіцерів поліції є недостатнє технічне та програмне забезпечення. Широке коло обов'язків

вимагає багато часу для обробки інформації і прийняття правильного управлінського рішення. Далеко не завжди дільничний офіцер поліції може дати правильну оцінку ситуації на дільниці і внаслідок цього іноді приймає помилкове рішення, що, своєю чергою, знижує ефективність результатів роботи. Службу дільничних офіцерів поліції необхідно забезпечити новітніми досягненнями техніки — від персональних комп'ютерів, програмного забезпечення до баз даних. Необхідним є розроблення спеціальних комп'ютерних програм, які сприятимуть підвищенню ефективності діяльності дільничних офіцерів поліції щодо запобігання насильству в сім'ї. Така програма має передбачати алгоритм вчинення дій у відповідності до заданих параметрів ситуації. Крім того, відповідно до встановленого виду насильства в сім'ї ця програма має видавати можливі варіанти засобів і форм діяльності дільничного офіцера поліції щодо попередження насильства в сім'ї [82, с. 170–171].

В межах удосконалення кадрової складової важливо звернути увагу на впровадження діяльності із запобігання емоційному вигоранню працівників, що працюють у цій галузі. Оскільки з часом працівники не бажають реагувати на випадки насильства щодо дітей, ставляться більш формально до таких випадків, не дбають про надання реальної допомоги сім'ї, а переважно зосереджуються на правильному оформленні відповідної документації. У зарубіжних країнах питання емоційного вигорання працівників соціальних сфер, особливо правоохоронців, набуває неабиякої актуальності, здійснюються відповідні дослідження та відбувається пошук методів профілактики цього явища [18, с. 203].

Леонард Берковиц у книзі «Агресія: причини, наслідки та контроль» детально описує експеримент, що проводився в поліцейській дільниці Міннеаполіса в середині 80-х років ХХ століття, метою якого було дослідити чи сприяють арешти зменшенню випадків застосування насильства в сім'ї. Проведений експеримент продемонстрував стримуючий вплив цього покарання. За результатами цього дослідження, чоловік, який вдарив жінку (досить сильно для того, щоб накласти арешт, проте без нанесення серйозної травми), з найменшою вірогідністю повторить такі дії протягом наступних шести місяців,

якщо він був арештований, ніж в тих випадках, коли він отримував лише попередження від офіцерів поліції [578, с. 389–390].

В Україні суперечності норм моралі та норм права щодо можливості застосування фізичного покарання в процесі виховання дітей сприяє також бездіяльність представників органів влади, уповноважених реагувати на зазначені випадки, багато з яких самі застосовують фізичні покарання до власних дітей, тому і не вважають за потрібне втручатись у «процес виховання» дітей в сім'ї. Проблема домашнього насильства є причиною таких явищ, як безпритульність дітей, формування насильницького менталітету нації, а також є одним з чинників злочинності неповнолітніх осіб [18, с. 107].

В суспільстві має відбуватись об'єднання зусиль не лише людей, які за своїми професійними обов'язками мають бути залучені до вирішення проблеми захисту дітей від насильства, а й всієї громади, яка має усвідомити свою потребу жити в середовищі, вільному від насильства.

Права дітей, що стали жертвами насильства в сім'ї, будуть дійсно захищені, якщо питання їхнього всебічного захисту буде одним з основних критеріїв оцінки роботи органів Національної поліції. Необхідно змінити цільові орієнтири діяльності органів Національної поліції. На першому місці має стояти не боротьба зі злочинністю як самоціль, а захист громадян від неправомірних посягань, в тому числі з боку членів сім'ї. Відповідно, основними показниками роботи має стати не кількість розкритих справ, а ефективність здійснення заходів захисту дітей від насильства. Крім того, необхідно запровадити відповідальність працівників уповноважених підрозділів органів Національної поліції за неприйняття належних заходів щодо запобігання фактів насильства щодо дітей, якщо це спричинило тяжкі наслідки [594, с. 207].

В Конституції України не отримав закріплення принцип найкращого забезпечення інтересів дітей, передбачений в п. 1 ст. 3 Конвенції про права дитини. Відсутність в українському законодавстві наведеного вище принципу призводить до того, що в Україні не враховується загальновизнаний міжнародний стандарт про становище дитини в суспільстві як рівноправного члена, який

потребує особливого захисту через свою фізичну та розумову незрілість і до досягнення повноліття залишається об'єктом піклування. Міжнародний стандарт про захист прав дитини з урахуванням її найкращих інтересів, як рівноправного члена суспільства є юридичною основою для розробки Закону «Про права дитини» [595, с.179].

Вчена О. Вінгаловська пропонує прийняти Закон України «Про права дитини», де передбачити такий текст статті про свободу дитини від насильства: «1. Кожна дитина має свободу від усіх форм фізичного і психологічного насильства, образи чи зловживань, тілесних покарань, відсутності піклування чи недбалого і брутального поводження, включаючи сексуальні зловживання з боку батьків, законних опікунів чи будь-якої іншої особи, яка законно турбується про дитину. Порушення цієї свободи визнається кримінальним злочином.

2. Кожна дитина має свободу від усіх форм фізичного і психологічного насильства, образи чи зловживань, тілесних покарань, недбалого і брутального поводження, включаючи сексуальні зловживання з боку вчителів та іншого персоналу школи чи іншого навчально-виховного закладу, де вони проходять навчання. Порушення цієї свободи визнається кримінальним злочином.

3. Кожна дитина має свободу від усіх форм фізичного і психологічного насильства, тілесних покарань чи брутального поводження, включаючи сексуальні зловживання з боку будь-якої фізичної і юридичної особи чи представника органів влади. Порушення цієї свободи визнається кримінальним злочином» [595, с. 182].

В ч. 2 ст. 52 Конституції України передбачена заборона експлуатації дитини, а порушення цієї норми карається відповідно до закону. Законодавчого закріплення поняття експлуатації дитини в українському праві нема. О. Вінгаловська пропонує в Законі «Про права дитини» сформулювати статтю про свободу дитини від експлуатації таким чином: «Кожна дитина вільна від всіх форм експлуатації, під якою розуміється платне чи безоплатне використання дитини і її праці будь-яким чином, що загрожує психічному, фізичному,

тілесному, емоційному чи соціальному розвитку дитини і її виживанню. Порушення цієї свободи переслідується за законом».

«Кожна дитина має право на захист від економічної експлуатації і від виконання будь-якої роботи, яка може являти небезпеку для її здоров'я, бути перешкодою в одержанні нею освіти чи завдавати шкоди її здоров'ю, фізичному, розумовому, моральному та соціальному розвитку.

Кожна дитина має право на захист від експлуатації через залучення до протизаконного виробництва наркотичних засобів та психотропних речовин, які визначені у відповідних міжнародних договорах.

Кожна дитина має право на захист від усіх форм сексуальної експлуатації та сексуальних розбещень через: а) схиляння або примушування дитини до будь-якої незаконної сексуальної діяльності; б) використання дітей з метою експлуатації у проституції або іншій незаконній сексуальній практиці; в) використання дітей з метою експлуатації у порнографії та порнографічних матеріалах» [595, с.184].

Водночас Л. Колпакова зазначає, що з метою забезпечення додаткового захисту дітей-жертв жорстокого поводження в сім'ї, а також економії процесуальних засобів і на основі диференційованого підходу до вирішення проблеми, доцільно передбачити в Кримінальному кодексі окрему главу, присвячену примусовим заходам щодо безпеки дитини. Закріплення вищезазначених заходів в Кримінальному кодексі дозволило б застосовувати їх до батьків або до осіб, що їх замінюють, які вчинили злочини відносно своїх дітей, не застосовуючи додатково адміністративні чи цивільно-процесуальні процедури [596, с. 172–173].

Метою застосування примусових заходів щодо безпеки неповнолітнього, який зазнав насильства в сім'ї, є захист його прав і законних інтересів, а також попередження вчинення відносно нього нових злочинів з боку батьків (осіб, які їх замінюють).

Суд може призначити один з примусових заходів щодо безпеки неповнолітнього:

— соціальний патронаж;

- обмеження батьківських прав;
- позбавлення батьківських прав.

Соціальний патронаж — це заходи, які здійснює спеціально уповноважений орган державної влади контролю за дотриманням прав і законних інтересів дітей в сім'ї, надання соціальної, психологічної, правової та іншої допомоги дітям та їхнім батькам (особам, що їх замінюють), проведення комплексної реабілітації дитини та попередження вчинення щодо неї нових злочинів з боку батьків (осіб, які їх замінюють) [596, с. 222].

Серед позитивних організаційних заходів щодо розбудови діяльності органів державної влади у сфері захисту прав дітей, є запровадження нових форм діяльності органів державної влади, як приклад, проекти в діяльності Національної поліції, серед яких проект «Шкільний офіцер поліції», метою якого є забезпечення безпечного навчального середовища, яке можна досягнути через посилену співпрацю місцевих сил поліції і адміністрацій шкіл у сфері профілактики правопорушень, а також проект «Поліна», спрямований на виявлення та протидію випадкам домашнього насилля, у тому числі за участю та відносно дітей. Реалізація зазначених проектів довела свою дієвість саме тому, вкрай важливим питанням є запровадження їх на всій території України. Отже, це обумовлює внесення змін до організаційно-штатної структури Національної поліції, з метою визнання адміністративно-правового статусу працівників поліції, залучених у цих проектах [597, с. 117].

В контексті правового удосконалення законодавства у сфері захисту дітей від насильства та інших протиправних дій слід навести думку М. Щедріна, який зазначає, що суспільство помалу позбувається ілюзій, пов'язаних з тим, що прийняття «хорошого» закону вирішить всі проблеми. Закон застосовують люди, і кінцевий результат залежить від їхньої кваліфікації, старанності і порядності. У кожного суб'єкта боротьби із правопорушеннями є свої проблеми. Найбільш гостро вони проявляються в органах внутрішніх справ. Професіоналізм кадрів, які запобігають злочинності, у перехідний період помітно знизився. У правоохоронну сферу прийшло багато молодих людей, які не мають необхідної кваліфікації і

досвіду. Ми продовжуємо боротися зі злочинністю не вмінням, а кількістю [598, с. 34].

Залучення до сфери запобігання правопорушень найбільш здібних і творчих людей нового покоління залежить від громадської значущості та оцінки цієї діяльності. Правоохоронна діяльність має бути престижною і більш вигідною, ніж кримінальна. Проте законодавці для підвищення матеріального достатку працівників правоохоронної системи обрали шлях надання пільг та соціальних гарантій. При цьому, як правило, не вказується джерело, з якого мають компенсуватися ці пільги. Серед нагальних кадрових проблем — організація професійного відбору, підвищення якості професійної підготовки, а також перепідготовки та підвищення кваліфікації [598, с. 37].

Водночас М. Нікулін наголошує на тому, що в державі ще не розроблена і не прийнята на відповідному рівні концепція адміністративної політики держави загалом. Адміністративна політика, на думку вченого, це державно-владна організація протидії адміністративним правопорушенням, яка здійснюється на основі адміністративно-деліктного законодавства.

В адміністративній політиці має переважати комплексний, багатоаспектний характер заходів протидії адміністративним деліктам і відображати її концептуальний, законодавчий, правозастосовний рівні: 1) державна політика (доктрина) попередження адміністративних правопорушень, виражена у відповідних нормативних актах (законах, указах, постановах); 2) наукова теорія і синтез відповідних політичних, соціологічних і правових знань; 3) особливий вид соціальної діяльності держави, спрямований на активну, наступальну протидію з адміністративними правопорушеннями. Також недостатнє фінансування теорії і практики боротьби з адміністративними правопорушеннями [244, с. 184–185, 190–191]. Тому необхідно прийняти єдиний нормативно-правовий акт — Закон України «Про профілактику правопорушень в Україні», який містив би загальні напрями, форми, методи профілактичної діяльності, визначав би коло учасників цієї діяльності, їхній правовий статус, сферу діяльності, критерії оцінки ефективності роботи [599, с. 234].

Відповідно до ст. 152 Сімейного кодексу України, дитина має право звернутися за захистом своїх прав та інтересів безпосередньо до суду, якщо вона досягла чотирнадцяти років [58]. Однак формальність цього права очевидна. Вважаємо, що дитині звернутися за захистом до будь-якого уповноваженого органу, а до суду й поготів, є практично неможливим процесом — навіть дорослому це буває складно. Тому доцільно у школах підняти рівень системного правового виховання, яке, безсумнівно, є частиною культури молодого покоління.

Доводиться констатувати, що фахівці різних країн підкреслюють пасивність з боку керівництва органів поліції у реєстрації та розгляді скарг про насильство, вчинене їхніми підлеглими у власних сім'ях, що, звісно, породжує відчуття безкарності у працівників. Уперше на цю проблему звернула увагу Всесвітня організація з прав людини (Human Rights Watch) у 1998 році, коли провела масштабну ревізію поліцейських департаментів американських міст [600].

Що стосується вищезазначеної проблеми, то в дисертаційному дослідженні О. Ткаленко наголошено на тому, що необхідно запровадити політику абсолютного неприйняття та особливо ретельної перевірки інформації про вчинення працівниками органів державної влади насильства у власних сім'ях взагалі та щодо дітей зокрема. Слід передбачити на нормативному рівні, що в разі отримання заяви про застосування насильства з боку працівника органу державної влади щодо членів його сім'ї слід ставити питання про відсторонення такої особи від виконання професійних обов'язків на час розслідування, а в разі підтвердження отриманої інформації про насильство — про притягнення її до дисциплінарної відповідальності, зокрема звільнення. Адже такі особи не будуть ефективно здійснювати діяльність щодо запобігання насильству, якщо відносини у їх власних сім'ях є насильницькими [18, с. 200–201].

Вкрай необхідним є:

— розробка та ухвалення Національної програми подолання насильства у сім'ї;

— вилучення злочинів, передбачених ст. 125 та ст. 126 Кримінального кодексу України, що вчинені у сім'ї, з переліку злочинів приватного звинувачення [282, с. 95];

— встановлення кримінальної відповідальності з адміністративною преюдицією за вчинення насильства в сім'ї: після дворазового притягнення до адміністративної відповідальності [451, с. 195].

Варто погодитися з думкою І. Лубенець, яка стверджує, що для ефективного запобігання шкільному насильству необхідно здійснити систему загальносоціальних, спеціально-кримінологічних та індивідуальних заходів [112, с. 234].

Основними загальносоціальними запобіжними заходами є: 1) підвищення рівня підготовки педагогічних кадрів загальноосвітніх навчальних закладів шляхом запровадження професійного стандарту для педагогів; 2) запровадження сучасних форм виховної роботи в навчальних закладах, підвищення її ефективності з одночасним проведенням організаційних заходів щодо оптимізації навантаження класних керівників та шкільних психологів; 3) доповнення системи оцінювання роботи загальноосвітніх навчальних закладів показниками, які характеризують рівень виховної роботи та встановлення переліку заохочень за успіхи в цій діяльності; 4) формування дієвого механізму дотримання дисципліни в навчальному закладі шляхом внесення до Статуту загальноосвітнього навчального закладу та до Положення про Раду профілактики загальноосвітнього навчального закладу відповідного пункту про можливість накладення дисциплінарних стягнень на учнів за невиконання своїх обов'язків, порушення Статуту, правил внутрішнього розпорядку з чітким переліком порушень та відповідних стягнень (наприклад, від прибирання території навчального закладу до шкільного арешту, що застосовується в деяких країнах Європи та США); 5) розвиток системи позашкільного виховання шляхом відродження безкоштовних гуртків, секцій тощо; 6) формування в дітей установки на провадження здорового способу життя і в школі, і в сім'ї; 7) підвищення рівня взаємодії сім'ї та школи з метою підвищення педагогічної підготовки батьків та

спільного виховання дітей; 8) підготовку підлітків до сімейного життя з метою формування в них правильної поведінки в міжстатевому спілкуванні.

Перелік спеціально-кримінологічних запобіжних заходів має передбачати:

- 1) запровадження просвітницької діяльності, спрямованої на формування негативного ставлення до насильства взагалі;
- 2) включення до переліку суб'єктів запобігання правопорушенням серед дітей навчальних закладів всіх типів;
- 3) запровадження в усіх загальноосвітніх навчальних закладах шкільної служби порозуміння;
- 4) правове та організаційне забезпечення діяльності щодо виявлення та протидії фактам насильства серед учнів;
- 5) удосконалення діяльності навчальних закладів щодо запобігання насильству серед дітей;
- 6) запровадження регулярного психологічного тестування серед школярів з метою виявлення дітей, схильних до агресивних дій, та потенційних жертв таких дій;
- 7) запобігання насильству над учнями з боку вчителів;
- 8) усунення пропаганди насильства через засоби масової інформації, мережу Інтернет тощо і, навпаки, використання ЗМІ для попередження насильства, на кшталт роботи французького телебачення, яке часто транслює анімаційні ролики, присвячені цій проблемі; крім того, жертви агресії та їх сім'ї можуть отримати онлайн-консультації фахівців, які допомагають їм знайти вихід з важкої ситуації;
- 9) проведення профілактичної роботи з учнями, батьками, спрямованої на роз'яснення ризиків використання дітьми сучасних комунікативних технологій, мережі Інтернет, зокрема, запозичення французького досвіду, де для боротьби з віртуальним переслідуванням Міністерство освіти розмістило онлайн-гід із запобігання насильству в Інтернеті, а також спільно із силами жандармерії проводить спеціальні уроки для учнів старших класів про те, що їх можуть примушувати до сексуальних зв'язків, заманювати до сект, підштовхувати до вчинення самогубств, показують відеоролики зі свідченнями однолітків — жертв агресії в Інтернеті;
- 10) профілактичну роботу із сім'ями з обов'язковим тестуванням батьків з метою виявлення деструктивних, авторитарних, неблагополучних сімей;
- 11) організацію безпечних умов навчання через постійний контроль за шкільними приміщеннями та пришкільною територією.

Індивідуальні запобіжні заходи доцільно здійснювати і стосовно учнів, які вчиняють насильницькі дії, і щодо учнів з підвищеною віктимністю. Суб'єктами такої діяльності мають бути працівники уповноважених підрозділів органів Національної поліції, шкільні педагоги, психологи, батьки з позитивними соціальними установками, а також шкільні офіцери поліції. Індивідуально-профілактичний вплив щодо переслідувача має включати: вивчення його поведінки, поглядів, мотивів; визначення та усунення негативних чинників у його оточенні; здійснення контролю за його поведінкою; формування в нього позитивних інтересів, залучення до соціально прийнятних форм поведінки (творчість, спорт, захоплення тощо). Такий вплив може реалізовуватися у формі бесід, спільного навчання, проведення дозвілля, постійного спілкування та допомоги. З учнями з підвищеною віктимністю мають працювати шкільні психологи, педагоги за тісної взаємодії з їхніми батьками [112, с. 235].

Окрім того, для підвищення ефективності протидії насильницьким проявам серед учнів загальноосвітніх навчальних закладів І. Лубенець пропонує розробити Інструкцію щодо організації роботи шкільного офіцера поліції, де було б передбачено таке:

— обов'язок шкільного офіцера поліції вивчати всі матеріали «скриньок довіри» в тих навчальних закладах, де вони є, а також обов'язковий розгляд всіх звернень (усних чи письмових) учнів чи їхніх батьків, законних представників стосовно фактів насильства серед школярів. У випадках виявлення в діях учнів стосовно однолітків ознак адміністративного правопорушення чи злочину шкільні офіцери поліції мають передавати інформацію до уповноважених підрозділів органів Національної поліції;

— участь шкільного офіцера поліції в роботі Ради профілактики, а також допомога в реалізації пропозиції введення дисциплінарної відповідальності для учнів-порушників загальноосвітніх навчальних закладів;

— викласти статтю 148-ЗКУпАП «Використання засобів зв'язку з метою, що суперечить інтересам держави, з метою порушення громадського порядку та посягання на честь і гідність громадян» у такій редакції: «Використання засобів

зв'язку, у тому числі мережі Інтернет, з метою, що суперечить інтересам держави, порушує громадський порядок та посягає на честь і гідність громадян, пропагує культ насильства та жорстокості, тягне за собою накладення штрафу в розмірі від п'ятдесяти до ста п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [112, с. 237–238].

Підтримуємо думку О. Радзієвської про необхідність оптимізувати систему державних органів та їхніх структурних підрозділів у сфері захисту прав дитини в інформаційній сфері, зокрема, опрацювати питання щодо: створення центрального органу виконавчої влади у справах дітей або підрозділу Міністерства інформаційної політики України з функціями правового та організаційного забезпечення інформаційної безпеки дитини; створення окремого підрозділу Управління з питань дотримання прав дитини, недискримінації та гендерної рівності Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини з функціями моніторингу додержання прав, свобод і безпеки дитини в інформаційній сфері. Згаданий учений зазначає, що в Україні існує проблема дублювання функцій щодо захисту прав і безпеки дитини між Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини, Уповноваженим Президента з прав дитини та центральними органами виконавчої влади [464, с. 10].

В контексті досліджуваного питання необхідно акцентувати увагу на проблемі ратифікації Стамбульської конвенції від 11.05.2011 р. Стамбульська конвенція примушує кожну державу до створення таких механізмів, коли відповідальність для кривдника настає за першим повідомленням про його дії. Саме тому ратифікація цього документа є вкрай важливою для України.

Упродовж 2014–2015 років урядовці України неодноразово наголошували на необхідності якомога скорішої ратифікації Україною Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок, домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульська конвенція) — відкрита для підписання 11 травня 2011 р. в межах 121-го засідання Комітету міністрів Ради Європи у Стамбулі (Туреччина).

Станом на січень 2018 р. Стамбульські конвенцію підписали 46 країн та Європейський Союз, а 33 ратифікували. Україна поки не ратифікувала цю Конвенцію, хоча вітчизняні та міжнародні експерти стверджують, що зараз вона набула для України особливої актуальності.

Як зазначила заступник міністра соціальної політики Н. Федорович, «ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами Уряд розглядає як одне зі своїх першочергових завдань, хоча і усвідомлює, наскільки це складний процес і як багато зусиль потрібно докласти» [601].

Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами визначає гендер як соціально закріплені ролі, поведінку, діяльність і характерні ознаки, які певне суспільство вважає належними жінкам і чоловікам [174].

Із застереженнями щодо Стамбульської конвенції у 2017 р. виступила Рада церков і релігійних організацій. «Ці побоювання підкріплюються тим, що конвенція гарантує захист від дискримінації за ознакою «гендерної ідентичності» та «сексуальної орієнтації», що робить поняття «гендер» залежним не від природних статевих ознак, а від самоідентифікації особи», — йдеться в повідомленні. Такий викривлений підхід, на думку Ради церков, може зробити Стамбульську конвенцію інструментом для популяризації в українських школах і університетах нових «гендерних ролей» та одностатевих стосунків», — вважають у Раді церков.

Слід зазначити, що ратифікація Стамбульської конвенції дозволила би експертам Ради Європи контролювати, як Україна виконує взяті на себе зобов'язання, а Україна мала б право вимагати посилення відповідальності для кривдників українських громадян за кордоном. Крім того, це дає можливість вимагати відповідальності для кривдників-українців, які переховуються за кордоном.

В українському законодавстві вже введені поняття «гендерної ідентичності» та «сексуальної орієнтації», наприклад в ст. 2 Кодексу законів про працю України.

«Гендерна рівність» зустрічається в низці інших законів України. Саме тому в законодавстві необхідно визначити поняття «гендер» для того, аби встановити рівні права для всіх і дійти до термінологічної узгодженості, що ми маємо розуміти під цим визначенням [602].

Підписана у 2011 р. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами матиме для України позитивні наслідки для реалізації державної політики, зокрема й з протидії насильству, спрямованому проти дітей. Проте приєднання України до Конвенції потребує значного доопрацювання національного законодавства стосовно його відповідності положенням Конвенції.

У контексті захисту дітей від насильства та інших протиправних дій формує свої думки О. Шевченко-Бітенська, вважаючи одним з важливих напрямів вирішення цього питання залучення фінансової, технічної та експертної допомоги у найбільш проблемних сферах, якими є:

— примусова праця, сексуальна експлуатація та сексуальне насильство, задля запобігання яких пропонується: розвивати професійну підготовку і спеціалізацію слідчих, прокурорів і суддів з метою забезпечення ефективного розслідування та судового переслідування злочинів щодо примусової праці, сексуальної експлуатації та сексуального насильства; забезпечувати інформування жертв та свідків сексуальної експлуатації та сексуального насильства над дитиною про свої права та чинні засоби захисту; Уповноваженому з прав дитини забезпечувати заохочення і контроль за здійсненням Керівних принципів Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, приязного до дітей (2010 р.);

— порушення прав дітей у зоні проведення АТО в Україні, задля запобігання яких пропонується: відповідно до Резолюції ПАРЄ 1215 (2000) унеможливити на законодавчому рівні та в існуючій практиці вербування та службу дітей у віці до 18-ти років у збройних силах, їх участь у збройних конфліктах; розробити порядок діяльності особового складу Збройних сил України, органів внутрішніх справ, прикордонної та міграційної служб, вчителів,

соціальних працівників для виявлення, спілкування та поводження з дітьми, які перебувають у зоні збройного конфлікту; запровадити механізм, що дозволить спростити сімейне влаштування дітей, які осиротіли або залишилися без батьківського піклування унаслідок бойових дій; затвердити порядок створення гуманітарних коридорів в зоні воєнних дій і збройних конфліктів та порядок взаємодії командування Збройних сил України з місцевими органами виконавчої влади; заборонити залучати дітей до воєнних формувань, їх участь у програмах, заходах, пов'язаних з їх навчанням володіти бойовою зброєю, несенням військової служби; налагодити роботу з надання реабілітаційних послуг дітям-жертвам збройного конфлікту, дітям, які перебувають в зоні збройного конфлікту; інформувати суспільство про організацію захисту дітей під час збройних конфліктів, запобігати вербуванню, використанню їх воєнізованими або збройними формуваннями, осучаснити навчальні програми з цих питань у школах;

— педагогічне насильство, задля запобігання якого пропонується: підвищувати правосвідомість дітей та педагогів, зокрема, щодо концепцій позитивного батьківства та позитивної педагогіки Ради Європи; формувати державну соціальну політику, спрямовану на створення педагогічної спільноти; встановити законодавче закріплення процедури дискваліфікації педагога за наявності професійного зловживання та професійної непридатності з урахуванням принципів, закладених Національною стратегією розвитку освіти 2012–2021 рр. [17, с. 173–174].

В Україні відсутня система дієвого контролю за діяльністю установ, які мають опікуватись захистом прав дітей. Тому якщо батьки не здатні бути гарантом дотримання прав своєї дитини, залишається сподіватись лише на добре серце чи громадянське сумління оточуючих. Навіть ті особи, які за своїми посадовими обов'язками мають вжити заходів, не несуть прямої і персональної відповідальності за те, що до дитини застосовано насильство [253, с. 5].

Саме тому пропонуємо статтю 173-2 «Вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі, невиконання термінового заборонного припису або

неповідомлення про місце свого тимчасового перебування» доповнити частиною третьою в такій редакції: «Неприйняття з боку посадових осіб та працівників, які здійснюють заходи із запобігання домашньому насильству, належних заходів щодо запобігання фактів насильства щодо дітей, якщо це спричинило тяжкі наслідки».

6.3 Правове виховання дітей як форма реалізації державної політики захисту дітей від насильства та інших протиправних дій

Однією із найшкідливіших правових ілюзій є досить поширене уявлення, що закон, вступивши в силу, здатен діяти сам по собі. З цього робиться помилковий висновок: якщо закон не діє або діє не так, як він мав би діяти, то цей закон поганий. Викликані цією ілюзією очікування не виправдовуються, і тому усі зусилля спрямовуються на те, щоб прийняти новий закон, який би сам по собі «запрацював» і вирішив усі проблеми [603, с. 217].

Не заперечуючи того факту, що законодавство може бути і хорошим, і поганим, слід позбавлятися ілюзії, що ефективність законодавства залежить лише від нього самого. У зв'язку з цим сьогодні існує нагальна потреба в новій концепції ефективності законодавства. Закон — це не більше ніж інструмент (хороший або поганий) у руках тих людей, що його застосовують (або мають застосовувати). Відповідно до цієї концепції можна зробити висновки: закон працює лише тоді, коли його застосовують люди; закон працює лише так, як його застосовують люди.

Щоб застосовувати закон, люди мають мати волю і свідомість. Від того, які ці воля і свідомість, залежить, як люди будуть застосовувати закон, тобто як цей закон буде «працювати». Стан волі і свідомості людей, що застосовують законодавство, визначається їхньою правовою культурою, під якою розуміємо міру узгодженості волі і свідомості людини із законами соціальної природи, у тому числі і законами природного права.

Тому цілком обґрунтованою є формула: «Культура — мати порядку!», а закон — це лише інструмент, який люди мають використовувати відповідно до їхньої соціальної культури для забезпечення соціального порядку [603, с. 218].

Виходячи з викладеного, О. Костенко культурно-правову концепцію протидії правопорушенням розглядає за формулою: «культура + закон». З цієї концепції випливає: культура людей визначає їхнє життя, яка культура — таке і життя. Соціальна культура громадян вища за будь-які конституції, кодекси, законодавчі акти. Від неї залежить, як вони будуть використовуватися для забезпечення правопорядку в суспільстві. Перефразовуючи відомий афоризм Ч. Беккарія про те, що «краще запобігати злочину, ніж потім за нього карати», культурно-правову концепцію протидії правопорушенням можна сформулювати так: «краще за допомогою культури усунути сваволу людини, ніж карати її за вияв цієї сваволі у виді правопорушення» [603, с. 226–227].

У підсвідомості більшості населення України влада і право асоціювались із насильством над людиною, що стало однією з причин породження правового нігілізму в суспільстві. До того ж, невдачі останніх років у державотворчій сфері спричинили розчарування населення у проголошених ідеалах та цінностях, поставили під сумнів уже не можливість створення правової держави, а доцільність такого орієнтиру взагалі. Остання тенденція унеможливорює ефективне правове виховання, засноване на демократичних принципах [604, с. 282–283].

Сьогодні в Україні існує значна кількість газет, журналів (традиційних і віртуальних), телепрограм, в яких відображуються різноманітні події, інформація, погляди і політичного, і правового характеру. Висвітлення актуальних тем політичного та правового життя в країні, поза сумнівом, сприяє правовій освіті громадян України, розвитку правосвідомості особистості і суспільства загалом та є прямим підтвердженням реалізації в нашій країні свободи слова.

Проте свобода слова має й інший бік, інший вимір, форму впливу на правове виховання і правову культуру населення України. У засобах масової інформації нашої держави дедалі частіше з'являються матеріали, що пропагують

насильство, вседозволеність, аморальність, зневагу до громадянського обов'язку та моральних принципів, неповажливе ставлення до представників державної влади, особливо силових структур [604, с. 329].

Правове виховання — це цілеспрямована діяльність з трансляції (передавання) правової культури, правового досвіду, правових ідеалів і механізмів розв'язання конфліктів у суспільстві від одного покоління до іншого [605, с. 318].

Отже, правове виховання має на меті розвиток правової культури суспільства загалом.

Поняття «правове виховання» є багатозначним. Його можна розглядати і в широкому, і у вузькому значеннях. У широкому значенні воно означає не власне правове виховання, а правову соціалізацію людини, коли її «виховує» навколишнє середовище загалом, уся юридична практика і поведінка людей, посадовців — представників державного апарату у правовій сфері.

До основних інститутів, які тією чи іншою мірою виконують функцію формування правової культури в перехідному суспільстві, можна віднести: державу, інститути культури і соціалізації, політичні партії і громадські рухи, інститути правопорядку і соціального контролю, прав людини, правового виховання, розв'язання правових конфліктів тощо. Саме ці інститути безпосередньо здійснюють власне правове виховання (виховання у вузькому значенні), під яким розуміється цілеспрямований процес засвоєння певної системи правових знань, норм та цінностей, що дозволяють людині функціонувати як повноправному члену суспільства [604, с. 316–318].

Відомо, що правове виховання тісно пов'язане з правовою освітою: виховання не може обходитися без освіти, а освіта певною мірою має виховний ефект. У зв'язку з цим особливий акцент у справі формування правової культури в сучасній Україні має бути зроблено на правовій освіті. Правова освіта — це цілеспрямований, організований, систематичний процес оволодіння правовими знаннями і навичками правової поведінки. Завдання правової освіти в Україні визначено в Конституції України, яка виходить з того, що людина, її життя, здоров'я, честь, гідність, недоторканність і безпека мають стати найвищою

соціальною цінністю. Як наслідок формування правової культури населення і передусім зростаючого покоління мусить бути сьогодні однією з провідних складових діяльності всіх гілок державної влади [604, с. 317–322].

Іншими керівними документами, що визначають правову освіту в Україні, є: Національна програма правової освіти населення від 18 жовтня 2001 року № 992/2001 [606], Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 р. № 2145-VIII [23], Стратегія національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 роки від 13 жовтня 2015 року № 580/2015 [607] та ін.

Важливим напрямом реалізації патріотичного виховання дітей є інформаційне забезпечення виховання:

— організація у теле-, радіопрограмах, інтернет-ресурсах та в друкованій пресі постійно діючих рубрик, що популяризують українську історію, боротьбу українського народу за незалежність, мову та культуру, досвід роботи з національно-патріотичного виховання різних патріотичних інституцій;

— запобігання пропаганді в засобах масової інформації культу насильства, жорстокості і бездуховності, поширення порнографії та інших матеріалів, що суперечать загальнолюдським та національним духовним цінностям, заперечують суверенітет Української держави;

— виробництво кіно- і відеофільмів, підтримка видання науково-популярної, наукової, художньої літератури національно-патріотичного спрямування;

— підготовка інформаційної та науково-популярної літератури для батьків з питань патріотичного виховання дітей та молоді у сім'ї, висвітлення в засобах масової інформації кращого досвіду родинного виховання;

— здійснення заходів щодо розширення фактографічної бази історичних подій, публікація розсекречених архівних документів, видання історичної науково-популярної літератури, довідкових матеріалів про здобутки України за роки незалежності, книг патріотичної спрямованості [608, с.75–76].

Необхідно модернізувати правове виховання в усіх навчальних закладах України. Удосконалювати педагогічні правовиховні технології потрібно шляхом визначення критеріїв ефективності правоосвітньої діяльності, розроблення

типових програм правової освіти дітей, збільшення часу та відповідальності викладачів за результати правовиховної діяльності, створення відеокурсів, фільмів, комп'ютерних програм з правової проблематики тощо. Окрім того, необхідно залучати громадськість до участі у правовому вихованні в сучасній Україні на усіх етапах її здійснення. Реалізація викладених пропозицій щодо правового виховання дітей дасть змогу ефективніше здійснювати державну правову політику відповідно до її основних пріоритетів — захисту прав і свобод людини та громадянина [609, с. 37].

У контексті досліджуваної теми доцільно звернутись до досвіду правового виховання молоді в США. Одна з найактуальніших проблем сучасної Америки — це насильство. З огляду на це на федеральному рівні було розроблено програму оздоровлення американського суспільства, що включає такі напрями правового виховання громадян:

- орієнтація програм навчання школярів на формування в учнів настанов і навичок, що сприяють утриманню їх від насильства;
- забезпечення взаємодії між молодіжними організаціями і організаціями дорослих у запобіганні насильства;
- формування системи поступового залучення молоді до трудової діяльності;
- навчання дітей у школі упродовж року без додаткових тримісячних літніх канікул, але з більш частими канікулами, що тривають декілька днів;
- створення можливостей для активного відпочинку дітей;
- поліпшення системи трудового перевиховання підлітків, що застосовують насильство (результати досліджень показали, що декілька соціальних програм перевиховання за місцем проживання впливають більш сприятливо на молодь, ніж перебування неповнолітніх злочинців у виправно-трудовах установах);
- запобігання насадженню расової і культурно-національної ворожнечі;
- ідеологічне і матеріальне стимулювання оздоровлення сімейного способу життя;

- обмеження поширення зброї серед американських громадян;
- рекомендації засобам масової інформації про обов'язковий перегляд програм передач телебачення і змісту друкованих видань з метою скорочення реклами насильства;
- залучення засобів масової інформації до проведення пропаганди, що сприяє скороченню насильства;
- проведення наукових досліджень, присвячених виявленню умов, в яких запобігання правопорушенням здійснюється найбільш успішно [610, с. 254–255].

Цікавими і корисними для України є сформовані світові доктрини виховання дітей. У літературі виділяють такі доктрини виховання. Доктрина «*parens patriae*», що буквально означає «батьківська турбота», виникла і розвивалася історично на основі права справедливості Англії, і лише наприкінці XIX ст. лягла в основу ювенальної юстиції США. *Parens patriae* стосовно неповнолітніх також означає, що монарх відповідальний за підлітків, ухвалює рішення та відповідає за всі справи, враховуючи поведінку підлітка. У межах раннього англійського прецедентного права батьківський авторитет був первинним на початковій стадії виховання дитини. Однак, із досягненням семирічного віку діти ставали певною мірою відповідальними за свої дії. Відповідальність перед батьками поступово змінювалась на відповідальність перед державою у випадку, коли дитина семи років чи старша вчиняла правопорушення. Іменем монарха суддя в різних регіонах ухвалював рішення, пов'язані з дітьми та правопорушеннями, які вони здійснили. Діти не мали юридичних прав чи права присутності в суді. За них відповідав монарх чи його представники. «*Parens patriae*» підкреслює, що батьки є лишень представниками суспільства, а держава має первинний і законний інтерес у вихованні своїх дітей [611, с. 3–6]. Вважається, що ювенальна юстиція формується на основі доктрини «*parens patriae*» [612, с. 478–479].

Доктрина «турботи, захисту і контролю» – основа англійської ювенальної юстиції. Центральною категорією цієї доктрини є категорія «потреби неповнолітніх у турботі, захисті і контролі». Доктрина передбачає, що

неповнолітній потребує допомоги, коли не отримує турботи, захисту й опіки, яку хороші батьки забезпечують своїм дітям [613, с. 66–68].

Варто згадати і римську доктрину «*patria potestas*», яка сьогодні не має прихильників серед науковців у сфері захисту прав дитини, але вважається однією із другорядних. Доктрина «*patria potestas*» вклала повну владу в руки батька: від обов'язку відповідальності за правопорушення, вчинені дітьми, до права розпоряджатися життям дитини [611, с. 6–9]. Цю доктрину розглядають радше в історичному світлі, ніж з погляду практичного аналізу.

Християнську доктрину називають перформістською. Згідно з нею дитина є маленьким, точніше — потенційним дорослим. Вихідну ідею цієї доктрини сформулював Арістотель, який мав неабияку пошану у ранніх християн. Дитина має ті ж властивості, що й дорослий, і потребує такого ж ставлення. З одного боку, діти, як і дорослі, не були вільними від первородного гріха. Усвідомлення відмінностей між дитиною і дорослим у середньовіччі зникає. Відмова батьків від християнського виховання — своєрідне дітовбивство.

У межах концепції прав людини сформувалася доктрина батьківської свободи. Право керувати вихованням своєї дитини визначалось як найбільш значуща громадянська свобода. У розумінні доктрини батьківської свободи дитина постає як проект, точніше — проекція батьківських сподівань, уподобань, планів. Прогресивною рисою стало розуміння дорослішання дитини як процесу одночасної редукації батьківських повноважень. Батьківська влада подібна до пелюшок: вік та розум у міру дорослішання дитини послаблюють їх, допоки вони зовсім не спадають, залишаючи людину у її власному повному розпорядженні.

Доктрина батьківської свободи сьогодні передбачає керівництво освітою, охороною здоров'я, способом життя, дотриманням релігійних обрядів та дисципліною дитини. Отже, доктрина батьківської свободи за своїми властивостями є патерналістською. Але зазначені повноваження батьків розуміються як «впорядкована свобода», тобто права, регламентовані законодавством, і не вільні від державного втручання в разі необхідності захисту прав дитини [169, с. 56].

На ґрунті концепції батьківської свободи вперше було сформульовано протекціоністську доктрину правового статусу дитини, згідно з якою дитина є суб'єктом, якому допомагають та поведінку якого корегують дорослі у разі необхідності.

Автономістська доктрина виховання дітей виникла на основі природно-правової теорії та відповідної їй теорії вільного виховання. Свобода дитини, її автономний статус розглядаються передусім як філософсько-етична категорія. Наголошується на рівнозначності дитини і дорослої людини, на самоцінності дитини, визнанні її людської гідності. Вважається, що ці ідеї виражено в Декларації про права дитини від 20 листопада 1959 року, яка знаменувала перехід правосвідомості європейського суспільства від патерналістського бачення прав дитини як об'єкта батьківських прав до сучасного сприйняття дитини як повноцінного, хоча й особливого суб'єкта прав [169, с. 56–58].

Натомість С. Максимов більшість моделей виховання розподіляє на дві парадигми: авторитарне, акцентовано патерналістське розуміння виховання дитини як дії ззовні; гуманістичний підхід, що розглядає виховання неповнолітнього через процеси, що здійснюються всередині свідомості особистості [614, с. 61–62].

Зауважимо, що стан правосвідомості дитини залежить від стадії її морального розвитку. Виокремлюють такі стадії морального розвитку: доконвенційну, конвенційну та постконвенційну. Більшість дітей перебуває на конвенційній стадії: вони відчувають необхідність у дотриманні соціальних, зокрема юридичних, правил задля того, щоб не викликати невдоволення з боку авторитетних для них суб'єктів (батьків, учителів, родичів, знайомих) і не переживати почуття провини. Лише нечисленні представники означеної вікової групи перебувають на постконвенційній стадії розвитку, керуючись «природно-правовими» уявленнями і принципами [615, с. 125].

До елементів когнітивного механізму, які впливають на правову культуру дітей, належать так звані фрейми. Вони виконують такі функції: а) інтерпретація подій (бачення чогось у ролі чогось, наприклад, ставлення до домовленості як до

договору); б) розуміння та передбачення поведінки інших людей. Правовий фрейм як ментальна репрезентація конкретного правовідношення розвивається через збагачення правового досвіду особи. Фрейм фіксує таку інтерпретацію правового явища, яка дає можливість найбільш ефективно спрогнозувати розвиток останнього. У випадку із правосвідомістю дітей фрейми характеризуються зазвичай неповнотою відображення інформації щодо змісту правовідношення [615, с. 126].

Детермінанти формування правового світогляду та правової культури шкільної молоді вчений Т. Бачинський класифікує на такі: а) суб'єктивні (охоплюють біологічні та психічні чинники); б) об'єктивні (об'єднують низку незалежних від волі суб'єкта обставин, наприклад, його соціальне походження, стан розвитку економіки); в) суб'єктивно-об'єктивні (залежать від волі інших суб'єктів, але не від волі самого носія правосвідомості, наприклад, сімейні чи деякі освітні чинники). Дія цих детермінант може бути пов'язана і з позитивним розвитком правової культури, і з її деформацією. Формами (виявами) деформації правової культури підлітків можуть бути: ідеалізм (перебільшення можливостей регулятивної функції юридичних норм), інфантилізм (несформованість і відсутність необхідної кількості й системності правових знань), індиферентність (байдуже ставлення до юридичних норм) і нігілізм (характеризується запереченням правових цінностей) [615, с. 127].

Цілком погоджуємося з думкою вченого про необхідність запровадження уроків морально-правового характеру для формування основ правового (власне природно-правового) світогляду та правової культури ще до «зустрічі» учнів із системою знань про позитивне право. Діти мають пройти етап розуміння «природних» прав та їх рівності в усіх людей, звідки й очевидний обов'язок не перешкоджати іншій людині реалізовувати її можливості (тобто має бути усвідомлено консенсусний соціально залежний характер реалізації власних потреб (прав) неповнолітнього). Після формування в дитини основних засад правового світогляду можна розпочати вивчення основ законодавства [615, с. 130].

Соціологічні дослідження, які провів Т. Бачинський у 2009 та 2012 роках у Львові, дали змогу сформулювати практико-прикладні рекомендації стосовно поліпшення правового навчання і виховання школярів [615, с. 114].

1. У процесі правового виховання шкільної молоді можуть бути корисними здобутки деяких напрямів сучасної філософії, зокрема герменевтики як мистецтва розуміння правових текстів. Для того, щоб свідомість підлітка якнайповніше відображала правові положення, найкращим способом засвоєння правових положень є переживання їхнього змісту. Однак такого рівня розуміння вкрай важко досягти, використовуючи традиційні засоби навчального процесу: вивчення положень законодавства, їхнє переповідання не дають бажаного ефекту. Щоб досягнути означеної мети, потрібно подавати матеріал, використовуючи інтерактивні методики: імітація життєвих ситуацій, що потребують юридичного супроводу, показових судових процесів, насиченість курсу практичними завданнями (написання адміністративних звернень, скарг тощо).

2. Підвищення якості правового виховання вимагає, щоб свідомість суб'єкта якнайповніше відображала чинне позитивне право. Але задля ефективності засвоєння курсу правознавства важливо враховувати складність когнітивних структур свідомості учня. Практика свідчить, що вивчення курсу правознавства в школі нерідко зводиться до опанування базового набору юридичних понять (конституція, закон, договір, злочин), мовною формою яких є дефініції. Утім, можливо частково проблеми із засвоєнням цього курсу полягають у неефективності такого методу навчання.

Дослідник наголошує на тому, що необхідно використовувати інтерактивні методики виховання, зокрема навчальні правові ігри (наприклад, правовий брейн-ринг), моделювання простих життєво-правових ситуацій (як-от: продавець — покупець, поліцейський — затриманий), покази фільмів на правову тематику, які можуть викликати зацікавлення в учнів з подальшим правовим аналізом вчинків головних героїв тощо. Такі практичні, інтерактивні уроки мають стати обов'язковим елементом кожного уроку права.

3. Як відомо, і злочинці нерідко добре знають законодавство і свої права. Тому лише через покращення процесу вивчення права неможливо досягнути позитивного результату. Із формуванням правової свідомості нерозривно пов'язаний і такий феномен, як правова культура, що є складовою духовного багатства суспільства [616, с. 21]. У науковій літературі підкреслюється, що основним її компонентом є рівень засвоєння членами суспільства правових цінностей (правових норм і принципів, навичок правомірної поведінки), ступінь, рівень володіння ними й практичного їх впровадження у правову діяльність [617, с. 44]. Правова культура, безперечно, відображає рівень духовності особистості, її загальної культури, ціннісних орієнтацій і соціальної зрілості. Тож інше стратегічне завдання полягає в тому, щоб прищеплювати старшокласникам ідею високої цінності права, формувати в них активні установки та орієнтації.

4. Одним із засобів ефективного правового виховання є формування правового світогляду, правосвідомості та правової культури за посередництва мережі Інтернет. Т. Бачинський пропонує створити Всеукраїнську мережу веб-сайтів на рівні окремих областей. Кожен такий сайт має містити безкоштовні навчальні матеріали з правознавства і шкільної програми (зокрема, щодо прав людини), і додаткових матеріалів (цікаві практичні ситуації з юриспруденції) у формі простої в користуванні бібліотеки (бази знань); форум, на якому учні могли б обговорити будь-яку практично-правову проблему, що їх спіткала, поскаржитись на неправомірні дії чи поставити запитання, де вже набувалися б не лише знання права, але й у формі дискусії формувалися правові установки й оцінка правових ситуацій. На форумі бажано було б створити теми обговорення для кожної школи області, що дасть змогу вести онлайн-самоврядування засобами обговорення серед учнів і вирішення поточних проблем у школі. Для модерування такого форуму було б достатньо одного фахівця у галузі права (вчителя правознавства), який стежив би за толерантністю дискусій і надавав практичні відповіді, рекомендації на питання учнів, брав участь у дискусіях тощо. Т. Бачинський вважає, що ця практична рекомендація є вкрай необтяжливою для

реалізації і водночас необхідною для підвищення рівня правової культури шкільної молоді [615, с. 115–122].

Проблема насильства щодо дітей може бути вирішена, передусім, завдяки правовому вихованню громадян. Подоланню правової неосвіченості громадян, незнання своїх прав, механізму дії закону мають сприяти засоби масової інформації через широке висвітлення проблем насильства щодо дітей, пропагування ідей ненасильницького розв'язання конфліктів, що виникають у суспільстві [618, с. 191].

Доцільно модернізувати правове виховання в усіх навчальних закладах України. Удосконалювати педагогічні правовиховні технології потрібно через визначення критеріїв ефективності правоосвітньої діяльності, розроблення типових програм правової освіти дітей, збільшення часу та відповідальності викладачів за результати правовиховної діяльності, створення відеокурсів, фільмів, комп'ютерних програм з правової проблематики тощо. Окрім того, необхідно залучати громадськість до участі у правовому вихованні в сучасній Україні на усіх етапах її здійснення. Реалізація викладених пропозицій щодо правового виховання дітей дасть змогу ефективніше здійснювати державну правову політику відповідно до її основних пріоритетів — захисту прав і свобод людини та громадянина.

Висновки до розділу 6

Підсумовуючи проведений аналіз напрямів удосконалення державної політики у сфері захисту дітей від насильства та інших протиправних дій, можемо зробити декілька висновків.

1. Ефективність державної політики захисту дітей від насильства та інших протиправних дій, передусім, базується на ефективності норм закону і залежить від дії всього механізму адміністративно-правового регулювання. Ефективність державної політики захисту дітей від насильства та інших протиправних дій

визначається рівнем досягнення поставлених перед нею завдань, адекватністю між запланованим та досягнутим.

2. Незважаючи на глибоку доктринальну розробку основ профілактичної політики, вона не отримала в державі закріплення на рівні концепції. Сьогодні назріла нагальна потреба розробки та затвердження на державному рівні концепції запобігання правопорушенням, прийняття Закону України «Про запобігання правопорушенням», теоретичне обґрунтування та закріплення на нормативному рівні системи та видів заходів запобігання правопорушенням, процедури їхньої реалізації.

3. Пропонуємо створити при Міністерстві соціальної політики України Департамент із запобігання насильству та іншим протиправним діям щодо дітей, який би працював за такими напрямками: координація діяльності суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання і протидії насильству та іншим протиправним проявам стосовно дітей; захист прав і законних інтересів дітей; запобігання вчиненню щодо дітей насильницьких та інших протиправних дій; запобігання втягненню дітей в антигромадську діяльність.

4. Окрім того, в Україні існує потреба удосконалення показників у формах державної статистичної звітності у сфері запобігання та протидії насильству щодо дітей. Зокрема, для органів управління освітою, навчальних закладів запровадити такі показники: кількість звернень та повідомлень про випадки жорстокого поводження щодо дитини (насильство щодо дітей в сім'ї, насильство щодо дітей з боку працівників навчальних закладів, з боку учнів навчальних закладів); кількість звернень та повідомлень про випадки жорстокого поводження щодо дитини в інтернатних закладах системи освіти; кількість дисциплінарних стягнень, застосованих до працівників навчальних закладів за вчинення аморального поступку (зокрема, жорстокого поводження щодо дитини).

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі наведено теоретичне узагальнення і нове вирішення наукового завдання, що полягає у комплексному аналізі адміністративно-правових проблем формування та реалізації державної політики України у сфері захисту дітей від насильства та інших протиправних дій. У роботі враховано положення чинного законодавства України, міжнародні правові стандарти захисту дітей від насильства та інших протиправних дій. Основні результати дослідження та пропозиції з удосконалення державної політики у сфері захисту дітей від насильства та інших протиправних дій викладено у висновках.

1. На підставі проведеного дослідження можемо цілком аргументовано стверджувати, що насильство є глобальною суспільною проблемою, яке заповнило усі сфери людського існування: політичну, економічну, духовну. Його прояви — революція, війна, масові убивства.

У світі йде активний пошук шляхів розвитку цивілізації. Пошук здійснюється в різних сферах: філософії, мистецтві, науці. Тому стратегія ненасильства — важливий показник рівня морального розвитку суспільства. Проблема насильства над дітьми не є новою для нашої держави. Уся історія людства наводить переконливі приклади поширеності насильства стосовно дітей в усі історичні епохи. Проте, поряд із насильством над дітьми в усі часи існували приклади запобігання цьому явищу.

Основним завданням держави є створення світу, в якому б діти мали можливість рости, вчитися, бути захищеними від будь-яких видів насильства. Прийняття нового закону або десяти нових законів про протидію насильству, вочевидь, не зупинить це ганебне явище. Важливим аспектом цієї проблеми є готовність самого суспільства говорити про насильство та інші протиправні дії щодо дітей, а також бажання застосовувати ненасильницькі способи вирішення конфліктних ситуацій.

Діти через свій вік не можуть бути повністю захищені від порушення їхніх прав та інтересів в суспільстві. Тому захист їхніх прав і законних інтересів має

бути одним з пріоритетних напрямів державної політики будь-якої держави. В Україні основна проблема державної політики захисту дітей від насильства та інших протиправних дій полягає у відсутності комплексного підходу, обмеженості фінансових ресурсів, які спрямовуються на формування та реалізацію державної політики.

Очевидно, що повноцінно захистити дітей від насильства тільки за допомогою кримінального законодавства неможливо. Ефективність вирішення цієї проблеми лежить у площині комплексного впливу на феномен насильства. Важливу роль в цьому відіграє державна політика, що задає вектор потрібного впливу, забезпечує роботу усього механізму державного управління.

2. Насильство щодо дітей — це будь-яка умисна, протиправна дія, або бездіяльність, або погроза застосування дії, або бездіяльності психологічного, економічного, фізичного, сексуального характеру щодо дитини в сім'ї або поза нею, якщо ці дії завдають моральну чи матеріальну шкоду, шкоду фізичному, психічному здоров'ю, моральному розвитку дитини, у тому числі: систематичне насильство (фізичне, психологічне, економічне, сексуальне) одних дітей над іншими, вчинення насильства в будь-якій формі у присутності дитини.

Зниження рівня насильства стосовно дітей передбачає вплив на різні категорії, які умовно можна поділити на групи: діти, батьки, учителі, структури, що відповідають за масове формування суспільних цінностей (державні інститути, засоби масової комунікації).

Діти часто не знають, що вони повноправні особи і мають право на захист і допомогу держави. Вони не знають, в які органи слід звернутися за захистом, які соціальні установи можуть надати їм допомогу. Не всім дітям відомо і зрозуміло, що насильством можна назвати будь-які дії, що принижують гідність людини (образа, погрози), а не тільки згвалтування або побиття. Проте, з іншого боку, неможна ознайомлювати дітей з їхніми правами (які одночасно є обов'язками батьків додержуватися цих прав) поза розглядом проблеми обов'язків самих дітей. Адже тлумачення дітьми їхніх прав може бути непередбачуваним.

3. Доведено, що детермінанти, що зумовлюють насильство над дітьми, є взаємозв'язком внутрішніх умов та причин, що детермінують насильницькі дії. Водночас не варто виділяти якусь загальну «основну» причину та умову, що вичерпно пояснювала б скоєння насильства чи інших протиправних дій стосовно дітей. Недоречно також створювати універсальний каталог причин. Досліджуючи причини насильства над дітьми, необхідно враховувати, що насильство як соціальне явище має соціокультурну обумовленість. Соціальні фактори (соціально-економічне становище сім'ї, безробіття) є причинами стресу, що призводить до насильства. Окрім того, насильство слід розглядати як результат, наслідок життєвого досвіду правопорушника.

4. Толерантне ставлення до насильства та інших протиправних дій стосовно дітей в Україні є складним питанням. Специфікою проблеми дитячої праці в Україні є терпиме для українців ставлення до експлуатації праці дітей. Саме тому чітка і зважена державна політика захисту дітей від найгірших форм дитячої праці є фундаментальною базою і відправною точкою у боротьбі з експлуатацією дітей в Україні.

Обґрунтовано необхідність запровадження кримінальної відповідальності за купівлю, обмін, розповсюдження, збут і зберігання матеріалів, що містять дитячу порнографію, зокрема, в Інтернеті. Окрім того, необхідно вдосконалити практику розгляду справ про сексуальне насильство над дітьми в судах.

Сучасні педагоги, психологи для опису явища насильства серед учнів загальноосвітніх навчальних закладів використовують різні визначення, такі як: насильство, третирування, цькування, булінг. Основною проблемою булінгу в навчальному закладі є не тільки його масовість, а й водночас і небажання вчителів звертати увагу на насильницькі дії дітей, просте ігнорування цієї проблеми в освітньому середовищі.

В сучасних умовах школа має виконувати нові функції, що зумовлені мінімізацією негативних впливів на учнів, зокрема навчити ненасильницькій взаємодії учнів. Вирішувати ці завдання мають усі учасники навчального процесу (учні, вчителі, адміністрація школи, соціальний педагог, практичний психолог,

батьки, шкільний офіцер поліції). Окрім того, для вирішення вищезазначеної проблеми необхідно збільшити фінансування та підтримати інноваційні освітні проекти, що спрямовані на вдосконалення соціально-педагогічної діяльності школи, на посилення її соціально-виховного аспекту, зокрема на профілактику насильства у школі.

5. Основними напрямками державної політики у сфері захисту дітей від насильства та інших протиправних дій в Україні є: профілактична діяльність органів та установ, які здійснюють заходи щодо запобігання насильству; здійснення кризового втручання відповідних органів та установ, до яких звернулася жертва насильства; довгострокова психосоціальна реабілітаційна діяльність, спрямована і на об'єкт, і на суб'єкт насильства.

Сім'я і держава — важливі суб'єкти захисту дітей від насильства та інших протиправних дій. Проте, сім'я часто занадто слабка, позбавлена необхідних ресурсів, не здатна приймати рішення у випадках, де насильство вкоренилося як соціальний феномен. Натомість держава, навпаки, стоїть між двома дилемами: ширшим застосуванням репресивних заходів і соціальною політикою, що надто дорого обходиться.

Необхідно законодавчо закріпити правові та організаційні засади взаємодії всіх суб'єктів захисту дітей від насильства та інших протиправних дій з чітким розмежуванням їхніх повноважень. На жаль, як показує практика, один співробітник органу Національної поліції часто безсилий перед сімейним конфліктом без узгодженого механізму взаємодії з іншими державними органами і громадськими організаціями.

Втручання уповноважених підрозділів органів Національної поліції на ранніх стадіях профілактики насильства є ефективнішим заходом у боротьбі з насильством щодо дітей, ніж будь-які запобіжні програми. Однією з переваг такого раннього втручання може бути перерозподіл коштів на реалізацію інших корисних для суспільства програм. Окрім того, це дозволить економити час і кошти, що витрачаються судовими установами, соціальними і правоохоронними органами на боротьбу з насильством щодо дітей.

6. Доведено, що офіційні показники правопорушень, які подають відповідні органи, не відповідають реальному стану речей. Реальний стан правопорушень в країні характеризується негативними тенденціями, пов'язаними із зростанням і кількісних, і якісних показників правопорушень.

«Невидимість» проблеми насильства щодо дітей в Україні засвідчує, насамперед, відсутність достовірної статистики. В Україні, на жаль, не набула широкого застосування практика перевірки офіційної статистики за допомогою альтернативних джерел. Діти-жертви незаконного насильства найчастіше не скаржаться на протиправні дії щодо них. Всі виявлені випадки залишаються латентними і не враховуються чинною системою реєстрації правопорушень.

7. Запровадження сучасних форм і методів боротьби з насильством стосовно дітей, які ґрунтуються на кращих міжнародних практиках, потребує розробки не лише моніторингу ефективності законодавства, але й моніторингу ефективності самої діяльності суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству.

Критерієм ефективності роботи цих суб'єктів може бути зростання загальної кількості звернень з приводу вчинення насильства стосовно дітей. Ця тенденція буде беззаперечним доказом зростання довіри до правоохоронних органів, підвищення їхньої поінформованості щодо можливості отримання допомоги та зниження загальної толерантності до насильства в суспільстві. Окрім того, критерієм ефективної превентивної роботи зазначених суб'єктів може бути зменшення частки повторних звернень з приводу вчинення насильства стосовно дітей, своєчасність та ефективність наданої допомоги, неупередженість та об'єктивність ухвалених рішень.

8. Констатовано, що привернення уваги громадськості до такого негативного явища, як насильство в сім'ї, має вирішити проблему байдужості населення. Адже байдужість суспільства є одним із чинників, що «заганяє» насильство всередину сім'ї.

Однак загалом стосовно засобів впливу на насильників думки експертів розділилися: одні виступають за запровадження жорсткіших санкцій, інші

пропонують обмежитися легкими формами покарань. Проте з досвіду західних держав, що вже пережили так звану «світову кризу покарань» (дотримання стратегії, за якої намагалися зменшити рівень насильства в суспільстві за рахунок підвищення репресивності права), відомо, що така стратегія виявилася неефективною.

Зазначені обставини певним чином підтверджують той факт, що злочинність, локалізуючись в сім'ях, сприяє деградації і десоціалізації особистості, відкриває шлях неконтрольованому насильству. Організація Об'єднаних Націй визнала сімейне насильство «епідемією» світового масштабу, що руйнує сім'ю, завдає величезної шкоди психіці дітей.

Проблема насильства в сім'ї може бути вирішена, передусім, завдяки загальному підвищенню матеріального рівня життя населення, ліквідації безробіття в державі, а також застосування заходів примусового лікування від алкоголізму та наркоманії, забезпечення зайнятості дітей у безкоштовних гуртках, культурних і освітніх закладах.

9. Узагальнюючи досвід зарубіжних країн у сфері захисту дітей від насильства, відзначимо, що ця робота проводиться в таких напрямках: розуміння захисту дітей від насильства як важливої частини державної політики; розроблення і прийняття національних законів, розроблення державних і локальних програм, що спрямовані на запобігання насильству щодо дітей; створення єдиного контрольного органу у сфері захисту дітей від насильства; активна участь громадськості у сфері захисту дітей від насильства. Важливе значення відіграють спеціально розроблені стратегії, що включають в себе різні освітньо-профілактичні програми, програми батьківської просвіти, програми психологічної реабілітації та адаптації дітей.

10. Доведено необхідність запровадження кримінальної відповідальності за розміщення та розповсюдження в мережі Інтернет інформації, що містить дитячу порнографію, сцени насильства, комерційну експлуатацію щодо дітей, а також фактів грумінгу та кібербулінгу над дитиною, внаслідок чого могла бути чи була завдана шкода фізичному або психічному здоров'ю потерпілого. Для доведення

факту насильства щодо дітей у мережі Інтернет необхідно подавати як доказ висновок експерта про проведення експертного дослідження веб-сторінки або подавати знімки екрана (скріншоти), які відображають інформацію, що стала причиною конфлікту.

Залучення батьків, учителів, громадських організацій, державних установ, інтернет-провайдерів, журналістів до різних заходів захисту дітей від насильства в Інтернеті — запорука успіху у важливій справі забезпечення впровадження справжніх моральних цінностей, гармонійного і безпечного навчання та виховання повноцінного громадянина сучасного суспільства.

11. Проблема насильства щодо дітей може бути вирішена, передусім, через правове виховання громадян, підвищення матеріального рівня життя населення, ліквідацію безробіття в країні, фінансування програм підтримки сім'ї, збільшення кількості спеціалізованих служб підтримки постраждалих осіб. Подоланню правової неосвіченості громадян, незнання своїх прав, механізму дії закону мають сприяти засоби масової інформації, широко висвітлюючи проблеми насильства щодо дітей і привернення уваги громадськості до них, пропагування ідей ненасильницького розв'язання конфліктів, що виникають у суспільстві. В Україні необхідно створити обґрунтовану державну правову політику, а на її основі — концепцію правового виховання населення.

12. Проведений аналіз дозволяє запропонувати:

— стимулювати дослідження проблем державної політики захисту дітей від насильства та інших протиправних дій в навчальних закладах гуманітарного профілю та сприяти дослідженню ефективності законодавства у вищезазначеній сфері, а також практики його застосування;

— налагодити достатнє і якісне кадрове забезпечення, не допускаючи скорочення в системі органів та установ, які мають здійснювати заходи із запобігання насильства щодо дітей;

— розробити та затвердити спеціальну державну статистичну звітність випадків насильства щодо дітей, а також створити спеціальну систему звітності, використовуючи дані «гарячих ліній» та «телефонів довіри»;

— закріпити пункт «030.050.010 — Домашнє насильство» у Класифікаторі галузей законодавства України;

— вищим судовим інстанціям України необхідно провести узагальнення судової практики України у справах, пов'язаних з насильством та іншими протиправними діями щодо дітей, а також розробити рекомендації щодо вдосконалення судової практики;

— провести експертизи законопроектів з погляду дотримання прав дитини, зокрема, захисту дітей від насильства;

— запровадити програму раннього виявлення насильства щодо дітей в сім'ї;

— пропагувати ідею ненасильницького розв'язання конфліктів, що виникають у суспільстві;

— ввести в програми навчальних дисциплін для спеціальності 061 «Журналістика» спеціальний курсу «Насильство і медіапростір»;

— запровадити практику транслявання на телебаченні анімаційних роликів, присвячених проблемі захисту дітей від насильства та інших протиправних дій;

— створити мережу веб-сайтів, присвячених проблемі захисту дітей від насильства та інших протиправних дій. Такі веб-сайти мають містити детальну інформацію про систему органів державної влади, до яких можна звернутися у випадку вчинення насильства щодо дитини, а також іншу важливу інформацію, пов'язану із захистом прав дітей. Започаткувати проведення онлайн-консультацій фахівців, які допомагатимуть дітям, що зазнали насильства, знайти вихід з важкої ситуації;

— запровадити спеціальні онлайн-програми, додатки до смартфонів та сервісів, що дадуть змогу учневі анонімно повідомляти про булінг в навчальному закладі;

— посилити інтенсивність профілактичної роботи із запобігання насильству щодо дітей в громадах, зокрема серед батьків та у шкільному середовищі.

13. На підставі дослідження адміністративно-правових проблем формування та реалізації державної політики України у сфері захисту дітей від насильства та інших протиправних дій доведено необхідність внесення змін і доповнень до:

1. Кодексу України про адміністративні правопорушення:

— частину 2 ст. 173-2 «Вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі, невиконання термінового заборонного припису або неповідомлення про місце свого тимчасового перебування» викласти в такій редакції: «Ті самі дії, вчинені особою, на яку протягом року було накладено адміністративне стягнення за одне з порушень, передбачених частиною першою цієї статті, — тягнуть за собою настання кримінальної відповідальності»;

— статтю 173-2 «Вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі, невиконання термінового заборонного припису або неповідомлення про місце свого тимчасового перебування» доповнити частинами 3 та 4 в такій редакції:

«Умисне вчинення будь-яких дій фізичного, психологічного чи економічного характеру (застосування фізичного насильства, що не спричинило тілесних ушкоджень, погрози, образи чи переслідування, позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна або коштів, на які потерпілий має передбачене законом право тощо) педагогами чи іншими працівниками загальноосвітнього навчального закладу або лікувального закладу, внаслідок чого могла бути чи була завдана шкода фізичному або психічному здоров'ю дитини».

«Неприйняття з боку посадових осіб та працівників, що здійснюють заходи із запобігання домашньому насильству, належних заходів стосовно запобігання фактів насильства щодо дітей, якщо це спричинило тяжкі наслідки»;

— статтю 173 «Дрібне хуліганство» доповнити частиною 2: «Переслідування, залякування, дратування, що здійснюється з використанням інформаційних технологій (кібер-хуліганство)».

2. Кримінального кодексу України:

— розділ 12 КК України доповнити статтею 300-1 «Поширення інформації, що містить дитячу порнографію, сцени насильства, комерційну експлуатацію щодо дітей в мережі Інтернет», в такій редакції: «Розміщення та розповсюдження в мережі Інтернет інформації, що містить дитячу порнографію, сцени насильства, комерційну експлуатацію щодо дітей, а також фактів грумінгу та кібербулінгу над

дитиною, внаслідок чого могла бути чи була завдана шкода фізичному або психічному здоров'ю потерпілого»;

— частину 3 ст. 120 «Доведення до самогубства» викласти у такій редакції: «Доведення дитини до самогубства або до замаху на самогубство, що є наслідком жорстокого з нею поводження, шантажу, примушування до протиправних дій або систематичного приниження її людської гідності, схиляння до самогубства за допомогою електронних засобів зв'язку, таких як стільникові телефони, веб-сайти, соціальні мережі, інтернет-групи (кіберсуїцид)»;

— розділ II «Злочини проти життя та здоров'я особи» доповнити статтею 127-1 «Жорстоке поводження з дітьми» в такій редакції:

«1. Жорстоке поводження з дітьми, тобто вчинення щодо дитини діяння, що має характер катування, тобто умисного заподіяння сильного фізичного болю або фізичного чи морального страждання шляхом нанесення побоїв, мучення або інших насильницьких дій, що заподіяло шкоду фізичному та психічному здоров'ю дитини з метою примусити її чи іншу особу вчинити дії, що суперечать їх волі.

2. Діяння, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені в присутності інших дітей, щодо двох і більше дітей.

3. Діяння, передбачені частинами першою або другою цієї статті, якщо вони спричинили смерть з необережності чи інші тяжкі наслідки для дитини».

3. Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»:

— статтю 7 «Державна статистична звітність випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі» викласти в такій редакції:

«Державна статистична звітність випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі — це форма звітності, яку затверджує спеціально уповноважений орган у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, про кількісні та якісні характеристики випадків домашнього насильства і насильства за ознакою статі.

Порядок подання державної статистичної звітності випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі визначає Кабінет Міністрів України».

— вилучити із закону статтю 16 «Єдиний державний реєстр випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі».

4. Закону України «Про освіту»:

— в статті 6 «Засади державної політики у сфері освіти та принципи освітньої діяльності», статті 54 «Права та обов'язки педагогічних, науково-педагогічних і наукових працівників, інших осіб, які залучаються до освітнього процесу» слова «фізичного або психічного насильства» замінити на «будь-яких форм насильства».

5. Закону України «Про охорону дитинства»:

— статтю 20 «Залучення дитини до національної та світової культури» доповнити частиною 5 в такій редакції:

«Забороняється розголошувати чи публікувати у засобах масової інформації конфіденційну інформацію про дітей, що потрапили у складну життєву ситуацію, якщо поширення такої інформації може завдати шкоду дитині, незалежно від згоди батьків чи інших законних представників дитини»;

— статтю 10 «Право на захист від усіх форм насильства» доповнити частиною сьомою в такій редакції: «Кожна людина має обов'язок повідомляти про вчинені правопорушення щодо дітей, що завдають моральну чи матеріальну шкоду, шкоду фізичному, психічному здоров'ю, моральному розвитку дитини».

14. Прийняти Інструкцію «Про організацію роботи шкільного офіцера поліції». Основні завдання шкільного офіцера поліції: захист прав і законних інтересів дітей — учнів середнього навчального закладу; профілактика бездоглядності, правопорушень серед учнів середнього навчального закладу; проведення індивідуально-профілактичної роботи з учнями та їхніми батьками; ужиття заходів для запобігання та припинення насильства щодо дітей в сім'ї, в навчальному закладі між дітьми, а також профілактика фактів грумінгу та кібербулінгу над дитиною; сприяти проведенню процедури шкільної медіації; забезпечення охорони громадського порядку під час проведення культурно-розважальних та спортивних заходів, в яких беруть участь діти, які навчаються в навчальному закладі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дмитриев А. В. Конфликтология : учеб. пособ. Москва : Гардарики, 2000. 320 с.
2. Антонян Ю. М. Жестокость в нашей жизни. Москва : ИНФРА-М, 1995. 319 с.
3. Логіка : навч.-метод. посіб. / Я. І. Пасько, В. В. Білецький, М. Є. Савенкова, В. В. Бурега ; за заг. ред. В. В. Бурегі. Донецьк : ДонДДУ, 2004. 56 с.
4. Токарчук Р. Е. Насилие как состав образующий признак хищений: вопросы уголовной ответственности : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Омск, 2008. 234 с.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови / гол. ред. В. Т. Бусел. Київ : Перун, 2007. 1736 с.
6. Соціальна робота : короткий енциклопедичний словник. Київ : ДЦССМ, 2002. Книга 4. 935 с.
7. Політологічний енциклопедичний словник / за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. 2-ге вид., допов. і переробл. Київ : Генеза, 2004. 736 с.
8. Срезневский И. И. Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам. Санкт-Петербург : Типогр. императ. Акад. наук, 1902. Т. 2. 1802 с.
9. Виноградов В. В. Слово и значение как предмет историко-лексикологического исследование. *Вопросы языкознания*. № 1. 1995. С. 5–36.
10. Блага А. Б. Насильство в сім'ї: кримінологічний вимір, детермінація, запобігання : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2014. 496 с.
11. Бойко О. В. Насильство в сім'ї: соціологічний аналіз явища : дис. ... канд. соц. наук: 22.00.03. Харків, 2003. 212 с.

12. Фуркало В. І. Філософський аналіз проблеми насильства і ненасильства в суспільному розвитку : автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.03. Львів, 1998. 17 с.
13. Ананьїн В. О. Насильство як явище у вимірах філософського аналізу. *Мультиверсум : Філософський альманах*. Харків : Центр дух. культ., 2005. № 48. С. 56–60. URL: http://www.filosof.com.ua/Jornel/M_48/Ananin.htm.
14. Кобринський Д. Ю. Філософсько-правове визначення насильства. *Проблеми філософії права*. 2006–2007. Т. IV–V. С. 212–224.
15. Меликов Ф. А. Уголовно-правовые и криминологические меры противодействия насилию в семье : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Москва, 2017. 187 с.
16. Ролінський В. І. Соціально-педагогічні умови профілактики насильства щодо підлітків : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05. Київ, 2005. 236 с.
17. Шевченко-Бітенська О. В. Правові механізми Ради Європи у сфері захисту дітей від насильства : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. Одеса, 2015. 210 с.
18. Ткаленко О. М. Адміністративно-правове забезпечення діяльності органів публічної адміністрації щодо попередження насильства в сім'ї відносно дітей : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Одеса, 2016. 237 с.
19. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 5. Ст. 35.
20. Про попередження насильства в сім'ї : Закон України від 15.11.2001 № 2789-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 10. Ст. 70. (втратив чинність).
21. Про затвердження Порядку розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або реальної загрози його вчинення : Наказ Державного комітету у справах сім'ї та молоді, Міністерства внутрішніх справ, Міністерства освіти і науки, Міністерства охорони здоров'я від 19.08.2014 № 564/836/945/577. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1105-14>.

22. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
23. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 38–39. Ст. 380.
24. Про Національну доктрину розвитку освіти: Указ Президента України від 17.04.2002 № 347/2002. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/347/2002>.
25. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 № 2402-III. *Відомості Верховної Ради*. 2001. № 30. Ст. 142.
26. Про захист суспільної моралі : Закон України від 20.11.2003 № 1296-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 14. Ст. 192.
27. Про вжиття додаткових заходів щодо профілактики та запобігання жорстокому поводженню з дітьми : Наказ Міністерства освіти і науки України від 25.12.2006 № 844. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MUS4976.html.
28. Бандурка А. М., Зелинский А. Ф. Вандализм. Харьков : Ун-т внутр. дел, 1996. 198 с.
29. Лановая Г. М. Принуждение в системе форм правоприменения : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Москва, 2006. URL: <http://lawtheses.com/prinuzhdenie-v-sisteme-form-pravoprimereniya>.
30. Герасина Л. Н. Сущность общего понятия «насилие» в социолого-правовой, политологической и конфликтологической интерпретации. *Проблеми боротьби з насильницькою злочинністю в Україні* : зб. мат. наук.-прак. конф. Харків : Книжкове вид-во «Лествиця Марії», 2001. С. 119–123.
31. Система воспитания Олега Осетинского. URL: https://dina.kurapov.ee/rus/study/double_stress_oleg_osetinsky/.
32. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.

33. Електронна база Єдиного державного реєстру судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/23954929>.
34. Кедова Л. А. Жінки України — проти насильства. Харків : Основа, 2000. 44 с.
35. Сердюк Л. В. Криминологическое и уголовно-правовое исследование насилия : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Саратов, 2003. 449 с.
36. The APSAC Handbook on Child Maltreatment / ed. by John E. B. Myers. Third Edition. University of the Pacific, 2011. 464 p.
37. Електронна база Єдиного державного реєстру судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/68051961>.
38. Електронна база Єдиного державного реєстру судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/54095989>.
39. Електронна база Єдиного державного реєстру судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/58841378>.
40. Електронна база Єдиного державного реєстру судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/68397552>.
41. Електронна база Єдиного державного реєстру судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/67792238>.
42. Волинець Л. С., Гурковська Л. П., Савчук І. В. Надання допомоги дітям-жертвам злочинів, пов'язаних із торгівлею дітьми, дитячою проституцією, дитячою порнографією, проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини, з урахуванням національної та міжнародної практик. Київ : К.І.С., 2011. 132 с.
43. Білім О. Ніна Карпачова вважає, що усю проблематику прав людини в Україні концентрує в собі бідність. Укрінформ. 2006. 7 груд. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-society/419158-nna_karpachova_vvaga_shcho_usyu_problematiku_prav_lyudini_v_ukran_kontsentru_v_sob_bdnst_526586.html.

44. Лесько Н. В. Критерії відмежування поняття «насильство» від інших суміжних з ним понять. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 5. С. 85–87. URL: http://lsej.org.ua/5_2017/25.pdf.
45. Дотримання прав людини у пенітенціарній системі України / К. А. Автухов, А. П. Гель, М. В. Романов, В. О. Човган, І. С. Яковець ; за заг. ред. М. В. Романова ; ГО «Харківська правозахисна група». Харків : Права людини, 2015. 480 с.
46. Катеринчук К. В. Кримінально-правові та кримінологічні заходи запобігання катуванню : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Держ. НДІ М-ва внутр. справ України. Київ, 2010. 221 с.
47. Приколотіна Л. Ю. Злочинне фізичне насильство, що чинять батьки щодо малолітніх та неповнолітніх дітей на ґрунті сімейних відносин (кримінологічне дослідження) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2013. 19 с.
48. Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права фізичних осіб (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту) : монографія / відп. ред. Я. М. Шевченко. Київ : КНТ, 2008. 626 с.
49. Ильяшенко А. Н. Насилие в семье: исторический аспект. *История государства и права*. 2003. № 2. С. 40–44.
50. Criminal Code of Canada. Government of Canada. Justice Laws Website. URL: <http://laws-lois.justice.gc.ca/PDF/C-46.pdf>.
51. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо органів і служб у справах неповнолітніх та спеціальних установ для неповнолітніх : Закон України від 07.02.2007 № 609-V. *Відомості Верховної Ради України*. 2007. № 15. Ст. 194.
52. Дитина. *Вікіпедія*. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%B8%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B0>.
53. Конвенція про права дитини від 20.11.1989. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021.

54. Європейська конвенція про визнання та виконання рішень стосовно опіки над дітьми та про поновлення опіки над дітьми від 20.05.1980. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_327.
55. Європейська конвенція про громадянство від 06.11.1997. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_004.
56. Конвенція про контакт з дітьми (ETS № 192) від 15.05.2003. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_659.
57. Про громадянство України : Закон України від 18.01.2001 № 2235-III. *Відомості Верховної Ради*. 2001. № 13. Ст. 65.
58. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21/22. Ст. 135.
59. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356.
60. Кодекс України про адміністративні правопорушення : наук.-практ. коментар / Р. А. Калюжний, А. Т. Комзюк, О. О. Погрібний та ін. Київ : Правова єдність, 2008. 655 с.
61. Капитонова Е. А. Конституционные обязанности ребенка в Российской Федерации : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Пенза, 2010. 21 с.
62. Сологуб А. Ю. Понятие «ребенок» в российском праве. *Тенденции развития современной юриспруденции* : материалы Междунар. заоч. науч. практ. конф. Новосибирск : СибАК, 2012. С. 79–86. URL: <http://sibac.info/conf/law/xvi/28902>.
63. Геллер М. В. Реализация и защита прав несовершеннолетнего жить и воспитываться в семье по законодательству Российской Федерации : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Белгород, 2010. 25 с.

64. Ортинська Н. В. Правовий статус неповнолітніх: теоретико-правове дослідження : монографія. Львів : Сполом, 2016. 691 с.
65. Бутько О. В. Правовой статус ребенка (теоретико-правовой анализ) : дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Краснодар, 2004. 241 с.
66. Майорова-Щеглова С. Н. Феномен раннего взросления детей в современной России. Социология в системе научного управления обществом. Секция «Социология детства» : матеріали IV Всерос. соц. конгресса / ИС РАН, ИСПИ РАН, РГСУ. Москва : ИС РАН, 2012. С. 2379–2380.
67. Черниш Н. Й. Соціологія : підручник за рейтингово-модульною системою навчання. 5-те вид., переробл. і допов. Київ : Знання, 2009. 468 с.
68. Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні : Закон України від 05.02.1993 № 2998-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 2007. № 15. Ст. 194.
69. Про Стратегію розвитку державної молодіжної політики на період до 2020 року : Указ Президента України від 27.09.2013 № 532/2013. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/532/2013>.
70. Кривачук Л. Ф. Державна молодіжна політика з питань неповнолітніх в Україні (державно-управлінський аспект) : монографія. Львів : ЛДФА, 2009. 240 с.
71. Моніторинг стану виконання законодавства України щодо протидії насильству в сім'ї 2001–2011 роки / кол. авт.: О. М. Бандурка, О. Ф. Бондаренко, В. О. Брижик, та ін. ; заг. ред. О. М. Бандурки, К. Б. Левченко. Харків : Права людини, 2011. 240 с.
72. Голіна В.В. Попередження тяжких насильницьких злочинів проти життя й здоров'я особи: навч. посібник. Харків: НЮАУ, 1997. 52 с.
73. Гумін О. М. Кримінально-насильницька поведінка проти особи : монографія. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2009. 360 с.
74. Долгова А.И. Криминология: учебник. Москва: Раритет, 1999. 107 с.

75. Кримінологія: навч. посібник / О.М. Джу́жа, В.В. Васи́левич, Ю.Ф. Іва́нов, П.М. Опа́насенко, В.Г. Пше́ничний, В.Г. Сюра́вчик; за заг. ред. О.М. Джу́жи. Київ: Преце́дент, 2004. 208 с.
76. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. 424 с.
77. Зелінський А.Ф. Кримінологія: навчальний посібник. Харків: Рубікон, 2000. 239 с.
78. Кудрявцев И.А., Ратинова Н.А. Криминальная агрессия (экспертная типология и судебно-психологическая оценка). Москва: Изд-во Моск. ун-та, 2000. 192 с.
79. Джу́жа О.М. Кримінологія: підручник для студентів вищих навчальних закладів / О.М. Джу́жа, Я.Ю. Кондра́тьєв, О.Г. Ку́лик, П.П. Миха́йленко та ін. Київ: Юрі́нком Інте́р, 2002. 416 с.
80. Кримінологія: учебник / под ред. Н.Ф. Кузнецовой, Г.М. Миньковского. Москва: БЕК, 1998. 566 с.
81. Інформаційно-методичні матеріали та аналіз нормативно-правової бази з питань попередження насильства над дітьми в сім'ї та поза нею / В. О. Бри́жик, Т. В. Жу́равель, О. О. Коче́мировська та ін.; за заг. ред. Т.В. Жу́равель, Г.О. Хри́стової. Київ: ТОВ «К.І.С.», 2010. 238 с.
82. Волощук А. М., Ярмакі Х. П., Ковальова О. В. Діяльність служби дільничних офіцерів міліції щодо попередження насильства в сім'ї : монографія. Одеса : ОДУВС, 2013. 217 с.
83. Горбова Г. О., Галу́нько В. В. Адміністративно-правове регулювання протидії насильству в сім'ї : монографія. Київ : Ін-т публіч. права, 2016. 226 с.
84. Головкін Б.М. Сімейно-побутові конфлікти у системі детермінації умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2002. 218 с.

85. Кочемировська О. О., Ходоренко А. А. Індикатори прихованих форм сімейного насильства щодо дітей та їх застосування в практиці дільничних інспекторів міліції: метод. посіб. Харків: Східно-регіональний центр гуманітарних ініціатив, 2006. 31 с.

86. Крижна Л.В. Попередження злочинів, що вчинюються у сфері сімейно-побутових відносин: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Національна академія внутрішніх справ України. Київ, 2002. 206 с.

87. Левченко К. Б. Управління процесами формування гендерної політики в Україні (організаційно-правові аспекти) : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2003. 420 с.

88. Лисюк Ю. В. Протидія насильству в сім'ї: монографія. Одеса: Одеський юридичний ін-т ХНУВС, 2007. 162 с.

89. Правовий та соціальний захист неповнолітніх від насильства в сім'ї: науково-методичний посібник для працівників правоохоронних органів / А. Б. Блага, О. О. Бобрикова, О. А. Мартиненко та ін. Харків, 2006. 128 с.

90. Приколотіна Л. Ю. Злочинне фізичне насильство, що чинять батьки щодо малолітніх та неповнолітніх дітей на ґрунті сімейних відносин (кримінологічне дослідження): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2013. 240 с.

91. Христова Г. О. Судовий захист від насильства в сім'ї: інформ. матеріали для суддів. Київ: Юрінком Інтер, 2010. 32 с.

92. Журавель Т. В., Кочемировська О. О., Ясеновська М. Е. Попередження, виявлення і подолання випадків насильства та жорстокого поводження з дітьми : методич. посіб. для освітян / за заг. ред. О. В. Безпалько. Київ : К.І.С., 2010. 242 с.

93. Коломoeць О. Д. Адміністративно-правове регулювання відповідальності за вчинення насильства у сім'ї, невиконання захисного припису або непроходження корекційної програми : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Запоріжжя, 2010. 223 с.

94. Ковальова О. В. Діяльність служби дільничних інспекторів міліції щодо попередження насильства в сім'ї: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2008. 21 с.
95. Горбова Г. О. Адміністративно-правове регулювання протидії насильству в сім'ї: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Нац. авіац. ун-т. Київ, 2016. 239 с.
96. Волинець Л.С. Права дитини в Україні: проблеми та перспективи. Київ: Логос, 2000. 75 с.
97. Думко Ф.К. До проблеми насильства в сім'ї. *Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського*. Одеса: ПДПУ ім. К.Д.Ушинського, 1999. Вип. 6–7. С. 62–68.
98. Оржеховська В.М. Профілактика правопорушень серед неповнолітніх: навч.-метод. посіб. Київ: Віан, 1996. 352 с.
99. Федорченко Т.Є. Рання профілактика негативних проявів у поведінці дітей: навчально-методичний посібник. Київ: ТОВ «ХІК», 2003. 128 с.
100. Фуркало В. І., Фуркало В.С. Проблема насильства та ненасильства у філософії. Київ: Міжнародна фінансова агенція, 1998. 41 с.
101. Щербак Н.Д. Соціально-педагогічна профілактика жорстокого ставлення до дітей у сім'ї: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05 / Харківська держ. академія культури. Харків, 2004. 233 с.
102. Антонович М. М. Право на гуманітарну допомогу під час збройного конфлікту і відповідальність за його порушення згідно з міжнародним правом. *Наукові записки НаУКМА. Випуск Юридичні науки*. 2015. Том 168. С. 93–97.
103. Гнатовський М. М. Кваліфікація міжнародних збройних конфліктів у практиці міжнародних судових установ. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 65. С. 139–146.
104. Мацко А. С. Міжнародне право: навч. посіб. Київ: МАУП, 2002. 216 с.
105. Пшенична А. В. Адміністративно-правове забезпечення прав дітей в умовах проведення антитерористичної операції в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Держ. НДІ М-ва внутр. справ України. Київ, 2016. 21 с.

106. Репецький В. М., Лисик В. М. Міжнародне гуманітарне право: підручник. Київ: Знання, 2007. 467 с.
107. Гайдамашко І. А. Професійна підготовка майбутніх соціальних педагогів до профілактики агресії підлітків: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Тернопіль, 2013. 20 с.
108. Губко А. А. Шкільний булінг як соціально-психологічний феномен. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія Психологічні науки*. 2013. Вип. 114. С. 46–50.
109. Корабльова О. О. Профілактика мобінгу в шкільному середовищі у контексті діяльності UNICEF в Україні. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. 2018. № 1. С. 130–132.
110. Ожйова О.М. Шкільне насильство: сутність, види, профілактика: автореф. дис. ... канд. соціол. наук: 22.00.04 / Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2012. 20 с.
111. Стельмах С. Булінг у школі та його наслідки. *Гуманізація навчально-виховного процесу: збірник наукових праць / за заг. ред. проф. В. І. Сипченка*. Вип. LVI. Слов'янськ: СДПУ, 2011. С. 431–440.
112. Лубенець І. Г. Насильство серед учнів загальноосвітніх навчальних закладів: кримінологічна характеристика та заходи запобігання: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Держ. НДІ М-ва внутр. справ України. Київ, 2017. 287 с.
113. Доляновська І.М. Кримінальна відповідальність за експлуатацію дітей (аналіз складу злочину): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2008. 228 с.
114. Зелинская Н.А. Регламентация противодействия торговле людьми, особенно женщинами и детьми, в европейском уголовном праве. *Актуальні проблеми держави та права: зб. наук. праць*. Одеса: ФЕНІКС, 2004. Вип. 18. С. 138–146.

115. Іващенко В. О. Правові аспекти заборони торгівлі жінками та дітьми з метою залучення до проституції. *Вісник Університету внутрішніх справ*. 1999 : Спец. вип. за матеріалами міжнарод. наук.-практ. конф. «Боротьба з торгівлею жінками: проблеми вдосконалення законодавства та завдання органів внутрішніх справ України». С. 51–55.
116. Плахотнюк Н.В. Міжнародно-правові аспекти боротьби з торгівлею жінками та дітьми: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11 / НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. Київ, 2002. 20 с.
117. Косенко С.С. Віктимологічна профілактика статевих злочинів щодо неповнолітніх: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2004. 20 с.
118. Протидія насильству і захист порушених прав громадян. Консультує юридична клініка: наук.-практ. посіб. / А. О. Галай та ін. Київ: Атіка, 2008. 176 с.
119. Головка Л.О. Захист прав дітей: зарубіжний досвід. Київ: Видавничий центр НУБіП України. 2015. 455 с.
120. Євсюкова М.В. Надання допомоги та захисту жертвам насильства в сім'ї: аналіз стандартів Ради Європи. *Європейське право*. 2013. № 1–2. С. 119–128.
121. Насильство щодо дітей в Україні. Всеукраїнське опитування громадської думки / за заг. ред. С. О. Павлиш, Т.В. Журавель. Київ: СТ-Друк, 2015. 132 с.
122. Ситаров В. А. Насилие и ненасилие. *Знание. Понимание. Умение*. 2005. № 1. С. 135–139.
123. Монтескье Ш. Избранные произведения. Москва : Госполитиздат, 1955. 799 с.
124. Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях. Киев : Ин Юре, 2014. 240 с.
125. Святе Письмо Старого та Нового Завіту. Львів: Місіонер, 2007. 350 с.
126. Тищик Б. Й. Історія держави і права країн Стародавнього світу : навч. посіб. Львів : Світ, 2001. 382 с.
127. Pakhare J. History of Child Labor. Jayashree Pakhare. URL: <http://www.buzzle.com/articles/history-of-child-labor.html>.

128. Памятники римского права: Законы XII таблиц. Институции Гая. Дигесты Юстиниана. Москва : Зерцало, 1997. 608 с.
129. Галанза П. Н. История государства и права зарубежных стран. Т. 1. Москва : Юрид. лит. 1963. 599 с.
130. Друзь Є. В. Соціальний стан жінки в суспільстві. Харків : Консум, 2001. 424 с.
131. Соборное Уложение 1649 г. Российское законодательство V–XX веков : в 9 т. / под общ. ред. О. И. Чистякова. Москва : Юрид лит. 1984–1994. Т. 3. Гл. XXII. С. 248, 433.
132. Владимирский-Буданов М. Ф. Обзор истории русского права. 7-е изд. Киев : Н. Я. Оглоблин, 1915. [2], VI, 699 с.
133. Квас О. В. Звичаєве право і становище української дитини (кінець XIX — початок XX століття). *Педагогіка формування творчої особи у вищій і загальноосвітній школах*. Харків, 2013. Вип. 31. С. 39–50.
134. Жилінкова І. В. Правове становище особи в сім'ї: історія і сучасний стан. *Еволюція правового становища жінок: історія і сучасність*. Харків : Право, 2000. С. 67–79.
135. Кон И. С. Социологическая психология. Москва ; Воронеж : Изд-во НПО «МОДЭК», 1999. 560 с.
136. Бертрам Д. Розга в России История розги. *Библиотека Гумер — гуманитарные науки*. URL: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/bertr/03.p hp.
137. Носко И. В. Психология развития и возрастная психология : учеб. пособ. для студ. психол. ф-тов. Владивосток, 2003. 125 с.
138. Самченко М. Ю. Кримінологічна характеристика та попередження сімейного насильства щодо неповнолітніх : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2011. 216 с.
139. Моз Л. де. Психоистория : Классики психологии XX века. Ростов-на-Дону : Феникс, 2000. 364 с.

140. Балинська О. М., Гарасимів Т. З. Проблеми теорії держави і права : навч.-метод. посіб. Львів : ЛьвДУВС, 2008. 320 с.
141. Загальна теорія держави і права : навч. посіб. / за ред. В. В. Копейчикова. Київ : Юрінком, 1997. 498 с.
142. Рабінович П. М. Методологія юридичної науки. *Юридична енциклопедія* : в 6 т. Київ : Укр. енцикл., 2001. Т. 3. С. 618–619.
143. Керимов Д. А. Методология права (предмет, функции, проблемы философии права) : монографія. 2-е изд. Москва : Аванта+, 2001. 560 с.
144. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посіб. Львів : Край, 2008. 221 с.
145. Шейко В. М., Кушнарєнко Н. М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності : підручник. 5-те вид. Київ : Знання, 2006. 307 с.
146. Добродєнєков В. И., Осипова Н. Г. Методология и методы научной работы : учеб. пособ. 2-е изд. Москва : КДУ, 2012. 274 с.
147. Селезньова О. Концептуальні засади методології інформаційного права. *Підприємництво, господарство і право*. 2011. № 7. С. 101–103.
148. Кельман М. С. Методологія як форма мислення і складова культури дослідника : навч. посіб. для асп. та магістр. / за заг. ред. М. С. Кельмана. Львів : Растр-7, 2017. 220 с.
149. Фаренік С. А. Логіка і методологія наукового дослідження : наук.-метод. посіб. Київ : Вид-во УАДУ, 2000. 340 с.
150. Соціологія: терміни, поняття, персоналії : навч. слов.-довід. для студ. вищ. закл. освіти України / за заг. ред. В. М. Піча. Київ : Каравела ; Львів : Новий Світ-2000, 2002. 476 с.
151. Кельман М. С. Юридична наука: проблеми методології : монографія. Тернопіль : ТзОВ «Терно-граф», 2011. 492 с.
152. Блага А. Б. Можливості методу контент-аналізу преси при дослідженні проблеми насильства в сім'ї стосовно неповнолітніх. *Вісн. Нац. ун-ту внутр. справ*. Харків, 2005. Вип. 30. С. 78–82.

153. Кримінологічні проблеми попередження злочинності дітей у великому місті: досвід конкретно-соціологічного дослідження : монографія / В. Д. Воднік, П. Т. Петрик та ін. ; за заг. ред. В. В. Голіни та В. П. Ємельянова. Харків : Право, 2006. 292 с.
154. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Київ : Київ. нац. внутр. справ, 2007. 557 с.
155. Гетьман О. М. Теоретико-методологічні проблеми історико-правової науки в працях українських вчених ХІХ — початку ХХ сторіччя : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Одес. нац. юрид. акад. Одеса, 2006. 20 с.
156. Логунова М. М. Шевченко М. Ф. Концептуальні засади теорії політики. Київ : Вид-во УАДУ, 1999. 343 с.
157. Тертичка В. В. Державна політика: аналіз та механізми її впровадження в Україні. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2000. 750 с.
158. Романов В. Є., Рудік О. М., Брус Т. М. Вступ до аналізу державної політики. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. 238 с.
159. Політологія. Кн. 2 : Політика і держава / А. Ф. Колодій, Л. Д. Климанська, Я. О. Космина, В. Харченко ; за заг. ред. А. Ф. Колодій. Київ : Ельга-Н, Ніка-Центр, 2000. 584 с.
160. Державна політика: аналіз та механізми її впровадження : опор. конспект лекцій / В. Є. Романов, О. М. Рудік, Т. М. Брус. Дніпропетровськ : ДРІДУ УАДУ, 2003. 72 с.
161. Леслі А. Пал. Аналіз державної політики / пер. з англ. І. Дзюб. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 1999. 422 с.
162. Patton C. V., Savicki D. S. Basic Methods of Policy Analysis and Planning. Englewood Cliffs ; New Jersey : Prentice Hall. 1993. 482 p.
163. Актуальні проблеми теорії та практики соціальної роботи на межі тисячоліть : монографія. Кн. 1. / В. П. Андрущенко, В. П. Бех, М. П. Лукашевич та ін. Київ : УДЦССМ, 2001. 344 с.

164. Криворученко В. К. К вопросу о законодательстве субъектов Федерации в сфере молодежной политики. *Молодежная политика*. Москва : Ком. РФ по делам молодежи, Ин-т молодежи, 1995. № 92/95. С. 60–72.
165. Данилов А. Н. Молодежная политика : социолог. энцикл. / под общ. ред. А. Н. Данилова. Минск : Беларус. энцикл., 2003. 384 с.
166. Андреева Д. Є. Адміністративно-правове регулювання в галузі молодіжної політики в Україні: організаційно-правові аспекти : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Ірпінь, 2009. 214 с.
167. Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні : Декларація від 15.12.1992 № 2859-ХІІ. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2859-12>.
168. Ильинский И. М. Развитие социализма и молодежь. *Коммунист*. 1987. № 6. С. 20–27.
169. Крестовська Н. М. Ювенальне право України: історико-теоретичне дослідження : монографія. Одеса : Фенікс, 2008. 332 с.
170. Ювенологический словарь : 300 терминов. Санкт-Петербург : БИС-принт, 2002. 131 с.
171. Бикситова Ж. А. Особенности административной ответственности несовершеннолетних в системе ювенального права России. *Вестн. Оренбург. гос. ун-та*. 2007. № 3. С. 38–42.
172. Цибуліна І. В. Державна політика у сфері забезпечення захисту прав дитини в Україні : автор. дис. ... канд. наук з держ. управл.: 25.00.02 / Харків. регіон. ін-т держ. управл. Нац. акад. держ. управл. при Президентіві України. Харків, 2006. 20 с.
173. Бабенко О. Е. Державна політика України у сфері запобігання насильству в сім'ї. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності* : зб. наук. праць. 2009. № 3. С. 106–111.
174. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами від 11 травня 2011 р. (Стамбульська конвенція). URL: <https://rm.coe.int/1680093d9e>.

175. Курс кримінології: загальна частина : підруч.: у 2 кн. / О. М. Джужа, П. П. Михайленко, О. Г. Кулик та ін.; за заг. ред. О. М. Джужи. Київ: Юрінком-Інтер, 2001. 251 с.
176. Жалинский А. Э., Костицкий М. В. Эффективность профилактики преступлений и криминологическая информация. Львов: Вища школа, 1980. 212 с.
177. Голоднюк М. Н., Зубкова В. И. Предупреждение преступности: учеб. пособ. Москва: МГУ, 1990. 112 с.
178. Остапенко О. І. Профілактика адміністративних правопорушень (адміністративно-правовий аспект) / О. І. Остапенко. Львів : Львів. ін-т внутр. справ при Укр. акад. внутр. справ, 2001. 103 с.
179. Негодченко В. Г. Державно-правове забезпечення профілактики злочинності. *Наук. Вісн. Дніпропетр. юрид. ін-ту МВС України*. 2001. № 1 (4). С. 213–217.
180. Сафронов С. О. Профілактична діяльність слідчого органів внутрішніх справ України. *Право України*. 2002. № 2. С. 82–86.
181. Бугайчук К. Л. Адміністративні проступки: сутність та організаційно-правові заходи їх: автореф. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2002. 20 с.
182. Омелянчик С. В. Адміністративно-деліктологічна характеристика особи адміністративного правопорушника, що посягає на громадський порядок і громадську безпеку : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2010. 18 с.
183. Квітка Я. М. Попередження адміністративних правопорушень серед неповнолітніх : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2002. 20 с.
184. Поволоцька С. Г. Діяльність органів внутрішніх справ по профілактиці правопорушень серед неповнолітніх (адміністративно-управлінське дослідження): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2005. 20 с.
185. Lesko N. State Policy on Domestic Violence Prevention: the Notion and Current Situation. *Журнал східноєвропейського права*. 2016. No. 34. С. 32–36. URL: http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2016/12/lesko_34.pdf.
186. Духовна культура особистості : навч. посіб. / Д. В. Чернілевський, П. М. Таланчук, М. Б. Євту та ін. 3-тє вид. Вінниця : Глобус-Прес, 2013. 416 с.

187. Ничипоренко С. В. Молодіжна сімейна політика в Україні. Умань : Сочінський, 2011. 217 с.
188. Клименко О. Ю. Особливості інституціоналізації соціального захисту дітей у кризових ситуаціях в сучасному українському суспільстві : дис. ... д-ра соціол. наук: 22.00.04 / Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2016. 416 с.
189. Кривачук Л. Ф. Державна політика в сфері охорони дитинства в Україні: формування та реалізація. Львів : ЛДФА, 2012. 479 с.
190. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 № 2801-12. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12>.
191. Про державну допомогу сім'ям з дітьми: Закон України від 21.11.1992 № 2811-ХІІ. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-12>.
192. Про фізичну культуру і спорт: Закон України від 24.12.1993 № 3808-ХІІ. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3808-12>.
193. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей : Закон України від 24.01.1995 № 20/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 6. Ст. 35.
194. Про молодіжні та дитячі громадські організації: Закон України від 01.12.1998 № 281-ХІV. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/281-14>.
195. Про професійно-технічну освіту: Закон України від 10.02.1998 № 103/98-ВР. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/103/98-вр>.
196. Про загальну середню освіту: Закон України від 13.05.1999 № 651-ХІV. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/651-14>.

197. Про позашкільну освіту: Закон України від 22.06.2000 № 1841-III. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1841-14>.

198. Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям: Закон України від 01.06.2000 № 1768-III. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1768-14>.

199. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії: Закон України від 05.10.2000 № 2017-III. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2017-14>.

200. Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам: Закон України від 16.11.2000 № 2109-III. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2109-14>.

201. Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю : Закон України від 21.06.2001 № 2558-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 42. Ст. 213.

202. Про соціальний захист дітей війни: Закон України від 18.11.2004 № 2195-IV. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2195-15>.

203. Про дошкільну освіту: Закон України від 11.07.2001 № 2628-III. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-14>.

204. Про соціальні послуги: Закон України від 19.06.2003 № 966-IV. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/966-15>.

205. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: Закон України від 13.01.2005 № 2342-IV. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2342-15>.

206. Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей: Закон України від 02.06.2005 № 2623-IV. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2623-15>.

207. Про загальнодержавну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року: Закон України від 05.03.2009 № 1065-VI. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1065-17>.

208. Декларація тисячоліття Організації Об'єднаних Націй від 08.09.2000 № 995_621. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_621.

209. Сім'я та сімейні відносини в Україні: сучасний стан і тенденції розвитку. Київ : Основа-Принт, 2009. 248 с.

210. Женевська декларація прав дитини від 26.11.1924. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_015.

211. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_015.

212. Декларація прав дитини від 20.11.1959. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_384.

213. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_043.

214. Про Національну програму «Діти України» : Указ Президента України від 18.01.1996 № 63/96. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/63/96>.

215. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-X. *Відомості Верховної Ради України*. 1984. Додаток до № 51. Ст. 446.

216. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10. № 11-12, 13. Ст. 88.

217. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами: Закон України від 06.12.2017 № 2227-VIII. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-19>.

218. Державна доповідь про становище дітей в Україні «Реалізація конвенції ООН про права дитини в Україні: досягнення, проблеми, перспективи» (за період 2009–2016 рр.). Офіційний веб-портал Міністерства соціальної політики України. URL: <http://www.msp.gov.ua/timeline/Konvenciya-OON-z-prav-ditini.html>.

219. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства від 25.10.2007. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_927.

220. Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства від 20.06.2012. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_927.

221. План заходів з проведення Національної кампанії «Стоп насильству!» на період до 2015 року»: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.12.2010 № 2154-р. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2154-2010-%D1%80>.

222. Стратегія Ради Європи з прав дитини (2016–2021) від 02.03.2016. URL: http://www.nsj.gov.ua/files/147679858320161003101948_CoE%20Strategy%20on%20children_ukr-1.pdf.

223. П'ять лет спустя: Актуализация Всемирного исследования по вопросу насилия в отношении детей. URL: <http://www.crin.org/en/docs/5-years-on-a-global-update-on-violence.pdf>.

224. Стан дотримання та захисту прав дитини в Україні: спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

Київ, 2010. URL: http://www1.ombudsman.gov.ua/ru/images/stories/07022011/S_Dopovid_4.pdf.

225. Криницька І. П., Огірко І. В. Аналіз презентації явища насильства над дітьми в сім'ї в сучасних інформаційних технологіях. *Поліграфія і видавнича справа*. 2012. № 2. С. 81–88.

226. Кальман О. Г., Христич І. О. Правова статистика : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти. Харків : Право, 2004. 304 с.

227. Кримінологія (Загальна частина) : навч. посіб. / кол. авт.: А. Б. Блага, І. Г. Богатирьов, Л. М. Давиденко та ін. ; за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків : Видво ХНУВС, 2011. 240 с.

228. Статистичний бюлетень «Адміністративні правопорушення в Україні у 2007 році». URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/15/Arch_ap_bl.htm.

229. Статистичний бюлетень «Адміністративні правопорушення в Україні у 2008 році». URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/15/Arch_ap_bl.htm.

230. Статистичний бюлетень «Адміністративні правопорушення в Україні у 2009 році». URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/15/Arch_ap_bl.htm.

231. Статистичний бюлетень «Адміністративні правопорушення в Україні у 2010 році». URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/15/Arch_ap_bl.htm.

232. Статистичний бюлетень «Адміністративні правопорушення в Україні у 2011 році». URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/15/Arch_ap_bl.htm.

233. Статистичний бюлетень «Адміністративні правопорушення в Україні у 2012 році». URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/15/Arch_ap_bl.htm.

234. Статистичний бюлетень «Адміністративні правопорушення в Україні у 2013 році». URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/15/Arch_ap_bl.htm.
235. Статистичний бюлетень «Адміністративні правопорушення в Україні у 2014 році». URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/15/Arch_ap_bl.htm.
236. Статистичний бюлетень «Адміністративні правопорушення в Україні у 2015 році». URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/15/Arch_ap_bl.htm.
237. Статистичний бюлетень «Адміністративні правопорушення в Україні у 2016 році». URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/15/Arch_ap_bl.htm.
238. Лист-відповідь Міністерства соціальної політики України на запит на отримання публічної інформації (вх. № 3/0/72-17 від 11 вересня 2017 р.).
239. Статистична інформація Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/oper_new.html.
240. Дюркгейм Э. Самоубийство : социологический этюд / пер. с фр. с сокр. ; под ред. В. А. Базарова. Москва : Мысль, 1994. 399 с.
241. Силанов К. С. Криминологическое изучение жестокого обращения с детьми и преступлений несовершеннолетних, сопряженных с жестокостью : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Москва, 2007. 225 с.
242. Про деякі питання щодо організації виховної роботи у навчальних закладах у 2017/2018 навчальному році : лист Міністерства освіти і науки України від 27.07.2017 № 1/9-413. URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/56857/.
243. Мышляев Н. П. Теоретические и прикладные основы административной деликтологии : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.14. Москва, 2004. 330 с.
244. Никулин М. И. Проблемы науки административной деликтологии : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.14. Москва, 2006. 461 с.

245. Кримінологія : Загальна та Особлива частини : підручник / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, М. Ю. Валуйська та ін. ; за заг. ред. В. В. Голіни. 2-ге вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2009. 288 с.
246. Лукаш А. С. Питання латентності згвалтування. *Право і Безпека*. 2006. Т. 5, № 3. С. 72–76.
247. Кучинский А. В., Корец М. А. Преступники и преступления. Законы преступного мира. Женщины-убийцы. Воровки. Налетчицы : энциклопедия. Донецк : Сталкер, 1998. 410 с.
248. Блага А. Б. Полицейские проблемы домашнего насилия: анализ зарубежной и отечественной практики. *Право і безпека*. 2005. Т. 4. № 1. С. 44–46.
249. Волконская З. Милиціонер-убийца получит всего 1,3 года за «аффект»? *XXI век : Общественно-политическая газета*. 2012. № 50. URL: <http://xxivek.com.ua/article/10630>.
250. Дослідження Українського інституту дослідження екстремізму. URL: <http://uire.org.ua/wp-content/uploads/2016/08/Vatki-i-diti.pdf>.
251. Механізм забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб : національний та міжнародний аспекти / С. Б. Булеца, О. І. Котляр, Я. В. Лазур та ін. ; за заг. ред.: О. Я. Рогача, М. В. Савчина, к. ю. н., М. В. Менджул. Ужгород : РІК-У, 2017. 348 с.
252. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / за заг. ред. І. Д. Звереві. Київ, Сімферополь : Універсум, 2013. 536с.
253. Максимова Н. Ю., Мілютіна К. Л. Соціально-психологічні аспекти проблеми насильства : навч.-метод. посіб. Київ : Комітет сприяння захисту прав дітей, 2003. 343 с.
254. Типовые стратегии и практические меры Организации Объединенных Наций по ликвидации насилия в отношении детей в рамках предупреждения преступности и уголовного правосудия от 25 сентября 2014 г. URL: <http://www.refworld.org/cgi-bin/txis/vtx/rwmain/opensslpdf.pdf?reldoc=y&docid=54366b624>.

255. United Nations Secretary-General. Report of the Independent Expert for the United Nations Study on Violence against Children. Promotion and protection of the rights of children. United Nations General Assembly, 2006. Sixty-first session. A/61/299.
256. Кудрявцев В. Н. Причины правонарушений. Москва : Наука, 1976. 286 с.
257. Ключниченко А. П. Производство по делам о мелком хулиганстве (Из опыта работы милиции Украинской ССР). Киев : Киев. высш. шк. МВД СССР, 1970. 151 с.
258. Ремнев В. И. Актуальные вопросы административной деликтологии в современный период. *Актуальные проблемы административной деликтологии*. Киев, 1984. С. 3–5.
259. Остапенко О. І. Адміністративна деликтологія: соціально-правовий феномен і проблеми розвитку. Львів : Львів. ін-т внутр. справ при Укр. акад. внутр. справ, 1995. 312 с.
260. Додин Е. В. Административная деликтология : учеб. пособ. Одесса : АО БАХВА, 1997. 112 с.
261. Левицька Л. В. Запобігання насильницьким злочинам щодо неповнолітніх в Україні : дис. ... канд. юрид. наук / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Ірпінь, 2003. 224 с.
262. Карпец И. И. Преступность: иллюзии и реальность. Москва : Рос. право, 1992. 432 с.
263. Юркевич Н. Г. Советская семья. Минск : Изд-во БГУ им. В. И. Ленина, 1970. 208 с.
264. Блага А. Б. Насильство в сім'ї (кримінологічний аналіз і запобігання) : монографія. Харків : Макаренко, 2014. 356 с.
265. Гирфанов Р. М., Калинкина М. Ю. Российский и зарубежный опыт борьбы с насилием в отношении детей. *Вопросы ювенальной юстиции*. 2008. № 1. С. 58–68.

266. Лесько Н. В. Детермінанти, що обумовлюють насильство над дітьми. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Сер. юридична.* 2017. № 861. С. 278–283.
267. Ильяшенко А. Н. Семья как приоритет социальной политики государства: международно-правовые и конституционные основы. *Конституционное и муниципальное право.* 2002. № 2. С. 18–22.
268. Права дитини: сучасний досвід та інновації : зб. інформ. і метод. матеріалів / авт.-упор.: Г. М. Лактіонова, О. А. Калібаба, Т. П. Цюман та ін. ; за заг. ред. Г. М. Лактіонової. Київ : Либідь, 2005. 256 с.
269. Громадська програма співробітництва по запобіганню насильству в сім'ї : матеріали I Міжнар. наук.-практ. семінару (м. Одеса, 25 лют. — 6 берез. 1999 р.) / за ред. Ф. К. Думка. Одеса : ОІВС, 1999. 125 с.
270. Денисенко Л. Проти насильства : збірка. Київ : ВАІТЕ, 2016. 322 с.
271. Кудрявцев В. Н. Закон, поступок, ответственность. Москва : Наука, 1986. 448 с.
272. Концепція сімейного виховання в системі освіти України «Щаслива родина»: схвалено Вченою радою Інституту інноваційних технологій і змісту освіти Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України (протокол від 14 листопада 2012 р. № 9). URL: www.ippo.if.ua/predmety/vrobota/media/files/konzeptsiy_shasliva_rodina_12_21.doc.
273. Власов П. О., Левков А. В. Насильство в сім'ї та діяльність органів внутрішніх справ по його подоланню : інформ.-практич. посіб. Дніпропетровськ : Дніпропетр. міська громад. орг-я «Жіночий інформаційно-координаційний центр», 2005. 106 с.
274. Побегайло Э. Ф. Предупреждение насильственных преступлений в сфере быта. *Борьба с преступностью и проблемы нейтрализации криминогенных факторов в сфере семьи и быта* : межвуз. сб. Ленинград, 1985. С. 130–143.
275. Амбівалентність. *Вікіпедія*. URL: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Амбівалентність>.

276. Кочемировская Е. А. Психологические особенности понимания и переживания насилия младшими подростками и юношами (психосемантический подход) : дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01. Харків, 2001. 248 с.

277. Ткаленко О. М. Нормативно-правове забезпечення попередження насильства в сім'ї в Україні: стан та перспективи розвитку. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2014. № 3. С. 35–38.

278. Лесько Н. В. Проблеми правового регулювання захисту дітей від насильства в сім'ї. *Держава та регіони. Сер. «Право»*. 2017. № 4 (58). С. 43–47.

279. Самченко М. Ю. Кримінологічна характеристика та попередження сімейного насильства щодо неповнолітніх : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Львів. держ. ун-т внутр. справ. Львів, 2011. 18 с.

280. Королев Ю. А. Брак и развод, современные тенденции. Москва : Юрид. лит., 1978. 240 с.

281. Лунеев В. В. Преступность XX века: мировые, региональные и российские тенденции. Изд. 2-е, перераб. и доп. Москва : Волтерс Клувер, 2005. 912 с.

282. Трохим І. Б., Федькович Г. В., Чумало М. С. Подолання насильства в сім'ї: український та міжнародний досвід. Львів : Вид-во НУ «Львівська політехніка», 2007. 112 с.

283. Тимофеев А. Г. История телесных наказаний в русском праве. 2-е изд., перераб. и доп. Санкт-Петербург, 1904. 320 с.

284. Насильство в сім'ї та діяльність органів внутрішніх справ по його подоланню : інформ.-практ. посіб. Дніпропетровськ : УМВС України в Дніпропетровській області, 2006. 72 с.

285. Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності : Протокол ООН від 15.11.2000. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_791.

286. Про протидію торгівлі людьми : Закон України від 20.09.2011 № 3739-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 19-20. Ст. 173.

287. Порядок взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми: Постанова Кабінету Міністрів України від 22.08.2012 № 783. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/783-2012-п>.

288. Порядок виплати одноразової матеріальної допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми: Постанова Кабінету Міністрів України від 25.07.2012 № 660. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/660-2012-п>.

289. Порядок встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми: Постанова Кабінету Міністрів України від 23.05.2012 № 417 . *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/417-2012-п>.

290. Положення про створення та функціонування Єдиного державного реєстру злочинів торгівлі людьми: Постанова Кабінету Міністрів України від 18.04.2012. № 303. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/303-2012-п>.

291. Стандарти надання соціальних послуг особам, які постраждали від торгівлі людьми, надання послуг із соціальної інтеграції та реінтеграції осіб та дітей, які постраждали від торгівлі людьми: Наказ Міністерства соціальної політики України від 30.07.2013 № 458. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1329-13#n4>.

292. Стандарт надання соціальних послуг із соціальної інтеграції та реінтеграції дітей, які постраждали від торгівлі людьми: Наказ Міністерства соціальної політики України від 30.07.2013 № 458. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1327-13>.

293. Форми оцінки потреб особи, яка постраждала від торгівлі людьми; план реабілітації особи, яка постраждала від торгівлі людьми; форми обліку осіб, які постраждали від торгівлі людьми; звіт щодо осіб, які постраждали від торгівлі

людьми: Наказ Міністерства соціальної політики України від 14.09.2012 № 578. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1679-12>.

294. Форми відомості про виплату одноразової матеріальної допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми: Наказ Міністерства соціальної політики України від 14.09.2012 № 577. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1677-12>.

295. Концепція Державної соціальної програми протидії торгівлі людьми на період до 2020 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 07.10.2015 № 1053-р. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1053-2015-p>.

296. Про затвердження Державної соціальної програми протидії торгівлі людьми на період до 2020 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 24.02.2016 № 111. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/111-2016-p>.

297. Інструкція зі збору та моніторингу статистичної інформації щодо осіб, які постраждали від торгівлі людьми: Наказ Міністерства соціальної політики, Міністерства внутрішніх справ від 11.01.2016 № 4/5. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0169-16>.

298. Конвенция относительно рабства от 25.09.1926 с изм., внес. Протоколом от 07.12.1953. *Сборник действующих договоров, соглашений и конвенций, заключенных СССР с иностранными государствами*. Москва, 1960. Вып. 17/18. С. 274–278.

299. Дополнительная Конвенция об упразднении рабства, работорговли и институтов и обычаев, сходных с рабством, от 7 сентября 1956 г. *Ведомости Верховного Совета СССР*. 1957. № 8. Ст. 224.

300. Лукашук И. И., Наумов А. В. Международное уголовное право. Москва : Спарк, 1999. 287 с.

301. Loncle F. Prostitution ohne Grenzen. *Le Monde diplomatique*. 2001. No. 6602. P. 18–19.

302. Большая советская энциклопедия : в 30 т. Т. 30. Изд. 3-е. Москва, 1978. 632 с.
303. Паньчук О. В. Кримінологічна характеристика експлуатації дітей : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2008. 206 с.
304. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії від 01.01.2001 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_b09.
305. Кириченко С. Г. Проблема захисту прав неповнолітніх кримінальним законодавством України : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2002. 200 с.
306. Ковалева М. А. Сексуальное насилие и сексуальная эксплуатация: криминологические и уголовно-правовые аспекты, предупреждение : дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Санкт-Петербург, 2006. 299 с.
307. Chart of signatures and ratifications. Council of Europe Convention on the Protection of Children against Sexual Exploitation and Sexual Abuse. URL: <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ChercheSig.asp?NT=201&CM=8&DF=18/06/2015&CL=ENG>.
308. Council of Europe. Convention on the Protection of Children against Sexual Exploitation and Sexual Abuse. URL: <http://www.conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/Html/201.htm>.
309. Конвенція про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці від 17.06.1999 № 182. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/993_166.
310. Елистратов А. И. Борьба с проституцией в Европе. Казань : Типо-лит. Имп. ун-та, 1909. 499 с.
311. Блох И. История проституции / пер. с нем. Санкт-Петербург : Рид, 1994. 543 с.
312. Дизер О. А. Административно-правовые основы предупреждения и пресечения полицией проституции и правонарушений, ей сопутствующих : монография. Москва : Юрлитинформ, 2013. 184 с.

313. Комсомольская правда в Украине. URL: <http://kp.ua/daily/071211/314508/>.
314. У Рівному затримали неповнолітню повію. Телеканал «Рівне1». 2012. 25 лип. URL: <http://rivne1.tv/Info/?id=17965>.
315. Інформаційне агентство «УНІАН» URL: <http://www.unian.ua/news/497616-v-ukrajini-kojna-shosta-poviyanepovno-litnya.html>.
316. Зміни до Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей» від 06.06.2014 № 905. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/313-2014-%D0%BF>.
317. Про внесення зміни до пункту 3 Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для реалізації державної політики з питань сім'ї та дітей : Постанова Кабінету Міністрів України від 24.02.2016. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/117-2012-%D0%BF>.
318. Лесько Н. В. Правові засади протидії торгівлі дітьми в Україні. *Приватне та публічне право*. 2017. № 3. С. 121–124.
319. Про міжнародні договори України : Закон України від 29.06.2004 № 1906-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 50. Ст. 540.
320. Бандурка І. О. Кримінально-правовий захист дитинства в Україні : монографія. Харків : Золота миля, 2015. 408 с.
321. ООН. Комиссия по правам человека. Доклад Специального докладчика. E/CN.4/1998/101 от 13 января 1998 г.
322. Іващенко В. О. Правові аспекти заборони торгівлі жінками та дітьми з метою залучення до проституції. *Вісник Університету внутрішніх справ*. 1999 : Спец. вип. за матеріалами міжнарод. наук.-практ. конф. «Боротьба з торгівлею жінками: проблеми вдосконалення законодавства та завдання органів внутрішніх справ України». С. 51–55.

323. Protection of Children Act 1978. First Published 1978, Reprinted in the United Kingdom by The Stationery Office Limited. London, 1999. 36 p.

324. Sexual Offences Act 1956. First Published 1956, Reprinted in the United Kingdom by The Stationery Office Limited. London, 1997. 81 p.

325. Авдалян А. Я. Предупреждение преступлений против половой неприкосновенности несовершеннолетних: уголовно-правовой и криминологический аспекты (компаративистское исследование): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Елецкий гос. ун-т им. И. А. Бунина. Елец, 2015. 211 с.

326. Дитяча «полуничка» з присмаком гіркоти. *Viche.info*. URL: <http://www.viche.info/journal/1722/>.

327. Про ратифікацію Факультативного протоколу до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії: Закон України від 03.04.2003 № 716-IV. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/716-15/conv/print>.

328. Draft Convention on Cyber-crime (Draft No. 24). Prepared by the Secretariat Directorate General I (Legal Affairs). Public version. Declassified, PC-CY (2000) Draft No. 24. Strasbourg, 19 November 2000. URL: [http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Projects/cyber \(Draft No. 24\).htm](http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Projects/cyber(Draft%20No.%2024).htm).

329. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії розповсюдженню дитячої порнографії: Закон України від 20.01.2010 № 1819-VI. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1819-17/ed20170621>.

330. Плахотнюк Н. В. Міжнародно-правові аспекти вирішення конфлікту між свободою самовираження і правом людини на гідність у світлі розвитку комп'ютерних технологій (порівняльний аналіз). *Взаємодія міжнародного права з внутрішнім правом України* / за ред. В. Н. Денисова. Київ : Юстініан, 2006. С. 440–457.

331. Про телекомунікації : Закон України від 18.11.2003 № 1280-IV. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=1&nreg=1280-15>.

332. Плахотнюк Н. В. Імплементация міжнародно-правових норм у національне право України в сфері боротьби з дитячою порнографією в мережі Інтернет. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2011. Вип. 24. С. 270–278.

333. Шульженко І. В. Правові та соціальні передумови правового регулювання праці жінок. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. 2003. № 23. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnuvs_2003_23_53.

334. Конвенція МОП Про заборону та негайні дії щодо ліквідації найгірших форм праці від 17 червня 1999 р. № 182. *Конвенції та рекомендації*. Женева, 2001. Т. 2. С. 1542–1545.

335. Конвенція МОП Про мінімальний вік дітей для допуску їх на роботу в морі № 58. *Конвенції та рекомендації*. Міжнародне бюро праці. Женева, 2001. Т. 1. С. 290–293.

336. Конвенція МОП Про мінімальний вік допуску дітей на роботу в сільському господарстві від 25 жовтня 1921 р. № 10. *Конвенції та рекомендації*. Міжнародне бюро праці. Женева, 2001. Т. 1. С. 53–54.

337. Конвенція МОП Про мінімальний вік допуску на підземні роботи в шахтах і рудниках від 22 червня 1965 р. № 123. *Конвенції та рекомендації*. Міжнародне бюро праці. Женева, 2001. Т. 1. С. 617–621.

338. Конвенція МОП Про мінімальний вік прийому на роботу в промисловості від 29 жовтня 1919 р. № 5. *Конвенції та рекомендації*. Міжнародне бюро праці. Женева, 2001. Т. 1. С. 37–39.

339. Конвенція МОП Про мінімальний вік прийому на роботу від 26 червня 1973 р. № 138. *Конвенції та рекомендації*. Міжнародне бюро праці. Женева, 2001. Т. 2. С. 983–988.

340. Равенство в сфері труда – веление времени. Глобальный доклад. Междунар. конф. труда 91-я сессия 2003 год. Женева : Меж. бюро труда, 2003. 151 с.

341. Венедиктов В. С., Зозуля О. І. До трудового статусу неповнолітніх в Україні: стан та юридичні гарантії. *Право і безпека*. 2002. № 4. С. 89–98.

342. What is Child Labour. URL: <http://www.ilo.org/ipecc/facts/lang--en/index.htm>.
343. Про затвердження плану заходів щодо забезпечення виконання положень Європейської соціальної хартії (переглянутої) на 2015–2019 рр. : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.05.2015 № 450-р. *Урядовий портал*. URL: <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=248161640>.
344. Кодекс законів про працю : Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки від 10.12.1971 № 322-VIII. *Верховна Рада УРСР*. 1971. № 50. Ст. 375.
345. Карпюк Г. Рабське дитинство. *Україна молода*. 2005. 13 верес. С. 10.
346. Васильківська І. П. Використання дитячої праці: кримінально-правовий аспект. *Вісник Академії адвокатури України*. 2012. № 3. С. 168–171.
347. Лист-відповідь Державної судової адміністрації України на запит на отримання публічної інформації (вх. № 693-17-670/17 від 13 вересня 2017 р.).
348. Керівництво з моніторингу дитячої праці в Україні : посібник. Київ : Компанія «Лік», 2008. 138 с.
349. Костриця В. І. Дитяча праця є наслідком усіх економічних та соціальних негараздів. *Робітнича газета*. 2000. 13 січ.
350. Мульська О. П. Ризики поширення використання дитячої праці в регіоні (на прикладі Львівської області). *Український соціум*. 2012. № 2. С. 95–106.
351. Левченко К. Б. Проблеми формування системи моніторингу дитячої праці в Україні: соціально-правовий аналіз. URL: umdp1.info/files/docs-/1225560285.doc.
352. Про фермерське господарство: Закон України від 19.06.2003 р. № 973-IV. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973-15>.
353. Про особисте селянське господарство: Закон України від 15.05.2003 р. № 742-IV. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/742-15>.

354. Лесько Н. В. Дитяча праця в Україні: проблеми правового регулювання. *Право і суспільство*. 2017. № 5. Ч. 2. С. 123–126.
355. Кайріс О. Д., Самойленко А. С. Психологічні особливості міжособистісних відносин студентів вищих навчальних закладів з досвідом шкільного булінгу. *Педагогічний процес: теорія і практика*. 2016. № 1 (52). С. 26–29.
356. Bullying. Мюллер В. К. *Новый англо-русский словарь*. Перераб. и доп. изд. URL: <http://www.classes.ru/dictionary-english-russian-Mueller-term-5457.htm>.
357. Oxford Learner's Dictionaries. URL: <http://www.oxfordadvancedlearnersdictionary.com/dictionary/bullying>.
358. Корабльова О. О. Вплив мобінгу на соціалізацію школяра. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. 2011. № 3. С. 79–83. URL: http://nbuv.gov.ua/jpdf/Znpkhist_2011_3_19.pdf.
359. Лушпай Л. І. Буллінг як соціально-педагогічна проблема та шляхи її вирішення (на прикладі досвіду середніх загальноосвітніх шкіл Великої Британії). *Українознавчий альманах*. Київ, 2010. С. 126–131.
360. Leymann H. The Mobbing Encyclopaedia. URL: <http://www.leymann.se/english/11130e.HTM>.
361. Лушпай Л. І. Шкільний буллінг як різновид суспільної агресії. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Сер. філологічна*. 2013. Вип. 33. С. 85–89.
362. Соціально-педагогічна та психологічна допомога сім'ям з дітьми в період військового конфлікту: навч.-метод. посіб. / В. Л. Андрєєнкова, І. О. Бандурка, Н. П. Бочкор та ін. Київ: Агентство «Україна». 2015. 175 с.

363. Методичні рекомендації щодо взаємодії педагогічних працівників у навчальних закладах та взаємодії з іншими органами і службами щодо захисту прав дітей: Лист МОН України від 28.10.20014 № 1/9-557. URL: <http://zakinpoo.org.ua/nakazi-listi-mon/2661-list-28-10-14-1-9557-metodichni-rekomendacii-schodo-vza-modii-pedagogichnihpracivnikiv-u-navchalnih-zakladah-ta-vza-modii-z-inshimi-organami-i-sluzhbamischodo-zahistu-prav-ditej>.

364. Дроздов О. Ю. Феномен третирування у школі: шляхи вирішення проблеми. *Соціальна психологія*. 2017. № 6. С. 124–132. URL: <http://politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=6&n=78&c=1878>.

365. Профессия «учитель» опасности от злоупотребления учащимися своими правами / Е. Е. Булгакова, М. Н. Виладчева, Г. Б. Морозов и др. *Педагогическое образование в России*. 2012. № 6. С. 158–163.

366. Дубинина С. Н. Агрессия как стратегия адаптации девиантных подростков. *Среднее профессиональное образование*. 2009. № 4. С. 41–44.

367. Алексеева О. В. Суб'єкти адміністративної відповідальності за неправомірні дії неповнолітніх : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Держ. НДІ М-ва внутр. справ України. Київ, 2016. 205 с.

368. Докторович М. О. Шкільний мобінг: зміст, чинники та шляхи подолання. *Дитинство без насилля: суспільство, школа і сім'я на захисті прав дітей* : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. / за заг. ред. проф. О. М. Кікінежді. Тернопіль : Стереарт, 2014. С. 165–167.

369. Stop a Bully. Stop a Bully Statistics URL: <http://www.stopabully.ca/about-us/stopabully-statistics>.

370. The Education Act. Provincial Code of Conduct. URL: http://www.elaws.gov.on.ca/html/statutes/english/elaws_statutes_90e02_e.htm#BK565.

371. Лушпай Л. І. Досвід Великої Британії щодо подолання буллінгу у середній школі. *Дитинство без насилля: суспільство, школа і сім'я на захисті прав дітей* : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. / за заг. ред. проф. О. М. Кікінежді. Тернопіль : Стереарт, 2014. С. 102–105.

372. Gang Resistance Education and Training. URL: <http://www.great-online.org>.
373. Беженцев А. А. Место и роль школьных инспекторов милиции в государственной системе профилактики безнадзорности и правонарушений несовершеннолетних. *Вестн. Калининград. юрид. ин-та МВД России*. 2010. № 1. С. 30-34.
374. Дурняк Л. Б. Шкільна медіація як засіб вирішення конфліктів серед підлітків. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2013. № 5. С. 191–200.
375. Human Rights Education in the School Systems of Europe, Central Asia and North America: A Compendium of Good Practice Council of Europe. URL: http://tandis.odhr.pl/documents/hreompendium/rus/CD%20SEC%202%20ENV/II_28_1_RU.pdf.
376. Лесько Н. В. Феномен насильства над дітьми в освітньому середовищі України. *Trajectoriâ Nauki = Path of Science*. 2018. Vol. 4, no 5. P. 1001–1007.
377. Лєко Б. А., Чуйко Г. В. Медіація : підручник. Чернівці : Книги — XXI, 2011. 464 с.
378. Насильство у соціокультурному вимірі сьогодення: стан, причини та механізми подолання : навч.-метод. посіб. / за заг. ред. О. А. Луценко, А. О. Полянничко. Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2016. 296 с.
379. Лесько Н. В. Захист дітей від насильства в освітньому середовищі України. *Jurnalul Juridic National: teorie si practica*. 2017. № 5 (27). С. 65–68.
380. Електронна база Єдиного державного реєстру судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/32231205>.
381. Права дитини в закладах соціальної реабілітації в Україні: спеціальна доповідь з питань реалізації національного превентивного механізму / Уповноважений Верховної Ради України з прав людини : офіційне видання. Київ, 2013. 110 с.
382. Немає шляху додому. Експлуатація та насильство над дітьми в сиротинцях України. *Disability Rights International*. 2015. URL: <http://www.driadvocacy.org/media-gallery/our-reports-publications>.

383. Аналітичний звіт «Життєвий шлях випускників інтернатних закладів, дитячих будинків сімейного типу та прийомних сімей» (за результатами соціологічного опитування) / О. М. Балакірева, І. М. Чернін, О. М. Хмелевська, С. В. Ничипоренко та ін. Київ, 2010. 106 с. URL: http://www.detdom.info/download_files/Finale_report_18_10_2010.pdf.

384. Деякі питання здійснення патронату над дитиною : Постанова Кабінету Міністрів України від 16.03.2017 № 148. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/148-2017-%D0%BF>.

385. Гейткіпінг як нова філософія, концепція та механізм ухвалення рішень в інтересах дітей. *Мир психології*. 2013. 15 янв. URL: http://my-psy.ucoz.ua/publ/gejtkiping_jak_nova_filosofija_koncepcija_ta_mekhanizm_ukhvalennja_rishen_v_interesakh_ditej/1-1-0-180.

386. Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню від 26.11.1987. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_068.

387. Про ратифікацію Європейської конвенції про запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню : Закон України від 24.01.1997 № 33/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 11. Ст. 94.

388. Дотримання прав неповнолітніх, які перебувають у виховних колоніях державної Пенітенціарної служби України : спеціальна доповідь з питань реалізації національного превентивного механізму / Харківський інститут соціальних досліджень. Київ, 2014. URL: <http://khisr.kharkov.ua/files/docs/1419178922.pdf>.

389. Катування та неналежне поводження з дітьми, які перебувають в конфлікті з законом в Україні. *Unicef. Україна*. 2013. URL: https://www.unicef.org/ukraine/B_Zone_v04-.pdf.

390. Антонян Ю. М., Бойко И. Б., Верещагин В. А. Насилие среди осужденных : учеб. пособ. / под ред. Ю. М. Антоняна. Москва : ВНИИ МВД России, 1994. 116 с.

391. Лукашевич С. Ю. Кримінологічна характеристика та попередження злочинності засуджених в місцях позбавлення волі : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2001. 200 с.

392. Удосконалення системи забезпечення прав та можливостей, пов'язаних із реінтеграцією у суспільство неповнолітніх та молоді, які перебувають у місцях позбавлення волі : аналітичний звіт за результатами соціологічного дослідження / авт. кол.: Т. В. Журавель, І. Л. Демченко, О. О. Кочемировська та ін. Київ : Державна пенітенціарна служба України, Всеукр. громад. центр «Волонтер», Представництво Дитячого Фонду ООН (ЮНІСЕФ), 2011. 112 с.

393. Моніторинг незаконного насильства в органах внутрішніх справ України (2004–2015 рр.) / кол. авт. ; Харків. ін-т соц. дослідж., Харків. правознав. група. Харків : Права людини, 2015. 328 с.

394. Діти знаходяться під загрозою через поновлення насильства на сході України. *Unicef.Україна*. 2015. 12 лип. URL: http://www.unicef.org/ukraine/ukr/media_27855.html.

395. Індекс комфортності переселенців: фактор діти, TNS в Україні на замовлення Громадської Ініціативи «Відновлення Донбасу», 2015. URL: http://www.nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2102:pereselentsi-u-novikh-gromadakh&catid=8&Itemid=350.

396. Питання дітей із зони АТО потребують негайного вирішення – Уповноважений Президента з прав дитини. *Офіційне інтернет-представництво Президента України Петра Порошенка*. URL: <https://www.president.gov.ua/news/pitannya-ditej-iz-zoni-ato-potrebuyut-negajnogo-virishennya-34588>.

397. Діти війни (дослідження проблем дитинства в Україні за умов військової агресії) / Український інститут дослідження екстремізму. Київ, 2015. URL: <http://uire.org.ua/wp-content/uploads/2015/06/Diti-viyni---doslidzhennya.pdf>.

398. Это мы не проходили...: как учились дети-переселенцы. *ZN.ua*. 2015. 15 мая. URL: http://gazeta.zn.ua/EDUCATION/eto-my-ne-prohodili-kak-uchilis-deti-pereselency-_.html.

399. Питання діяльності Міністерства з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб : Постанова Кабінету Міністрів України від 20.04.2016 № 299. *Урядовий портал*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npras/248982208>.

400. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення соціального захисту дітей та підтримки сімей з дітьми : Закон України від 26.01.2016 № 936-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 10. Ст. 99.

401. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20.10.2014 № 1706-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 1. Ст. 1.

402. Вдосконалення національного законодавства України стосовно захисту прав людини внутрішньо переміщених осіб. Проект Ради Європи «Посилення захисту прав людини внутрішньо переміщених осіб в Україні». URL: <https://rm.coe.int/1680693ca7>.

403. Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини : Постанова Кабінету Міністрів України від 24.09.2008 № 866. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-%D0%BF/paran523#n523>.

404. Факультативний протокол до Конвенції Організації Об'єднаних Націй про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах від 01.01.2000 № 995_795. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_795.

405. Римський статут Міжнародного Кримінального Суду 17.07.1998 № 995_588. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588

406. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) від 08.06.1977 № 995_199. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199.

407. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II) від 08.06.1977 № 995_200. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200.

408. Конвенція про статус біженців від 28.07.1951 № 995_011. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_011.

409. Протокол щодо статусу біженців від 16.12.1966 № 995_363. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_363.

410. Зубченко С. Діти війни: як Росія залучає українську молодь із тимчасово окупованих територій до терористичної діяльності. *ZN.ua*. 2016. 22 квіт. URL: <http://gazeta.dt.ua/internal/diti-viyni-yak-rosiya-zaluchayeukrayinsku-molod-iz-timchasovo-okupovanih-teritoriydo-teroristichnoyi-diyalnosti.html>.

411. У Донецькій області за співпрацю з терористами «ДНР» у поточному році засуджено 7 неповнолітніх. *Новости Краматорска*. 2016. 24 трав. URL: http://hi.dn.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=66626:---7--&catid=53:regions&Itemid=149.

412. Trafficking in Persons Report (June 2016). URL: www.state.gov/j/tip/

413. The Paris Principles. The principles and guidelines on children associated with armed forces or armed groups. URL: https://childrenandarmedconflict.un.org/publications/ParisPrinciples_EN.pdf.

414. Про ратифікацію Факультативного протоколу до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах : Закон України від 23 червня 2004 № 1845-IV. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_795.

415. Machel G. *The Impact of Armed Conflict on Children*. New York: United Nations. 1996. 96 p. URL: <http://www.essex.ac.uk/armedconV000239.doc>.

416. McConnan I. *Children — Not Soldiers: Guidelines We are children not soldiers*. URL: <https://childrenandarmedconflict.un.org/children-not-soldiers/>.

417. Лесько Н. В. Проблеми захисту дітей від насильства під час воєнних дій та збройних конфліктів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Сер. «Право»*. 2017. № 46. Т. 1. С. 161–164.

418. Лесько Н. В. Загальна характеристика статусу суб'єктів попередження насильства в сім'ї. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Сер. юридична. 2016. № 837. С. 87–91.

419. *Философский энциклопедический словарь* / С. С. Аверинцев, Э. А. Араб-Оглы, Л. Ф. Ильичев и др. 2-е изд. Москва : Сов. энцикл., 1989. 815 с.

420. Якимов А. Ю. Статус субъекта административной юрисдикции. *Государство и право*. 1996. № 8. С. 100–111.

421. Бахрах Д. Н. *Административное право : учеб. для вуз*. Москва : БЕК, 1996. 368 с.

422. Про затвердження Інструкції щодо порядку взаємодії структурних підрозділів, відповідальних за реалізацію державної політики щодо попередження насильства в сім'ї, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та відповідних підрозділів органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї : Наказ Мінсім'ямолодьспорт України, МВС України від 07.09.2009 № 3131/386. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0917-09>.

423. Кузьмінський А. І., Омеляненко В. Л. *Педагогіка у запитаннях і відповідях : навч. посіб.* Київ : Знання, 2006. 311 с.

424. Без ляпасу: як з любов'ю та повагою визначити дитині кордони. *Український фонд «Благополуччя дітей»* : веб-сайт. URL: <http://childfund.org.ua/publications/view/2206>.

425. Діяльність служби дільничних інспекторів міліції щодо профілактики насильства над дітьми й дорослими членами сім'ї: навч.-метод. посіб. / А. Б. Блага, Т. В. Журавель, Д. Г. Заброда, Н. Е. Мілорадова ; за ред. Г. О. Хрислової. Київ : ВПК «Обнова», 2012. 140 с.

426. Ефективне запобігання та реагування на випадки насильства в сім'ї : метод. посіб. для тренерів з проведення тренінгів для дільничних інспекторів міліції / за заг. ред. С. О. Павлиш, Г. О. Хрислової. Запоріжжя : Друкарський світ, 2010. 364 с.

427. Негодченко О. В. Забезпечення прав і свобод людини органами внутрішніх справ України : монографія. Дніпропетровськ : Поліграфіст, 2002. 416 с.

428. Соціальний контроль. *Вікіпедія*. URL: http://uk.wikipedia.org/wiki/Соціальний_контроль.

429. Про Положення про Міністерство соціальної політики України: Указ Президента України від 6 квітня 2011 № 389/2011. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/389/2011>.

430. Про затвердження Положення про Міністерство соціальної політики України : Постанова Кабінету Міністрів України від 17.06.2015 № 423. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/423-2015-%D0%BF>.

431. Про затвердження типових положень про службу у справах дітей : Постанова Кабінету Міністрів України від 30.08.2007. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=1068-2007-%EF>.

432. Про єдину електронну систему обліку дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей, які опинились у складних життєвих обставинах, та осіб, які бажають взяти їх на виховання : Наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту від 18 листопада 2008. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1200-08>.

433. Про затвердження Порядку ведення особової справи дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування, та форми індивідуального плану соціального захисту дитини, яка опинилася у складних життєвих обставинах, дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування : Наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту від 18.11.2008 № 4591. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v4591643-08>.

434. Орлов П. І., Мартиненко О. А. Профілактика правопорушень, що скоюються неповнолітніми : навч.-метод. посіб. Харків : Нац. ун-т внутр. справ, 2002. 48 с.

435. Лесько Н. В. Служба у справах дітей як суб'єкт захисту дітей від насильства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Сер. «Право»*. 2017. № 45. Т. 2. С. 26–29.

436. Положенням про Департамент превентивної діяльності Національної поліції України : Наказ Національної поліції України від 27.11.2015 № 123. URL: <http://old.npu.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/2162814>.

437. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40–41. Ст. 379.

438. Про затвердження Інструкції з організації діяльності дільничних офіцерів поліції : Наказ МВС України від 28.07.2017 № 650. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1041-17>.

439. Про затвердження Положення про порядок роботи зі зверненнями громадян і організації їх особистого прийому в системі Міністерства внутрішніх

справ України: Наказ МВС України від 10.10.2004 № 1177. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1361-04>.

440. Про затвердження Інструкції з оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення: Наказ МВС України від 06.11.2015 № 1376. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1496-15>.

441. Про організацію діяльності приймальників-розподільників для дітей органів Національної поліції України: Наказ МВС України від 03.07.2017 № 560. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0926-17>.

442. Інформаційний бюлетень про реформу органів правопорядку в Україні. 2017. Червень-серпень. № 2. URL: http://umdp1.info/police-experts.info/wp-content/uploads/2017/09/Digest_2_ua_web.pdf.

443. Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України: Наказ МВС України від 19.12.2017 № 1044. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/ru/z0686-18/conv>.

444. Про затвердження форми звітності № 1-НС «Звіт про стан протидії насильству в сім'ї» (квартальна): Наказ Міністерства внутрішніх справ від 08.09.2009 № 388. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0388320-09>.

445. Розробка системи моніторингу та оцінювання діяльності поліцейської мережі протидії домашньому насильству (Поліна): звіт за результатами наукової роботи / Український центр соціальних реформ. Київ, 2017.

446. Дослідження громадської думки щодо реагування правоохоронних органів на випадки домашнього насильства. URL: <https://docs.google.com/forms/d/13fdPsG9gAlAMJ-7gjoZkhj1rUkF1CgRSq1YS9ZKqZWc/edit?ts=599ab6b9>.

447. Про затвердження Плану заходів МОН з виконання Плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.11.2015 № 1393-р. *Урядовий портал*. URL: <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=24874067> 9.

448. Про апробацію експериментальної моделі співпраці навчальних закладів і поліції «Шкільний офіцер поліції : лист Міністерства освіти і науки України від 27.05.2016 № 2/2-14-966-16. URL: <https://drive.google.com/file/d/0B3m2TqBM0APKM3ZNQlpsem1sV3M/view>.

449. Кратінов А. В. Особливості та проблеми організації профілактичної роботи органів внутрішніх справа з неповнолітніми на сучасному етапі. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності* : зб. наук. праць. 2006. № 3. С. 182–190.

450. Федоренко О. І. Система підготовки майбутніх правоохоронців до соціальної та виховної роботи з підлітками : монографія. Харків : Нове слово, 2007. 330 с.

451. Ковальова О. В. Діяльність служби дільничних інспекторів міліції щодо попередження насильства в сім'ї : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2008. 238 с.

452. Кравчук О. О. Напрямки діяльності підрозділів правоохоронних органів по взаємовідносинах із засобами масової інформації. *Право і Безпека*. 2005. № 1. С. 70–74.

453. Громадська думка про роботу поліції Львівського регіону : аналітичний звіт за результатами соціологічного дослідження. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, Харків. ін-т соц. дослідж., 2007. 52 с.

454. Міліція Львівщини очима громадян та працівників ОВС: результати соціологічного дослідження (виконано в рамках експерименту з реформування міліції Львівщини). Львів ; Київ ; Харків, 2014. URL: <http://khisr.kharkov.ua/files/docs/1419177815.pdf>.

455. Боднар В. Є. Психологічні засади діяльності дільничного інспектора міліції з профілактики насильства у сім'ї : дис. ... канд. психол. наук: 19.00.06. / Київ. нац. ун-т внутр. справ. Київ, 2006. 182 с.

456. Лесько Н. В. Функції уповноважених підрозділів органів Національної поліції у сфері захисту дітей від насильства. *Право. ua*. 2017. № 2. С. 75–79.

457. Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>.

458. Концепція розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні : Указ Президента України від 24.05.2011 № 597/2011. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/597/2011>.

459. Не на часі: чому дитяча політика України суперечить курсу на ЄС. *Європейська правда*. 2018. 1 черв. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/experts/2018/06/1/7082440>.

460. Аналітична довідка за результатами опитування дітей віком 10–17 років у межах проекту «Права дітей в Україні: реалії та виклики після 20 років незалежності». *Український фонд «Благополуччя дітей» : веб-сайт*. URL: http://childfund.org.ua/Uploads/Files/docs/research_children.pdf.

461. Лист-відповідь Адміністрації Президента України на запит на отримання публічної інформації (вх. № 379 від 19 лютого 2018 р.).

462. Опацький Р. М. Уповноважений Президента України з прав дитини: шляхи удосконалення. *Юридична наука*. 2012. № 4. С. 19–24.

463. Лесько Н. В. Загальна характеристика правового статусу Уповноваженого Президента України з прав дитини. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Сер. юридична. 2015. № 827. С. 74–78.

464. Радзієвська О. Г. Правові засади протидії негативним інформаційним впливам на дітей в Україні : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2018. 260 с.

465. Про затвердження Загального положення про центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді : Постанова Кабінету Міністрів України від 01.08.2013 № 573. *База даних «Законодавство України» / ВР України.* URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/573-2013-%D0%BF>.

466. Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю : Закон України від 21.06.2001 № 2558-III. *Відомості Верховної Ради України.* 2001. № 42. Ст. 213.

467. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання прав і свобод людини і громадянина в Україні 2016 р. *Веб-сайт Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.* URL: <http://www.ombudsman.gov.ua/ua/page/secretariat/docs/presentations/&page=3>.

468. Про Типове положення про притулки для дітей : Постанова Кабінету Міністрів України від 09.06.1997 № 565. *База даних «Законодавство України» / ВР України.* URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/565-97-п>.

469. Ершова Л. Н. Роль приюта для несоввершеннолетних в осуществлении социальной защиты детей, оказавшихся в сложных жизненных условиях. *Закон і підліток* : матеріали обл. наук.-практ. конф. (м. Донецьк, 27 жовт. 2000 р.) / гол. ред. Ю. Л. Титаренко. Донецьк : ДІВС, 2001. С. 84–86.

470. Про затвердження Типового положення про центр соціально-психологічної реабілітації дітей : Постанова Кабінету Міністрів України від 28.01.2004 № 87. *База даних «Законодавство України» / ВР України.* URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2004-%D0%BF>.

471. Про затвердження Типового положення про соціально-реабілітаційний центр (дитяче містечко) : Постанова Кабінету Міністрів України від 27.12.2005 № 1291. *База даних «Законодавство України» / ВР України.* URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1291-2005-п>.

472. Про затвердження типових положень про заклади соціальної підтримки сімей, дітей та молоді : Постанова Кабінету Міністрів України від 04.10.2017 № 741. *База даних «Законодавство України» / ВР України.* URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/741-2017-%D0%BF>.

473. Деякі питання діяльності територіальних центрів соціального обслуговування (надання соціальних послуг): Постанова Кабінету Міністрів України від 29.12.2009 № 1417. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL:<http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1417-2009-%D0%BF>.

474. Запобігання торгівлі людьми: навч.-метод. посіб. / К. Б. Левченко, О. А. Удалова, І. М. Трубавіна та ін.; за заг. ред. К. Б. Левченко та О. А. Удалової. Київ: Міленіум, 2004. 180 с.

475. Крестовська Н. М. Доктрини ювенального права. *Наукові праці Одеської національної юридичної академії*. Одеса: Юрид. л-ра, 2008. Т. VII. С. 74–82.

476. Пушкарева Н. Л. Мать и материнство на Руси X–XVII вв. *Человек в кругу семьи. Очерки по истории частной жизни в Европе до начала Нового времени* / под ред. Ю. Л. Бессмертного. Москва: РГГУ, 1996. С. 311–347.

477. Van Bueren G. The International Law on the Rights of the Child. The Hague: Kluwer Law International, 1998. 435 p.

478. Стан системи попередження насильства в сім'ї в Україні: правові, соціальні, психологічні та медичні аспекти / В. М. Бондаровська, О. О. Кочемировська, Г. М. Лактіонова та ін.; за заг. ред. О. О. Кочемировської. Київ: Клименко Ю. Я., 2010. 372 с.

479. Соціальна і корекційна робота з особами, які вчинили насильство в сім'ї: навч.-метод. посіб.: у 2 т. / за заг. ред. О. М. Бандурки, К. Б. Левченко, І. М. Трубавіної. Київ: Україна, 2013. Т. I. 136 с.

480. Добсон Дж. Непослушний ребенок. Москва: Педагогика, 1992. 252 с.

481. Мазніченко Д. О. Аналіз досвіду адміністративної діяльності поліції ряду країн-членів Європейського Союзу у сфері захисту дітей від насильства та умови його використання в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. Т. 3, вип. 2. С. 122–126.

482. Квашиш В. Е. Зарубежное законодательство и практика защиты жертв домашнего насилия. Москва: Юрид. л-ра, 1999. 284 с.

483. Джилліген Дж. Запобігання насильству / пер. з англ. В. В. Штенгелов. Київ : Сфера, 2004. 168 с.
484. Kodeks karny. URL: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19970880553+2014%2401%2427&>.
485. Ustawa o zmianie ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie oraz niektórych innych ustaw weszła w życie dnia 1 sierpnia 2010 r. URL: <http://www.mpips.gov.pl/przemoc>.
486. Міжнародний досвід попередження та протидії домашньому насильству : монографія / А.О. Галай, В.О. Галай, Л.О. Головка та ін. Київ: КНТ, 2014. 160 с.
487. Насильство в сім'ї та діяльність органів внутрішніх справ щодо його подолання : навч.-метод. посіб. для курс. вищ. навч. закл. МВС України / А. В. Запорожцев, А. В. Лабунь, Д. Г. Заброта та ін. Київ, 2012. 246 с.
488. Sheppard A Child Soldiers: Is the Optional Protocol Evidence of an Emerging Straight — 18 Consensus? *The International Journal of children's Rights*. 2000. Vol. 8/1. P. 37–70.
489. Запобігання домашньому насильству : метод. посіб. для працівн. міліції / Т. О. Проценко, О. І. Логвиненко, І. П. Багаденко та ін. Київ : ДНДІ МВС України, 2009. 231 с.
490. Кочемировська О. О., Христова Г. О. Стандарти надання соціальних послуг особам, які постраждали від насильства в сім'ї: міжнародний досвід та рекомендації для України / наук. ред. О. О. Кочемировська; заг. ред. С. О. Павлиш. Київ; Запоріжжя : Друкарський світ, 2011. 228 с.
491. Дамирли М. А., Анцупова Т. А. Право Совета Европы: схемы, таблицы, определения и комментарии : учеб. пособ. Изд. 2-е, изм. Одеса : Феникс. 2008. 284 с.
492. Доклад Генерального секретаря Организации Объединенных Наций «О состоянии Конвенции о правах ребенка» от 24 августа 2017 г. URL: <http://www.refworld.org/cgi bin/texis/vtx/rwmain/opendocpdf.pdf?reldoc=y&docid=59cbab794>.

493. Лесько Н. В. Досвід зарубіжних країн у сфері захисту дітей від насильства. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. «Юридичні науки»*. 2017. № 4. Т. 2. С. 20–23.

494. Концептуальні засади реформування інституту адміністративної відповідальності в Україні у контексті забезпечення прав і свобод громадян : наукова доповідь підготовлена д. ю. н., проф. Андрійко О. Ф., д. ю. н., проф. Лук'янцем Д. М., к. ю. н. Банчуком О. А., за участю к. ю. н. Нагребельного В. П., к. ю. н. Кисіль Л. Є. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького Нац. акад. наук України, 2016. 44 с.

495. Стретович С. М. Сімейне право: Суспільними зусиллями. *Український юрист : журнал*. 2018. № 1/2. URL: <http://jurist.ua/?article/1477>.

496. Відповідальність за насильство в сім'ї. *Судова влада України*. 2015. 1 верес. URL: <https://cv.court.gov.ua/tu26/60/202637/>.

497. Судовий розгляд справ, пов'язаних з вчиненням насильства в сім'ї в Україні: проблеми відповідності міжнародним стандартам та шляхи вдосконалення : наук.-практ. посіб. / М. В. Євсюкова, Г. О. Христова, О. А. Шаповалова та ін. ; за заг. ред. О. А. Шаповалової, С. О. Павлиш. Київ : Компанія «Ваїте», 2011. 196 с.

498. Вересов В. М. Адміністративна відповідальність за насильство в сім'ї: проблеми вдосконалення законодавства. *Права людини в діяльності органів внутрішніх справ України* : матеріали наук.-практ. конф. (м. Київ, 11–13 трав. 2006 р.). Київ : Титул, 2006. С. 144–146.

499. Електронна база Єдиного державного реєстру судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/77973905>.

500. Простибоженко О. С. Заборонний і обмежувальний приписи: нові підходи у протидії домашньому насильству. *Ліга.Закон*. 2017. 14 груд. URL: <http://jurliga.ligazakon.ua/news/2017/12/18/167142.htm>.

501. Лесько Н. В. До питання вдосконалення адміністративної відповідальності за вчинення насильства у сім'ї. *Журнал східноєвропейського права*. 2016. № 26. С. 65–70. URL: http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2016/04/lesko_26.pdf.
502. Шмідт Е., Коен Дж. Новий цифровий світ. Львів : Літопис, 2015. 368 с.
503. Нагаев В. В. Эротика и порнография. Критерии различий. Проблемы правовой оценки и экспертизы : монография. Москва : ЮНИТИ-ДАНА : Закон и право, 2009. 336 с.
504. Ожйова О. М. Шкільне насильство: сутність, види, профілактика : дис. ... канд. соціол. наук: 22.00.04. Харків, 2011. 229 с.
505. Оніщенко Н. М., Сунегін С. О. Права і свободи дитини в умовах конвергенції правових систем: українські реалії та перспективи їх удосконалення. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. № 12. С. 83–89.
506. Василевич В. В. Зарубіжний досвід кримінологічної політики захисту прав потерпілих від поширення дитячої порнографії у мережі Інтернет. *Часопис Академії адвокатури України*. 2013. № 3. URL: <http://e-pub.aau.edu.ua/index.php/chasopys/article/view/711/715>.
507. Чачанидзе І. Інтернет: правила безпеки. *Obozrevatel*. 2012. 13 янв. URL: https://www.obozrevatel.com/mamaclub/detskaya-bezopasnost/user_material/internet_pravila_bezopasnosti-2129.html.
508. Діти в Інтернеті: як навчити безпеці у віртуальному світі : посіб. для батьків / І. В. Литовченко, С. М. Максименко, С. І. Болтівець та ін. Київ : Видавничий будинок «Аванпост-Прим», 2010. 48 с.
509. Веселуха В. В. Значення віктимологічної профілактики в системі запобігання злочинам. *Право України*. 1999. № 10. С. 67–73.
510. Юрченко О. Ю. Проблеми безпеки дітей в соціальних мережах та Інтернеті (віктимологічний аспект). *Порівняльно-аналітичне право : електронне фахове наукове видання*. 2013. № 3–1. С. 336–338.

511. Лисенко О. О. Правовий захист суспільства від шкідливої інформації : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2011. 226 с.
512. Про друковані засоби масової інформації в Україні : Закон України від 16.11.1992 № 2782-12. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2782-12>.
513. Про телебачення і радіомовлення : Закон України від 21.12.1993 № 3759-ХІІ. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3759-12>.
514. Припхан І. І. Конституційно-правові засади захисту суспільної моралі : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2011. 221 с.
515. Красноступ Г. Правове регулювання «Інтернет-засобів масової інформації». *Веб-сайт Міністерства юстиції України*. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_24640.
516. Про недержавне пенсійне забезпечення : Закон України від 09.07.2003 № 1057-ІV. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1057-15>.
517. Положення про порядок акредитації журналістів і технічних працівників засобів масової інформації при Верховній Раді України: Постанова Верховної Ради України 01.07.2014 № 1549-VII. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1549-18>.
518. Про інформацію : Закону України від 02.10.1992 № 2657-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 48. Ст. 650.
519. Чабаненко М. Коли спроможемося навести лад в інтернеті? *Телекритика*. URL: <http://ua.telekritika.ua/view/2009-02-13/43750>.
520. Кастельс М. Інтернет-галактика. Міркування щодо Інтернету, бізнесу і суспільства / наук. ред. В. В. Лях ; пер. з англ. Е. Г. Ганиш, А. Б. Волкова. Київ : Ваклер, 2007. 304 с.

521. Про показ насильства електронними ЗМІ : Рекомендація N R (97) 19 Комітету міністрів Ради Європи від 30.10.1997. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_735.
522. Інсейф. *Вікіпедія*. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%86%D0%BD%D1%81%D0%B5%D0%B9%D1%84>.
523. ІТ-право: теорія та практика : навч. посіб. / авт. кол. ; за ред. Є. О. Харитонова, О. І. Харитонової. Одеса : Фенікс, 2017. 472 с.
524. Лесько Н. В. Правове регулювання захисту дітей від негативного впливу Інтернету. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Сер. юридична*. 2016. № 850. С. 49–53.
525. Ортинська Н. В. Правовий статус неповнолітніх: теоретико-правове дослідження : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / Нац. ун-т «Львівська політехніка». Львів, 2017. 524 с.
526. Кузьменко В. У., Гнетецька О. П. Особливості інтернет-консультування з питань прояву агресивності підлітків. *Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент*. 2012. Вип. 9. С. 245–252.
527. Е-майбутнє та інформаційне право / В. М. Брижко, М. Я. Швець, В. С. Цимбалюк та ін. ; за ред. М. Я. Швеця. 2-ге вид., допов. Київ : НДЦПІ АПрН України, 2006. 302 с.
528. Лесько Н. В. Насильство щодо дітей в глобальній мережі Інтернет. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. № 3 (18). С. 73–76.
529. Основи ІТ-права : навч. посіб / Т. Б. Бачинський, Р. І. Радейко, О. І. Харитонова та ін.; за заг. ред. Т. В. Бачинського. 2-ге вид., допов. і перероб. Київ : Юрінком Інтер, 2017. 208 с.
530. Harvard professors warn 'privacy is dead' and predict mosquito-sized robots that steal samples of your DNA. URL: <http://www.dailymail.co.uk/sciencetech/article-2921758/Privacy-dead-Harvard-professors-tell-Davos-forum.html>.
531. Шмідт Е., Розенберг Дж. Як працює Google / пер. з англ. Ю. Гордієнка. Київ : КМ-Букс, 2016. 304 с.

532. Учение: в несчастливом детстве виноваты соцсети. *Аистенок: семейный журнал*. 2017. 12 апреля. URL: http://www.aistenok.ru/news_detail.php?ID=71007.

533. Радейко Р. І. Соціальні мережі як об'єкт правового регулювання. *ІТ-право: проблеми і перспективи розвитку в Україні* : зб. матеріалів наук.-практ. конф. Львів: НУ «Львівська політехніка», 2016. С. 133–136.

534. Найбільші світові інтернет-компанії опублікували новий етичний кодекс. *УНІАН*. 2016. 1 черв. URL: <https://religions.unian.ua/religionsworld/1363034-naubilshi-svitovi-internet-kompaniji-opublikovali-noviy-etichniy-kodeks.html>.

535. Спеціальний доповідач ООН з питань свободи переконань та вільного вираження поглядів, А/69/335, жовтень 2014 р. URL: <https://www.crin.org/en/library/publications/freedom-expression-child-rightsfocused-report-un-special-rapporteur-freedom>.

536. Пояснювальний звіт Рада Європи до Протоколу № 15, який вносить зміни до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. URL: http://www.echr.coe.int/Documents/Protocol_15_explanatory_report_ENG.pdf.

537. Perrin V. the United Kingdom decision of 18.10.2005 No. 5446/03. URL: <http://freecases.eu/Doc/CourtAct/4554755>.

538. K. U. v. Finland (2 December 2008), No. 2872/02, § 41-50. URL: <https://www.juridice.ro/wp-content/uploads/2016/07/K.U.-v.-FINLAND-en.pdf>.

539. Бенедек В., Кеттеман М. Свобода вираження поглядів та Інтернет. Видавництво Ради Європи, 2013. URL: <https://rm.coe.int/168059936a>.

540. Ortynska N. Dangerous factors for minors in the modern Internet space. *Visegrad journal on human rights*. 2017. No. 2. P. 1. P. 157–161.

541. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 27 січня 2016 року «Про Стратегію кібербезпеки України»: Указ Президента України від 15.03.2016 № 96/2016. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/card/96/2016>.

542. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 10.07.2017 року «Про стан виконання рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року «Про загрози кібербезпеці держави та невідкладні заходи з їх нейтралізації», введеного в дію Указом Президента України від 13 лютого 2017 року № 32» : Указ Президента України від 30.08.2017 № 254/2017. *База даних «Законодавство України» / ВР України.* URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254/2017>.

543. Актуальні проблеми цивілістики у цифрову добу: онлайніві соціальні мережі: монографія / за ред. Є. О. Харитонова, О. І. Харитоновой; уклад. Б. В. Фасій. Одеса: Юридична література, 2018. 176 с.

544. Найдьонова Л. А. Кібербуллінг або агресія в інтернеті: способи розпізнання і захист дитини : метод. рек. Вид. 4. Київ, 2011. 34 с.

545. Стоєцький О. В. Адміністративна відповідальність за правопорушення у сфері інформаційної безпеки України : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Держ. вищ. навч. закл. «Запоріж. нац. ун-т» М-ва освіти і науки, молоді та спорту України. Запоріжжя, 2013. 197 с.

546. Найдьонова Л. А. Агресивний кібер-простір чи агресивні користувачі? — психологічні засади додання кібер-буллінгу. *Психологічні перспективи. Спеціальний випуск. Проблеми кіберагресії.* 2012. Т. 2. С. 83–92.

547. Фадєєва М. В. Структура психологічної готовності вчителя до надання психологічної допомоги дитині — жертві кібербуллінгу. *Проблеми сучасної педагогічної освіти. Сер.: Педагогіка і психологія :* зб. ст. Ялта : РВВ КГУ, 2013. Вип. 39, ч. 1. С. 21–27.

548. Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із захистом прав інтелектуальної власності : Постанова Пленуму Вищого господарського суду України від 17.10.2012 № 12. *Вісник господарського судочинства.* 2012. № 6. С. 57.

549. Електронна база Єдиного державного реєстру судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/29649736>.

550. Про затвердження Положення про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів : Наказ Міністерства юстиції України від 03.03.2015 № 301/5. *Офіційний вісник України*. 2015. № 17. Ст. 468.

551. Зеров К. Фіксація змісту веб-сторінки в мережі Інтернет як елемент здійснення права на захист авторських прав. SlideShare. 2015. 3 верес. URL: <https://www.slideshare.net/Comedianua/ss-52384389>.

552. Стоп шкільний терор. Особливості цькування у дитячому віці. Профілактика та протистояння булінгу / Український інститут дослідження екстремізму. Київ, 2017. URL: <http://uire.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/Doslidzhennya-bulning.pdf>.

553. Дроздов О.Ю. Соціально-психологічні фактори динаміки агресивної поведінки молоді: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.05. Чернігів, 2003. 225 с.

554. Найдьонова Л.А. Медіабезпорадність як ресурсна дезорієнтованість в поствіртуальному світі. *Людина в світі інформації*: зб. наук. пр. Київ: Вид-во Ін-ту журналістики КНУ імені Тараса Шевченка, 2008. С. 9–13.

555. Пацлаф Р. Застивший взгляд: физиологическое воздействие телевидения на развитие детей. Москва: *Evidentis*, 2003. 224 с.

556. Петрунько О. В. Діти і медіа: соціалізація в агресивному медіа середовищі : монографія. Полтава: НВП «Укрпромторгсервіс», 2010. 480 с.

557. Потятиник Б.В. Медіа: ключі до розуміння. Серія: Медіакритика. Львів: ПАІС, 2004. 312 с.

558. Федоров А.В. Насилие на экране и российская молодежь. *Вестник Российского гуманитарного научного фонда*. 2001. № 1. С. 131–145.

559. Фролов П.Д. Критерії експертної оцінки впливу інформації з елементами насильства, жахів та порнографії на дитячу, підліткову і юнацьку психіку. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*: зб. статей. Київ: ТОВ «Міленіум», 2003. Вип. 7 (10). С. 162–173.

560. Янг К. Диагноз – Интернет-зависимость. *Мир Интернет*. 2000. № 2. С. 24–29.

561. Балла О. Человек Возможный. *Первое сентября*. 2002. № 20. С. 5.

562. Телебачення без кордонів: Директива Європейського Союзу від 1989 р. URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Телебачення_без_кордонів_\(директива\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Телебачення_без_кордонів_(директива)).

563. Міжнародна конвенція про припинення обігу порнографічних видань та торгівлі ними від 12.09.1923 р. № 995_592. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_592.

564. Угода стосовно припинення обігу порнографічних видань від 4.05.1910. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_591.

565. Протокол про змінення Договору про боротьбу з розповсюдженням порнографічних видань від 4.05.1910. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_593/sp:max10.

566. Європейська конвенція про транскордонне телебачення від 05.05.1989. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_444.

567. Андрійко О. Ф. Організаційно-правові проблеми державного контролю у сфері виконавчої влади : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Київ, 1999. 38 с.

568. Про порушення прав дітей в інформаційному просторі : лист Міністерства соціальної політики України від 14.12.2015 № 6488/0/10/ 15/57. URL: <https://www.msp.gov.ua/timeline/Normativnopravovi-akti.html>.

569. Франк Л. В. Виктимология и виктимность. Об одном новом направлении в теории и практике борьбы с преступностью : учеб. пособ. Душамбе : Ирфон, 1972. 113 с.

570. Левицька Л. В., Самілик Г. М. Кримінологічні проблеми запобігання насильницьким злочинам щодо неповнолітніх : монографія. Ірпінь : Національна академія ДПС України, 2006. 182 с.

571. Кримінологія / под ред. В. Д. Малкова. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Юстицинформ, 2006. 528 с.

572. Туляков В. А. Виктимология (социальные и криминологические проблемы). Одесса : Юрид. л-ра, 2000. 336 с.
573. Холыст Б. Факторы, формирующие виктимность. *Вопросы борьбы с преступностью*. Москва : Юрид. лит., 1984. Вып. 41. С. 73–77.
574. Мойсеєва О. Є. Віктимність неповнолітніх як психолого-правова проблема. *Право України*. 2000. № 7. С. 99–100.
575. Серых А. Б. Психологические особенности виктимизации детей младшего школьного возраста. *Социально-политические и правовые проблемы развития общества*. Київ : Изд-во КГУ., 2001. С. 12.
576. Лихачева О. В. Виктимологический аспект профилактики насильственных преступлений, совершаемых в сфере семейных отношений. *«Черные дыры» в российском законодательстве*. 2006. № 2. С. 409–412.
577. Лактионова Т. В. Основы виктимологической профилактики разбоев и грабежей. *Российский следователь*. 2005. № 4. С. 27–32.
578. Берковиц Л. Агрессия: причины, последствия и контроль. Санкт-Петербург : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2001. 512 с.
579. Школа выживания (обеспечение безопасности жизнедеятельности) / авт. кол. под рук. С. И. Самыгина. Ростов-на-Дону : Феникс, 1996. 640 с.
580. Дудченко В. С. Ненасилья як духовний фактор соціокультурного розвитку людства: соціально-філософський аналіз : монографія. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. Івана Огієнка, 2010. 160 с.
581. Ганді М. Педагогіка ненасильства / пер. з англ., вст. нарис та упоряд. В. А. Василенка. Вид. 2-ге, допов. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2016. 400 с.
582. Кинг М. Л. Паломничество к ненасилию. Этическая мысль / общ. ред. А. А. Гусейнова. Москва : Республика, 1992. С. 168–181.
583. Ганди М. Моя вера в насилие. *Вопросы философии*. 1992. № 3. С. 65–66.
584. Кривачук Л. Ф. Ефективність державного управління охороною дитинства: інноваційно-технологічні та кадрові чинники. *Ефективність державного управління*. 2012. Вип. 30. С. 197–204.

585. Афанасьев В. Г. Человек в управление обществом. Москва : Политиздат, 1977. 382 с.
586. Державне управління : навч. посіб. / А. Ф. Мельник, О. Ю. Оболенський, А. Ю. Васіна та ін. ; за заг. ред. А. Ф. Мельник. 2-ге вид., виправл. і допов. Київ : Знання, 2004. 342 с.
587. Бакуменко В. Д. Формування державно-управлінських рішень: проблеми теорії, методології, практики : монографія. Київ : УАДУ, 2000. 328 с.
588. Державне управління: основи теорії, історія і практика : навч. посіб. / В. Д. Бакуменко, П. І. Надолішній, М. М. Іжа та ін. ; за заг. ред. П. І. Надолішнього, В. Д. Бакуменка. Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2009. 394 с.
589. Комар Ю. М. Формування професійних ознак державних управлінців в процесі їх підготовки. *Збірник наукових праць Донецького державного університету управління*. Сер. Державне управління. Донецьк : Дон ДУУ, 2005. Т. VI, вип. 59. С. 122–128.
590. Горбатенко В. П. Конституційні засади проведення адміністративної реформи в Україні та удосконалення системи органів виконавчої влади. *Юридична Україна*. 2003. № 3. С. 59–62.
591. Тертичка В. В. Державна політика: аналіз та здійснення в Україні. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. 750 с.
592. Арістова І. В. Інформаційний підхід до вирішення проблем транснаціональної злочинності органами внутрішніх справ України. *Вісник УВС*. Харків, 2000. № 11. С. 43–48.
593. Альтернативний звіт про реалізацію Україною положень Конвенції ООН про права дитини 2002–2008 рр. Київ, 2009. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/report-ukr.pdf>.
594. Шмарион П. В. Криминологическая характеристика и предупреждение насильственных преступлений, совершаемых в семье в отношении несовершеннолетних : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Тамбов, 2010. 285 с.

595. Вінгловська О. І. Імплементация міжнародних стандартів прав дитини в національному законодавстві України : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2000. 216 с.
596. Колпакова Л. А. Насилие в семье: виктимологический аспект, дифференциация ответственности и вопросы законодательной техники : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Казань, 2007. 26 с.
597. Тильчик О.В., Мердова О.М. Розбудова діяльності державних органів щодо забезпечення та захисту прав дітей: організаційно-правовий аспект. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Серія Юридичні науки*, 2018. Випуск 7. С. 112–119.
598. Щедрин Н. В. Основы общей теории предупреждения преступности : учеб. пособ. Красноярск : Краснояр. гос. ун-т, 1999. 58 с.
599. Лесько Н. В. Проблеми правового регулювання профілактики правопорушень в Україні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2014. № 807. С 231–235.
600. Jacobs S. Women say their abusers had badges. *Boston Globe*. 1994. 3 July.
601. Мінсоцполітики: Ратифікація Стамбульської Конвенції є частиною міжнародних зобов'язань України. *Урядовий портал*. 2014. 14 листоп. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/247752814>.
602. Чому в Україні бояться слова «гендер»? *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/details/28764912.html>.
603. Костенко О. М. Культура і закон — у протидії злу : монографія. Київ : Атіка, 2008. 352 с.
604. Правове виховання в сучасній Україні : монографія / А. П. Гетьман, Л. М. Герасіна, О. Г. Данильян та ін. ; за ред. В. Я. Тація, А. П. Гетьмана, О. Г. Данильяна. Харків : Право, 2010. 368 с.
605. Теория государства и права : учебник / В. М. Баранов, В. П. Сальников и др. ; под ред. В. К. Бабаева. Москва : Юристь, 2002. 592 с.

606. Національна програма правової освіти населення від 18.10.2001 № 992/2001. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/992/2001>.

607. Про Стратегію національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 роки : Указ Президента України від 13.10.2015 № 580/2015. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/580/2015>.

608. Національно-патріотичне виховання дітей і молоді / Н. М. Богомолова, О. В. Князева, М. Г. Коротюк, Л. Л. Лісний, М. М. Мальований, С. В. Петков, А. В. Побужанська, О. Л. Притула ; за заг. ред. С. В. Петкова. Київ : ОВК, 2016. 148 с.

609. Лесько Н. В. Правове виховання дітей — важливий напрям профілактики правопорушень. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Юридичні науки. 2014. № 810. С. 33–37.

610. Бандурка А. М., Бандурка А. А. Зарубежная криминология: история и современность. Харьков, 2005. 391 с.

611. Juvenile Justice. A Guide to Practice and Theory / Steven M. Cox, John J. Conrad Browne. Benchmark Publisher, 1996. 296 p.

612. The Oxford companion to the Supreme Court of the US. Oxford US., 1996. 1238 p.

613. Cavenagh W. E. Juvenile Court, the Child and the Law. Harmondsworth, Middlesex : Penguin books, 1976. 718 p.

614. Максимов С. І. Методологічні основи правового виховання. *Вісн. Нац. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого. Сер.: Філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2010. № 6. С. 53–63.

615. Рабінович П. М., Бачинський Т. В. Формування основ правового світогляду, правової свідомості та правової культури шкільної молоді : (теоретико- й соціолого-правове дослідження). Львів : Медицина і право, 2015. 222 с.

616. Подберезський М. К., Безбородий В. О. Формування правової культури: теоретичні та методичні основи : монографія. Мукачево : Елара, 1999. 216 с.

617. Твердохліб Л. В. Формування правової культури старшокласників у навчальних закладах нового типу : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Луган. держ. педаг. ун-т ім. Т. Шевченка. Луганськ, 1999. 243 с.

618. Лесько Н. В. Правове виховання — важливий напрям державної політики захисту дітей від насильства. *Evropský politický a právní diskurz*. 2018. № 5. Вип. 1. С. 187–191 (Česká republika).

ДОДАТКИ

РЕЗУЛЬТАТИ СОЦІОЛОГІЧНОГО ОПИТУВАННЯ

Табл. 1.1

**Результати соціологічного опитування працівників Національної поліції
України стосовно вивчення сучасного стану державної політики у сфері
захисту дітей від насильства та інших протиправних дій**

№ з/п	Запитання	Варіанти відповіді	Частка, %
1.	Чи маєте Ви дітей?	так	34
		ні	66
2.	Чи застосовуєте Ви будь-який вид насильства під час виховання власних дітей?	так	0
		якщо дитина на це заслуговує, погано себе поводить	0
		лише психологічне	2
		ні	98
		свій варіант	0
3.	На Ваш погляд, чи можливим є фізичне покарання дитини батьками?	так, звісно	0
		ні	63
		в деяких випадках воно необхідне	27
4.	Як Ви вважаєте, чи є насильство щодо дітей поширеним явищем?	так, по всьому світі	49
		так, особливо в Україні	51
5.	Чи вважаєте Ви проблему насильства щодо дітей актуальною та такою, що потребує глибокого аналізу?	так	72
		ні	28
		так, але є більш актуальні проблеми, наприклад	0
6.	Звідки Ви знаєте про наявність проблеми насильства щодо дітей в Україні?	з телебачення; з газет	100
		на роботі	0
		від рідних;	0
		з власного життєвого досвіду	0
		не вважаю, що в Україні	0

		існує така проблема, як насильство щодо дітей	
7.	Чи згодні Ви з тезою, що в умовах сьогодення в Україні правовий захист дитини від різних форм насильницької поведінки недостатній і терміново потребує вдосконалення?	так	76
		ні	24
		свій варіант	0
8.	Чи відомі Вам випадки самогубства, що сталося внаслідок насильства щодо дитини?	так	43
		ні	57
		свій варіант	0
9.	Чи погоджуєтесь Ви із твердженням, що випадки насильства щодо дітей часто намагаються приховувати?	так	36
		ні	44
		свій варіант	0
10.	Як Ви вважаєте, чи готове наше суспільство сьогодні сприймати насильство щодо дітей не як «сімейну справу», а як будь-який інший злочин, скоєний у суспільстві?	так	10
		ні	90
		свій варіант	0
11.	Чи вважаєте Ви насильство таким явищем, в яке не варто втручатися?	так	9
		ні	91
		свій варіант	0
12.	Чи згодні Ви з тезою, що ефективна допомога з боку співробітників органів Національної поліції у подоланні проблем насильства щодо дітей має передбачати обов'язкову наявність у них глибоких знань та відповідних навичок у цій галузі?	так	99
		ні	1
		свій варіант	0
13.	Як Ви вважаєте, чи достатньо професійно у навчальних закладах МВС України готують співробітників поліції для вирішення проблем насильства щодо дітей у суспільстві?	так	69
		ні	31
		свій варіант	0
14.	Чи співпрацюєте Ви з іншими органами та громадськими організаціями, що займаються попередженням насильства щодо дітей?	так	0
		тільки з іншими територіальними органами Національної поліції	0
		тільки з громадськими організаціями	9
		ні	80
		інколи	11
15.	Чи відомі Вам адреси громадських (недержавних) організацій у Вашому регіоні, які надають допомогу постраждалим від насильства?	так	0
		ні	100
		свій варіант	0
16.	Який суб'єкт є координуючим у випадку вчинення насильства в сім'ї щодо дитини?	органи соціального захисту населення	44

		служба у справах дітей	47
		органи Національної поліції	9
		свій варіант	0
17.	Чи знаєте Ви про методику «Зеленої кімнати» і чи використовуєте її в своїй діяльності?	так	1
		ні	99
		свій варіант	0
18.	Чи погоджуєтесь Ви з думкою, що відсутність в Україні реальної статистики щодо насильницької поведінки щодо дітей не дає можливості об'єктивно оцінити поширення такого явища та рівень загрози?	так	99
		ні	0
		свій варіант	1
19.	Як Ви вважаєте, сьогодні наша держава повною мірою забезпечує надання необхідної допомоги (психологічної, медичної, соціальної тощо) потерпілим від насильницьких дій?	так	44
		ні	56
		свій варіант	0
20.	Який вид насильства щодо дітей в сім'ї, на Вашу думку, є найбільш поширеним?	фізичне насильство	66
		психологічне насильство	32
		економічне насильство	2
		сексуальне насильство	0
21.	Хто, на Ваш погляд, повинен стати основною ланкою у попередженні насильства щодо дітей?	територіальні органи Національної поліції	96
		Міністерство соціальної політики	4
		громадські організації	0
		суд	0
		свій варіант	0
22.	На Вашу думку, у скількох відсотках випадків насильство щодо дітей в сім'ї стає відомим органам Національної поліції?	менше 5%;	0
		20%;	0
		30%;	87
		40%;	10
		50%	3
		більше 50%.	0
23.	Скільки разів Ви притягувались до відповідальності за відмову у прийнятті або розгляді заяв щодо вчинення насильства щодо дітей?	один раз	0
		два рази	0
		більше двох разів	0
		не притягувався	100
24.	Чи достатньою, на Ваш погляд, є діюча нормативно-правова база для ефективного	а) достатня	4
		б) недостатня	11

	попередження та протидії насильству щодо дітей в сім'ї?	в) потребує вдосконалення;	84
		г) свій варіант чи пропозиції	1
25.	Чи є, на Ваш погляд, ефективною стаття 173–2 КУпАП «Скоєння насильства в сім'ї чи невиконання захисного припису»?	так	98
		ні	2
26.	Чи доцільно в КУпАП передбачити адміністративну відповідальність за розміщення та розповсюдження в мережі Інтернет інформації, що містить дитячу порнографію, сцени насильства, а також фактів кібербулінгу?	так	94
		ні	6
		свій варіант	0
27.	Який вид адміністративного стягнення за вчинення насильства в сім'ї є найбільш дієвим?	адміністративний арешт	9
		виправні роботи	12
		громадські роботи	79
28.	Як, на Ваш погляд, можна домогтися зниження рівня насильства щодо дітей?	посилити відповідальність за вчинення насильницьких дій щодо дітей	45
		надати ширші повноваження дільничному офіцеру поліції	4
		систематично перевіряти сім'ї в яких існує ризик вчинення насильства щодо дітей	21
		боротися з насильством у суспільстві шляхом правового навчання	30
	Вкажіть Вашу стать	чоловік	78
		жінка	22
	Сімейний стан	одружений	33
		неодружений	67

Табл. 1.2

Респонденти соціологічного опитування

Керівний та інспекторський склад патрульної служби Національної поліції України:	К-сть опитаних	Частка, %
Львівська область	100	36
Закарпатська область	40	14
Чернівецька область	40	14
Залізничний ВП ГУНП у Львівській області	100	36
Всього	280	100

ВІДОМОСТІ МІНІСТЕРСТВА СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

Табл. 2.1

Статистичні дані щодо насильства в сім'ї (2013–2017 рр.)

№ з/п		2013	2014	2015	2016	I півріччя 2017
1.	Кількість звернень щодо насильства в сім'ї					
	всього	144 848	120 027	102 561	96 143	48 229
	з них від дітей	1026	702	706	821	411
2.	Кількість осіб, скерованих на корекційні програми	5591	5147	5704	3787	1914
	Кількість осіб, які пройшли корекційні програми	1500	1443	1265	1401	490
3.	Кількість сімей, занесених до Банку даних сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах (з приводу вчинення насильства в сім'ї)	8573	8174	7376	6517	3443
	З них кількість сімей, охоплених соціальним супроводом центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді	3509	2141	1257	1121	712
4.	Кількість осіб, охоплених соціальними послугами (з приводу насильства в сім'ї)	27 022	22 556	17 094	19 428	9013
5.	Кількість дітей, які перебувають на обліку з приводу насильства чи жорстокого поводження з ними	1862	1587	1136	1002	1024
6.	Кількість здійснених заходів з приводу захисту прав дитини від насильства в сім'ї	13153	10824	7113	5558	13153
7.	Кошти, витрачені на реалізацію заходів з питань попередження насильства в сім'ї (грн.)	490 173 грн	488 604 грн	559 855 грн	656 925 грн	750 231 грн

Джерело: Лист-відповідь Міністерства соціальної політики України на запит на отримання публічної інформації (вх. № 3/0/72-17 від 11 вересня 2017 р.).

**Дані Міністерства соціальної політики України щодо кількості
виявлених дітей, які постраждали від насильства у 2010–2016 рр.**

Рік	Чисельність виявлених постраждалих дітей від насильства:			
	Сексуального	Фізичного	Психологічного	Економічного
2010	29	995	452	106
2011	48	993	546	94
2012	50	1008	601	71
2013	45	999	760	61
2014	46	897	603	31
2015	60	655	336	14
9 міс. 2016	53	549	254	12

Джерело: Державна доповідь про становище дітей в Україні «Реалізація конвенції ООН про права дитини в Україні: досягнення, проблеми, перспективи» (за період 2009–2016 рр.).

URL: <http://www.msp.gov.ua/timeline/Konvenciya-OON-z-prav-ditini.html>

**РЕЗУЛЬТАТИ СОЦІОЛОГІЧНОГО ОПИТУВАННЯ
ЩОДО ВИВЧЕННЯ СТАНУ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ З ПИТАНЬ
ЗАХИСТУ ДІТЕЙ**

Табл. 3.1

**Результати соціологічного опитування студентів щодо вивчення сучасного
стану державної політики у сфері захисту дітей від насильства та інших
протиправних дій¹**

№ з/п	Запитання	Варіанти відповіді	Частка, %
1.	На Ваш погляд, чи можливим є фізичне покарання дитини батьками?	так, звісно	4
		ні	64
		в деяких випадках воно необхідне	32
2.	Як Ви вважаєте, чому батьки застосовують насильство до своїх дітей?	а) вважають, що це кращий метод виховання;	46
		б) коли в батьків погані настрої, вони намагаються відвести злість;	13
		в) не знають інших методів виховання;	41
3.	Як Ви вважаєте, чи є насильство щодо дітей поширеним явищем?	так, по всьому світі	30
		так, особливо в Україні	51
		ні	19
4.	Які форми покарання дитини ви вважаєте припустимими?	фізичне покарання	20
		уникання спілкування з дитиною	4
		позбавлення дитини чогось	76

¹ Опитування проведено серед 180 студентів, віком 17 р., що навчаються в Навчально-науковому інституті права та психології Національного університету «Львівська політехніка» на першому курсі. Серед респондентів 78 % дівчат та 22 % юнаків.

5.	Як ви гадаєте, чим може загрозувати батькам часте використання фізичного покарання стосовно дитини?	утраченими контактами з дитиною	59
		утечею з дому	5
		насильство щодо рідних і сторонніх людей	36
6.	Чи вважаєте Ви проблему насильства щодо дітей актуальною та такою, що потребує глибокого аналізу?	так	92
		ні	4
		так, але є більш актуальні проблеми, наприклад	4
7.	Звідки Ви знаєте про наявність проблеми насильства щодо дітей в Україні?	з телебачення; з газет;	77
		від рідних;	6
		з власного життєвого досвіду	16
		не вважаю, що в Україні існує така проблема, як насильство щодо дітей;	0
		свій варіант	1
8.	Чи згодні Ви з тезою, що в умовах сьогодення в Україні правовий захист дитини від різних форм насильницької поведінки недостатній і терміново потребує вдосконалення?	так	92
		ні	8
		свій варіант	0
9.	Чи відомі Вам випадки самогубства, що сталося внаслідок насильства щодо дитини?	так	32
		ні	65
		свій варіант	3
10.	Чи погоджуєтесь Ви із твердженням, що випадки насильства щодо дітей часто намагаються приховувати?	так	95
		ні	5
		свій варіант	0
11.	Як Ви вважаєте, чи готове наше суспільство сьогодні сприймати насильство щодо дітей не як «сімейну справу», а як будь-який інший злочин, скоєний у суспільстві?	так	38
		ні	58
		свій варіант	4
12.	Чи вважаєте Ви насильство таким явищем, в яке не варто втручатися?	так	13
		ні	87
		свій варіант	0
13.	Як Ви вважаєте, сьогодні наша держава повною мірою забезпечує надання необхідної допомоги (психологічної, медичної, соціальної тощо) потерпілим від	так	25
		ні	74
		свій варіант	1

	насильницьких дій?		
14.	Який вид насильства щодо дітей в сім'ї, на Вашу думку, є найбільш поширеним?	фізичне насильство	66
		психологічне насильство	33
		економічне насильство	1
		сексуальне насильство	0
15.	Хто, на Ваш погляд, повинен стати основною ланкою у попередженні насильства щодо дітей?	територіальні органи Національної поліції	22
		Міністерство соціальної політики	28
		громадські організації	40
		суд	10
16.	Чи отримували (отримуєте) Ви SMS-повідомлення або електронні листи з погрозами; відео з принизливим, образливим для Вас змістом?	так, один раз	15
		так, декілька разів	25
		ні	60
17.	Чи доцільно в КУПАП передбачити адміністративну відповідальність за розміщення та розповсюдження в мережі Інтернет інформації, що містить дитячу порнографію, сцени насильства, а також фактів кібербулінгу?	так	67
		ні	27
		свій варіант	6

СТАТИСТИЧНІ ДАНІ ДЕРЖАВНОЇ СУДОВОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ УКРАЇНИ

Табл. 4.1

Інформація Державної судової адміністрації України про кількість засуджених осіб, вироки щодо яких набрали законної сили у 2013–2016 роках та I півріччі 2017 року

№ з/п	Статті та частини КК України	ВИДИ ЗЛОЧИНІВ	Кількість засуджених осіб, вироки щодо яких набрали законної сили у				
			2013 рік	2014 рік	2015 рік	2016 рік	I півріччя 2017
1	120 ч. 1	Доведення до самогубства	1				1
2	320 ч.2	Доведення до самогубства	1				
3	120 ч. 3	Доведення до самогубства	2				
4	126 ч. 1	Побої і мордування	357	222	131	104	45
5	126 ч. 2	Побої і мордування	11	18	12	5	3
6	327 ч. 1	Катування	11	6	8	1	2
7	127 ч. 2	Катування	32	11	6	2	
8	143 ч. 1	Порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини					
9	143 ч. 2	Порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини					
10	143 ч.3	Порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини					
11	143 ч.4	Порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини					
12	143 ч.5	Порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини					

13	144 ч. 3	Насильницьке донорство					
14	144 ч. 3	Насильницьке донорство					
15	344 ч. 3	Насильницьке донорство					
16	146 ч. 1	Незаконне позбавлення волі або викрадення людини	5	5	4	5	2
17	146 ч. 2	Незаконне позбавлення волі або викрадення людини	64	41	55	36	32
18	146 ч. 3	Незаконне позбавлення волі або викрадення людини	3			2	1
19	149 ч. 1	Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини	4	3	2	1	2
20	149 ч. 2	Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини	36	30	22	21	16
21	149 ч. 3	Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини	25	3	8	4	1
22	150 ч. 1	Експлуатація дітей				1	
23	150 ч. 2	Експлуатація дітей		3			
24	150 ч. 3	Експлуатація дітей					
25	150-1 ч. 1	Використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом	22	3	3	5	2
26	150-1 ч. 2	Використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом	2	5		3	3
27	150-1 ч. 3	Використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом		2			

Джерело: Лист-відповідь Державної судової адміністрації України

на запит на отримання публічної інформації (вх. № 693-17-670/17 від 13 вересня 2017 р.)

СТАТИСТИЧНІ ДАНІ ЩОДО ПОСТРАЖДАЛИХ ВІД ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ

Табл. 5.1

**Види експлуатації дітей, яким надано статус постраждалих
від торгівлі людьми у 2012–2016 рр.**

№ з/п	Вид експлуатації дитини	Кількість постраждалих дітей		
		всього	дівчат	хлопців
1.	Трудова	13	5	8
2.	Сексуальна	8	8	0
3.	Залучення дитини до жебракування	6	4	2
4.	Продаж дитини	3	2	1
5.	Змішана (сексуальна та трудова)	2	2	0

Джерело: Державна доповідь про становище дітей в Україні «Реалізація конвенції ООН про права дитини в Україні: досягнення, проблеми, перспективи» (за період 2009 — 2016 рр.). URL: <http://www.msp.gov.ua/timeline/Konvenciya-OON-z-prav-ditini.html>.

Табл. 5.2

**Кількість звернень щодо попередження торгівлі дітьми на Національну
«гарячу лінію» («Ла Страда-Україна») у 2013–2016 рр.**

№ з/п	Рік	Кількість звернень
1.	2013	37
2.	2014	18
3.	2015	12
4.	9 міс. 2016	6

Джерело: Державна доповідь про становище дітей в Україні «Реалізація конвенції ООН про права дитини в Україні: досягнення, проблеми, перспективи» (за період 2009–2016 рр.). URL: <http://www.msp.gov.ua/timeline/Konvenciya-OON-z-prav-ditini.html>.

РЕЗУЛЬТАТИ ПЕРЕВІРОК ЩОДО ДОДЕРЖАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ПРАЦЮ ДІТЕЙ

Табл. 6.1

Результати перевірок щодо додержання законодавства про працю дітей за 2009–2016 рр.

№ з/п	Показники	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2016
1.	Перевірено підприємств, де застосовувалась праця неповнолітніх, одиниць	347	441	579	540	546	163	101
2.	Чисельність працюючих неповнолітніх, всього осіб	606	1132	1065	1026	1082	334	245
	до 14 років	38	28	37	0	6	0	0
	14–15 років	69	278	230	167	87	15	54
	16–18 років	499	826	798	859	989	319	191
3.	Кількість підприємств, на яких виявлено порушення законодавства про працю щодо неповнолітніх, всього	199	251	227	230	529	219	43
4.	Чисельність неповнолітніх працівників, права яких порушено, за видами порушень, осіб:							
	не проведено медичні огляди		168	186	131	236	74	28
	працюють у важких і шкідливих умовах праці		16	6	18	20	3	5
	працюють понад встановлену тривалість робочого часу	44	74	55	30	50	11	5
	залучені до нічних, надурочних робіт чи робіт у вихідні дні	39	60	51	24	22	7	3
	працюють без оформлення трудових відносин	156	98	136	44	51	19	19
	отримують нелегальну заробітну плату (в «конвертах»)	...	73	17	37	32	13	7
	заборговано виплату заробітної плати	53	27	30	12	32	9	1

Джерело: Державна доповідь про становище дітей в Україні «Реалізація конвенції ООН про права дитини в Україні: досягнення, проблеми, перспективи» (за період 2009 — 2016 рр.). URL: <http://www.msp.gov.ua/timeline/Konvenciya-OON-z-prav-ditini.html>.

**СТАТИСТИЧНІ ДАНІ ЩОДО ДІТЕЙ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ
НА ОБЛІКУ В СЛУЖБІ У СПРАВАХ ДІТЕЙ**

Табл. 7.1

**Кількість дітей, які перебувають на обліку служб у справах дітей,
як такі, що перебувають у складних життєвих обставинах за 2014–2016 рр.
(за даними Мінсоцполітики України)**

Показник	2014	2015	2016
Перебувають на обліку служб у справах дітей, як такі, що перебувають у складних життєвих обставинах	28461	26875	27727
З них у зв'язку із:			
проживанням в сім'ї, у якій батьки або особи, які їх замінюють, ухиляються від виконання своїх обов'язків з виховання дитини	26460	25097	26048
скоєнням фізичного, психологічного, сексуального, економічного насильства над дитиною, жорстоке поводження з нею або загроза його вчинення	1418	1190	1154
залученням дитини до найгірших форм дитячої праці	0	7	7
систематичним самовільним залишенням дитиною місця постійного проживання	583	581	518

Джерело: Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання прав і свобод людини і громадянина в Україні 2016 р. URL:<http://www.ombudsman.gov.ua/ua/page/secretariat/docs/presentations/&page=3>.

СТАТИСТИЧНІ ДАНІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Табл. 8.1

**Відомості Департаменту інформаційно-аналітичної підтримки Національної поліції України
про розгляд заяв, повідомлень про вчинені правопорушення та інші події, пов'язані з насильством в сім'ї
за 2013–2016 роки та 8 місяців 2017 року**

Кількість заяв	2013	2014	2015	2016	8місяців2017
Зареєстровано заяв, повідомлень про вчинені правопорушення та інші події, пов'язані з насильством в сім'ї	174229	117941	116548	127478	75773
з них подали діти	1057	641	686	982	968

Джерело: Лист-відповідь Департаменту інформаційно-аналітичної підтримки Національної поліції України на запит на отримання публічної інформації (вх. № 360зі396зі/27/01/2-2017 від 19 вересня 2017 р.).

Табл. 8.2

**Відомості Департаменту інформаційно-аналітичної підтримки Національної поліції України
Про профілактичний облік осіб, схильних до вчинення насильства в сім'ї за 2013 рік**

	Усього	У тому числі									
		дорослих	з них				неповно-літніх	з них			
			осіб чоловічої статі	осіб жіночої статі	у підрозділах			осіб чоловічої статі	осіб жіночої статі	у підрозділах	
					ДІМ	КМСД				ДІМ	КМСД
Перебувало на обліку на початок звітного періоду	110500	110270	101213	9057	109294	976	230	198	32	16	214
Поставлено на обліку звітному періоді	95466	95187	86834	8353	94549	638	279	239	40	19	258
Знято з обліку у звітному періоді	113194	112860	103859	9001	111802	1058	334	287	47	22	310
з них	У зв'язку з вчиненням кримінального правопорушення	162	160	156	4	159	1	2	2		2
Перебувало на обліку на кінець звітного періоду	92772	92597	84188	8409	92041	556	175	150	25	13	162
Кількість виявлених сімей, у яких застосовується насильство до членів родини	61722	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Кількість осіб, яким винесено офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства у сім'ї	96191	95821	87481	8340	94391	1430	370	300	70	19	351
Кількість осіб, яким винесено захисний припис після отримання офіційного попередження про неприпустимість вчинення насильства у сім'ї	6605	6594	6312	282	6469	125	11	11			11
Кількість жертв насильства в сім'ї, яких направлено до спеціалізованих установ для реабілітації	421	409	2	407	408	1	12	5	7	1	11
Кількість осіб, які вчинили насильство в сім'ї, направлено до кризових центрів для проходження корекційної програми	4335	4315	4156	159	4214	101	20	17	3		20

Табл. 8.3

**Відомості Департаменту інформаційно-аналітичної підтримки Національної поліції України
Про профілактичний облік осіб, схильних до вчинення насильства в сім'ї за 2014 рік**

	Усього	у тому числі									
		дорослих	з них				неповно-літніх	з них			
			осіб чоловічої статі	осіб жіночої статі	у підрозділах			осіб чоловічої статі	осіб жіночої статі	у підрозділах	
					ДІМ	КМСД				ДІМ	КМСД
Перебувало на обліку на початок звітного періоду	Перебувало на обліку на початок звітного періоду	89125	81100	8025	88888	237	176	150	26	22	154
Поставлено на обліку звітному періоді	Поставлено на обліку звітному періоді	77518	70977	6541	77480	38	191	172	19	13	178
Знято з обліку у звітному періоді	Знято з обліку у звітному періоді	89149	81126	8023	88918	231	227	202	25	32	195
з них	з них	223	216	7	223						
Перебувало на обліку на кінець звітного періоду	Перебувало на обліку на кінець звітного періоду	77494	70951	6543	77450	44	140	120	20	3	137
Кількість виявлених сімей, у яких застосовується насильство до членів родини	Кількість виявлених сімей, у яких застосовується насильство до членів родини	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Кількість осіб, яким винесено офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства у сім'ї	Кількість осіб, яким винесено офіційне попередження про неприпустимість вчинення	78897	72263	6634	77984	913	223	187	36	13	210
Кількість осіб, яким винесено захисний припис після отримання офіційного попередження про неприпустимість вчинення насильства у сім'ї	Кількість осіб, яким винесено захисний припис після отримання офіційного попередження про неприпустимість	6407	6190	217	6361	46	4	3	1	1	3
Кількість жертв насильства в сім'ї, яких направлено до спеціалізованих установ для реабілітації	Кількість жертв насильства в сім'ї, яких направлено до спеціалізованих установ для реабілітації	650	417	233	649	1	2		2		2
Кількість осіб, які вчинили насильство в сім'ї, направлено до кризових центрів для проходження корекційної програми	Кількість осіб, які вчинили насильство в сім'ї, направлено до кризових центрів для проходження корекційної програми	5254	4994	260	5225	29	20	17	3		20

Табл. 8.4

**Відомості Департаменту інформаційно-аналітичної підтримки Національної поліції України
про профілактичний облік осіб, схильних до вчинення насильства в сім'ї за 2015 рік**

		Усього	у тому числі									
			дорослих	з них				неповно-літніх	з них			
				осіб чоловічої статі	осіб жіночої статі	у підрозділах			осіб чоловічої статі	осіб жіночої статі	у підрозділах	
						ДІМ	КМСД				ДІМ	КМСД
Перебувало на обліку на початок звітнього періоду		Перебувало на обліку на початок звітнього періоду	77119	70421	6698	77052	67	141	123	18	3	138
Поставлено на обліку звітньому періоді		Поставлено на обліку звітньому періоді	66458	61093	5365	66440	18	114	100	14		101
Знято з обліку у звітньому періоді		Знято з обліку у звітньому періоді	78206	72002	6204	78199	7	164	142	22	3	150
з них	з них	262	262	245	17	262						
Перебувало на обліку на кінець звітнього періоду		Перебувало на обліку на кінець звітнього періоду	65371	59512	5859	65293	78	91	81	10		89
Кількість виявлених сімей, у яких застосовується насильство до членів родини		Кількість виявлених сімей, у яких застосовується насильство до членів родини	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Кількість осіб, яким винесено офіційне попередження про неприпустимість вчинення		Кількість осіб, яким винесено офіційне попередження про неприпустимість вчинення	66353	61037	5316	65580	773	174	141	33		156
Кількість осіб, яким винесено захисний припис після отримання офіційного попередження про неприпустимість вчинення насильства у сім'ї		Кількість осіб, яким винесено захисний припис після отримання офіційного попередження про неприпустимість вчинення насильства у сім'ї	7038	6857	181	7022	16	1	1			1
Кількість жертв насильства в сім'ї, яких направлено до спеціалізованих установ для реабілітації		Кількість жертв насильства в сім'ї, яких направлено до спеціалізованих установ для реабілітації	989	412	577	989		4	2	2	1	3
Кількість осіб, які вчинили насильство в сім'ї, направлено до кризових центрів для проходження корекційної програми		Кількість осіб, які вчинили насильство в сім'ї, направлено до кризових центрів для проходження корекційної програми	5647	5279	368	5514	133	23	21	2		23

Кількість осіб, яким винесено офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства у сім'ї	67482	67277	61891	5386	66393	884	205	167	38	1	202
Кількість осіб, яким винесено захисний припис після отримання офіційного попередження про неприпустимість вчинення насильства у сім'ї	5790	5788	5552	236	5755	33	2	1	1		2
Кількість жертв насильства в сім'ї, яких направлено до спеціалізованих установ для реабілітації	696	694	38	656	692	2	2	2			2
Кількість осіб, які чинили насильство в сім'ї, направлено до кризових центрів для проходження колекційної програми	3821	3806	3583	223	3686	120	15	13	2		15

Кількість осіб, яким винесено офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства у сім'ї	45773	45695	41937	3758	45329	366	78	70	8		77
Кількість осіб, яким винесено захисний припис після отримання офіційного попередження про неприпустимість вчинення насильства у сім'ї	4030	4027	3888	139	4015	12	3	3			3
Кількість жертв насильства в сім'ї, яких направлено до спеціалізованих установ для реабілітації	542	540	17	523	540		2		2		2
Кількість осіб, які чинили насильство в сім'ї, направлено до кризових центрів для проходження колекційної програми	2791	2785	2642	143	2742	43	6	4	2		6

Джерело: Лист-відповідь Департаменту інформаційно-аналітичної підтримки Національної поліції України на запит на отримання публічної інформації (вх. № 360зі396зі/27/01/2-2017 від 19 вересня 2017 р.)

ПРОЕКТ ІНСТРУКЦІ ПРО ОРГАНІЗАЦІЮ РОБОТИ ШКІЛЬНОГО ОФІЦЕРА ПОЛІЦІЇ

ІНСТРУКЦІЯ

«ПРО ОРГАНІЗАЦІЮ РОБОТИ ШКІЛЬНОГО ОФІЦЕРА ПОЛІЦІЇ»

I. Загальні положення

1. Ця Інструкція визначає організаційно-правові засади діяльності шкільного офіцера поліції.

2. У своїй діяльності шкільний офіцер поліції керується Конституцією України, Законом України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 р., Законом України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» від 24 січня 1995 р. № 20/95, Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07.12.2017 р. № 2229-VIII.

3. Метою діяльності шкільного офіцера поліції є сприяння діяльності навчального закладу щодо профілактики правопорушень серед дітей та забезпечення безпечного навчального середовища.

4. Для зазначеної діяльності відбираються працівники поліції, які пройшли спеціальне навчання та призначені шкільними офіцерами поліції. За одним шкільним офіцером поліції закріплюється не більше два навчальних заклади.

5. Діяльність шкільного офіцера поліції в структурі Національної поліції здійснюється відповідно до принципів верховенства права, дотримання прав і свобод людини, законності, відкритості та прозорості, політичної нейтральності, взаємодії з населенням на засадах партнерства.

II. Основні завдання та повноваження шкільного офіцера поліції

1. Основні завдання шкільного офіцера поліції:

- захист прав і законних інтересів дітей — учнів середнього навчального закладу;
- профілактика бездоглядності, правопорушень серед учнів середнього навчального закладу;
- проведення індивідуально-профілактичної роботи з учнями та їхніми батьками;
- ужиття заходів для запобігання та припинення насильства щодо дітей в сім'ї, в навчальному закладі між дітьми, а також профілактика фактів грумінгу та кібербулінгу над дитиною;
- сприяти проведенню процедури шкільної медіації;
- забезпечення охорони громадського порядку під час проведення культурно-розважальних та спортивних заходів в яких беруть участь діти, які навчаються в навчальному закладі.

2. Основні функції шкільного офіцера поліції:

- планування та реалізація профілактичних заходів в дитячому середовищі щодо попередження негативних явищ серед дітей;
- ужиття заходів для запобігання та припинення стосовно дитини будь-яких протиправних дій;
- відвідування дітей, які перебувають на профілактичному обліку, за місцем їхнього проживання, навчання;
- виклик дітей, їхніх батьків, інших законних представників під час проведення профілактичних заходів;
- аналіз стану, структури і динаміки правопорушень серед учнів освітнього закладу, здійснення заходів щодо усунення виявлених недоліків;
- спільно з педагогічним колективом навчального закладу виявляє сім'ї, в яких діти перебувають в соціально небезпечному стані та інформує про них відповідні органи;

— проводить профілактичну роботу із соціальними сиротами (дітьми, батьки яких перебувають закордоном), а також з дітьми внутрішньо переміщених осіб;

— проводить правову освіту в навчальному закладі, проводить вікторини, рольові ігри з правових питань, а також організовує секції з вивчення основ кримінального, адміністративного права, правил дорожнього руху, організовує екскурсії в різні підрозділи органів Національної поліції;

— під час проведення виховних та розважальних заходів організує спеціальні групи з охорони громадського порядку, які складаються з батьків, учнів старших класів;

— разом з адміністрацією навчального закладу планує, організовує і проводить роботу з профілактики бездоглядності, безпритульності, правопорушень, вживання алкоголю, токсичних, наркотичних речовин і куріння серед учнів;

— виявляє осіб, які втягують дітей в наркоманію, в злочинну діяльність, а також батьків або законних представників дітей та посадових осіб, які не виконують обов'язки щодо виховання, навчання, утримання дітей;

— проводить загальношкільні рейди із метою виявлення порушень санітарних та режимних норм (куріння, наявність сторонніх предметів, зовнішній вигляд) порушень дисципліни та порядку під час перерв;

— не рідше одного разу на квартал виступає на педагогічній раді навчального закладу з інформацією про виконану роботу;

— входить до складу і бере участь у засіданнях ради з профілактики правопорушень, в загальношкільній раді, педагогічній раді, в роботі органів учнівського самоврядування.

3. Основні права шкільного офіцера поліції:

— звертатися в структурні підрозділи органів Національної поліції, в органи управління освітою, навчальні заклади для отримання в установленому порядку інформації і матеріалів, необхідних для виконання його обов'язків;

— викликати дітей, батьків та осіб що їх замінюють для проведення

профілактичних бесід, відвідувати вищезазначених осіб за місцем проживання.

4. Обов'язки шкільного офіцера поліції:

— організовувати роботу в навчальному закладі на принципах гуманності і законності;

— планувати роботу з профілактики бездоглядності, правопорушень серед дітей;

— інформувати адміністрацію навчального закладу про факти антигромадської поведінки учнів.

Шкільному офіцеру забороняється виконувати функції, що непередбачені цією інструкцією.

5. Органи управління освітою і навчальні заклади сприяють створенню належних умов для роботи шкільного офіцера.

Шкільний офіцер поліції під час виконання своїх обов'язків взаємодіє з:

1) адміністрацією навчального закладу,

2) психологом, соціальним педагогом навчального закладу,

3) органами учнівського самоврядування,

4) органами управління освітою,

5) іншими органами і службами у справах дітей та спеціальними установами для дітей.

Під час навчального процесу шкільний офіцер поліції перебуває в навчальному закладі, крім періоду відвідування дітей, виконання інших заходів, передбачених спільним планом роботи шкільного офіцера поліції та навчального закладу.

СТАТИСТИКА СПРАВ ЩОДО АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Табл. 9.1

Розгляд справ про адміністративні правопорушення (ст. 173-2 КУпАП)

2013–2017 рр.

Роки	Назва статті Кодексу України про адміністративні правопорушення або адміністративного правопорушення, яке не ввійшло до Кодексу, але передбачене іншими законодавчими чи нормативними актами	Номер статті	Кількість осіб, щодо яких розглянуто справи								
			усього	про накладення адміністративного стягнення	про застосування заходів впливу, передбачених статтею 24-1 КУпАП	у тому числі					
						усього	про закриття справи				
							у тому числі у зв'язку із				
						передачею матеріалів на розгляд громадської організації або трудового колективу	звільненням від адміністративної відповідальності при малозначності правопорушення	передачею справи прокурору, органу досудового розслідування	відсутністю події і складу адміністративного правопорушення	закінченням строків накладення адміністративного стягнення	
2013	Вчинення насильства в сім'ї, невиконання захисного припису або непроходження корекційної програми	173-2	103 213	92 915	297	10 001	2	3 342	14	2 079	4 350
2014			81 426	71 915	181	9 330	3	3 317	6	1 857	3911
2015			67 971	51 459	159	16 305	10	7 269	25	2 859	5 614
2016			68 512	43 597	192	24 667	17	11 816	45	3 888	8 086
I півріччя 2017			36 897	20 846	83	15 929	21	7 427	32	2 170	5 723

Джерело: Лист-відповідь Державної судової адміністрації України на запит на отримання публічної інформації (вх. № 693-17-670/17 від 13 вересня 2017 р.).

*Додаток Н***СТАТИСТИКА ЩОДО ПОЗБАВЛЕННЯ БАТЬКІВСЬКИХ ПРАВ***Табл. 10.1*

Кількість направлених органами опіки та піклування позовів до суду про позбавлення батьківських прав, відібрання без позбавлення батьківських прав (за даними Мінсоцполітики)

Рік	Кількість направлених органами опіки та піклування позовів до суду			
	про позбавлення батьківських прав	задоволених судом позовів	про відібрання дитини від батьків без позбавлення їх батьківських прав	задоволених судом позовів
2014	4 117	3 270	430	322
2015	2 544	2 184	279	219
2016	2 460	1 934	357	283

*Табл. 10.2***Кількість батьків, поновлених у батьківських правах**

Рік	Кількість
2014	209
2015	90
2016	109

Джерело: Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання прав і свобод людини і громадянина в Україні 2016 р. URL: <http://www.ombudsman.gov.ua/ua/page/secretariat/docs/presentations/&page=3>.

**Розгляд справ позовного провадження
(про позбавлення батьківських прав)
2013–2017 рр.**

Роки	Категорії справ	Залишок нерозглянутих справ на початок звітнього періоду	Надійшло справ за звітний період	Розглянуто справ							Залишок нерозглянутих справ на кінець звітнього періоду	
				усього	у тому числі						усього	із них провадження у яких зупинено
					із ухвален- ням рішення	із них		редано в інші суди	із акриттям провад- ження у справі	із зали- шенням заяви без розгляд у		
2013 рік	про позбавлення батьківських прав	2 196	11 842	11 957	10 534	3 637	9 681				127	86
2014 рік		1 837	10 462	10 343	9 103	3 395	8 429	118	63	1 051	1 956	65
2015 рік		1 879	10 345	10 239	9 103	3 901	8 448	136	61	930	1 985	66
2016 рік		1 996	9 681	9 179	8 156	3 642	7 559	118	65	837	2 498	65
I півріччя 2017 року		2 526	4 885	4 594	4 145	1 851	3 862	69	30	345	2 817	75

Джерело: Лист-відповідь Державної судової адміністрації України на запит на отримання публічної інформації (вх. № 693-17-670/17 від 13 вересня 2017 р.).

ПРОПОЗИЦІЇ
щодо внесення змін та доповнень до
чинного законодавства України в частині, що стосується
державної політики у сфері захисту дітей від насильства
та інших протиправних дій

У результаті роботи над дисертацією «Адміністративно-правове забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері захисту дітей від насильства та інших протиправних дій» запропоновано внести зміни та доповнення до чинного законодавства, а саме:

до Кодексу України про адміністративні правопорушення:

1. Частину 2 ст. 173-2 «Вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі, невиконання термінового заборонного припису або неповідомлення про місце свого тимчасового перебування» викласти в такій редакції:

«Ті самі дії, вчинені особою, на яку протягом року було накладено адміністративне стягнення за одне з порушень, передбачених частиною першою цієї статті, — передбачають кримінальну відповідальність».

2. Статтю 173-2 «Вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі, невиконання термінового заборонного припису або неповідомлення про місце свого тимчасового перебування» доповнити частинами 3 та 4 в такій редакції:

— «Умисне вчинення будь-яких дій фізичного, психологічного чи економічного характеру (застосування фізичного насильства, що не спричинило тілесних ушкоджень, погрози, образи чи переслідування, позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна або коштів, на які потерпілий має передбачене законом право

тощо) педагогами чи іншими працівниками загальноосвітнього навчального закладу або лікувального закладу, внаслідок чого могла бути чи була завдана шкода фізичному або психічному здоров'ю дитини».

— «Неприйняття посадовими особи та працівниками, які здійснюють заходи з попередження домашнього насильства, належних заходів щодо запобігання фактів насильства щодо дітей, якщо це спричинило тяжкі наслідки».

3. Статтю 173 «Дрібне хуліганство» доповнити ч. 2:

«Переслідування, залякування, дратування, що здійснюється з використанням інформаційних технологій (*кіберхуліганство*)».

до Кримінального кодексу України:

1. Розділ 12 КК України доповнити статтею 300-1 «Поширення інформації, що містить дитячу порнографію, сцени насильства, комерційну експлуатацію щодо дітей в мережі Інтернет», в такій редакції:

«Розміщення та розповсюдження в мережі Інтернет інформації, що містить дитячу порнографію, сцени насильства, комерційну експлуатацію щодо дітей, а також фактів грумінгу та кібербулінгу над дитиною, внаслідок чого могла бути чи була завдана шкода фізичному або психічному здоров'ю потерпілого».

2. Частина 3 ст. 120 «Доведення до самогубства» викласти у такій редакції:

«Доведення дитини до самогубства або до замаху на самогубство, що є наслідком жорстокого з нею поводження, шантажу, примушування до протиправних дій або систематичного приниження її людської гідності, схиляння до самогубства за допомогою електронних засобів зв'язку, таких як стільникові телефони, веб-сайти, соціальні мережі, інтернет-групи (*кіберсуїцид*)».

3. Розділ II «Злочини проти життя та здоров'я особи» доповнити статтею 127-1 «Жорстоке поводження з дітьми», в такій редакції:

«1. Жорстоке поводження з дітьми, тобто вчинення щодо дитини діяння, що носить характер катування, тобто умисного заподіяння сильного фізичного болю або фізичного чи морального страждання шляхом нанесення побоїв, мучення або інших насильницьких дій, що заподіяло шкоди фізичному та психічному здоров'ю дитини з метою примусити її чи іншу особу вчинити дії, що суперечать їх волі.

2. Діяння, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені в присутності інших дітей, щодо двох і більше дітей.

3. Діяння, передбачені частинами першою або другою цієї статті, якщо вони спричинили смерть з необережності чи інші тяжкі наслідки для дитини».

до Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»:

1. Доповнити статтею 7 «Державна статистична звітність випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі» в такій редакції:

«Державна статистична звітність випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі — це форма звітності, що затверджується спеціально уповноваженим органом у сфері запобігання та протидії домашньому насильству про кількісні та якісні характеристики випадків домашнього насильства і насильства за ознакою статі.

Порядок подання державної статистичної звітності випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі визначається Кабінетом Міністрів України».

2. Вилучити із закону статтю 16 «Єдиний державний реєстр випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі».

до Закону України «Про освіту»

У статті 6 «Засади державної політики у сфері освіти та принципи освітньої діяльності», статті 54 «Права та обов'язки педагогічних, науково-педагогічних і наукових працівників, інших осіб, які залучаються до освітнього

процесу» слова «фізичного або психічного насильства» замінити на «будь-яких форм насильства».

до Закону України «Про охорону дитинства»:

1. Статтю 20 «Залучення дитини до національної та світової культури» доповнити частиною 5 в такій редакції:

«Забороняється розголошувати чи публікувати у засобах масової інформації конфіденційну інформацію про дітей, що потрапили у складну життєву ситуацію, якщо поширення такої інформації може завдати шкоду дитині, незалежно від згоди батьків чи інших законних представників дитини».

2. Статтю 10 «Право на захист від усіх форм насильства» доповнити частиною сьомою в такій редакції:

«Кожна людина має обов'язок повідомляти про вчинені правопорушення щодо дітей, що завдають моральну чи матеріальну шкоду, шкоду фізичному, психічному здоров'ю, моральному розвитку дитини».

до Сімейного кодексу України:

1. Частину 1 статі 150 «Обов'язки батьків щодо виховання та розвитку дитини» викласти в такій редакції:

«Батьки зобов'язані виховувати дитину в дусі поваги до прав та свобод інших людей, любові до своєї сім'ї та родини, свого народу, своєї Батьківщини, формувати у дитини нетерпиме ставлення до насильницької моделі поведінки у приватних стосунках».

**ПУБЛІКАЦІЇ, В ЯКИХ ОПУБЛІКОВАНІ ОСНОВНІ НАУКОВІ
РЕЗУЛЬТАТИ ДИСЕРТАЦІЇ:**

Монографія:

1. Лесько Н. В. Державна політика України у сфері захисту дітей від насильства та інших протиправних дій: адміністративно-правові проблеми формування та реалізації: монографія. Київ: Видавництво «Людмила», 2017. 472 с.

Статті в наукових фахових виданнях України

та наукових періодичних виданнях інших держав:

2. Лесько Н. В. Загальна характеристика правового статусу Уповноваженого Президента України з прав дитини. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Сер. юридична. 2015. № 827. С. 74–78.

3. Лесько Н. В. Правове регулювання захисту дітей від негативного впливу Інтернету. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Сер. юридична. 2016. № 850. С. 49–53.

4. Лесько Н. В. Загальна характеристика статусу суб'єктів попередження насильства в сім'ї. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Сер. юридична. 2016. № 837. С. 87–91.

5. Лесько Н. В. До питання вдосконалення адміністративної відповідальності за вчинення насильства у сім'ї. *Журнал східноєвропейського права*. 2016. № 26. С. 65–70. URL: http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2016/04/lesko_26.pdf.

6. Lesko N. V. State policy on domestic violence prevention: the notion and current situation. *Журнал східноєвропейського права*. 2016. № 34. С. 32–36. URL: http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2016/12/lesko_34.pdf.

7. Лесько Н. В. Правові засади діяльності спеціалізованих установ для осіб, які вчинили насильство в сім'ї. *Науковий вісник Херсонського державного*

університету. Сер. «Юридичні науки». 2016. Вип. 6-2. Т. 1. С. 53–55.

8. Лесько Н. В. Детермінанти, що обумовлюють насильство над дітьми. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Сер. юридична.* 2017. № 861. С. 278–283.

9. Лесько Н. В. Спеціальні заходи з попередження насильства над дітьми. *Право і суспільство.* 2017. № 4. Ч. 1. С. 182–186.

10. Лесько Н. В. Досвід зарубіжних країн у сфері захисту дітей від насильства. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. «Юридичні науки».* 2017. № 4. Т. 2. С. 20–23.

11. Лесько Н. В. Служба у справах дітей як суб'єкт захисту дітей від насильства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Сер. «Право».* 2017. № 45. Т. 2. С. 26–29.

12. Лесько Н. В. Функції уповноважених підрозділів органів Національної поліції у сфері захисту дітей від насильства. *Право.ua.* 2017. № 2. С. 75–79.

13. Лесько Н. В. Насильство щодо дітей в глобальній мережі Інтернет. *Науково-практичне юридичне видання «Прикарпатський юридичний вісник».* 2017. № 3 (18). С. 73–76.

14. Лесько Н. В. Критерії відмежування поняття «насильство» від інших суміжних з ним понять. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2017. № 5. С. 85–87. URL: http://lsej.org.ua/5_2017/25.pdf.

15. Лесько Н. В. Дитяча праця в Україні: проблеми правового регулювання. *Право і суспільство.* 2017. № 5. Ч. 2. С. 123–126.

16. Лесько Н. В. Правові засади протидії торгівлі дітьми в Україні. *Приватне та публічне право.* 2017. № 3. С. 121–124.

17. Лесько Н. В. Проблеми захисту дітей від насильства під час воєнних дій та збройних конфліктів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Сер. «Право».* 2017. № 46. Т. 1. С. 161–164.

18. Лесько Н. В. Проблеми правового регулювання захисту дітей від насильства в сім'ї. *Держава та регіони. Сер. «Право».* 2017. № 4 (58). С. 43–47.

19. Лесько Н. В. Захист дітей від насильства в освітньому середовищі України.

Jurnalul Juridic National: teorie si practica. 2017. № 5 (27). С. 65–68 (Republica Moldova).

20. Лесько Н. В. Правове виховання — важливий напрям державної політики захисту дітей від насильства. *Evropský politický a právní diskurz*. 2018. № 5. Вип. 1. С. 187–191 (Česká Republika).

21. Лесько Н. В. Феномен насильства над дітьми в освітньому середовищі України. *Trajektoriâ Nauki = Path of Science*. 2018. Vol. 4. No 5. P. 1001–1007 (Slovak Republic).

22. Лесько Н. В. Напрями удосконалення державної політики захисту дітей від насильства. *Порівняльно-аналітичне право* : електронне наукове видання. 2018. № 2. С. 232–234.

23. Лесько Н. В. Історичні аспекти становлення проблеми насильства щодо дітей. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. № 1 (22). С. 117–120.

Статті у наукових виданнях, які не внесені до

Переліку фахових видань України

24. Лесько Н. В. Проблеми правового регулювання профілактики правопорушень в Україні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. *Юридичні науки*. 2014. № 807. С. 231–235.

25. Лесько Н. В. Правове виховання дітей — важливий напрям профілактики правопорушень. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. *Юридичні науки*. 2014. № 810. С. 33–37.

Матеріали наукових та науково-практичних конференцій:

26. Лесько Н. В. Правовий статус Уповноваженого президента України з прав дитини. *Актуальні питання кримінального права, кримінального процесу та криміналістики (на вшанування пам'яті Ганса Гросса)* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 29 січ. 2016 р.). Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2016. С. 76–77.

27. Лесько Н. В. Захист дітей від шкідливої інформації в мережі

Інтернет.Правові, соціально-психологічні та інформаційні процеси державотворення в контексті євроінтеграції: матер. наук.-практ. конф. (м. Львів, 8–9 лют. 2016 р.). Львів, 2016. С. 34–35.

28. Лесько Н. В. Адміністративна відповідальність за вчинення насильства у сім'ї. *Адміністративне право і процес: проблеми та перспективи розвитку*: матер. наук.-практ. круглого столу (м. Львів, 29 лют. 2016 р.): [у 2 ч.]. Київ, 2016. Ч. 1. С. 31–34.

29. Лесько Н. В. Захист прав дітей, які перебувають у зоні воєнних дій і збройних конфліктів. *Міграція: сучасний стан, причини і наслідки*: матер. круглого столу (м. Львів, 27 трав. 2016 р.). Київ, 2016. Ч. 1. С. 32–34.

30. Лесько Н. В. Правове регулювання протидії насильству у сім'ї в Польщі. *Захист прав і свобод людини та громадянина в умовах формування правової держави*: матер. V Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Львів, 30 трав. 2016 р.). Львів, 2016. С. 36–37.

31. Лесько Н. В. Проблеми забезпечення інформаційної безпеки дітей в мережі Інтернет. *IT-право: проблеми і перспективи розвитку в Україні*: матер. наук.-практ. конф. (м. Львів, 18 листоп. 2016 р.). Львів: НУ «Львівська політехніка», 2016. С. 223–229.

32. Lesko N. Determination of offenses among children. *«Litteris et Artibus»*: матер. VI Міжнар. конф. молодих вчених (м. Львів, 24–26 листоп. 2016 р.). Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2016. С. 460–461.

33. Лесько Н. В. Трудова міграція як чинник правопорушень серед дітей. *Міграція між Україною та ЄС: виклик безвізового режиму*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 15 груд. 2016 р.). Львів, 2017. С. 166–167.

34. Лесько Н. В. Державна політика зайнятості молоді. *Вдосконалення правового механізму захисту прав і свобод людини і громадянина в умовах євроінтеграції*: матер. Міжнар. конф. (м. Львів, 28 лют. 2017 р.). Львів: Ліга-Прес, 2017. С. 370–372.

35. Лесько Н. В. Наукові підходи до визначення терміна «насильство». *Теорія і практика розвитку наукових знань (частина VI)*: матер. II Міжнар. наук.-практ.

конф. (м. Київ, 28–29 груд. 2017 р.). Київ : МЦНД, 2017. С. 20–21.

36. Лесько Н. В. Проблеми психологічного насильства в сім'ї. *Психологія національної безпеки* : матер. наук.-практ. конф. з міжнар. участю (м. Львів, 25 квіт. 2017 р.). Львів, 2017. С. 90–91.

37. Лесько Н. В. Підходи, які пояснюють причини насильства в сім'ї. *Тенденції розвитку адміністративного права в Україні* : матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Львів, 27 квіт. 2017 р.) : [у 2 ч.]. Київ, 2017. Ч. 1. С. 101–102.

38. Лесько Н. В. Застосування альтернативних заходів впливу за вчинення насильства в сім'ї. *Медіація як альтернативний спосіб вирішення спорів* : матер. круглого столу (м. Львів, 15 трав. 2017 р.). Київ, 2017. С. 21–22.

39. Лесько Н. В. Класифікація суб'єктів попередження насильства в сім'ї. *Захист прав і свобод людини та громадянина в умовах формування правової держави* : матер. VI Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Львів, 30 трав. 2017 р.). Львів, 2017. С. 50–51.

40. Лесько Н. В. Колізії застосування спеціальних заходів з попередження насильства в сім'ї. *Сучасний конституціоналізм: проблеми теорії та практики* : матер. наук. семінару (м. Львів, 23 черв. 2017 р.). Львів, 2017. С. 146–150.

41. Лесько Н. В. Боротьба з дитячою порнографією в мережі Інтернет. *IT-право: проблеми та перспективи розвитку в Україні* : зб. матер. II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 17 листоп. 2017 р.). Львів : НУ «Львівська політехніка», 2017. С. 116–123.

42. Лесько Н. В. Щодо проблеми захисту дітей-комбатантів. *Наука у контексті сучасних глобалізаційних процесів* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Полтава, 19 листоп. 2017 р.). Одеса, 2017. Т. 5. С. 44–46.

43. Lesko Nataly State policy to protect children from violence. *«Litteris et Artibus»* : матер. VII Міжнар. молодіж. наук. форуму (м. Львів, 23–25 листоп. 2017 р.). Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2017. С. 452–453.

44. Лесько Н. В. Основні напрями удосконалення захисту дітей від насильства в сім'ї. *Сучасні погляди на актуальні питання правових наук* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 24–25 листоп. 2017 р.). Запоріжжя : Запорізька

міська громадська організація «Істина», 2017. Ч. 2. С. 78–81.

45. Лесько Н. В. Юридичний механізм забезпечення захисту дітей від насильства в освітньому середовищі. *Новітні тенденції сучасної юридичної науки* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 1–2 груд. 2017 р.). Дніпро : ГО «Правовий світ», 2017. Ч. 2. С. 20–22.

46. Лесько Н. В. Кібербулінг — новітній вид насильства щодо дітей. *Актуальні питання правових та гуманітарних наук в сучасних умовах* : матер. VII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Черкаси, 9 груд. 2017 р.). Черкаси : ГО «Центр правової думки», 2017. С. 58–60.

47. Лесько Н. В. Проблеми захисту прав неповнолітніх внутрішньо переміщених осіб. *Моделі допомоги на шляху інтеграції внутрішньо переміщених осіб* : матер. Міжнар. наук.-практ. круглого столу (м. Львів, 12 груд. 2017 р.). Львів : ПАІС, 2017. С. 80–83.

48. Лесько Н. В. Правове виховання як форма державної політики держави. *Актуальні питання юриспруденції: теоретичний та практичний виміри* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Суми, 25–26 квіт. 2018 р.). Суми, 2018. Ч. 1. С. 130–132.

49. Лесько Н. В. Правовий статус спеціалізованих установ для жертв насильства в сім'ї. *Вдосконалення правового механізму захисту прав і свобод людини і громадянина в умовах євроінтеграції* : матер. Всеукр. конф. (м. Львів, 27 берез. 2018 р.). Львів : Сполом, 2018. С. 337–340.

50. Лесько Н. В. Правові засади захисту дітей-жертв торгівлі людьми. *Судова влада в Україні та інших державах: історія та сучасність (аспекти права)* : матер. Сьомої всеукр. наук.-теорет. інтернет-конф. (м. Львів, 25 трав. 2018 р.). Львів : Ліга-Прес, 2018. Вип. 7. С. 212–215.

51. Лесько Н. В. Сучасна державна політика захисту дітей від насильства та інших протиправних дій. *Сучасна соціально-економічна система : парадигма, завдання і тенденції* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. з нагоди 120-річчя Національного університету біоресурсів і природокористування України (м. Ніжин, 27 квіт. 2018 р.). Ніжин, 2018. Ч. 1. С. 173–175.

52. Лесько Н. В. Безпека дітей в медіапросторі: правові проблеми. *Психологія національної безпеки і благополуччя особистості* : матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Львів, 26–27 квіт. 2018 р.). Львів : Сполом, 2018. С. 120–124.

53. Лесько Н. В. Щодо проблем ратифікації Стамбульської конвенції. *Сучасний стан та перспективи розвитку правової науки України в умовах сьогодення*: матер. Всеукр. наук.-практ. конф. для студентів та аспірантів (м. Київ, 24 жовт. 2018 р.). Київ: ДУІТ, 2018. С. 402–404.

АКТИ ВПРОВАДЖЕННЯ

04356

УКРАЇНА

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЛЬВІВСЬКА ПОЛІТЕХНІКА»

вул. С. Бандери, 12, Львів, 79013, тел. (380-32) 237-49-93, 258-27-58, факс: (380-32) 258-26-80
ел. пошта: coffice@lp.edu.ua, інтернет: www.lp.edu.ua

22.10.2017 № 67-01-1703

на № _____

ДОВІДКА

про використання результатів дисертаційного дослідження
Лесько Наталії Володимирівни у викладанні навчальних дисциплін

Основні положення та результати дисертаційного дослідження Лесько Наталії Володимирівни на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук на тему «Адміністративно-правове забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері захисту дітей від насильства та інших протиправних дій» впроваджені в освітній процес Національного університету «Львівська політехніка» та застосовуються при підготовці бакалаврських, магістерських кваліфікаційних робіт студентами спеціальностей 081 «Право», викладанні дисциплін «Адміністративне право», «Адміністративний процес», «Адміністративна деліктологія» та «Інформаційне право» для студентів спеціальності 6.030401 «Правознавство», 081 «Право», при підготовці навчальних та робочих програм, планів семінарських робіт і практичних занять, питань для контролю успішності студентів зазначених спеціальностей. Зокрема в освітньому процесі впроваджено запропоновані Лесько Н.В.:

– обґрунтування державної політики у сфері захисту дітей від насильства та інших протиправних дій як складової державної молодіжної політики (розділ 2, підрозділ 2.1 «Правові основи формування сучасної державної політики захисту дітей від насильства та інших протиправних дій»);

– авторські розробки стосовно нормативно-правової основи державної політики у сфері захисту дітей від насильства та інших протиправних дій (розділ 3, підрозділ 3.1 «Правове регулювання захисту дітей від насильства в сім'ї»; підрозділ 3.2 «Правові засади захисту дітей від торгівлі людьми та сексуальної експлуатації»; підрозділ 3.5 «Захист дітей від насильства під час воєнних дій та збройних конфліктів»);

– нові підходи до системи адміністративно-правових заходів протидії насильству та іншим протиправним діям щодо дітей, викликаними процесами глобалізації та становленням інформаційного суспільства (розділ 5, підрозділ 5.1 «Спеціальні заходи з попередження насильства над дітьми», підрозділ 5.3 «Правове регулювання захисту дітей від негативного впливу Інтернету», підрозділ 5.4 «Кібербулінг як новітній вид насильства над дітьми»).

**Проректор
з науково-педагогічної роботи**

виконавець:
Бортник Н.П.
(0322) 258-30-19

О.Р. Давидчак

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший проректор

Львівського державного університету

внутрішніх справ

кандидат юридичних наук, доцент,

полковник поліції

Т.І. Созанський

2018

АКТ

18.12 2018

Львів

№ 43

Про впровадження монографії «Державна політика України у сфері захисту дітей від насильства та інших протиправних дій: адміністративно-правові проблеми формування та реалізації» в освітній процес

Уклала експертна комісія з виявлення, узагальнення та впровадження позитивного досвіду роботи у складі:

- начальника відділу організації наукової роботи, кандидата юридичних наук, майора поліції Павлик Л.В.;
- начальника навчально-методичного відділу, кандидата юридичних наук, доцента, полковника поліції Строчього Р. Є.
- в.о. заступника декана факультету № 6 з навчально-методичної роботи, кандидата юридичних наук, доцента Парасюк Н.М.;
- завідувача кафедри адміністративно-правових дисциплін факультету № 6, кандидата юридичних наук, професора Коваліва М.В.

Комісія, відповідно до наказу по університету від 24 вересня 2012 року № 431, розглянула й узагальнила результати наукового дослідження у виді монографії на тему «Державна політика України у сфері захисту дітей від насильства та інших протиправних дій: адміністративно-правові проблеми формування та реалізації» (автор: Лесько Н. В.).

На основі проведеного аналізу комісія зробила висновок, що монографія «Державна політика України у сфері захисту дітей від насильства та інших протиправних дій: адміністративно-правові проблеми формування та реалізації» / Н. В. Лесько. – Київ: «Видавництво Людмила», 2017. – 472 с. містить науково обґрунтовані теоретичні положення і практичні рекомендації та запроваджений для використання в освітньому процесі Львівського державного університету внутрішніх справ, зокрема при викладанні навчальних

дисциплін «Проблеми управління в органах виконавчої влади», «Доктринальні проблеми діяльності органів виконавчої влади», у процесі підготовки навчально-методичних і дидактичних матеріалів, а також рекомендований до зивчення під час самостійної роботи здобувачів ступеня вищої освіти «магістр» та здобувачів наукового ступеня «доктор філософії».

Члени комісії:

Л.В. Павлик

Р. С. Строцький

Н.М. Парасюк

М.В. Ковалів

**НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІЦІЯ УКРАЇНИ
ГОЛОВНЕ УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ
У ЛЬВІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ
ЗАЛІЗНИЧНИЙ ВІДДІЛ ПОЛІЦІЇ**

вул. Чернівецька, 2, м. Львів, 79023, тел. (032) 258-69-00, 238-43-95
ідентифікаційний код-40108833, E-mail: zaliznychnyi@lv.npu.gov.ua

28 грудня 2017 року № 14405/зп/01-17

На № _____ від _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Лесько Наталії Володимирівни

Основні положення та результати дисертаційного дослідження доцента кафедри адміністративного та інформаційного права Навчально-наукового інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка», кандидата юридичних наук Лесько Н.В. на тему «Адміністративно-правове забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері захисту дітей від насильства та інших протиправних дій» на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право впроваджено у правозастосовну діяльність. Зокрема підрозділ «Завдання та функції уповноважених підрозділів органів Національної поліції у сфері захисту дітей від насильства та інших протиправних дій» та підрозділ «Спеціальні заходи з попередження насильства щодо дітей» впроваджені у практичну діяльність Залізничного ВП ГУНП у Львівській області.

**Начальник
підполковник поліції**

П.С. Гарасим

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ДЕПАРТАМЕНТ ОСВІТИ І НАУКИ

ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ

79008, м. Львів, вул. Просвіти, 4а; тел. 261-63-54, факс 261-63-54, 261-65-70, E-mail donloda@ukr.net

Від 24.04 2018 р. № 01-10/1620
На № _____ від _____

Основні положення та результати дисертаційного дослідження доцента кафедри адміністративного та інформаційного права Навчально-наукового інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка», кандидата юридичних наук Лесько Н.В. на тему «Адміністративно-правове забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері захисту дітей від насильства та інших протиправних дій» на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право впроваджено у правозастосовну діяльність. Зокрема підрозділ 3.4 «Правові основи захисту дітей від насильства в освітньому середовищі» та підрозділ 4.1 «Законодавче регулювання діяльності суб'єктів у сфері захисту дітей від насильства та інших протиправних дій» містять науково-обґрунтовані теоретичні положення і практичні рекомендації для запровадження в освітній процес.

Директор департаменту

Л.С. Мандзій

ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ

Комітет з питань правової політики та правосуддя

01008, м. Київ-8, вул. М. Грушевського, 5, тел.: 255-35-84

№ 04-29/15-362

"27" лютого 2018 р.

АКТ

впровадження результатів дисертаційного дослідження ЛЕСЬКО Н.В. у законотворчу діяльність

Комісія у складі: Голови Комітету Верховної Ради України з питань правової політики та правосуддя Князевича Р.П., заступника керівника секретаріату Комітету Желтової О.М., головного консультанта секретаріату Комітету Кошмана А.В. склала цей акт з приводу того, що комісією розглянуто результати дисертаційного дослідження підготовлені доцентом кафедри адміністративного та інформаційного права Національно-наукового Інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка», кандидатом юридичних наук ЛЕСЬКО Н.В. на тему: «Адміністративно-правове забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері захисту дітей від насильства та інших протиправних дій».

Комісія вважає, що представлені пропозиції, отримані на основі проведеного комплексного дисертаційного дослідження, мають необхідний теоретичний і методологічний рівень, практичну значимість, є надзвичайно актуальними та можуть бути використані для вдосконалення нормативно-правових актів України як основної форми права в нашій державі.

Голова Комітету

Р.П. КНЯЗЕВИЧ

Заступник керівника секретаріату Комітету

О.М. ЖЕЛТОВА

Головний консультант секретаріату Комітету

А.В. КОШМАН

Підписи: Р. Князевича, О. Желтової, А. Кошмана

підтверджую: [Signature]
Керівник Управління кадрів
Апарату Верховної Ради України

«27» 02 2018 р.

Handwritten mark

ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ

Комітет з питань європейської інтеграції

01008, м. Київ-8, вул. М. Грушевського, 5, тел. 255-34-42, факс: 255-33-13, e-mail: comeuroint@rada.gov.ua

№ 04-17/16-17(32422)

„ 15 „ 02 201 10 р.

АКТ

впровадження результатів дисертаційного дослідження Лесько Н.В у законотворчу діяльність

Повідомляємо, що пропозиції стосовно вдосконалення і розширення нормативно-правової бази, яка регламентує державну політику у сфері захисту дітей від насильства та інших протиправних дій, що підготовлені доцентом кафедри адміністративного та інформаційного права Навчально-наукового Інститут права та психології Національного університету «Львівська політехніка», кандидатом юридичних наук Лесько Н.В. у ході проведення нею дисертаційного дослідження на тему «Адміністративно-правове забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері захисту дітей від насильства та інших протиправних дій», розглянуті.

Вважаємо, що подані пропозиції, отримані на основі проведеного комплексного дисертаційного дослідження, мають необхідний теоретичний і методологічний рівень, практичну значимість, є надзвичайно актуальними та можуть бути використані для вдосконалення законодавства щодо формування та реалізації державної політики у сфері захисту дітей від насильства та інших протиправних дій.

Заступник

Голови комітету

ІОНОВА М.М.

1663000